

6
Titus Livius
T I T I L I V I I
P A T A V I N I
H I S T O R I A R U M
A B U R B E C O N D I T A
L I B R I Q U I S U P E R S U N T ;
C U M
O M N I U M E P I T O M I S ,
A C
D E P E R D I T O R U M F R A G M E N T I S :

Ad optimas editiones castigati.

Thomas Ruddiman
Accurante THO. RUDDIMANNO, A. M.

T O M U S I

£ E D I N B U R G I :
In ædibus W. RUDDIMANNI et SOCIORUM.

M.DCC.LXXII.

Ll 16.167

1875, March 22.

Walker Bequest.

(Vol. I.-IV.)

TYPOGRAPHUS
LECTORI BENEVOLO

S. P. D.

QUUM hanc T. Livii, Latinorum
historicorum principis, in minori
forma editionem primò suscipere-
mus, sedulò enitendum duximus,
ut ea simul nitida, & ad optimas editiones
castigata, atque à mendis maculisque, quan-
tum in nobis erat, prodiret immunis: ita
enim non solùm pueris, quorum assiduo re-
ritur usu, bene consultum, sed et viris in-
genii cultioris rem pergratam factum iri cen-
sebamus, si scriptorem hunc nobilissimum
emaculatum ac mole satis commodâ, ad ma-
nus habendi occasio subministraretur: hoc
igitur ut fieret, quid à nobis præstitum sit,
paucis habeto. Quantis laboribus à rena-
tis usque literis artisque typographicæ in-
ventione insudârint viri docti, ut nativo suo
splendori restitueretur auctor à librariis mul-
timodis malè exceptus, & quot qualesque
viri in hac palæstra luctati sint, hîc loci fu-

AD LECTOREM.

sūus enarrare longum esset, ac quidem mi-
 nus necessarium, quum aliunde satis notum
 sit. At dicere liceat quòd, post omnium qui
 præcesserunt coras, ante Carolum Sigonium
 Livius in Livio semper desiderari vilus sit.
 Is autem multiplici eruditione imbutus, ma-
 gnâque industriâ opus aggressus, labes per-
 plures sustulit, scripturamque longè quàm
 antea sinceriores reddidit. Alii deinde va-
 rii varia suppeditarunt hinc inde remedia &
 emendationes; sed qui attentius totum quod
 exstat Liviani operis retractavit, lucemque
 & elegantiam locis quamplurimis concilia-
 vit ac restituit, erat Jo. Frid. Gronovius, qui
 ex manuscritorum & editionum vetustio-
 rum collatione quamplurima emendavit, ac
 sæpius, ubi hæc auxilia eum destituebant,
 ex ingenio, quo pollebat acerrimo, supple-
 tias felicissimè, ut plurimum, arcessivit; ita
 ut eum, tanquam de Livio optimè meritum
 lubenter omnes deinceps agnoverint, si Ja-
 sitheum, sive Raphaellem Fabrettum, excipi-
 as, qui viri clarissimi laboribus in hunc au-
 ctorem impensis, tanquam somniis & titi-
 vilitiis, non minùs injuriòse quàm inviliore,
 obtraxit. Nuper demum doctissimus Ar-
 naldus Drakenborch, Gronovii vestigiis in-
 hærens, post alios varios codices, tam edi-
 tos.

A D L E C T O R E M.

tos quàm manuscriptos inter se collatos, ad incudem omnia denuo revocavit; unde accuratissimam, quæ hætenus usquam lucem conspexit, editionem dedit; in qua, quod ad Gronovii laudes ampliandas magnopere confert, conjecturas ejus haud rarò pro candore suo probavit firmavitque. Ad illam igitur Drakenborchii præcipuè, non magis ex aliorum opinione, quàm ex animi nostri sententia, editionem quam damus exigere visum est: quocirca viri illius industriæ omnino ferè tribuendum venit, si hæc aliis in minori forma anteferenda fuerit. Non adeo tamen arctè nos constringi passi sumus, ut ne latum unguem ab eo recedere auderemus, ubi ratio id poscere videbatur: quædam enim mutanda monuit & ostendit cl. Kennethus Mackenzie causarum patronus, in collegio Edinb. juris civilis P. P. vir non solum in jurisprudentia, sed & in quocumque bonarum literarum genere apprimè versatus, quæ absque hæsitatione in textum recepimus, v. g. lib. v. cap. 51. ubi prius legebatur, *Non, si me senatusconsulto populi-que jussu revocaretis, redituris unquam fuerim*; ille, ex variis lectionibus MSS. codicum per ipsum Drakenborchium notatis, elicit, *Non si millies senatusconsulto populi-que*

AD LECTOREM.

que jussu revocaretis: codex enim Florent. habet, *Non si mille SICS.* at Voss. pr. Leid. 2. & Lovel. 1. *Non simile senatusconsulto populi que jussu.* Leid. pr. *Non simile sic populi que jussu.* Harlei. pr. *Non sim ille sic populi que jussu.* Klockian. *Non similes cum populi jussu.* Lovel. 4. *Non sine me senatusconsulti populi que jussu.* Vocabula, viz. *si millies*, ex sensu parum perspecto, in MSS. prave divisa satis est perspicuum. Libro quoque decimo, cap. 30. legebatur, *Sed superjocere quidam augendo fidem; qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia, trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorum scripsere fuisse; idque ex emendatione Sigonii, quam posteriores omnes huc usque amplexi sunt. Certè Livium hic loci de numero, supra quod credi potuit ingenti, scriptores quosdam redarguere, ex ipsis ejus verbis constat. Atqui in numeris hisce nihil fidem superat: neque MSS. à Drakenborchio collati numerum peditum incredibilem exhibent. Ille verò aliter se olim habuisse codices Livianos edocuit per testes satis locupletes, Paulum, viz. Orosium, in hist. lib. iii. cap. 21. & Paulam Diaconum ad annum ab U. C. cdl. quorum verba sunt, Gallorum & Samnitium peditum,*

AD LECTOREM.

*peditum CXL. millia CCCXXX. equitum verò XLVII. millia, Livius refert. & carpentarios mille in armis contra aciem stetisse Romanam. Suos ergo numeros Livio restituere haud dubitavimus, ut legeretur: Sed superjecere quidam augendo fidem qui in hostium exercitu peditem centum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex & quadraginta millia, mille carpentorum scripsisse fuisse: Ita Livium eorum fidei, qui tantum numerum prodiderunt, meritò derogasse palam est. In alijs quoque minutioribus, at paucis illis quidem, à Drakenborchio recessimus. in pluribus fortè recessuri, non conjecturis quidem, quod periculosum foret, sed codicum auctoritate freti, ni metueremus ne critici morosiores nobis proinde negotium facerent. Quid quod in ipso libri primi limine primo aqua nobis hærebatur, utrùm cum editis *Æneâ Antenoreque*, an verò cum manuscriptis plerisque *Æneæ Antenorique* omne jus belli *Achivos* abstinuisse, dicendum foret: variatio enim haud ejusmodi est, ut librariis referendam hanc MSS. lectionem facilè suspicareris; iis enim minus usitatam loquendi formam usitatiorē commutare solenne ferè est, insolentiorē rarissimè usurpant. Quicquid sit, vulgatam*

reti-

AD LECTOREM.

retinuimus; licet cl. Crevier alteram lectionem haud temere, tot manuscriptorum præsidio suffultus, in splendidam suam editionem intulisse videatur. Denique ut textus, quoad ejus fieri posset, accuratè exhiberetur, haud levi impendimus curam, immo eam quidem, ut, hac in parte nostram ipsi Drakenborchianæ æquiparandam, si non anteponendam, sperare fas sit: ibi enim sphalmata quædam irrepsisse, sed ejus generis ut nequaquam ipsi viro clarissimo, sed operarum incuriæ adscribenda sint, hinc inde observavimus. Te, lector, laboribus nostris benignè faveas, oramus. Vale.

T. L. I.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
AB URBE CONDITA

LIBER PRIMUS.

EPITOME.

I, II. **A** Dventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ referuntur. III. Ascanii regnum Albæ, & deinceps Silviorum. IV. Numitoris filiâ, à Marte compressâ, nati Romulus & Remus. V. Amulius obtruncatus. VI. Urbs à Romulo condita. VIII. Senatus lectus. XI. Cum Sabinis bellatum. X. Opima spolia Jovi Feretrio lata. XIII. In curias populus divisus. XIV, XV. Fidinates & Veientes victi. XVI. Romulus consecratus. XVIII, &c. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit; ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit, cum dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. XXII, &c. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. XXV. Posthæc trigeminorum pugna. XXVI. Horatius absolutus. XXVIII. Metti Fufetii supplicium. XXIX. Alba diruta. XXX. Albani in civitatem recepti. Sabinis bellum indictum. XXXI. Ad postremum fulmine Tullus absumptus. XXXII. Ancus Marcius ceremonias, à Numa institutas, renovavit: XXXIII. Latinis victis, & ad civitatem adscitis, montem Aventinum assignavit: Pokitorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam præci Latini occupaverant, diruit. pontem sublicium in Tiberim fecit. Janiculum collem urbi addidit. fines imperii

protulit. *Ostiam* condidit. Regnavit annos viginti quatuor. XXXIV. Eo regnante, *Lucumo Damarati Corinthii filius*, à *Tarquiniis*, *Etruria* civitate, *Romam* venit ; & , in amicitiam *Anci* receptus, *Tarquini* nomen ferre cœpit ; & post mortem *Anci* regnum excepit. XXXV. Centum additis, *Patrum* numerum auxit. *Latinos* subegit. Circum designavit, ludos edidit. XXXVI. *Sabinorum* bello petitus, equitum centurias ampliavit. Tentande scientiæ causâ *Atti Navii auguris*, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset : quod quum ille fieri posse respondiisset ; jussisse eum novacula cotem præcidere ; idque protinus ab Atto factum. XXXVII. *Sabinos* præterea acie vicit. XXXVIII. Urbem muro circumdedit, cloacas fecit. XL. Occisus est ab *Anci* filiis, quum regnasset annos triginta octo. XLI. Successit ei *Ser. Tullius*, natus ex captiva nobili *Corniculana* ; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. XLII, XLIII. *Vejentes* atque *Etruscos* prælio fudit. Censum primus egit. *Lustrum* condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur. *Classes*, centuriasque descripsit. XLIV. *Pomœrium* protulit : colles *urbi*, *Quirinalem*, *Viminalem*, *Esquilinumque* adjecit. XLV. Templum *Diana* cum *Latinis* in *Aventino* fecit. XLVII, XLVIII. Interfectus est à *L. Tarquinio*, *Prisci filio*, consilio filie sue *Tullie*, quum regnasset annos quadraginta quatuor. XLIX. Post hunc *L. Tarquinius Superbus*, neque patrum, neque populi jussu, regnum invasit : quo die scelerata *Tullia* per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. L, LI. *Turnum Herdonium* fraude interemit. LIII. Bellum cum *Volscis* gessit : LV. & ex eorum præda templum *Jovi* in *Capitolio* fecit. *Terminus* & *Juventas* non addixere : quorum aræ moveri non potuerunt. LIV. *Filii Sexti Tarquini* dolo, *Gabios* in potestatem suam redigit. LVI. Hujus filiis *Delpbos* profectis, & consulentibus, quis eorum regnaturus esset *Roma*, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, *Junius Brutus*, qui cum iis profectus erat, prolapsus se simulavit, &

LIBER I.

3

terram osculatus est. idque factum ejus eventus rei comprædavit. Nam quum, impotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturnâ vi à Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam, (quæ, vocato patre ad se Tricipitino, & viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit.) LIX. Bruti operâ maximè expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. LX. Tunc consules primùm creati sunt L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus.

P R Æ F A T I O.

FACTURUS NE operæ pretium sim, si à primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: Quippe qui, quum veterem, tum vulgatam esse rem, videam, dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos, credunt. Utcunque erit, juvabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte & ipsum consuluisse; &, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini officient, me consoler. Res est præterea, & immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, & quæ, ab exiguis profecta initiis, eò creverit, ut jam magnitudinè laboraret suâ: & legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines proximæque originibus, minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt. Ego contrâ hoc quoque laboris præmium petam, ut me à conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper, certè dum prisca illa totâ mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere à vero, sollicitum tamen efficere possit.

T. LIVII

Quæ ante conditam condendamve urbem, poetis magis decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur, ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, ut, miscendo humana divinis, primordia urbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, & ad Deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiuntur. Sed hæc & his similia, utcunque animadversa aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiaque, & partum & ætæ imperium sit. labente deinde paulatim disciplina, velut desidentes primò mores sequatur animo; deinde ut magis magisque lapsi sint; tum ire cœperint præcipientes: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipuè in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vitas. Caterùm aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam respublica nec major, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam civitatem tam feræ avaritia luxuriaque immigraverint: nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit. adeò, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiæ avaritiam, et abundantes voluptates desiderium, per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia, invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt, ab initio certè tantæ ordiendæ rei absint. Cum bonis potiùs omnibus, votisque ac precationibus Deorum Dearum-

LIBER I.

que, si, ut poëtis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut oris tanti operis successus prosperos darent.

I. **J**AM primum omnium satis constat, Trojâ captâ, in ceteros sævitum esse Trojanos; duobus, Æneâ Antenoreque, & vetusti jure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivôs abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetûm, qui, seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amisso, quærebant, venisse in intimum maris Hadriatici sinum; Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolabant, pulsus, Henetos Trojanosque eas tenuisse terras: & in quem primûm egressi sunt locum, Troja vocatur; pagoque inde Trojano nomen est: gens universa Veneti appellati. Ænean, ab simili clade domo profugum, sed ad majora initia rerum ducentibus fatiis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrum tenuisse: Trojæ & huic loco nomen est. Ibi egressi Trojani, ut quibus ab immenso prope errore nihil, præter arma & naves, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est: alii prælio victum Latinum, pacem cum Ænea, deinde affinitatem junxisse tradunt: alii, quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium; percunctatum deinde, qui mortales essent, unde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent? Postquam audierit, multitudinem Trojanos esse; ducem Ænean, filium Anchisæ & Veneris: crematâ patriâ & domo profugos, sedem, condendæque urbi locum quærere, & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci

paratum, dexterâ datâ fidem futuræ amicitiaë sanxisse. Inde fœdus iſtum inter duces, inter exercitus ſalutationem factam. Ænean apud Latinum fuiſſe in hoſpiti-
 o ibi Latinum apud penates Deos domesticum publico
 adjunxiſſe fœdus, filiâ Æneæ in matrimonium datâ. ea
 res utique Trojanis ſpem affirmat tandem ſtabili cer-
 tâque ſede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas
 ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi ſtirps quo-
 que virilis ex novo matrimonio fuit; cui Aſcanium pa-
 rentes dixerunt nomen.

II. Bello deinde Aborigines Trojanique ſimul petiti.
 Turnus Rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adven-
 tum Æneæ fuerat, prælatum ſibi advenam ægrè pati-
 ens, ſimul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra
 acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores
 Aborigines Trojanique ducem Latinum amiſſere. Inde
 Turnus Rutulique diſſiſi rebus, ad florentes Etruſcorum
 opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt: qui,
 Cære opulento tum oppidò imperitans, jam inde ab ini-
 tio minimè lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus,
 quàm ſatis tutum eſſet accolis, rem Trojanam creſcere
 ratus, haud gravatim ſocia arma Rutulis junxit. Æ-
 neas adverſus tanti belli terrorem ut animos Aborigi-
 num ſibi conciliaret, ne ſub eodem jure ſolùm, ſed et-
 iam nomine omnes eſſent, Latinos utramque gentem ap-
 pellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis ſtudio ac fi-
 de erga regem Ænean ceſſere. fretuſque his animis co-
 aleſcentium indies magis duorum populorum Æneas,
 quanquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non ter-
 ras ſolùm, ſed mare etiam per totam Italiæ longitudi-
 nem, ab Alpibus ad fretum Siculum, famâ nominis ſui
 implèſſet; tamen, quum mœnibus bellum propulſare poſ-
 ſet, in aciem copias eduxit. Secundum inde prælium
 Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit.
 ſitus eſt, quemcunque eum dici juſ faſque eſt, ſuper Nu-
 micium flumen: Jovem Indigetem appellant.

LIBER I.

III. Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit. tantisper tutelâ muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum paternumque puero stetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an major, quàm hic, Creusâ matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eundem Julia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Ascanius, ubicunque & quacunque matre genitus (certè natum Æneâ constat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, seu novercæ, reliquit: novam ipse aliam sub Albano monte condidit; quæ, ab situ porrecta in dorso urbis, Longa Alba appellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamen opes creverant, maximè fulis Etruscis, ut ne morte quidem Eneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruscique, aut ulli alii accolæ ausi sint. Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis esset. Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in silvis natus. Is Ænean Silvium creat. is deinde Latinum Silvium. Ab eo colonix aliquot deductæ, Prisci Latini appellati. Mansit Silvius postea omnibus cognomen, qui Albæ regnârunt. Latino Alba ortus, Albâ Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Agrippa inde Tiberini filius; post Agrippam Romulus Silvius, à patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Anu-

T. LIVII

lium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silvix gentis legat. Plus tamen vis potuit, quàm voluntas patris, aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat. addit sceleri scelus. stirpem fratris virilem interimit: fratris filix Rheæ Silvix, per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetuâ virginitate spem partûs adimit.

IV. Sed debebatur, ut opinor, fatis tantæ origo urbis, maxime secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem à crudelitate regia vindicant. sacerdos vincula in custodiam datur: pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte quadam divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis nec adiri usquam ad justum cursum poterat amnis: & posse quamvis languidâ mergi aquâ infantes, spem ferentibus dabat. ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluvie, ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus, qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse: eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut linguâ lambentem pueros magister regii pecoris inveniret. Faustulo fuisse nomen ferunt. Ab eo ad stabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore lupam inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itaque educati, quum primum adolevit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrarè circa saltus. Hinc, robore corporibus animisque sumpto, jam non feras tantum subsistere, sed in latrones, prædâ onustos, impetus facere, pastoribusque rapta dividere: &

LIBER I.

eum his, crescente indies grege juvenum, seria ac jocos celebrare.

V. Jam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, deinde Palatium, montem appellatum. ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis antè tempestatibus ea tenuerat loca, solenne aliatum ex Arcadia instituisse, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per lulum atque lasciviam currerent, quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum solenne notum esset, insidiosos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse; captum regi Amulio tradidisse, ultro accusantes. Crimini maximè dabant, in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos, collectâ juvenum manu, hostilem in modum prædas agere. sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpem apud se educari; nam & expositos jussu regis infantes sciebat, & tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id ipsum congruere; sed rem immaturam, nisi aut per occasionem, aut per necessitatem aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, quum in custodia Remum haberet, audissetque geminos esse fratres, comparando & ætatem eorum, & ipsam minimè servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: sciscitandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum agnosceret. Ita undique regi dolus nescitur. Romulus, non cum globo juvenum (nec enim erat ad vim apertam par) sed alijs alio itinere jussis certo tempore ad regiam venire pastoribus, ad regem impetum facit: & à domo Numitoris aliâ comparatâ manu adjuvat Remus, ita regem obtruncant.

VI. Numitor, inter primum tumultum hostes invasisse urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præsidio armisque obtinendam.

avocâisset, posteaquam juvenes, perpetrata cæde, pergere ad se gratulantes vidit, \extemplò advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, eædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutâssent, secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albanâ permissâ re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. & supererat multitudo Albanorum Latinorumque. ad id pastores quoque accesserant : qui omnes facili spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ condiretur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum à satis miti principio. Quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatium Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures : jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat. tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad eædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatiores fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros : inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, *Sic deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea*) interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus ; condita urbs conditoris nomine appellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, munîit : sacra Diis aliis Albano ritu ; Græco, Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Gery-

one interempto, boves mirâ specie abegisse memorant; ac prope Tiberim fluvium, quâ, præ se armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipsum fessum viâ procubuisse. ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eò deductura erant; aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrâisset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximam speluncam, si fortè eò vestigia ferrent. quæ ubi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi, ex loco infesto agere porrò armentum occepit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut sit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. quem quum vadentem ad speluncam Cacus vi prohibere conatus esset; ictus clavâ, fidem pastorum nequicquam invocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quàm imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate creditâ Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hæ gentes fuerant. Is tum Evander, concursu pastorum, trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis, excitus, postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantùm ampliorem augustioremque humanâ intuens, rogitat, qui vir esset. Ubi nomen patremque ac patriam accepit; *Jove nate, Hercules, salve, inquit; te mihi mater, veridica interpres Deum, ausurum cælestium numerum cecinit: tibi que aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vo-*

et, tuoque ritu colat. Dextrâ Hercules datâ, *accipere se omen, impleturumque fata, arâ conditâ atque dicatâ,* ait. Ibi tum primûm, bove eximiâ captâ de grege, sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximè inelytæ ea loca incolabant, factum. Fortè ita evenit, ut Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur; Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec, tradito servis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus divinis ritè perpetratis, vocatâque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nullâ re, præterquam legibus, poterat, jura dedit: quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se angustiore, tum maximè licitoribus duodecim sumptis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant. me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumpta est, numerum quoque ipsum ductum placet? & ita habuisse Etruscos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim urbs, munitionibus alia atque alia appetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis, quàm ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, adjiciendæ multitudinis causâ, vetere consilio condentium urbes, qui, obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem, natam è terra sibi prolem ementiebantur, locum, qui nunc fo-

ptus descenditibus inter duos lucos est, Asylum aperit. eò ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit: idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat. centum creat senatores: sive quia is numerus satis erat; sive quia foli centum erant, qui creari Patres possent. Patres certè ab honore, patricique progenies eorum appellati.

IX. Jam res Romana adeò erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed, penuriâ mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat. quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent: *Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnamque nomen facere. Satis scire, originem Romanam & Deos assuisse, & non defuturam virtutem. pròinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere.* Nusquam benignè legatio audita est: adeò simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, *Ecquod feminis quoque asylum aperissent? id enim demum compar connubium fore.* Aggrè id Romana pubes passa, & haud dubiè ad vim spectare res cœpit. cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri solennes: Consualia vocat. Indici deinde finitimis spectaculum jubet: quantoque apparatum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram expectatamque facerent. Multi mortales convenire, studio etiam videndæ novæ urbis; maximè proximi quique, Caninenses, Crustumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit, invitati hospitaliter per domos, quum

situm mœniaque & frequentem testis urbem vidissent, mirantur, tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi spectaculi tempus venit, deditæque eò mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis: signoque dato, juvenis Romana ad rapiendas virgines discurrit. magna pars fortè, ut in quem quæque inciderat, raptæ. quædam formâ eccellente primoribus Patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferrebant. Unam, longè ante alias specie ac pulchritudine insignem, à globo Talassii cujusdam raptant ferunt. multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parentes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est minor: sed ipse Romulus circuibat docebatque, *Patrum id superbâ factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque, & quo nihil carius humano generi sit, liberum fore. Mollirent modò iras; & quibus fors corpora dedisset, darent animos. Sepe ex injuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus usuras viris, quòd annexurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parentum etiam patriæque expleat desiderium. Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maximè ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.*

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maximè fordidâ veste, lacrymisque & querelis, civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur undique ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eò, quòd maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenfes Crustumini-que & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars

pertinebat. Lentè agere iis Tatiùs Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellum parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Caninensium, satis se impigrè movent. ita per se ipsum nomen Caninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effusè vastantibus fit obuius cum exercitu Romulus, leuique certamine docet, vanam sine viribus iram esse : exercitum fundit fugatque : fusiùs persequitur : regem in prælio obruncat, & spoliat. duce hostium occiso, urbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse cum factis vir magnificus, tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium caesi suspensa fabricato ad id aptè ferculo gerens, in Capitolium ascendit : ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo : *Jupiter Feretri*, inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma ferò, templumque iis regionibus, quas modò animo metatus sum, dedico, sedem opinis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium caesis, me auctorem sequentes, posterì ferent.* Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. ita deinde Diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, quâ laturos eò spolia posteros nuncupavit : nec, multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem. Bina postea, inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia. adeò rara ejus fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatum exercitus, per occasionem ac solitudinem, hostiliter in fines Romanos incursionem facit. raptim & ad hos Romana legio ducta palatos in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu & clamore hostes : oppidum captum. duplicique victoriâ ovantem Romulum Hersilia conjunx, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat : ita rem coalescere concordia posse. facile impetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferentes. Ibi minus

etiam, quòd alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utròque coloniar missar plures inventi, qui propter ubertatem terrar in Crustumini nomina darent. & Romam inde frequenter migratum est, à parentibus maximè ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quàm intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpejus Romanar præerat arci. Hujus filiam virginem auro corrumpit Tati, ut armatos in arcem accipiat, aquam fortè ea tum sacris extra mœnia petitem ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potius arx videretur; seu prodendi exempli causâ, ne quid usquam fidum proditori esset. -Additur fabulæ, quòd vulgò Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magnâ specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eò scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam, ex pacto tradendi quod in sinistris manibus esset, directò arma petisse dicant: & fraude visam agere, suâ ipsam peremptam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde postero die, quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque cœllem campi est, complisset; non prius descenderunt in æquum, quàm, irâ & cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes utrinque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus Curtius, ab Romanis Hostus Hostilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audaciâ sustinebat. Ut Hostus cecidit, confestim Romana inclinatur acies; fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus & ipse turbâ fugientium actus, arma ad cœlum tollens, *Jupiter, tuis, inquit, jussus avibus hæc in Palatio prima urbi fundamenta jeci. arcem jam, scelere emptam, Sabini habent. inde hic armati, superatâ mediâ valle, tendunt. At tu, pater Deum hominumque*

*hinc saltem arce hostes : deme terrorem Romanis, fugamque
 fœdam siste. Hic ego tibi templum Statori Jovi, quod monu-
 mentum sit posteris, tuâ presenti ope servatam urbem esse, vo-
 veo. Hæc precatus, veluti si sensisset auditas preces,
 Hinc, inquit, Romani, Jupiter optimus maximus resistere at-
 que iterare pugnam jubet. Resistere Romani, tonquam cœ-
 lesti voce jussi. ipse ad primores Romulus provolat. Met-
 tus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decurrerat, &
 effusus egerat Romanos, toto quantum foro spatium est.
 nec procul jam à porta Palatii erat, clamitans; Vicinus
 perfidos hospites, imbelles hostes. Jam sciunt longè aliud esse
 virgines rapere, aliud pugnare cum viris. In eum, hæc
 gloriantem, cum globo ferocissimorum juvenum Romu-
 lus impetum facit. Ex equo tum fortè Mettus pugnabat :
 eò pelli facilius fuit : pulsum Romani persequuntur. &
 alia Romana acies, audaciâ regis accensa, fundit Sabi-
 nos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium tre-
 pidante equo, conjecit : adverteratque ea res etiam Sabi-
 nos tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus
 ac vocantibus suis, favore multorum addito animo, e-
 vadit. Romani Sabinique in media convalle duorum
 montium redintegrant prœlium. sed res Romana erat
 superior.*

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bel-
 lum ortum erat, crinibus passis, scissâque veste, victo
 malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia in-
 ferre, ex transverso impetu facto, dirimere infestas a-
 cies, dirimere iras ; hinc patres, hinc viros orantes, ne se
 sanguine nefando soceri generique respergerent : ne parricidio
 macularent partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si
 affinitatis inter vos, si connubii piget, in nos vertite iras : nos
 causa belli, nos vulnerum ac cedium viris ac parentibus su-
 mus. melius peribimus, quàm sine alteris vestrum vidua aut
 orba vivemus. Movet res tum multitudinem, tum duces.
 Silentium & repentina fit quies. inde ad fœdus facien-
 dum duces prodeunt : nec pacem modò, sed & civita-

tem unam ex duabus faciunt : regnum consociant ; imperium omne conferunt Romam. Ita geminatâ urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites à Curibus appellati. monumentum ejus pugnae, ubi primum ex profunda emerfus palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum appellârunt. Ex bello tam tristi læta repentè pax cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipsi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis imposuit. Id non traditur, quum haud dubiè aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus suis virorumve, an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt : Ramnenses ab Romulo ; ab Tito Tatius Tatienses appellati. Lucerum nominis & originis causa incerta est. Inde non modò commune, sed concors etiam, regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulsant. quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatiùm gratia suorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in se vertit. nam Lavinii, quum ad solenne sacrificium eò venisset, concursu facto, interficitur. Eam rem minùs agrè, quàm dignum erat, tulissè Romulum ferunt. seu ob infidam societatem regni, seu quia haud injuriâ casum credebatur. Itaque bello quidem abstinuit : ut tamen expiarentur legatorum injuriæ, regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum est. Et cum his quidem insperata pax erat : aliud multo propius, atque in ipsis prope portis, bellum ortum. Fidenates nimis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tantum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bellum facere. juventute armatâ immisâ, vastatur agri quod inter urbem ac Fidenas est. Inde ad lavam versi, quia dextrâ Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur : tumultus-

que repens, ex agris in urbem illatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: castra à Fidenis mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus copiis, partem militum locis circa densa obrita virgulta obscuris subsidere in insidiis iussit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso & minaci genere pugnae, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit; fugæ quoque, quæ simulanda erat, eadem equestris pugna causam minùs mirabilem dedit. & quum, velut inter pugnae fugæque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repenti portis effusi hostes, impulsâ Romanâ acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani, transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota è castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant. ita multiplici terrore percussi Fidenates, priùs penè quàm Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius (quippe verâ fugâ) qui simulant paulò antè secuti erant, oppidum repetebant. non tamen eripere se hosti: hærens in terga Romanus, priùs quàm fores portarum objicerentur, velut agmine uno irrumpit.

XV. Belli Fidenatis contagione irritati Vejentium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quòd ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excurrerunt, populabundi magis quàm justis more belli. Itaque non castris positis, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Vejos rediere: Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Vejen-

tes audire; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de testis mœnibusque dimicaret. Ibi, viribus nullâ arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusque fufos ad mœnia hostes, urbe validâ muris ac situ ipso munitâ abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis quam prædæ studio. Eâque clade haud minus quam adversâ pugnâ subacti Veientes, pacem petitum oratores Romanam mittunt. Agri parte multatis in centum annos induciæ datæ. Hæc fermè, Romulo regnante, domi militiæque gesta: quorum nihil absconum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit; Non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. ab illo enim profectu viribus datis tantum valuit, ut in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. multitudini tamen gratior fuit quam patribus; longè ante alios acceptissimus militum animis. trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

XVI. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebatur Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procellâ; tamen, velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, à paucis initio facto, Deum Deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent. pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discriptum regem Patrum manibus taciti arguerent:

manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Julius, sollicitâ civitate desiderio regis, & insensâ Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. *Romulus*, inquit, *Quirites, parens urbis hujus, primâ hodiernâ luce cælo repente delapsus, se mihi obvium dedit. quum, perfrusus horrore venerabundusque adstitissem, petens precibus, ut contrâ intrari fas esset; abi, nuncia*, inquit, *Romanis, Cælestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant; sciantque, & ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse.* hæc, inquit, locutus, sublimis abiit. Mirum, quantum illi viro, nuncianti hæc fidei fuerit; quàmque desiderium Romuli apud plebem exercitumque, factâ fide immortalitatis, lenitum sit.

XVII. Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant factiones: inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum, in societate æqua possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum expertâ. Timor deinde Patres incessit, ne civitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum circâ civitatum irritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. & esse igitur aliquod caput placebat; & nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita rem inter se centum Patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabant, unus cum insignibus imperii & licitoribus erat: quinque dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annumque intervallum regni fuit. id ab re, quod nunc

quoque tenet nomen, Interregnum appellatum. Frémere deinde plebs; multiplicatam servitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultrà nisi regem, & ab ipsis creatum, videbantur passuri. Quum sensissent ea moveri Patres, offerendum ultrò rati, quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summâ potestate populo permisâ, ut non plus darent juris, quàm detinerent. decreverunt enim, ut, cùm populus regem jussisset, id sic ratum esset, si Patres auctores fierent: hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi ademptâ. priusquam populus suffragium inecat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocatâ: *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, Regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum, qui secundus ab Romulo numeretur, crearit, auctores fient.* Adeò id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent juberentque, ut Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

XVIII. Inclyta justitia religioque eâ tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non extat alius, falsò Samium Pythagoran edunt: /quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum ampliùs post annos, in ultima Italiæ ora, circa Metapontum Heracleamque & Crotona, juvenum æmulationis studia cœtus habuisse constat! Ex quibus locis, etsi ejusdem ætatis fuisset, quæ fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quenquam ad cupiditatem discendi excivisset? /quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, pervenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quàm disciplinâ tetricâ ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audi-
to nomine Numæ, Patres Romani, quamquam inclinari

opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur; tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Accitus, sicut Romulus auguratò urbe condendâ regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli iussit. inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus confedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextrâ manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum appellaverunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dexterâ ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. Signum contrâ, quò longissimè conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextrâ in caput Numæ impositâ, precatus est ita: *Jupiter pater, si est fas, huic Numam Pompilium, cujus ego caput teneo, regem Rômæ esse, uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos fines, quos feci.* Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam, legibusque ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella assuescere videret non posse, quippe efferatos militiâ animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum, ad infimum Argiletum, indicem pacis bellicque, fecit: apertus, ut in armis esse civitatem; clausus, pacatos circa omnes populos, significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt, ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terrâ marique partâ. Clauso eo, quum omnium circâ finitimorum societate ac foederibus junxisset animos, po-

litis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat; omnium primum, rem ad multitudinem imperitam, & illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse: ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere; sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ, in duodecim menses describit annum. quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalariis mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto & vigesimo anno ad metam eandem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium spatiis, dies congruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit: quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum sacerdotibus creandis animum adjecit, quanquam ipse plurima sacra obibat; ea maxime quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicosa plures Romuli, quam Numæ, similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella; ne sacra regis vicis desererentur, flaminem Jovi assiduum sacerdotem creavit, insignique eum veste & curuli regiâ sellâ adornavit. huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Vestæ legit, Albâ oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, ut assidue templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisque ceremoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradi-vo legit, tunicæque pictæ insigne dedit, & super tunicam æneum pectori tegumen: cælestiaque arma, quæ ancilia appellantur, ferre; ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis solenniique saltatu jussit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit,

etque sacra omnia exscripta exsignataque attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque sacra Pontificis scitis subiecit: ut esset, quò consultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adsciscendo, turbaretur. Nec cælestes modò ceremonias, sed iusta quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo visu missa, susciperentur atque curarentur: ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine omni à vi & armis conversâ, & animi aliquid agendo occupati erant, & Deorum assidua insidens cura, quum interesset rebus humanis cæleste Numen videretur, eâ pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximo legum ac poenarum metu, civitatem regerent. & quum ipsi se homines in regis, velut unici exempli, mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui antè, castra, non urbem, positam, in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aquâ, quò quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camenis eum lucum sacravit; quòd earum ibi consilia cum conjuge sua Egeria essent. Et soli Fidei solenne instituit, ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi iussit, manuque ad digitos usque involutâ rem divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela,

per omne regni tempus, huius minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius aliam viam, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cuius in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus iussit. Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit. tum ætas virefque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. utrinque legati ferè sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis focior diùs res acta: excepti hospitio ab Tullo blandè ac benignè, comiter regis convivium celebrant. tantisper Romani & res repeterant priores, & neganti Albano bellum in trigessimum diem indixerant! hæc renunciant Tullo. Tum legis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se invitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos; sed imperio sulgi: res repetitum se venisse. Ni reddantur, bellum indicere iustos.* Ad hæc Tullus: *Nunciate, inquit, regi vestro, regem Romanum Deos facere testes, uter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut in eum omnes expetant huiusce cladis belli.*

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrinque summâ ope parabatur, civili simillimum bello, propè inter parentes natosque; Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent,

Eventus tamen belli minùs miserabilem dimicationem fecit : quòd nec acie certatum est ; & , tectis modò dirutis alterius urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum impetum fecere. castra ab urbe haud plus quinque millia passuum locant, fossâ circumdant: fossâ Cluilia ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant. Interim Tullus ferox, præcipuè morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum impium discitans, nocte, præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum. ducit quàm proximè ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio : si secum congressus sit, satis scire, ea se allaturum, quæ nihilo minùs ad rem Romanam, quàm ad Albanam, pertineant. Haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, in aciem educit. exeunt contrà & Albani. Postquam instructi utrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus : *Injurias, & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sint, & ego regem nostram Cluilium, causam hujusce esse belli, audisse videor : nec te dubito, Tulle, eadem præ te ferre. sed, si vera potius, quàm dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat. Neque, rectè, an perperam, interpretor : fuerit ista ejus deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim : Etrusca res, quanta circa nos tegue maximè sit, quòd propiores vos, hoc magis scis. multum illi terrâ, plurimum mari pollet. Memor esto, jam, quum signum pugne datis, has duas acies spectaculo fore ; ut fessos confectosque, simul victorem ac victum, aggrediantur. Itaque, si nos dii amant, quoniam, non*

contenti libertate certâ, in dubiam imperii servitiique aleam imus, incernimus aliquam viam, quâ utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi, decerni possit. Haud displicet res Tullo, quanquam, tum indole animi, tum spe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrinque ratio initur, cui & fortuna ipsa præbuit materiam.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate, nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse, satis constat; nec ferme res antiqua alia est nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utrôque trahunt: plures tamen invenio qui Romanos Horatios vocent. hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro. ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur: tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut, cuiusque populi eives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia, fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Feclialis regem Tullum ita rogavit: *Jubesne me, Rex, cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* jubente rege, *Sagmina*, inquit, *te, Rex, posco.* Rex ait, *Puram tollito.* Feclialis ex arce graminis herbam puram attulit. postea regem ita rogavit: *Rex, facisne me tu regium nuncium populi Romani Quiritium? vasa, comitesque meos?* Rex respondit: *Quod sine fraude mea populi que Romani Quiritium fiat, facio.* Feclialis erat M. Valerius. patrem patratum Sp. Fulum fecit, verbenâ caput capillosque tangens. / Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, faciendum sit fœdus; multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Jupiter; audi pater patrato populi Albani; audi tu populus Albanus; ut illa palam prima*

postrema ex illis tabulis cerâve recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissimè intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio, dolo malo; tu illo die, Jupiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam: tantoque magis ferito quanto magis potes pollesque. Id ubi dixit, porcum saxo filice percussit. Sua item carmina Albani, suumque jusjurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

XXV. Fœdere isto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. Quum sui utrosque adhortarentur, *Deos patriis, patriam ac parentes, quidquid civium domi, quidquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus: feroces & suopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Confederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis, quàm curæ, expertes. quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. itaque ergo erecti suspensique in minimè gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum. infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpue arma, micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit: &, neutrò inclinatâ spe, torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum jam non motus tantùm corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, expirantes corruerunt. ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimis vice unius, quem tres Curatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis so-*

Ius nequaquam par, sic adversus singulos ferox. ergo, ut segregaret pugnam eorum, capeffit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Jam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes: unum haud procul ab sese abesse in eum magno impetu rediit. Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri, jam Horatius, cæso hoste victor, secundam pugnam petebat. tum clamore, qualis ex insperato faventium solet, Romani adjuvant militem suum: & ille defungi prælio festinat. Prius itaque, quàm alter, qui nec procul aberat, consequi posset, & alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, singuli supererant; sed nec sps, nec viribus pares. alterum, intactum ferro corpus & geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus, victusque fratrum ante se strage, victori objicitur hosti. nec illud prælium fuit. Romanus exsultans, *Duos, inquit, fratrum Manius dedi: tertium causa belli hujusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.* Malè sustinenti arma gladium supernè jugulo defigit: jacentem spoliatur. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt: / eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat / Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra exstant, quo quisque loco cecidit. duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romanam versus; sed distantia locis, & ut pugnatum est.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat: usurum se eorum operâ, si bellum cum Vejentibus foret. ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina spolia præ se gerens: cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit: cog-

astroque super humeros fratris paludamento sponsi,
 quod ipsa confecerat, solvit crines, & flebiliter nomine
 sponsum mortuum appellat. Movet feroci juveni ani-
 mum comploratio sororis in victoria sua tantoque gau-
 dio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis incre-
 pans, transfigit puellam. *Abi hinc cum immaturo amore
 ad sponsum, inquit, oblita fratrum mortuorum vivique, ob-
 lita patria. Sic eat, quaecunque Romana lugebit hostem. A-
 trox visum id facinus Patribus plebique: sed recens me-
 ritum facto obstat. tamen raptus in jus ad regem.
 Rex, ne ipse tam tristis ingratiue ad vulgus iudicii,
 aut, secundum iudicium, supplicii auctor esset, concilio
 populi advocato, Duumviros, inquit, qui Horatio perdu-
 ellionem judicent, secundum legem facio. Lex horrendi
 carminis erat: Duumviri perduellionem judicent. / Si à Du-
 umviris provocarit, provocatione certato: si vincent, caput
 obnubito: infelici arbori recte suspendito: verberato vel intra
 pomerium, vel extra pomerium. Hac lege Duumviri cre-
 ati, qui se absolvere non rebantur eâ lege, ne innoxium
 quidem, posse, quum condemnassent; tum alter ex his,
 P. Horati, tibi perduellionem iudico, inquit: I, lictor, colli-
 ga manus. Accesserat lictor, injiciebatque laqueum.
 tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interpre-
 te, Provoco, inquit. ita de provocatione certatum ad
 populum est. Moti homines sunt in eo iudicio, maxi-
 mē P. Horatio patre proclamante, se filiam jure causam
 iudicare. ni ita esset, patrio jure in filium animadver-
 surum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulo antè
 eum egregia stirpe conspexissent, orbem liberis face-
 rent. Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Cu-
 riationum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appella-
 tur, ostentans, Huncce, aiebat, quem modò decoratum o-
 vantemque victoriâ incedentem vidistis, Quirites, cum sub
 furca vinctum inter verbera & cruciatus videre potestis? quod
 vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent.
 I, lictor, colliga manus, que paulo antè armate imperium*

populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris urbis
hujus: arbori infelici suspende: verbera, vel intra pomerium,
modò inter illa pila & spolia hostium; vel extra pomerium,
modò intra sepulchra Curiatorum. Quò enim ducere hunc ju-
venem potestis, ubi non sua decora cum à tanta fœditate suppli-
cii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrimas, nec
ipsius parem in omni periculo animum: absolverunt-
que admiratione magis virtutis, quàm jure causæ. Ita-
que, ut cædes manifesta, aliquo tamen piaculo, lueretur,
imperatum patri, ut filium expiaret pecuniâ publicâ. Is,
quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde
genti Horatiæ tradita sunt. transmissò per viam tigil-
lo, capite adoperto, velut sub jugum misit juvenem.
Id hodie quoque publicè semper refectum manet. Soro-
rium tigillum vocant. Horatiæ sepulchrum, quo loco
corruerat ista, constructum est saxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana mansit. invidia vulgi,
quòd tribus militibus fortuna publica commissa fuerit,
vanum ingenium dictatoris corrumpit; &, quoniam recta
consilia haud benè evenerant, pravis reconciliare po-
pularium animos cœpit. Igitur, ut priùs in bello pa-
cem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati a-
nimorum plus, quàm virium cernebat esse, ad bellum pa-
lam atque ex edicto gerendum alios concitat populos:
suis per speciem societatis prodicionem reservat. Fi-
denates colonia Romana, Vejentibus sociis consilii as-
sumptis, pacto transitionis Albanorum ad bellum atque
arma incitantur. Quum Fidenæ apertè descissent, Tul-
lus Metto, exercituque ejus ab Alba accito, contra ho-
stes ducit. ubi Anienem transiit, ad confluentes collo-
cat castra. Inter eum locum & Fidenas Vejentium ex-
ercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen
tenere dextrum cornu: in sinistro Fidenates propiùs
montes consistunt. Tullus adversus Vejentem hostem
dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium col-
locat. Albano non plus animi erat, quàm fidei. nec

manere ergo, nec transire apertè ausus, sensim ad montes succedit. Inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem: fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, quâ fortuna rem daret, eâ inclinare vires. Miraculo primò esse Romanis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vocavit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. equitem clarâ increpans voce, ut hostes exaudirent, *recire in prælium* jubet: *nihil trepidatione opus esse: suo jussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant.* idem imperat, ut hastas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeuntis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eò acriùs pugnant. Terror ad hostes transit: & audiverant clarâ voce dictum: & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latinè sciebant. Itaque, ne subito ex collibus decursu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu, in Vejentem, alieno pavore perculsum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen objectum à tergo arcebat. Quò postquam fuga inclinavit: alii, arma fœdè jactantes, in aquam ceci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnaeque consilium oppressi. Non alia antè Romana pugna atrocior fuit.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hostes gratulatur: contrà, Tullus Mettum benignè alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris jungere jubet: sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excitare Albanos. hi,

novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur Romana legio. centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus inquit: *Romani, si unquam ante alias ullo in bello fuit, quod primum Diis immortalibus gratias ageritis, deinde vestra ipsorum virtuti, hesternum id praelium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam, quae dimicatio major atque periculosior est, cum proditione ac perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, injussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium & imperii simulatio fuit: ut nec, vobis ignorantibus deferi vos, averteretur à certamine animus; & hostibus, circumveniri se à tergo ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. ducem secuti sunt: ut & vos, si quod ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Mettus ille est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus machinator belli, Mettus fœderis Romani Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dederò. Centuriones armati Mettum circumstant. rex cetera, ut orsus erat, peragit. Quod bonum, faustum, felixque sit populo Romano ac mihi, vobisque, Albani, populum omnem Albanum Romanum traducere in animo est, civitatem dare plebi; primores in Patres legere; unam urbem, unam rempublicam facere. Ut ex uno quondam in duos populos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat. Ad hæc Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus, Mette Fuffeti, inquit, si ipse discere posses fidem ac fœdera servare, vivo tibi ea disciplina à me adhibita esset. Nunc, quoniam tuum insanabile ingenium est, à tu tuo supplicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ à te violata sunt. Ut igitur paulò ante animum inter Fidenatem Romanamque rem ancipitem gessisti, ita jam corpus passim distrabendum dabis. Exinde, duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum illigat Mettum, deinde in*

diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, quâ inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes à tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit. in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; quum effractis portis, stratissime ariete muris, aut arce vi captâ, clamor hostilis & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammâque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut verò jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inductâ omnia impleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem ac penates testaque, in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent: jam continens agmen migrantium impleverat vias: & conspectus aliorum mutuâ miseratione integrabat lacrimas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipuè, quum obsessa ab armatis templa angusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia testâ adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est,

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis. duplicatur civium numerus. Cælius additur urbi mons: &, quò

frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ caput, ibique habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quoque pars reipublicæ cresceret, legit Tullios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clælios: templumque ordini ab se aucto curiam fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem appellata est. &, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adji- ceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legi- ones & veteres eodem supplemento explevit, & novas scripsit. Hac fiduciâ virium Tullus Sabinis bellum in- dicit; genti eâ tempestate secundum Etruscos opulentis- simæ viris armisque. Utrunque injuriæ factæ, ac res ne- quiequam erant repetitæ. Tullus, ad Eroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehen- sos, querebatur: Sabini, suos prius in lucum confugisse, ac Romæ retentos. hæ causæ belli ferebantur. Sabini, haud parùm memores, & suarum virium partem Ro- mæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etru- scorum Vejentes. Inde, ob residuas bellorum iras ma-ximè sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios tra- xere. & apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt. va- luitque apud Vejentes (nam de ceteris minùs mirum est) pacta cum Romulo induciarum fides. Quum bel- lum utrinque summâ ope pararent, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Ma- litiosam fuit, ubi & peditum quidem robore, ceterùm equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repentè investis turbati ordines sunt Sabi- norum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga expli- cari sine magna cæde potuit.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria ma- gnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset,

nunciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluuisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quàm quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut Diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant : & aut Romana sacra susceperant, aut, fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio, novendiale sacrum publicè susceptum est : seu voce cœlesti ex Albano monte missâ, (nam id quoque traditur) seu aruspicum monitu. mansit certè solenne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multò post pestilentia laboratum est, unde quum pigritia militandi oriretur ; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege, salubriora etiam credente militia, quàm domi juvenum corpora esse ; donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil antè ratus esset minùs regium, quàm sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. vulgò jam homines, cum statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem, tradunt, volentem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Jovi Elicio facta invenisset, operatum his sacris se abdidisse : sed non ritè initum aut curatum id sacrum esse ; nec solùm nullam ei oblatam cœlestium speciem, sed irâ Jovis, sollicitati pravâ religione, fulmine ictum cum domo conflasse. Tullus magnâ gloriâ belli regnavit annos duos & triginta.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut institutum jam inde

ab initio erat, ad Patres redierat: hique interregem nominaverant. quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filiâ ortus, Ancus Marcius erat. qui, ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut pravè cultis; longè antiquissimum ratus, sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem, in album relata, proponere in publico jubet. inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos: &, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbè responsum reddunt; desidem Romanum regem inter facella & aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quodd avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facillè habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quàm Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, à se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gererentur solùm, sed etiam indicerentur ^{belli} bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolsis, ^{rebus} quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanæ velamen est) *Audi, Jupiter, inquit, audite fines, (cujuscunque gentis, sunt nominat) audiat fas. Ego sum publicus nuncius populi Romani, justè pièque legatus venio, verbisque meis fides sit.* Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit: *Si ego injustè impièque illos homines illasque res dedierim tuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me*

nunquam finis esse. Hæc, quum fines suprascandit, hæc, quicumque ei primus vir obuius fuerit, hæc, portam ingrediens, hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solennes sunt) peractis, bellum ita indicit : *Audi, Jupiter, & tu Juno, Quirine, Diique omnes cælestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum, (quicumque est, nominat) injustum esse, neque jus persolvere. Sed de istis rebus in patria majores natu consulemus, quo pacto jus nostrum ad piscamur.* Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim Rex his ferme verbis Patres consulebat : *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, quas res dari, ferri, solvi oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec solverunt, dic, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, quid censes ?* Tum ille : *Puro proque duello, quarendas censeo, itaque consensio consciscoque.* Inde ordine alij rogabantur : quandoque pars major eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu. Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, &, non minus tribus puberibus præsentibus, diceret : *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini adversus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis jussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, conscivit, ut bellum cum priscis Latinis fieret ; ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorum hominibusque priscis Latinis, bellum indeo facioque.* Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum : moremque eum posteri acceperunt.

XXXIII. Ancus, demandatâ curâ sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto,

profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; seorsusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romanam traduxit. &, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque arcem, Caelium montem Albani implerent; Aventinum novae multitudini datum. additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanæque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant priusci Latini. eaque causa diruendae urbis eius fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulsio, aliquandiu ibi Marte incerto, variâ victoriâ, pugnatum est: nam & urbs tuta munitionibus, praesidioque firmata valido erat, &, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis connixus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti praeda potitus, Romanam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis; quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciae datae sedes. Janiculum quoque adiectum; non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in Tiberim facto, conjungi urbi placuit. ^{tamque erat} Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudinis hominum, discrimine rectè an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem incrementis audaciae mediâ urbe, imminens foro, aedificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Maesia Veientibus adempta, usque ad mare imperium prolatum, & in ore Tiberis Ostia urbs condita: salinae circa factae, egregieque rebus bello gestis, aedes Jovis Feretrii amplificata.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo, vir impiger ac

divitis potens, Romam commigravit, cupidine maximè ac spe magni honoris, cujus adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrinâ stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthii filius erat; qui, ob seditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte confedisset, uxore ibi ductâ duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior, quàm pater, moritur; uxore gravidâ relictâ. Nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero, post avi mortem, in nullam sortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contrâ, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, fummo loco nata, & quæ haud facilè iis, in quibus nata erat, humiliora sineret ea, quæ innupfisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem, exsule advenâ ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingentis erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa, in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnâsse Tatium Sabinum: arcessitum in regnum Numam à Curibus: & Ancum Sabinâ matre ortum, nobilemque unâ imagine Numæ esse. Facilè persuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquiniis materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat. ibi ei, carpento sedenti cum uxore, aquila, suspensis demissa leniter alis, pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti aptè reponit. inde sublimis abiit. Accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgò Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier. Excella & alta sperare complexa virum jubet. eam ali-

tem eâ regione cœli & ejus Dei nunciam venisse. circa summum culmen hominis auspiciū fecisse. levâsse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes, urbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinius Priscus edidit nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiarumque faciebant : et ipse fortunam benigno alloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat ; donec in regiam quoque de eo fama perlata est : notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextræque obeundo officia, in familiaris amicitiae adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis belli domique interesset : &, per omnia expertus, postremò tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

XXXV Regnavit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloriâ par. Jam filii prope puberem ætatem erant. eò magis Tarquinius instare, ut quàm primùm comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit. isque primus & petisse ambiciosè regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam : *Quum, se non rem novam petere : quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirarive posset, sed tertius Roma peregrinus regnum affecisset : & Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste, regem factum : & Numam, ignarum urbis, non petentem, in regnum ultrò accitum. Se, ex quo sui potens fuerit, Romam cum conjuge ac fortunis omnibus commigrasse : majorem partem ætatis ejus, quâ civilibus officiis fungantur homines, Romæ se, quàm in vetere patria, vixisse. Idem militiæque sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romanæ se jura, Romanus ritus didicisse. Obsequio & observantiâ in regem cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse. Hæc cum haud falsa memorantem, ingenti consensu populus Romanus regnare jussit. Ergo virum, cetera egregium,*

secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est / nec minùs regni sui firmandi, quàm augenda reipublicæ, memor, centum in Patres legit; qui deinde minorum gentium sunt appellati. factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædâque inde majore, quàm quanta belli fama fuerat, revectâ, ludos opulentiùs instructiùsque, quàm priores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca divisa Patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent, Fori appellati. Spectavere furcis duodenos ab terra spectacula alta sustentibus pedes. Ludicrum fuit, equi pugilesque ex Etruria maximè acciti. solennes deinde annui mansere ludi, Romani magnique variè appellati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda divisa sunt loca; porticus, tabernæque factæ.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Ad eoque ea subita res fuit, ut priùs Anienem transirent hostes, quàm obviam ire ac prohibere exercitus Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est. & primò dubiâ victoriâ, magnâ utrinque cæde, pugnatum est. Reductis deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maximè suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Tatienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoque insignes relinquere nomine. Id quia inauguratò Romulus fecerat, negare Attus Navius, inelytus ea tempestate augur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, *Agedum, inquit, divine tu, inaugura, fierine possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille, in augurio rem expertus, profectò futuram dixisset: *Atqui hoc animo agitavi, inquit, te novaculâ cotem discissurum, cape hac &*

perage quod aves tua fieri posse portendunt. tum illum hand cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua, Atti capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad lavam curiæ, fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certè sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspiciò gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutavit: numero alterum tantum adjecit, ut mille & octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores modò sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum auctâ, iterum cum Sabinis configitur. Sed præterquam quòd viribus creverat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, & pleraque, in ratibus impacta, sublicis quum harerent, postem incendunt. Ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis. effusis eadem fugam impediit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius penè quàm nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. utrinque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modò Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenere; maxima pars, ut antè dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, prædâ captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti

cumulo accensis, pergit porrò in agrum Sabinum exercitum inducere : & , quanquam malè gesta res erat, nec gesturos meliùs sperare poterant, tamen, quia consulendi res non dabat spatium, ière obviam Sabini tumultuario milite. iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petière.

XXXVIII. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus. deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit : *Estisne vos legati oratoresque, missi à populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis ? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate ? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina humanaque omnia, in meam populi que Romani ditionem ? Dedimus. At ego recipio.* Bello Sabino perfecto, Tarquinius triumphans Romam rediit. inde priscis Latinis bellum fecit. ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est, ad singula oppida circumfereudo arma, omne nomen Latinum demuit. Corniculum, Ficulea vetus, Cameria, Crustummerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quàm quantâ mole gesserat bella : ut non quietior populus domi esset, quàm militiæ fuisset. Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, quâ nondum munierat, cingere parat : & infima urbis loca circa forum aliaque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis è fastigio in Tiberim ductis siccat : & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præfagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu eventuque mirabile fuit. Pucro dormienti, cui Servio

Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges, & quum quidam familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum: sedatoque eam tumultu, moveri vetuisse puerum; donec suâ sponte experrectus esset. Mox cum somno & flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil, *Viden' tu puerum hunc, inquit, quem tam humili cultu educamus? Scire licet, hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, prasidiumque regia afflictae. proinde materiem ingentis publicè privatimque decoris omni indulgentiâ nostrâ nutriamus.* Inde puerum liberum loco ceptum haberi, erudiri que artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facili, quod Diis cordi esset. Juvenis evasit verè indolis regiæ, nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ juventutis ullâ arte conferri potuit: filiamque ei suam rex despondit. Hic, quacunque de causa, tantus illi honos habitus credere prohibet servâ natum eum, parvumque ipsum servasse. Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Servii Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem, quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum Romæ edidisse, Prisci Tarquinii domo. Inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam, et puerum, ut in domo à parvo educum, in caritate atque honore fuisse: fortunam matris, quod captâ patriâ in hostium manus venerit, ut servâ natus crederetur, fecisse.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modò, sed apud Patres plebemque longè maximo honore Servius Tullius erat. Tum Anci filii duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam, non modò civi-

ca, sed ne Italica quidem stirpis; tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed princeps inde porro ad servitia caderet: ut in eadem civitate post centesimum ferè annum, quàm Romulus, Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus servâ natus possideat. tum commune Romani nominis, tum præcipuè id domûs suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salvâ, non modò advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quàm in Servium, eos stimulabat: & quia gravior ultor cædis, si superesset, Rex futurus erat, quàm privatus: tum, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastorebus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consuevi erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quàm potuere tumultuosissimè, specie rixæ in se omnes apparitores regios convertunt: inde, quum ambo Regem appellarent, clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt. Primò uterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere, coerciti ab liçtore, & jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito orditur. Cum intentus in eum se Rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit: relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

XLI. Tarquinium moribundum quum, qui circà erant, exceperant, illos fugientes liçtores comprehendunt. clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejicit: simul, quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulò comparat: simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio propere accito, quum penè exsanguem virum ostendisset; dex-

tram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est, inquit, Servi, si vir es, regnum; non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœlestis excitet flamma. nunc expurgiscere verè. Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non ^{Prædicta} unde natus sis, reputa. Si tua re subitâ consilia torpent, at tu mea sequere. Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanquillo alloquitur: Jubet bono animo esse, seditum fuisse regem subito ista. ferrum haud aliè in corpus descendisse. jam ad se redisse. Inspectum vulnus absterfo cruore. omnia salubria esse. considerare, propediem ipsum eos visuros. Interim Servio Tullio jubere populum dicto audientem esse. Eum jura redditurum, obiturumque alia regis munia esse. Servius cum trabea & listoribus prodit; ac, sede regiâ sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. itaque, per aliquot dies, quum jam expirâisset Tarquinius, celatâ morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. tum demum palam facto, & comploratione in regia oratâ, Servius, præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tunc comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes Servii nunciatum est, Sueßam Pometiam exsulatum ierant*

XLII Nec jam publicis magis consiliis Servius, quàm privatis, munire opes. & ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinium fuerat, talis adversus se Tarquinii liberum esset, duas filias juvenibus regijs, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret. Peropportunè ad præsentis quietem statûs bellum cum Vejentibus (jam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis

sumptum. In eo bello & virtus et fortuna enituit Tullii. fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrum, seu plebis animos periclitaretur, Romanam rediit. Aggrediturque inde ad pacis ^{per}longè maximum opus. Ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteris famam ferrent. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli pacisque munia non viritum, ut antè, sed pro habitu pecuniarum, fierent. Tum classes centuriasque, & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

XLIII. Ex iis, qui centum millium æris, aut majorem, censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes appellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent. arma hæc imperata, galea, clypeum, ocreæ, lorica; omnia ex ære hæc ut tegumenta corporis essent. tela in hostem, hastaque & gladius. Additæ huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta; & ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, & præter lorica omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit. totidem centuriæ & hæc eodemque discrimine ætatum, factæ: nec de armis quicquam mutatum; ocreæ tantum ademptæ. In quarta classe census quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ. arma mutata, nihil præter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. in his ^{longè} accenti, cornicines, tibicinesque, in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc

minor census reliquam multitudinem habuit. inde una centuria facta est, immunis militiâ. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratae erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data; & quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant Reges) viritum suffragium eadem vi eodemque jure promiscuè omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi si variaret, quod rarò incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tulio summam non convenire. quadrifariam enim urbe divisâ regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas appellavit; ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæc tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinere.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ, cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio primâ luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit. idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferro arma possent, cum nume-

rum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque. inde deinceps auget Esquilias : ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem. ita pomerium profert. Pomerium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, quâ murum ducturi erant, certis circâ terminis inauguratò consecrabant : ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgò etiam conjungunt ; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quòd post murum esset, quàm quòd murus post id, pomerium Romani appellârunt. & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

XLV. Auctâ civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est, simul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclytum Dianæ Epheliæ fanum : id communiter à civitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque confociatos laudaret mirè Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè privatimque hospitia amicitiasque de industria junxerat ; sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatum armis, videbatur ; uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, mirandâ magnitudine ac specie. Fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita-

ut erat, res prodigii locus est : & cecinere vates, cuius civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium ; idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romanæ actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata famâ movisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur : *Quidnam tu, hospes paras ? inquit, incestæ sacrificium Diana facere ? Quin tu antè vivo perfunderis flumine ? infimâ valle præsit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet ritè facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus immolat Dianæ bovem. id mirè gratum regi atque civitati fuit.

XLVI. Servius, quanquam jam usu haud dubium regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces à juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliatâ prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritiâ diviso, ausus est ferre ad populum, *vellent, jaberentne, se regnare ?* tantoque consensu, quanto haud quisquam alius antè, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandî regni minuit : immo eò impensius, quia de agro plebis adversâ Patrum voluntate senferat agi, criminandi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tulliâ inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum mîlturior veniret libertas ; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet ; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut antè dictum est, duæ Tulliæ, regis filiz, nupserant, & ipsæ longè dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortunâ, credo, populi Romanî

quod diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materię in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audaciā. Contrahit celeriter similitudo eos, ut ferē fit malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia à femina ortum est. Ea, secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum; & se rectius viduam, & illum cœlibem futurum fuisse contendere, quā cum impari jungi, ut elanguescendum alienā ignaviā esset. Si sibi eum, quo digna esset, Dii dedissent virum, domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. celeriter adolescentem suę temeritatis implet. Aruns Tarquinius & Tullia minor, prope continuatis funeribus quum domos vacuas novo matrimonio fecissent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quā approbante.

XLVII. Tum verò in dies infestior Tullii senectus, infestius cœpit regnum esse. jam enim ab scelere ad aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse, cui nupta diceretur, nec cum quo tacita serviret: defuisse, qui se regno dignum putaret: qui meminisset se esse Prisci Tarquinii filium; qui habere, quā sperare, regnum mallet. Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum & regem appello: sin minus, eò nunc pejùs mutata est res, quod isthic cum ignavia est scelus. Quin accingeris? Non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniiis, ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dii te penates patrique, & patris imago, & domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si ad hac parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te ut regium juvenem conspici sis? Faceffe hinc Tarquinius, aut Corinthum. Devolvere re-*

trò ad stirpem, fratri similior, quàm patri. His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa, regio semine orta, nulum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire & prensare, minorum maximè gentium, Patres; admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere; allucere donis juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis erescere. postremò, ut jam agenda rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum irrupit: inde, omnibus percussis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam antè ad hoc præparati, alii metu ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo attoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultima orsus; *Servum, servaque natum, post mortem indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio aliena honestatis creptum primoribus agrum, & d. d. ssimo cui quo divisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores civitatis: instituisse censum, ut insignis ad invidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, unde, ubi vellet, egentissimis largiretur.*

XLVIII. Huic orationi Servius quum intervenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo à vestibulo curiæ magnâ voce, *Quid hoc, inquit, Tarquini, rei est? quid tu audacia, me vivo, vocare ausus es Patres? aut in sede considerare mea?* Quum ille ferociter ad hæc. *Se patris sui tenere sedem, multo, quàm servum, potiorum filium regis regni heredem: satis illum d. u. per licentiam eludentem insultasse dominis; clamor ab utriusque fautoribus oritur, & concursus popu-*

li fiebat in curiam : apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, necessitate jam ipsâ cogente ultima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Servium; elatumque è curia in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum Senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum, atque comitum. Ipse prope exsanguis, quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis, qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cetero scelere, admonitu Tullia id factum. carpento certè (id quod satis constat) in forum inuenta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum è curia; regemque prima appellavit. à quo facessere iussa ex tanto tumultu, quum se domum reciperet, pervenissetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti carpentum dextrâ in Virbium cli-vum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumento-que locus est : Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitantibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo, contaminata ipsa resper-saque, tulisse ad penates suos virique sui : quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Ser. Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterùm id quoque ad gloriam accessit, quòd cum illo simul iusta ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset, deponere cum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitati intervenisset. /

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Su-

perbo cognomen facta indiderunt, quia focerum genēt sepulturā prohibuit: *Romulam quoque insepultum perisse* discitans: primores Patrum, quos Servil rebus favisse credebatur, interfecit: conscius deinde, malè quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad jus regni quicquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eò accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret. cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat non suspectos modò aut invisos, sed unde nihil aliud, quàm prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipuè numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quò contemptior paucitate ipsâ ordo esset, minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus senatum consulendi solvit: domesticis consiliis rempublicam administravit: bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse, cum quibus voluit, injussu populi ac senatûs, fecit, diremitque. Latinorum sibi maximè gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives esset. neque hospitia modò cum primoribus eorum, sed affinitates quoque, jungebat. Octavio Mamilio Tusculano, (is longè princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Ulixæ Deaque Circe oriundus:) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque ejus conciliat.

L. Jam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinæ conveniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniant frequentes primâ luce. ipse Tarquinius diem quidem servavit; sed paulo antè, quàm sol occideret, venit. Multa ibi totâ die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus

Merdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat investus; *Haud mirum esse, Superbo inditum Roma cognomen.* (jam enim ita clam quidem mussitantes, vulgò tamen, eum appellabant.) *an quicquam superbius esse, quàm ludificari sic omne nomen Latinum?* Principibus longè ab domo excitis, ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. tentari profectò patientiam, ut, si jugum acceperint, obnoxios premat. Cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud, & non raptum parricidio, sit, credere & Latinos (quantum ne sic quidem alienigenæ) debere. Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona amittant.) quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant, domum suam quemque inde abituros: neque magis observaturos diem concilii, quàm ipse, qui indixerit, observet. Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maximè dissereret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum, qui, silentio facto, monitus à proximis, ut purgaret se, quòd id temporis venisset, *Disceptatorem*, ait, se sumptum inter patrem & filium: curâ reconciliandi eos in gratiam moratum esse: &, quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset. Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, Nullam breviorē esse cognitionem, quàm inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quàm videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eundem terrorem, quo civium animos domi opprimerat, Latinis injiceret. & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine infontem oppressit. per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corripit, ut in diversorium ejus

vim magnam gladiatorum inferri clam sineret. ea quum unâ nocte perfecta essent, Tarquinius, paulò ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re novâ perturbatus, *moram suam hesternam, velut Deorum quâdam providentiâ illatam, ait, saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat. Aggressurum fuisse hesterno die in concilio. dilatarem esse, quòd auctor concilii abfuerit, quem maximè peteret. Inde illam absentis insectationem esse natam, quòd morando spem destituerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin primâ luce, ubi ventum in concilium sit, instructus cum conjuratorum manu armatusque venturus sit. Dici, gladiatorum ingentem numerum esse ad eum convectum. id vanum necne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.* Suspectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquini; quòd videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eò ventum, Turnum ex somno excitatum circumstant custodes: comprehensusque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diverticuli protraherentur; enimvero manifesta res visâ, injectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indictâ causâ, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate supernè injectâ faxisque congestis, mergeretur.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio meritâ poenâ affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto jure agere, quòd, quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium. Ceterum se utilitatis id magis omnium causâ censere, ut*

renovetur id fœdus : secundâque potiùs fortunâ populi Romani ut participes Latini fruantur, quàm urbium excidia vastationesque agrorum, quas Anco priùs, patre deinde suo regnante, perpeffi sint, semper aut expectent, aut patiantur. Haud difficulter persuasum Latinis, quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterùm & capita nominis Latini stare ac sentire cum rege videbat, & Turnus sui cuique periculi, si adversatus esset, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus, indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certâ ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad editum Romani regis ex omnibus populis convenere ne ducem suum, neve secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos faceret, binosque ex singulis, ita geminatis manipulis centuriões imposuit.

LIII. Nec, ut injustus in pace Rex, ita dux belli pravius fuit. quin eâ arte æquâisset superiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori offecisset. Is primus Volsceis bellum in ducentos ampliùs post suam ætatem annos movit, Sueffamque Pometiam ex his vi cepit. ubi quum dividendâ prædâ quadraginta talenta argenti aurique refecisset; concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequicquam vi adortus, quum obsidendi quoque urbem spes pulso à mœnibus adempta esset, postremò minimè arte Romanâ, fraude ac dolo, aggressus est; nam quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet, Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sævitiam intolerabilem conquerens; *Jam ab alienis in suos vertisse superbiam: & libe-*

rorum quoque eum frequentia tædere ; ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat : ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat. Se quidem, inter tela & gladios patris elapsam, nihil usquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii, credidisse. Nam, ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur ; & per occasionem eum incautos invasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium : Volscosque se inde, & Æquos, & Hernicos petiturum ; donec ad eos perveniat, qui à patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inventurum. Quum, si nihil morarentur, infensus irâ porro inde abiturus videretur, benignè ab Gabinis excipitur. vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremò sæviturum, si alia desint. Sibi verò gratum adventum ejus esse : futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

LIV. Inde in concilia publica adhiberi. ubi, quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse, in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quod utriusque populi vires nōisset, sciretque, invisam profectò superbiam regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent. Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, insciâ multitudine quid ageretur, proelia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset ; tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deūm sibi missum ducem credere. apud milites verò obeundo pericula ac labores, pariter prædam munificè largiendo, tantâ cari-

tate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quàm filius Gabiis esset. Itaque, postquam satis virum collectum ad omnes conatus videbat, tum è suis unum sciscitatum Romanum ad patrem mittit, quidnam se facere vellet? quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei Dii dedissent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex, velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii: ibi, inambulans tacitus, summa papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando expectandoque responsum nuncius fessus, ut re imperfectâ, redit Gabios; quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert: seu irâ, seu odio, seu superbiâ insitâ ingenio, nullam eum vocem emisisse. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios suâ ipsos invidiâ opportunos interemit. multi palam; quidam, in quibus minùs speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt, absentiumque bona juxta atque interemptorum divisui fuere. Largitionis inde prædæque & dulcedine privati commodi sensus malorum publicorum adimi, donec, orba consilio auxilioque, Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit; fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit. quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpejo, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinius reges ambos, patrem vovisse, filium perfecisse. Et, ut libera à ceteris religionibus area esset tota Jovis templique ejus, quod inædificaretur, exaugurare sana facellæque statuit; quæ aliquot ibi à Tatío rege, primum in ipso discrimine adversus Romulum pugnæ vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia

condendi hujus operis movisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id omen auguriumque ita acceptum est; non motam Termini sedem, unumque eum Deorum non evocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium est. caput humanum integrâ facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita cecinerunt vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere. eò magis Fabio, præterquam quòd antiquior est, crediderim, quadraginta ea sola talenta fuisse; quàm Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit, summam pecuniæ neque ex unius tum urbis præda sperandam, & nullius, ne horum quidem, magnificentia operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. Intentus perficiendo templo, fabris undique ex Etruria accitis, non pecuniâ solùm ad id publicâ est usus, sed operis etiam ex plebe. qui quum haud parvus & ipse militiæ adderetur labor, minùs tamen plebs gravabatur, se templa Deum exædificare manibus suis: quæ posthac & ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquid majoris, traducebatur opera; foros in circo faciendos, cloacamque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercitâ plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, onerabatur esse, & colonis mittendis occupari latius impe-

rii fines volebat; Signiam Circejosque colonos misit, præsidia urbi futura terrâ marique. Hæc agenti portentum terribile visum. anguis, ex columna lignea c-lapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quàm anxiiis implevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maximè inclytum in terris oraculum mittere statuit. neque responsa fortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas eâ tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Junius Brutus, Tarquiniâ sorore regis natus, juvenis longè alius ingenio, quàm cujus simulationem induerat. Is quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum audisset, neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemptuque tutus esse, ubi in jure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, Bruti quoque haud abnuvit cognomen: ut sub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium veridus, quàm comes, aureum baculum, inclusum corneo cavato ad id baculo, tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quò postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incescit animos juvenum sciscitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum. Ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrum primus, ô juvenes, osculum matri tulerit.* Tarquini, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi expectisque imperii esset, rem summâ ope taceri jubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus, aliò ratus

spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit; scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summâ vi parabatur.

LVII. Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens. eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentiâ publicorum operum, tum prædâ delinire popularium animos studebat; præter aliam superbium regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. ubi id parum processit, obsidione munitio- nibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut sit longo magis quàm acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quàm militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis commessationibusque inter se terebant, forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat, *verbis opus esse, paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. Quin, si vigor juvenis inest, conscendimus equos, invisimusque præsentis nostrarum ingenia? Id cuique spectatissimum sit, quod nec cœpinatq. viri adventu occurrerit oculis.* Incaluerant vino. *age fane* omnes. citatis equis advolant Romam. Quò quum, primis se intendentibus tenebris, pervenissent, pergunt inde Collatiam: ubi Lucretiam, haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte serâ deditam, lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adveniens vir Tarquinique excepti benignè. vi- ator maritus comiter invitat regios juvenes. Ibi Sex,

Tarquinium mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit. tum forma, tum spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sex. Tarquinius, infcio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. ubi exceptus benignè ab ignaris consilii, quum post coenam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta circà, sopitque omnes videbantur, stricto gladiò ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace, Lucretia*, inquit, *Sex. Tarquinius sum; ferrum in manu est: moriere, si emisseris vocem.* Quum pavida ex somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebre animi. ubi obstinatum videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatum pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri, esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuncium Romam eundem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. adventu suorum lacrimæ obortæ, quærentique viro, *Satin' salva? minime*, inquit; *quid enim salvi est mulieri. amisâ pudicitia? Vestigia viri alieni, Collatine, in lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum violatum. animus insons. mors testis erit. Sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibi, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fi-

dem: consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. mentem peccare, non corpus: & unde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos, inquit, videritis, quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absolvo, supplicio non libero. nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo vivet. Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc, inquit, castissimum ante regiam injuriam sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunque dehinc vi possim, exsequiturum. nec illos, nec alium quenquam regnare Roma passurum.* Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut sit, rei novæ atque indignitate homines. pro se quisque scelus regum ac vim queruntur. Movetur patris mœstitia, tum Brutus, castigatior lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque juvenum cum armis voluntariis adest. sequitur & cetera juvenus. Inde, pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eò ventum est, quacunque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. rursus, ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temerè esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis

in forum curritur. Quò simul ventum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingenique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sex. Tarquini, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiarum causa mortis indignior ac miserabilior esset. addita superbia ipsius regis, miseræque & laboris plebis, in fossas cloacasque exhaustiendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser. Tullii regis memorata cædes, & investa corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem, perpulit, ut imperium regi abroga-ret, exsulesque esse juberet L. Tarquinius cum con-juge ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultrò nomina da-bant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; im-perium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam antè ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, execrantibus, quâcunque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re novâ trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (senferat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliūque indictum: liberatorem urbis læta castra accipere; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex. Tarquinius, Gabios, tanquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque

concliverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto urbis ex commentariis Ser. Tullii creati sunt, L. Junius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

LIBER II.

EPITOME.

I. Brutus iurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passuros: II. Tarquinius Collatinum, collegam suum, propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, cœgit consulatu se abdicare, & civitate cedere. V. Bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoque & fororis filios, qui conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit: servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit: ex cujus nomine vindicta est appellata. VI. Quum adversus reges, qui, contractis Vejentium & Tarquiniensium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est: VII. eumque matronæ annum luxerunt. VIII. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitoliū dedicatum est. IX, X. Porsena, Rex Clusinarum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Janiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est; qui, dum alii pontem subiectum rescindunt, solus Etruscos sustinuit; & ponte rupto, armatus se in flumen misit, & ad suos tranavit. XII. Alterum accessit virtutis exemplum à Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scribâ, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est; dixitque, tales trecentos esse conjuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena

pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. XIII. Ex quibus virgo una Clælia, deceptis custodibus, per Tiberim ad suos tranavit: & quum reddita esset, à Porſena honorificè remissa, equestri statuâ donata est. XVI. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta est. Numerus tribuum ampliatus est, ut essent viginti una. XIX, XX. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prosperè pugnavit apud lacum Regillum. XXIII, &c. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ à seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. XXXIII. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volſcorum Corioli captum est virtute & operâ C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. XXXVI, &c. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lecticâ, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. XXXIX, XL. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erut pulsus, dux Volſcorum factus, exercitum hostium urbi Roma admovisset, & missi ad eum primùm legati, postea sacerdotes, frustra deprecati essent ne bellum patria inferret; Veturia mater & Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. XLI. Lex agraria primùm lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. XLII, &c. Oppia, virgo Vestalis, ob incestum viva defossa est. XLVI, &c. Quum vicini hostes Veientes, incommodi magis, quàm graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, quâ ad Cremeram ad unum ab hostibus caesi sunt, uno impubere domi relicto. LVIII, LIX. Ap. Claudius consul, quum adversus Volſcos contumaciâ exercitus malè pugnatum esset, decimum quemque militum fuisse percussit. LX, &c. Res præterea adversum Volſcos, & Æquos, & Veientes, & seditiones inter Patres plebemque continet.

I. **L** Iberi jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quàm hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores ita regnârunt, ut haud immeritò omnes deinceps conditores partium certè urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudinì addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem, aut certè impunitatem, adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunicis procellis? & in aliena urbe cum Patribus ferere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum, caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum confociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordiâ forent: quas fovit tranquilla moderatio imperiî, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annum imperium consulare factum est, quàm quòd deminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenere. id modò cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collegâ, fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quàm deinde custos fuit. Omnium primùm avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quò plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradûs lectis, ad trecentorum sum-

ntam explevit. traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent. conscriptos, videlicet, in novum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis jungendosque Patribus plebis animos.

II. Rerum deinde divinarum habita cura. &, quia quædam publica sacra per ipsos reges facitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, officeret. ac nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consul enim alterius, quam nihil aliud offenderit, nomen invisum civitati fuit. *Nimum Tarquinius regno assuescit. initium à Prisco factum. Regnasse deinde Ser. Tullium. ne intervallo quidem facto, oblitum, tanquam alieni, regni Superbum Tarquinium; velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse. Nescire Tarquinos privatos vivere. non placere nomen. periculosum libertati esse.* Hic primò sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspitione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primùm iusjurandum populi recitat: *Neminem regnare possuros, nec esse Romæ, unde periculum libertati foret. Id summâ ope tuendum esse: neque ullam rem, quæ eò pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causâ: nec dicturum fuisse, ni caritas reipublicæ vinceret. Non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. Regium genus, regium nomen, non solum in civitate, sed etiam in imperio esse. Id officere, id obstare libertati. Hunc tu, inquit, tuâ voluntate, L. Tarquini, remove metum. Meminimus, factemur, ejecisti reges. Absolve beneficium tuum. Aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me; sed, si quid deest, munificè augebunt. Amicus abi. exonera civitatem vano forsitan metu. Ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum. Consali*

primò tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumfistunt, eadem multis precibus orant. & ceteri quidem movebant minùs. Postquam Sp. Lucretius major ætate ac dignitate, focer præterea ipsius, agere variè, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additæque aliâ insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translati, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquinia gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adiutore reges ejecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniiis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterùm, id quod non timebant, per dolum ac prodicionem propè libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, à quo impetres, ubi jus, ubi injuria opus sit: esse gratia locum, esse beneficio; & irasci & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nòsse. Leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi, quàm potenti: nihil laxamenti nec venia habere, si modum excefferis. periculosum esse, in tot humanis erroribus solâ innocentia vivere.* Ita, jam suâ sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, si ne mentione redditus bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita, belli causa; reddita, belli materia & adjumentum essent. Interim legati alii alia moliri, apertè bona repetentes, clam re-

cuperandi regni consilia struere. & tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. à quibus placidè oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt; & de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur.

IV. Vitellius Aquiliisque fratribus primò commissæ res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat: jamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque. eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescentes, consilii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona; eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quòd spatium ad vehicula comparanda à consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res; omne id tempus cum conjuratis consultando absument, evincuntque instando, ut literæ sibi ad Tarquinius darentur; nam aliter quàm credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri? Datæ literæ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quàm legati ad Tarquinos proficiscerentur, & cœnatum fortè apud Vitellios esset, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut sit, consilio egissent; sermonem eorum ex servis unus excepit, qui jam antea id senserat agi: sed eam occasionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressere: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paullulum addubitatum est: & quanquam visi sunt commississe, ut hostium loco essent, jus tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quæ reddi antè censuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi irâ vetuere reddi,

vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regiâ prædâ, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum quia religiosum erat consumere, defectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aquâ, ut mediis caloribus solet. ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sedisse illitos limo. Insulam inde paullatim, & aliis, quæ fert temerè flumen, eodem investis, factam. postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens aerea, firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectus eò, quod pænæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit, &, qui spectator erat amovendus, cum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi juvenes. sed à ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, miserebatque non pænæ magis homines, quàm sceleris, quo pœnam meriti essent; illos, eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quicquid Deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut superbo quondam regi, tum infesto exfugili, proderent. Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque, & os ejus, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pænæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & civitas, data. Ille primum dicitur vindictâ liberatus. quidam vindictæ

quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iræque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum apertè moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maximè Vejentes Tarquiniensesque, *ne se ortum, ejusdem sanguinis, extorrem egentem ex tanto modò regno, cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregrè in regnum Romam accitos: se regem, augmentem bello Romanum imperium, à proximis scelera-
tâ conjuratione pulsam. eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expertus sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere, & persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adjuvarent; suas quoque veteres injurias ultam irent, toties casas legiones, agrum ademptum. Hæc moverunt Vejentes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinieneses nomen ac cognatio movet, pulchrum videbatur, suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit, (præerat Aruns Tarquinius, filius regis) rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse; deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus irâ, *Ille est vir, inquit, qui nos extorres expulit patriâ. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnificè incedit. Dii regum ultores adeste.* Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Deco-*

rum erat tum ipsis capeßere pugnam ducibus: avidè itaque se certamini offert. adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegenti corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. simul & cetera equestris pugna cœpit; neque ita multò post & pedites superveniunt. Ibi variâ victoriâ, & velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrinque cornua vicere, læva superata. Vejentes, vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatique. Tarquinienfis, novus hostis, non stetit solùm, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incescit, ut, omisâ irritâ re, nocte ambo exercitus, Vejens Tarquinienfisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ: silentio proximæ noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem; Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, *Uno plus Etruscorum cecidisse in acie; vincere bello Romanum.* Ita certè inde abiere Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam illuxit, nec quicumque hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multò majus morti decus publica fuit mœstitia, eò ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt, quòd tam acer ultor violatæ pudicitiae fuisset. Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modò, sed suspicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum affectare, fama ferebat: quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in summa Velia. ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgò creditaque quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, summis fascibus in concionem escendit. Gratum id mul-

titudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi, quàm confusis, majestatem vimque majorem esse. Ubi audire jussus consul laudare fortunam collegæ, quòd, liberatâ patriâ, in summo honore, pro republica dimicans, maturâ gloriâ, nec dum se vertente in invidiam, mortem occubisset. se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque invidiam superesse: ex liberatore patriæ ad Aquillios se Vitelliosque recidisse. Nunquamne ergo, inquit, ulla adeò à vobis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me, illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturnum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolique habitarem, metui me crederem posse à civibus meis? tam levi momento mea apud vos fama pendet? adeone est fundata leviter fides, ut, ubi sim, quàm qui sim, magis referat? Non obstant P. Valerii ades libertati vestra, Quirites; tota erit vobis Velia. Deferam non in planum modò ades, sed colli etiam subjiciam: ut vos supra suspectum me civem habitetis. In Velia adificent, quibus melius, quàm P. Valerio, creditur libertas. Delata confestim materia omnis infra Veliam; & ubi nunc Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata.

VIII. Latæ deinde leges, non solùm quæ regni suspicione consulem absolverent, sed quæ adeò in contrarium verterent, ut popularem etiam facerent. inde cognomen factum Publicolæ est. ante omnes de provocatione adversus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite ejus, qui regni occupandi consilia inisset, gratæ in vulgus leges fuere. Quas quum solus pertulisset, ut sua unius in his gratia esset; tum deinde comitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Consul, qui magno natu, non sufficientibus jam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quosdam veteres auctores non invenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit

consulatum, memoriâ intercidiſſe. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque conſules ſortiți, uter dedicaret. Horatio ſorte evenit. Publicola ad Vejentium bellum profectus. Ægrius, quàm dignum erat, tulere Valerii neceſſarii, dedicationem tam inclyti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, poſtquam alia fruſtra tentata erant, poſtem jam tenenti conſuli ſœdum inter precationem Deum nuncium incutiunt; *mortuum ejus filium eſſe, funeſtæque familiâ dedicare cum templum non poſſe.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio eſt facilis. Nihil aliud ad eum nuncium à propoſito averſus, quàm ut cadaver efferri juberet, tenens poſtem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc poſt exactos reges domi militæque geſta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius conſules facti.

IX, Jam Tarquini ad Lartem Porſenam, Cluſinum regem, perſugerant. ibi, miſcendo conſilium preceſque, nunc orabant, *ne ſe, oriundos ex Etruſcis, ejusdem ſanguinis nominisque, egentes exſulare pateretur: nunc monebant etiam, ne orientem marem pellendi reges inultum ſineret. Satis libertatem ipſam habere dulcedinis. Niſi, quantâ vi civitates eam expetant, tantâ regna reges defendant, æquari ſumma inſinis. nihil exceſſum, nihil, quod ſupra cetera emineat, in civitatibus fore. Adeſſe ſinem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrima.* Porſena, tum regem eſſe Romæ, tum Etruſcæ gentis regem, amplum Tuſcis ratus, Romam infeſto exercitu venit. Non unquam aliàs antè tantus terror ſenatum invaſit. adeo valida res tum Cluſina erat, magnumque Porſenæ nomen, nec hoſtes modò timebant, ſed ſuoſmet ipſi cives, ne Romæ plebs, metu percuſa, receptis in urbem regibus, vel cum ſervitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab ſenatu data. annonæ in primis habita cura, & ad frumentum comparandum miſſi, alii in Volſcos,

alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu, ademptum privatis. Portoriisque & tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non summi magis, quam infimi, horrerent: nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando univrsus senatus fuit.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant: urbem ipsam sepiunt præsidiis. alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons sublicius iter penè hostibus dedit: ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; (id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit) qui, positus forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Janiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obfistens, obtestansque Deum & hominum fidem, testabatur: *nequicquam deserto præsidio eos fugere. Si transitum pontem à tergo reliquissent, jam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Janiculo, fore. Itaque monere, predicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possent, interrumpant. Se impetum hostium, quantum corpore uno posset obfisti, excepturum.* Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnae terga, obversis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupescit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit. deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaci-

ter oculos ad proceres Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes, *Servitia regum superborum, sua libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut proelium incipiant, circumspectant. pudor deinde commovit aeiens, &, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæssissent, neque ille minùs obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, jam impetu conabantur detrudere virum; quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Coclés, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte pretor, hac arma & hunc militem propitio flumine accipias.* Ita sic armatus in Tiberim desiluit; multisque super incidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quàm fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita, agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. Porsena, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique accitis, & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, & ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret: brevique adeò infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solùm ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quicquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiz Etruscis, non metu magis, quàm consilio, concessum. namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul & effusos improvisò adoriundì, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad majora vindicem

servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes portâ Esquilinâ, quæ averrissima ab hoste erat, expellerent pecus; scituros id hostes ratus, quòd in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et sciére perfugæ indicio; multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabinâ viâ occultum confidere jubet: Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat. deinde se objicere, ne sit ad flumen reditus. Consulum alter T. Lucretius portâ Nævîâ cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cælio monte cohortes delectas educit. hique primi apparuere hosti. Herminius, ubi tumultum sensit, concurrit ex insidiis, versisque in Valerium Etruscis terga cedit dextrâ lævâque, hinc à porta Collina, illinc ab Nævîa, redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis. finisque ille tam effusè evagandi Etruscis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus, & frumenti cum summa caritate inopia; sedendoque expugnaturum se urbem spem Porsena habebat: quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regibus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit; itaque, magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primò suâ sponte penetrare in hostium castra constituit. dein metuens, ne, si consulum injussu & ignaris omnibus iret, forte deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortunâ tum urbis crimen affirmante, senatum adiit: *Transire Tiberim, inquit, Patres, & intrare, si possim, castra hostium volo; non prædo, nec populationum in vicem ultor. Majus, si Dii juvant, in animo est facinus.*

Approbant Patres: abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eò venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium fortè militibus daretur, & scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgò adirent, timens sciscitari, uter Porfena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quò temerè traxit fortuna facinus, scribam pro rege obruncat. Vadentem inde, quâ per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas; metuendus magis, quàm metuens: *Romanus sum, inquit, civis. C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quàm fuit ad cadem. Et facere & pati fortia, Romanum est. Nec unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Proinde in hoc discrimen, si juvat, accingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regia. Hoc tibi juvenus Romana indicimus bellum. Nullam aciem, nullum prælium timueris. Uni tibi, & cum singulis, res erit. Quum rex, simul irâ insensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret properè, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret: En tibi, inquit, ut sentias, quàm vile corpus sit iis, qui magnam gloriam vident: dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; prope attonitus miraculo Rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, Tu verò abi, inquit, in te magis, quàm in me, hostilia ausus. Juberem macte virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret. Nunc jure belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto. Tum Mucius, quasi remunerans meritum, Quandoquidem, inquit, est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris à me, quod minis nequisti; trecenti conjuravimus principes juvenutis Romana, ut in te*

hâc viâ grassaremur. Mea prima sors fuit. ceteri ut cuique ceciderit primò, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore, aderunt.

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scævola à clade dextræ manûs cognomen inditum, legati à Porsena Romam secuti sunt. Adeò moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, & subeunda dimicatio toties, quot conjurati superessent, ut pacis conditiones ultrò ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quàm quòd negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Vejentibus restituendo impetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præsidium deduci vellent. His conditionibus compositâ pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessit. Patres C. Mucio virtutis causâ trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea sunt, Mucia prata appellata. Ergo, ita honoratâ virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. Et Clælia virgo, una ex obsidibus, quum castra Etruscorum fortè haud procul ripâ Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum inter tela hostium Tiberim tranavit: sospitesque omnes Romanam ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primò incensus irâ, oratores Romam misit ad Clæliam obsidem deposcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem versus, *Supra Coclites Muciosque dicere id facinus esse; & præ se ferre, quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto se fœdus habiturum; sic deditam, inviolatam ad suos remissurum.* Utrunque constitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt: & apud regem Etruscum non tuta solùm, sed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem parte obsidum se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Pro ductis omnibus, elegisse impubes dicitur: quòd & vir-

ginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maximè opportuna injuriæ esset. Pace redintegratâ, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statuâ equestri, donavere. in summa sacra via fuit posita virgo insidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera solennia manet bonis vendendis, bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris, necesse est, aut inter bellum natam esse, neque omisam in pace; aut à mitiore crevisse principio, quàm hic præ se ferat titulus, bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis, quæ traduntur, Porsenam, discedentem ab Janiculo, castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum urbe ab longinqua obsidione. ea deinde, ne populo immisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ appellata, gratiam muneris magis significante titulo, quàm auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omissò Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. Primò Aricinos res necopinata perculerat. arcessita deinde auxilia, & à Latinis populis, & à Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prælio inito, adeò concitato impetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incurso Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere paullulum; effusæque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortunâ & specie supplicum delati sunt. ibi benignè excepti divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitalium

beneficiorum. Multos Romæ hospitem urbisque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tusculum vicum* appellârunt.

XV. P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola consules facti. Eo anno postremum legati à Porsena deducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum responsum esset, missurum ad regem senatum legatos; missi confestim honoratissimus quisque ex Patribus. *Non, quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius electos Patrum ad eum missos, quam legatis ejus Romæ daretur responsum: sed ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi sollicitarentur: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset; Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse. ita induxisse in animum, hostibus potius, quam regibus, portas patefacere. Eam esse voluntatem omnium, ut, qui libertati erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse vellet Romam, ut patiaturs liberam esse, orare. Rex verecundiâ victus, Quando id certum atque obstinatum est, inquit, neque ego obtundam sæpius eadem nequicquam agendo: nec Tarquinius spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est, seu quiete, exsilio quarant locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat. Dictis facta amicia adjecit: obsidum quod reliquum erat, reddidit. agrum Vejentem, fœdere ad Janiculum icto ademptum, restituit. Tarquinius, spe omni reditûs incisâ, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.*

XVI. Consules M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis. consules triumphârunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. adversus eos, & ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum

consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Attus Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo, magnâ clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem. vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multò post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein prælio, afflississent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippâ Menenio, P. Postumio Consulibus, moritur, gloriâ ingenti, copiis familiaribus adeò exiguis, ut funeri sumptus deesset : de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum : fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prælium, quàm in prælio, cædibus temperatum est. & cæsi aliquanto plures erant, quàm capti ; & captos passim trucidaverunt. ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

XVII. Secuti consules, Opiter Virginius & Sp. Cassius, Pometiam primò vi, deinde vincis aliisque operibus, oppugnaverunt. in quos Aurunci, magis jam inexpiablem odio, quàm spe aliquâ aut occasione, coorti, quum plures igni, quàm ferro, armati excucurrissent, cæde incendioque cuncta complent. vincis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt)

gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, malè gestâ re, reditum. inter multos faucios consul spe incertâ vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum irâ majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ arma illata. & quum, vincis resectis aliâque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilo minùs fœdè, deditâ urbe, quàm si capta foret; Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venerunt coloni alii; oppidum dirutum, ager venit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quàm ob magnitudinem perfecti belli, triumphârunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabimorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prælium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quòd triginta jam conjurâsse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum expectatione rerum sollicitâ civitate, dictatoris primùm creandi mentio orta. sed nec quò anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primùm dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos invenio. Consulares legere: ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eò magis adducor, ut credam, Lartium, qui consularis erat, potiùs, quàm M. Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum. qui, si maximè ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multò potiùs M. Valerium, spectatæ virtutis & consularem virum, legissent. Creato dictatore primùm Romæ, postquam

præferri secures viderunt, magnus plebem metus inces-
sit, ut intentiores essent ad dicto parendum. neque e-
nim, ut in consulibus, qui pari potestate essent, alteri-
us auxilium, neque provocatio erat; neque ullum us-
quam, nisi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam
creatus Romæ dictator (eò magis quòd propter se crea-
tum crediderant) metum incussit. itaque legatos de pa-
ce mittunt. quibus, orantibus dictatorem senatumque,
ut veniam erroris hominibus adolescentibus darent, re-
sponsum; *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse. qui
bella ex bellis sererent.* actum tamen est de pace: impe-
trataque foret, si, quod impensæ factum in bellum e-
rat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in ani-
mum induxissent. Bellum indictum. tacitæ induciæ
quietum annum tenuere.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, M. Tullius. nihil di-
gnum memoriâ actum. T. Æbutius deinde & C. Vetu-
sius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria ca-
pta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ul-
trà bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, di-
latum. A Postumius dictator, T. Æbutius magister e-
quitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad
lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium oc-
currerunt. &, quia Tarquinius esse in exercitu Latino-
rum auditum est, sustineri ira non potuit, quin exem-
plo confugerent. Ergo etiam prælium aliquanto, quàm
cetera, gravius atque atrocius fuit. non enim duces ad
regendam modò consilio rem affuere, sed, suismet ipsis
corporibus dimicantes, miscuere certamina. nec quis-
quam procerum ferme hæc aut illa ex acie sine vulnere,
præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium,
prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tar-
quinius Superbus, quanquam jam ætate & viribus erat
gravior, equum infestus admisit: ictusque ab latere,
concurfu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum
cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamili-

um impetum dederat. nec fefellit veniens Tusculanum ducem; contra quem & ille concitat equum. tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugnam excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prælium ciet; & quia suos percussos videbat, arcessit cohortem exfulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea, quod maiore pugnabat irâ ob erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exfulum acie, domesticâ etiam gloriâ accensus, ut, cujus familiaris decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retrò in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere inVectum in exfulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quicquam equitis vulnere equo retardatò, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exfules ferociter citato agmine invchi, suos percussos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causâ circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. ita metu ancipiti versi à fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primùm prælium iniit. integris corporibus animisque fessos adorti exfules cædunt. Ibi alia inter procures coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exfulum à dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscicans,

tantò vi majore, quàm paulò antè magister equitum, cum hostium duce prœlium iniit, ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obtestans, ut, fesso jam pedite, descendant ex equis, & pugnam capebant. Dicto parvere: desiliunt ex equis, provolant in primum, & pro antesignanis parmas obijciunt. Recipit extemplo animum pedestris acies, postquam juventutis proceres æquato genere pugnae secum partem periculi sustinentes vidit. Tum demum impulsu Latini, percussaque inclinavit acies. Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset. secuta & pedestris acies. Ibi, nihil nec divinae nec humanae opis dictator prætermittens, ædem Castori vovisse fertur: ac pronunciâsse militi præmia, qui primus, qui secundus, castra hostium intrâisset. tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. Triennio deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules Q. Clœlius & T. Lartius. Inde A. Sempronius & M. Minutius. his consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiae fidei fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modò, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quò se, post fractas opes Latinorum,

ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes. sed Patribus nimis luxuriosa fuit lætitia : plebi, cui ad eam diem summâ ope inservitum erat, injuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una & viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est Idibus Maiis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat. nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset ; & maturavit Romanus, ne præliò uno cum Latino Volcoque contenderet. Hâc irâ consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, necopinata res perculit. Armorum immemores obsides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos. ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multò post Volscis levatis metu suum rediit ingenium : rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos irâ odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehenso Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus. indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relatâ re ad senatum, adeò fuit gratum Patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent, & de fœdere, quòd prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere factò, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant : gratias agunt, liberaliter habitique

in calamitate sua. inde hospitia jungunt. Nunquam aliàs antè publicè privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit.

XXIII. Sed & bellum Volscum imminebat, & civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maximè propter nexos ob æs alienum. Fremebant, *se, foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à civibus captos & oppressos esse; tutioremque in bello, quàm in pace, inter hostes, quàm inter cives, libertatem plebis esse.* invidiamque eam, suâ sponte gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. Ad hoc, promissa barba & capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgò, miserantes cum, jactabant. ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus unde ille habitus? unde deformitas? quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, Sabino bello, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modò caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id, cumulatam usuris, primò se agro paterno avitæque exuisse, deinde fortunis aliis: postremò, velut tabem, pervenisse ad corpus. Ductum se ab creditore, non in servitium, sed in ergastulum & carnificinam esse.* Inde ostentare tergum fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam tur-

hâc inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni prope consules, P. Servilius & Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multò minaciter magis, quàm suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumstant. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curiâ modò, sed etiam foro arcebat. nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatûs. Tum verò eludi atque extrahi se multitudo putare; &, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causâ abesse, & consules ipsos tergiversari; nec dubiè ludibrio esse miseras suas. Jam prope erat, ut ne consulum quidem majestas coërceret iras hominum. quum, incerti, morando, an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt: frequentique tandem curiâ, non modò inter Patres, sed ne inter consules quidem ipsos, satis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quàm frangi, putabat quum tutius, tum facilius, esse.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoso advolant nuncio: *Volsco* infesto exercitu ad urbem oppugnandam venire. quæ audita (adeò duas ex una civitate discordia fecerat) longè aliter Patres ac plebem affecere. Exsultare gaudio plebes; ultores superbiæ Patrum adesse dicere Deos. alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus potiùs, quàm solos, perituros. Patres militarent, Patres arma caperent, ut penes eosdem periculâ belli, penes quos præmia, essent. At verò curia, mœsta ac trepida ancipiti metu & ab cive & ab hoste, Ser-

viliū consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, missō senatu, in concionem prodit. Ibi, cura esse Patribus, ostendit, ut consulatur plebi. ceterū deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte civitatis, metum pro universa republica intervenisse. nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello praveruisse quicquam : nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius acceptā, arma pro patria non cepisse ; neque Patribus satis decorum, per metum potius, quā postmodo voluntate, afflictis civium suorum fortunis consuluisse. Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, Ne quis civem Romanum vinctum aut clausum teneret, quō minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret. Ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet : liberos nepotesve ejus moraretur. Hoc proposito edicto, &, qui aderant, nexi profiteri exemplo nomina ; & undique ex tota urbe proripientium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit ; neque aliorum magis in Volscō bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. Proximā inde nocte Volsci, discordiā Romanā freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles : excitatus exercitus, signo dato : concursus est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis utrinque quieti datum. Postero die primā luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur, quum consul, quanquam cuncti undique, & nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causā parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit,

Primo statim incurſu pulſi hoſtes : fugientibus, quoad inſequi pedes potuit, terga caſa : eques uſque ad caſtra pavidos egit. mox ipſa caſtra, legionibus circumdatis, quum Volſcos inde etiam pavor expuliſſet, capta direptaque. Poſtero die ad Sueſſam Pometiam, quò confugerant hoſtes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur : captum prædæ datum. inde paulum recreatus egens miles. Conſul cum maxima gloria ſua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Eceſtranorum Volſcorum legati, rebus ſuis timentes poſt Pometiam captam, adeunt. His ex ſenatusconſulto data pax, ager ademptus.

XXVI. Conſeſtim & Sabini Romanos territavere : tumultus enim fuit veriùs, quàm bellum. Nocte in urbe nunciatum eſt, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem perveniſſe. ibi paſſim diripi atque incendi villas. Miſſus extemplo eò cum omnibus copiis equitum A. Poſtumiſ, qui dictator bello Latino fuerat. ſecutus conſul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit. nec adveniēti peditum agmini reſtitit Sabina legio. Feſſi, tum itinere, tum populatione nocturnâ, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod fatiſ eſſet virium habuere. Nocte unâ audito perfectoque bello Sabino, poſtero die, in magna jam ſpe undique partæ pacis, legati Aurunci ſenatum adeunt, ni decedatur Volſco agro, bellum indicentes. Cum legatis ſimul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cujus fama, haud procul jam ab Aricia viſi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec conſuli ordine Patres, nec pacatum reſponſum arma inferentibus arma ipſi capientes dare poſſent. Ariciam infeſto agmine itur : nec procul inde cum Auruncis ſigna collata, prælioque uno debellatum eſt.

XXVII. Fuſis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promiſſa conſulis fidemque ſenatus cæ-

spectabat: quum Appius, & insitâ superbiâ animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quàm asperrimè poterat, jus de creditis pecuniis dicere. deinceps &, qui antè nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & necëbantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat: concursus ad Servillum fiebat, illius promissâ jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas, postulabant, ut aut referret ad senatum, aut ut auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogebat. adeò in alteram causam non collega solum præceps ierat, sed omnis factio nobilium. ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem & ambitiosum rati; plebes fallacem. brevique apparuit, æquâsse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus à se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituire, solennia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, primi pili centurioni: quòd faciliè appareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quàm ad consulum ignominiam. Sævire inde utique consulum alter, Patresque. sed plebi creverant animi; & longè aliâ, quàm primò instituerant, viâ grassabantur. Desperato enim consulum senatûsque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant. neque decretum exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neque, quum decreisset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque omnis & periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus verterant. Super hæc timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & insectante ambitionem collegæ; qui populari silentio rempublicam proderet,

& ad id, quòd de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. *non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque projectum consulare imperium. Se unum & sua & Patrum majestatis vindicem fore.* Quum circumstaret quotidiana multitudo licentiâ accensa, arripi unum insignem duccem seditionum jussit. Ille, quum à lictoribus jam traheretur, provocavit: nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægrè victa pertinacia foret, consilio magis & auctoritate principum, quàm populi clamore. adeò supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modò apertis, sed, quod multò perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mirè gratus.

XXVIII. A. Virginius inde & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum verò plebes, incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos, pars Esquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro subitis trepidaret consiliis, & omnia temere ac fortuitò ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeò tumultuosè excepta est clamoribus undique & indignatione Patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam ejus consules ad senatum rejicerent. *Profectò si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ, nisi publicum, concilium. Nunc in mille curias concionesque (quum alia in Esquiliis, alia in Aventino fiant concilia) dispersam & dissipatam esse rempublicam. Unum, Hercule, virum, (id enim plus esse, quàm consulem) qualis Ap. Claudius fuerit, momento temporis dicissurum illos cœtus fuisse.* Correpti consules quum, quid ergo se facere vellent, (nihil enim segnius molliusve, quàm Patribus placeat, acturos) percunctarentur, decernunt, ut delectum quàm acerrimum habeant, otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules

in tribunal ascendunt. citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, *Ultrâ decipi plebem posse. Nunquam unum militem habituros, ni præstaretur fides publica. libertatem unicuique prius reddendam esse, quàm arma danda: ut pro patria civibusque, non pro dominis, pugnent.* Consules, quid mandatum esset à senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse, invidiæ suæ participem: & apparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quàm ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tum verò ad sellas consulum propè convolvere minimus quisque natus Patrum, abdicare consulatum jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

XXIX. Utrâque re satis expertâ, tum demum consules: *Ne prædictum negetis, Patres conscripti, adest ingens seditio. Postulamus, ut ii, qui maximè ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. Accerrimi cujusque arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal; citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, deditâ operâ jubent. Quum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne fortè violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum verò, *indignum facinus esse*, clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quàmprehendere prohibito, quum conversus in Patres impetus esset, consulum intercurso rixa sedata est: in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quàm injuriæ, fuerat. Senatus, tumultuosè vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulanti-
bus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententiis magis, quàm clamore & strepitu. Tandem, quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo plus sanitatis in curia, quàm in foro, esse,

ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat : de iis tantum, qui fidem secuti P. Servilii consulis, Volſco, Aurunco, Sabinoque militassent bello, agendum censebat. T. Lartius, Non id tempus esse, ut merita tantummodo exsolverentur. totam plebem are alieno demersam esse : nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin, si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari. Ap. Claudius, & naturâ immitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, Non miseriis, ait, sed licentiâ, tantum concitum turbarum ; & lascivire magis plebem, quam sedare. Id adeo malum ex provocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium ; ubi ad eos, qui unâ peccaverint, provocare liceat. Agedum, inquit, dictatorem, à quo provocatio non est, creemus ; jam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum mihi liſtorum, qui sciet, jus de tergo vitæque sua penes unum illum esse, cujus majestatem violavit.

XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia : rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres ; utique Lartii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. medium maximè & moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quæ semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit : ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. quæ res utique alienasset plebem periculossimo tempore, quum Volſci Æquique & Sabini fortè unâ omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus & senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. M. Valerium dictatorem, Volſi filium creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, à dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens. sed & homini & potestati meliùs rati credi, omisso certamine nomina dede-

re. Quantus nunquam antè exercitus, legiones decem effectæ: ternæ inde datæ consulibus, quatuor dictator unus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant. oratores Latinorum à fenatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causâ capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quàm pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis, quàm armis, freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maximè agris hostem ad conferenda propiùs castra dimicandumque acie excivit. Medio inter castra campo, ante suum quisque vallum, infestis signis constitere. multitudine aliquantùm Volsci superabant. Itaque effusi & contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos jussit: ubi ad manum venisset hostis, tum coortos totâ vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu & clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sentire ex adverso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus, quàm si in insidias incidissent, turbati vertunt terga; & ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prælium ierant. Romani contrâ, quia principio pugnae quieti steterant, vigentes corporibus, facile adepti fessos, & castra impetu ceperunt, & castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem irrupere. plusque ibi sanguinis, promiscuâ omnium generum cæde, quàm in ipsa dimicatione, factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longè plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso mediam turbaverat hostium aciem, quâ, dum se cornua latius pan-

dunt, parum aptè introrsum ordinibus aciem firmaverant. turbatos pedes invasit. eodem impetu castra capta, debellatumque est: Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarius fuit. dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager adeptus: Velitras coloni ab urbe missi & colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, irritaque, sicut antè consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut fortè temere in adversos montes agmen erigeret. Id malè commissum ignaviâ hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupescit audaciâ Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenebant locis, in adversas valles desilire: ubi satis prædæ & victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gestâ, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat. tantâ quum gratiâ, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modò plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetustii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid nexis fieri placeret. quæ quum rejecta relatio esset, *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor. optabitis, me Dius Fidius, propediem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat. Quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos, neque ipse frustra dictator ero. Discordiæ intestinæ, bellum externum fecere, ut hoc magistratu egeret respublica. Pax foris parta est, domi impeditur. privatus potius, quàm dictator, seditioni interero.* ita, curiâ egressus, dictaturâ se abdicavit. Apparuit causâ plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. itaque, velut persolutâ fide, quoniam per eum non stetisset, quin

præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus profecuti sunt.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. itaque, quanquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam in consulum verba jurassent, sacramento teneri militem rati, per causam renovati ab Æquis belli educi ex urbe legiones iussere. quo facto maturata est seditio. Et primò agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in Sacrum montem secessisse (trans Anienem amnem est) tria ab urbe millia passuum. ea frequentior fama est, quàm, cujus Piso auctor est, in Aventinum secessionem factam esse. Ibi sine ullo duce, vallo fossæque communitis castris, quieti, rem nullam, nisi necessariam ad victum, sumendo, per aliquot dies, neque lacelessiti, neque lacessentes, sese tenere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. Timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. Quam diu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum existat? nullam profectò, nisi in concordia civium, spem reliquam ducere. eam per æqua, per iniqua, reconciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum & quòd inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo nihil aliud, quàm hoc, narrasse fertur: *Tempore, quo in homine, non, ut nunc, omnia in unum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, suâ curâ, suo labore ac ministerio ventri omnia quari: ventrem, in medio quietum, nihil aliud, quàm datis voluptatibus frui: conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec*

os acciperet datum, nec dentes conficerent. hâc irâ, dum ventrem fame domare vellent, ipsa unâ membra totumque corpus ad extremam tabem venisse. Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali, quàm alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in venas maturum, confecto cibo, sanguinem. Comparando hinc, quàm intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum.

XXXIII. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius & L. Albinus. hi tres collegas sibi creaverunt. in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minùs convenit. Sunt, qui duos tantùm in Sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius & Postumus Cominius consulatum inierunt. his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus, ad id feriendum consul alter Romæ mansit; alter, ad Volsicum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. Inde Poluscæ, item Volscorum, cepit: tum magnâ vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito exercitum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones, profectæ ab Antio, invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, fortè in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modò impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cædeque in proxima urbis factâ, ignem, temet-

re arreptum, imminentibus muro ædificiis iniecit. Claamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu & Romanis auxit animum, & turbavit Volscos, utpote captâ urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum, tantumque suâ laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columnâ æneâ insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega abfuerat, ictum, Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoriâ cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vitâ pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordia civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem, sumptus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum & foris quieta omnia à bello essent, & domi sanata discordia, aliud multò gravius malum civitatem invasit: caritas primùm annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris; fames deinde, qualis clausis solet. ventumque ad interitum servitiorum utique & plebis esset, ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum cœmendum, non in Etruriam modò dextris ab Ostia littoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Siciliam quoque. adeò finitimorum odia longinquis cœgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum cœmptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum, ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis com meatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. eâ clade conterritis hostium animis, ut

etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani, & Norbæ in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde & A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatæque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribunicæ potestatis, Si annonam, inquit, viderem volunt, jus pristinum reddant Patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem video, sub jugum missus, tanquam à latronibus redemptus? Egone has indignitates diutius patiar, quàm necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avocet plebem: patet via in Sacrum montem aliosque colles: rapiant frumenta ex agris nostris, quemodum tertio anno rapuere. Utantur annonâ, quam furore suo fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quàm ut armati per secessionem coli prohibeant. Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quàm potuisse arbitror fieri, ut, conditionibus laxandi annonam, & tribuniciam potestatem, & omnia invitis jura imposita Patres demerent sibi.

XXXV. Et senatui nimis atrox visa sententia est, & plebem ira prope armavit. Fame se jam, sicut hostes, peti; cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio victi dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romana satisfiat. Eum sibi carnificem novum exortum, qui aut mori, aut servire jubeat. In exeuntem è curia impetus factus esset, ni peropportunè tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa. se judicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primò Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, non pænæ, jus datum illi potestati; plebisque, non Patrum, tribunos esse. Sed adeò infensa erat coorta plebs, ut

unius poenâ defungendum esset Patribus. Restiterunt tamen adversâ invidiâ, usque sunt, quâ suis quisque, quâ totius ordinis viribus. Ac primò tentata res est, si, dispositis clientibus, absterrendo singulos à coitionibus consiliisque, disjicere rem possent. Universi deinde proeffere, (quicquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes; *unum sibi civem, unum senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente donarent.* Ipse quum diē dictâ non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exfulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benignè excepere; benigniûsque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tulli. Longè is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularer, consilia conferunt de Romano bello. Haud faciliè credebant, plebem suam impelli posse, ut toties infelicitè tentata arma caperent. multis sæpe bellis, pestilentiam postremò amisâ juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliquâ irâ exacerbarentur animi.

XXXVI. Ludi fortè ex instauratione magni Romæ parabantur. instaurandi hæc causa fuerat. Ludis manè servum quidam paterfamilias, nondum commissio spectaculo, sub furca cæsum medio egerat circo. cæpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. Haud ita multò post, Ti. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Jupiter dicere, *Sibi ludis præfultatorem displicuisse: nisi magnificè instaurarentur hi ludi, periculum urbi fore. iret, ea consulibus nunciaret.* Quanquam haud sanè liber erat religione animus, verecundia tamen majestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit. finem namque intra paucos dies amisit. cujus repentinæ

cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, *Satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? majorem instare, ni eat propere, ac nunciet consulibus.* Jam præsentior res erat: cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subitâ. tum enimvero Deorum ira admonuit. Fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, & obversatum toties somno Jovem, minas irasque cœlestes, representatas casibus suis, exposuisset; consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad consules lecticâ adfertur. inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrâisset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est.

XXXVII. Ludi quàm amplissimi ut fierent, senatus decrevit. Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quæ secretò agere de republica velit.® Arbitris remotis, *Invitus, inquit, quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quicquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quàm velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Multis id cladibus sensimus. Quippe, qui non nostro merito, sed vestrà patientiâ, incolumes sumus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt. spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem ab Sabinorum juventute in hac urbe commissum sit. borret animus, ne quid inconsultè ac temerè fiat. Hæc, nostrâ vestràque causâ, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cujus facti di-
-stive contagione præsens violer.* Hæc locutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detra-

lissent, auctor magis, ut sit, quàm res, ad præcavendum vel ex supervacuo movit. factoque senatusconsulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem juberent. Ingens pavor primò discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit. Proficiscentibus deinde indignatio oborta: *Se, ut consceleratos contaminatosque, ab ludis, festis diebus, cætu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse.*

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens, quærendo indignandoque, & eos ipsos sedulò audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subiectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, *Veteres populi Romani injurias, cladesque gentis Volscorum, ut omnia, inquit, obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, quâ per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis, triumphatum hodie de vobis esse? Vos omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? Vestras conjuges, vestros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui audivere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse putatis? nisi aliquod profectò nefas esse, quo, si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cætu, concilioque abigi. Quid, deinde? illud non succurrit, vivere nos, quod maturârimus proficisci? si hoc profectio, & non fuga est. Et hanc urbem vos non hostium ducitis, ubi, si unum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est; magno eorum malo, qui indixere, si viri estis. Ita & suâ sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.*

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus & C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum,

Quam spem nequaquam fefellit : ut facîle appareret, ducibus validiorem, quàm exercitu, rem Romanam esse. Circejos profectus, primùm colonos inde Romanos expulit, liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscum, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit : tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem à Peto ducit ; & ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum ; custodibus inter populatores missis, quì patriciorum agros intactos servarent : sive insensus plebi magis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profectò orta esset, adeò tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. sed externus timor, maximum concordia vinculum, quamvis suspectos insensosque inter se jungebat animos. Id modò non conveniebat ; quòd senatus consulesque nusquam alibi spem, quàm in armis, ponebant : plebes omnia, quàm bellum, malebat. Sp. Nautius jam & Sex. Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliæque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primùm seditioso clamore conterruit. deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres ; postquam apparuit, labare plebis animos ; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt : *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace : si prædâ belli per otium frui velint, memorem se & civium injuria, & hospitum beneficii, adniscum, ut appareat, exsilio sibi irritatos, non fractos, animos esse.* Iterum deinde iidem missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque, suis insignibus velatos, isse supplices ad castra hostium, traditum est, nihilo magis quàm legatos flexisse animum.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes cœunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certè, ut & Veturia, magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, secum in castrâ hostium irent : &, quam armis viri defendere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad castra ventum est, nuntiatumque Coriolano, adesse ingens mulierum agmen, in primo (ut qui nec publicâ majestate in legatis, nec in sacerdotibus tantâ offusâ oculis animoque religione motus esset) multò obstinatioꝝ adversus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui insignem mœstitiâ inter ceteras eognoverat Veturiam, inter nurum nepotisque stantem, *Nisi me frustrantur, inquit, oculi, mater tibi conjuxque & liberi adsunt.* Coriolanus, prope ut amens consternatus, ab sede sua quum ferret matri obviæ complexum, mulier in iram ex precibus versa, *Sine, priusquam complexum accipio, sciam, inquit, ad hostem, an ad filium, venerim : captiva mater-ne in castris tuis sum ? In hoc me longa vita, & infelix senectâ traxit, ut exsulem te, deinde hostem viderem ? Potuisti populari hanc terram, qua te genuit atque aluit ? Non tibi, quamvis infesto animo & minaci perveneras, ingredienti fines ira cecidit ? non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt, mater, conjux, liberique ? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur ; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil jam passi, nec tibi turpius quàm mihi miserrimus, possum : nec, ut sim miserrima, diu futura sum.* De his videris : quos, si pergis, aut immatura mors, aut longa servitus manet. Uxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. complexus inde suos dimittit : ipse retrò ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidiâ rei oppressum periisse tradunt ; alii alio leto. Apud Fabi-

um, longè antiquissimum auctorem, usque ad senectutem vixisse eundem invenio. Refert certè, hanc sæpe eum exactâ ætate usurpasse vocem, *Multo miserius seni exsilium esse*. Non inviderunt laudes suas mulieribus viri Romani. adeò sine obrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediere deinde Volsci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum. sed Æqui Attium Tullum haud ultrà tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem conjuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prælium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus, haud minùs pernicioso quàm pertinaci certamine, confecit. Consules T. Sicinius & C. Aquillius. Sicinio Volsci, Aquillio Hernici, (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti: cum Volscis æquo Marte discessum est.

XLI. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis fœdus ictum: agri partes duæ adeptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius erat. Adjiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri à privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed & publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primùm lex agraria promulgata est; nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primò ceperat fastidire, munus vulgatum à civibus illè in socios. sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, *Pestilens collega munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos. regnò viam fieri. Quid ita enim assumi socios & nomen Latinum? Quid attinuisse, Hernicis, paulo antè hostibus, capti agri partem tertiam reddi, nisi ut hæ*

gentes pro Coriolano duce Cassium habeant? Popularis jam esse dissuasor & intercessor legis agrariae coeperat. uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi civi Romano, assignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque civibus villior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id verò haud secus, quàm præsentem mercedem regni, aspernata plebes. adeò propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominùm respuebantur. Quem, ubi primùm magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem auctorem ejus supplicii ferant: eum, cognita domi causâ, verberasse ac necasse, peculiumque filii Cerei consecravisse. signum inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, à quæstoribus K. Fabio & L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi judicio: dirutas publicè ædes. ea est arca ante Telluris ædem. Ceterùm si illud domesticum, si publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

XLII. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo agrariae legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos: accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volscis Æquisque, militem prædâ fraudavere. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilio K. Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes seditione domesticâ bellum externum excivit: bello deinde civiles discordiæ intermissæ. uno animo Patres ac plebes rebellantes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prosperâ pugna vicere. Plus tamen hostium fu-

ga, quàm prælum, absumpsit. adeò pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata est. vota erat Latino bello, Postumio dictatore. filius ejus, duumvir ad id ipsum creatus, dedicavit. Sollicitati & eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis populum potestatem lege populari celebrabant. Patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. accerimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit. nec in præsens modò, sed in venientem etiam annum M. Fabium Kæsonis fratrem, & magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. vana lex, vanique legis auctores, jactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Vejens initum; & Volsci rebellârunt. sed ad bella externa propè supererant vires: abutebanturque iis inter semet ipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, propè quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas. motique irâ numinis, causam nullam aliam vates canebant, publicè privatimque, nunc extis, nunc per aves, consulti, quàm haud ritè sacra fieri. qui terrores tamen eò evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

XLIII. Q. Fabius inde & C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumpta. Vejentes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. quorum bellorum crescente curâ, K. Fabius & Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Æqui oppugnabant. Vejentes, pleni jam populationum, Ro-

nam ipsam se oppugnatos minabantur. Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis: redibatque non suâ sponte plebi mos detrectandi militiam; sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, suscepit rem militarem impediendam. Ceterum tota invidia tribunicie potestatis versa in auctorem est: nec in eum consules acrius, quam ipsius ejus collegæ, coorti sunt: auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. ducendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidem nihil dignum memoriâ gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus, quam cum hostibus, fuit. unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas perando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit. nec illos, & si non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, mœstique, (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsitæ sunt. adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, quâ civem regant, quam quâ hostem superent. Consul Romam rediit, non tam bellicæ gloriæ auctâ, quam irritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariae habuit. Ti. Pontificius fuit. is, eandem viam, ve-

Int processisset Sp. Licinio, ingressus, delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum Patribus, Ap. Claudius, Victam tribuniciam potestatem, dicere, priore anno; in presentia re ipsa, exemplo in perpetuum: quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui & ex collega victoriam sibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quasitam. Et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore; & unum vel adversus omnes satis esse. Darent modò & consules & primores Patrum operam, ut, si minùs omnes, aliquos tamen ex tribunis reipublicæ ac senatui conciliarent. Præceptis Appii moniti Patres, & universi comiter ac benignè tribunos appellare; & consulares, ut cuique privatim aliud juris adversus singulos erat, partim gratiâ, partim auctoritate, obtinuerent, ut tribuniciæ potestatis vires salubres vellent reipublicæ esse. quatuorque tribunorum adversus unum moratorem publici commodi auxilio delectum consules habent. Inde ad Vejens bellum profecti; quod undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Vejentium gratiâ concitata, quàm quòd in spem ventum erat, discordiâ intestinâ dissolvî rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, Eternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi scditionibus sciant. id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. Diu sustentatum id malum, partim Patrum consiliis, partim patientiâ plebis, jam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas: suos cuique parti magistratus, suas leges esse. Primum in delectibus seviré solitos; eosdem in bello tamen paruisse ducibus. qualicumque urbis statu, manente disciplinâ militari, fisci potuisse: jam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi. Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis: signa deserta, imperatorem in acie relictum, injussu in castra re-ditam. Profectò, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse, quàm indici ostendique bellum: cetera

suâ sponte fata & Deos gesturos. Ea spes Etruscos armaverat; multis in vicem casibus victos victoresque.

XLV. Consules quoque Romani nihil præterea aliud, quàm suas vires, sua arma, horrebant: memoria pessimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eò, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo averfi. diem tempusque forsitan ipsum leniturum iras, sanitatemque animis allaturum. Vejens hostis Etruscique eò magis præpropere agere; laceessere ad pugnam: primò obsequitando castris, provocandoque; postremò, ut nihil movebant, quàm consules ipsos, quàm exercitum increpando: *Simulationem intestina discordia remedium timoris inventum: & consules magis non confidere, quàm non credere, suis militibus.* Novum seditionis genus, silentium otiumque inter armatos. ad hæc in novitatem generis originisque, quàm falsa, quàm vera, jacere. Hæc, quum sub ipso vallo portisque streperent, haud ægrè consules pati. at imperitæ multitudinis nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, & ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa & domestica odia certare in animis. Tandem superant externa. adeò superbè insolenterque hostis eludebat. frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant; sed retrò revocanda & addenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi, nondum tempus pugnae esse: castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugnam. si quis injussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quò minùs consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. accedunt insuper hostes ferociùs multò, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe impunè se insultaturos. non credi militi arma.

rem ad ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano imperio. His freti occurrant portis, ingerunt probra, ægrè abstinent, quin castra oppugnent. Enimverò non ultra contumeliam pati Romanus posse: totis castris undique ad consules curritur. non jam sensim, ut antè, per centurionum principes postulant; sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiversantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultu jam metum seditionis collegâ concedente, quum silentium classico fecisset; *Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne scirem, ipsi fecerunt.* Itaque certum atque decretum est, non dare signum, *isti, victores se redituros ex hac pugna, jurent.* Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; *Deos nunquam fallit.* Centurio erat M. Flavolejus, inter primores pugnae flagitator. *Victor, inquit, M. Fabi, revertar ex acie.* Si fallat, Jovem patrem, Gradiumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque jurat. Juratis datur signum, arma capiunt; eunt in pugnam, irarum speique pleni. Nunc jubent Etruscos probra jacere, nunc armatis sibi quisque linguâ promptum hostem offerri. Omnium illo die, quâ plebis, quâ Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maximè enituit. multis civilibus certaminibus infensos plebis animos illâ pugna sibi reconciliare statuunt. Instruitur acies: nec Vejens hostis Etruscarque legiones detrectant.

XLVI. Propè certa spes erat, non magis secum pugnatu-
ros, quàm pugnaverint cum Æquis. majus quoque aliquod, in tam irritatis animis & occasione anticipi, haud desperandum esse facinus. Res aliter longè evenit. nam non alio antè bello infestior Romanus (ad-
deò hinc contumeliis hostes, hinc consules morâ exacerbaverant) prœlium iniit. Vix explicandi ordinis spatium Etruscis fuit, quum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quàm emissis, pugna

jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat. Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque civibus erat. ex his Q. Fabium, (tertio hic anno antè consul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem hostium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri casum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius consul transiluit jacentis corpus, objectaque parmâ, *Hoc jurâstis*, inquit, *milites, fugientes vos in castra redituros? adcò ignavissimos hostes magis timetis, quàm Jovem. Mortemque, per quos jurâstis? At ego injuratus aut victor revertar, aut prope te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.* Consuli tum K. Fabius prioris anni consul, *Verbisne istis, frater, ut pugnent, te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos juravere.* Et nos, ut decet procures, ut Fabio nomine est dignum, pugnando potiùs, quàm adhortando, accendamus militum animos. Sic in primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque moverunt secum aciem.

XLVII. Prælio ex parte una restituto, nihilo segnîus in altero cornu Cn. Manlius consul pugnam ciebat: ubi propè similis fortuna est versata. nam ut altero in cornu Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium, jam velut fusos agentem hostes, & impigrè milites secuti sunt; &, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coràm offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. simul & vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, substracta subsidia mittunt ad castra oppugnanda. in quæ haud magno certa nine impetu facto, dum prædæ

magis, quàm pugnae, memores terunt tempus; triarii Romani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis, quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & suâ sponte ipsi prælium renovant: & Manlius consul, reuertus in castra, ad omnes portas milite opposito, hostibus viam clauferat. Ea desperatio Tusci rabiem magis, quàm audaciam, accendit. nam quum incurstantes, quacunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent; globus iuuenum unus in ipsum consulem insignem armis invadit. Prima excepta à circumstantibus tela. sustineri deinde vis nequit. Consul mortifero vulnere iectus cadit, fusique circà omnes, Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati, raptò consulis corpore, patefecissent unâ portâ hostibus viam: Eâ erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi fusique passim. Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *Si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum*, respondit: *se, familiâ funestâ Q. Fabii fratris morte, republicâ ex parte orbâ consule altero amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accepturum*. Omni actò triumpho depositus triumphus clarior fuit. adèò spreta in tempore gloria interdum cumulator reddit. Funera deinde duo deinceps collegæ fratrisque ducit. idem in utroque laudator, quum, concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. Neque immemor ejus, quod initio consulatûs imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec a libi majore curâ habiti. Inde populares jam esse Fabii: nec hoc ullâ, nisi salubri reipublicæ, arte.

XLVIII. Igitur non Patrum magis, quàm plebis, Audiis K. Fabius cum T. Virginio consul factus, neque

bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quàm ut, jam aliqua ex parte inchoata concordia spe, primo quoque tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni censuit, priusquam quisquam agrariae legis auctor tribunus existeret, occuparent Patres ipsi suum munus facere: captivum agrum plebi quàm maximè æqualiter darent. verum esse, habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati Patres sunt: questi quoque quidam, nimiam gloriâ luxuriare & evanescere vividum quondam illud Kæsonis ingenium. Nullæ deinde urbanae factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. eò cum exercitu Kæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At à Vejente hoste clades accepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu foret, ni K. Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Vejentibus fuit; res proximè formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem. ubi abductas fenserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec perfici poterat. & alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis Volscisque, non diutius, quàm recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus; aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos, Etruriamque omnem. Sed Vejens hostis, assiduus magis, quàm gravis, contumeliis sapius, quàm periculo, animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut averti aliò finebat. Tum Fabia gens senatum adiit. consul pro gente loquitur: *Assiduus magis, quàm magno, præsidio, ut scitis, Patres conscripti, bellum Vejens eget. Vos alia bella curate: Fabios hostes Vejentibus date. Auctores sumus, tutam ibi majestatem Romani nominis fore. Nostrum ad nobis velut familiare bellum, privato sumptu gerere in ani-*

mo est. Respublica & milite illic & pecuniâ vacet. Gratia ingentes actæ. Consul è curia egressus, comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ, senatusconsultum expectantes, steterant, domum rediit. Iussi armati postero die ad limen consulis adesse, domos inde discedunt.

XLIX. Manat totâ urbe rumor: Fabios ad cælum laudibus ferunt. Familiam unam subisse civitatis onus: Vejens bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint duæ roboris ejusdem in urbe gentes; deposcant, hæc Volscos sibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postero die arma capiunt. quò jussi erant, conveniunt. Consul, paludatus egrediens, in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri jubet. Nunquam exercitus neque minor numero, neque clarior famâ & admiratione hominum, per urbem incessit. Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Vējenti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia volventium animo; alia publica, sollicitudine excitata, favore & admiratione stupens; *ire fortes, ire felices* jubent, *inceptis eventus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolum arcemque & alia templa, quicquid Deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. Infelici viâ dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde & C. Servilius consules facti. &, donec nihil aliud quàm in

populationibus res fuit, non ad præsidium modò tutandum Fabii satis erant, sed totâ regione, quâ Tusculus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Vejentes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant; & Romanæ legiones, ab L. Æmilio consule adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie, quanquam vix dirigendi aciem spatium Vejentibus fuit. adeò inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, investa subitò ab latere Romana equitum ala, non pugnae modò incipendæ, sed consistendi, ademit locum. Ita, fusi retrò ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. cujus impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremerâ Romanum præsidium, pœnituit.

L. Rursus cum Fabiis erat Vejenti populo, sine ullo majoris belli apparatu, certamen: nec erant incursiones modò in agros, aut subiti impetus incursantium, sed aliquoties æquo campo collatisque signis certatum. gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primò acerbum indignumque Vejentibus visum. inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: & agrestium fugâ vasti relictæ agri: & subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quàm vero, pavore refugerunt. Jamque Fabii adeò contempserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. hæc spes provexit, ut ad conspecta procul à Cremera magno campi intervallo pecora (quanquam rara hostium apparebant arma) decurrerent. & quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superâssent, palatique passim va-

ga, ut sit pavore injecto, raperent pecora; subito ex insidiis confurgitur, & adversi & undique hostes erant. Primò clamor circumlatus exterruit, dein tela ab omni parte accidebant. coëuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quò magis se hostis inferebat, cogeantur breviori spatio & ipsi orbem colligere. quæ res & paucitatem eorum insignem, & multitudinem Etruscorum, multiplicatis in arcto ordinibus, faciebat. Tum, omisâ pugnâ, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant. eò nisi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. inde primò restitere. mox, ut respirandi superior locus spatium dedit, recipiendique à pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, nî jugo circummissus Vejens in verticem collis evasisset. ita superior rursus hostis factus. Fabii cæsi ad unum omnes, præsidiumque expugnatum. trecentos sex perisæ fatis convenit: unum prope puberem ætate relictum, stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellicue vel maximum futurum auxilium.

LI. Quum hæc accepta clades esset, jam C. Horatius & T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos victoriâ elatos confestim missus. tum quoque malè pugnatum est, & Janiculum hostes occupare: obsessaque urbs foret, super bellum annonâ premente, (transierant enim Etrusci Tiberim) nî Horatius Consul ex Volscis esset revocatus: adeoque id bellum ipsis institit mœnibus, ut primò pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto pristino animo, in futura prælia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Servilius consules fiunt. post acceptam proximam pugnae cladem Vejentes abstinere acie. populationes e-

rant, & velut ab arce Janiculi passim in Romanum agrum impetus dabant. non usquam pecora tuta, non agrestes erant. Capti deinde eâdem arte sunt, qua ceperant Fabios. secuti deditâ operâ passim ad illecebras propulsa pecora, præcipitavere in insidias. quò plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis causâ atque initium fuit. trajecto enim nocte Tiberi, castra Servilii Consulis adorti sunt oppugnare. inde fusi magnâ cæde in Janiculum se ægrè receperunt. Confestim consul & ipsè transit Tiberim, castra sub Janiculo communit. postero die, luce ortâ, nonnihil & hesternâ felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quòd inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temerè adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit, sædiusque inde pulsus, quàm pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus. inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga darent, occisione occisi. Ita oppressum temeritate felici Vejens bellum.

LII. Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, & postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod additum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; & pristina mala, postquam foris deerant, domi querere. tribuni plebem agitare suo veneno, agrariâ lege; in resistentes incitare Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius & T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. invidiâ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum oppræsserunt. Quum & Patres haud minùs, quàm pro Coriolano, annisi essent, & patris Agrippæ favor haud dum exolevisset; in multâ temperârunt tribuni, quum capitis acquisissent, duo millia æris damnato multam dixerunt. ea in caput vertit. Negant tulisse ignominiam ægritudinemque: inde morbo absumptum esse. Alius de-

inde reus Sp. Servilius, ut consulatu ablit, C. Nautio & P. Valerio consulibus, initio statim anni, ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dictâ, non, ut Menenius, precibus suis aut Patrum, sed cum multa fiducia innocentiae gratiaque, tribunicios impetus tulit. Et huic prælium cum Tuscis ad Janiculum erat crimini. sed fervidi animi vir, ut in publico periculo antè, sic tum in suo, non tribunos modò, sed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere restituta quondam plebs, eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus, eas leges haberet) periculum audaciâ discussit. juvit & Virginius collega, testis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeò mutaverant animum) profuit iudicium.

LIII. Certamina domi finita. Vejens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Vejos missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii aliam manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primùm intulerat, caperetur. intra vallum deinde cædes magis, quàm prælium, esse. tumultus è castris & in urbem penetrat; tanquam Vejis captis, ita pavidi Vejentes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto impetu intentos in castra, adoriuntur. Paulisper aversi turbatique sunt. deinde & ipsi utroque versis signis resistunt: & eques, ab consule immissus, Tuscos fundit fugatque. eademque horâ duo exercitus, duæ potentissimæ & maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Vejos geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti prædâ, præter suas recupe-

ratas res, potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volsco C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volsco est: nec tamen percelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde & C. Manlius consules. Manlio Vejentes provincia evenit. non tamen bellatum. induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi. agrariæ legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summâ vi resistunt. abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius consularum inveniunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus consulem invenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati non plebem magis, quam juniores Patrum. suadent, monent, Honoribus & administratione reipublicæ abstineant; consulares verò fasces, prætextam, curulemque sellam, nihil aliud, quam pompam funeris, putent. claris insignibus velut infulis velatos ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit, jam nunc ita in animum inducant, consulatum captum & oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut apparitori tribunicio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. Si se commoverit, si respexerit Patres, si aliud, quam plebem, esse in republica crediderit; exsilium C. Marcii, Menenii damnationem & mortem, sibi proponat ante oculos. His accensi vocibus Patres, consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque à plurium conscientia, habere. ubi quum id modò constaret, jure an injuriâ eripiendos esse reos, atrocissima quæque maximè placebat sententia. nec auctor quamvis audaci facinori deerat. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta expectatione staret, mi-

rari primò, quòd non descenderet tribunus : deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, & desertam ac proditam causam publicam queri. Tandem, qui obversati vestibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum esse inventum. quod ubi in totam concionem pertulit rumor ; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii aliò. Præcipuus pavor tribunos invaserat, quàm nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderatè ferre lætitiā, adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam infantes fecisse videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam potestatem.

LV. Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur : paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem peragunt. Tum verò irasci plebes, tribunorum magis silentio, quàm consulum imperio, & dicere, *Actum esse de libertate sua ; rursus ad antiqua reditum ; cum Genucio unà mortuam ac sepultam tribuniciam potestatem. aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. Id autem unum consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. Quatuor & viginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines. Nihil contemptius, neque infirmius, si sint, qui contemnant. Sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publiliū, de plebe hominem, quia, quòd ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, lictor missus est à consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri jubent. Provoco, inquit, *ad populum, Volero, quoniam tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cedi malunt, quàm ipsi in lecto suo à vobis trucidari.* quò ferocius clamitabat, eò infestius circumscindere & spoliare lictor. Tum Volero, & prævalens ipse, & adjuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eò se in turbam confertissimam recipit, clami-

tans, *Provoco, & fidem plebis imploro. adeste cives! adeste commilitones! nihil est, quod expectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad prælium, se expediunt: apparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum tutam majestatem sine viribus esse. violatis lictoribus, fascibus fractis, è foro in curiam compelluntur; incerti, quatenus Volero exerceat victoriam. Conticescente deinde tumultu, quum in senatum vocari jussissent, queruntur injurias suas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis, vicere seniores, quibus, irâ Patrum adversus temeritatem plebis certari, non placuit.

LVI. Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium consules habuit. contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebei magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva res sub titulo primâ specie minimè atroci ferebatur; sed quæ patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratissimæ plebi, quum summâ vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres, ad ultimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde à paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil priùs, quàm de lege, agebatur. sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius, collega e-

jus, auctor quum recentior, tum acrior erat. Feroce faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quifquam manu promptior erat. Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, insectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii, familiæque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam, exorsus, quum à Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam & lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione, *Quandocidem non facile loquor*, inquit, *Quirites, quàm, quod locutus sum, præsto, crastino die adeste. Ego hic aut in conspectu vestro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni templum postero die. consules nobilitasque ad impediendam legem in concione consistunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant, nihil cedentes viatori, tum ex his prehendi quosdam Lætorius jubet. Consul Appius negare, jus esse tribuno in quenquam, nisi in plebeium. Non enim populi, sed plebis, eum magistratum esse. nec illum ipsum submovere pro imperio posse more majorum; quia ita dicatur: *Si vobis videtur, discedite, Quirites.* Facile & contemptim de jure disserendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur irâ tribunus viatorem mittit ad consulem: consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans, sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni & concio omnis atrox eoorta pro tribuno in consulem esset, & concursus hominum in forum ex tota urbe concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinciâ tantam tempestatem: certatumque haud incruento prælio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. Darent iræ spatium, non vim suam illis tempus

adempturum; sed consilium viribus additurum. & Patres in populi, & consulem in Patrum fore potestate.

LVII. Ægrè sedata ab Quinctio plebs, multo ægrius consul alter à Patribus. Demisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. ubi quum timor atque ira in vicem sententias variassent; quò magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eò plus abhorrebant à certatione animi. adeò ut Quinctio gratias agerent, quòd ejus operâ mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, *Ut tantam consularem majestatem esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset. Dum tribuni consulesque ad se quisque omnia trahunt, nihil relictum esse virium in medio: distractam laceratamque rempublicam magis, quorum in manu sit, quàm ut incolumis sit, quari.* Appius contrà, *testari Deos atque homines, rempublicam prodi per metum ac deferi. non consulem senatui, sed senatum consuli deesse. graviores accipi leges, quàm in Sacro monte accepta sint.* Victus tamen Patrum consensu quievit. lex silentio perfertur.

LVIII. Tum primùm tributis comitiis creati tribuni sunt: numero etiam additos tres, perinde ac duo antea fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcilium. Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum. vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis fieret, ad se receptum haberet. compositis deinde rebus, castra retrò movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quinctio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii, quæ domi; esse liberior, quòd sine tribuniciis vinculis erat. Odisse plebem plus quàm paterno odio: se victum ab ea: se unico consule objecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore conatu, nequaquam tantâ Patrum spe, priores impedierint consules. Hæc ira indignatioque feroceem animum ad vexandum sævo imperio exercitum sti-

mulabat. nec ullâ vi domari poterat. tantum certamen animis imbibant. Segniter, otiosè, negligenter, contumaciter omnia agere. nec pudor, nec metus coercerat. Si citiùs agi vellet agmen, tardiùs sedulò incedere: si adhortator operis adesset, omnes suâ sponte motam remittere industriam. præsentì vultus demittere; tacitè prætereuntem execrari: ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequicquam acerbitate promptâ, nihil jam cum militibus agere: à centurionibus corruptum exercitum dicere: *tribunos plebei cavillans*, interdum & *Volerones* vocare.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eò magis, sperantes, idem certamen animorum adversus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus Fabium consulem habuisset. Ceterùm multò Appio, quàm Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem turpi fugâ petit castra; nec antè restitit, quàm signa inferentem Volscum munimentis vidit fœdamque extremi agminis cædem. Tum expressâ vis ad pugnandum, ut victor jam à vallo submoveretur hostis: satis tamen appareret, capì tantum castra militem Romanum noluisse. alii gaudere suâ clade atque ignominiâ. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in consensu obedientium esset. Negare vulgò milites, se ad concionem ituros; passimque exaudiri voces postulantium, ut castra ex Volseo agro moveantur. Hostem victorem paullò antè propè in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modò, sed apertam speciem obversari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur) remissâ concione, iter in inse-

quentem diem pronunciari quum jussisset, primâ luce classico signum profectiois dedit. Quum maximè agmen è castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quàm Romanus fugere. Tandem, collectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocatâque concione, in vestis haud falsò in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogicans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. cetera multitudo sorte decinæ quisque ad supplicium lecti.

LX. Contra ea, in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. & naturâ Quintius erat lenior, & sævitia infelix collegæ, quò is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordia ducis exercitusque non ausi offerre se Æqui, vagari populabundum hostem per agros passi. Nec ullo antè bello latius inde actæ prædæ. omnis militi data est. Addebantur & laudes, quibus, haud minùs quàm præmio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu, memorans. Variâ fortunâ belli, atroci discordiâ domi forisque annum exactum, insignem maximè comitia tributa efficiunt; res major victoriâ suscepti certaminis, quàm usu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submovendis, quàm virium aut plebi additum est, aut demptum Patribus.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, T. Æmilio consulibus, cum propter certamina ordinum de lege agraria, tum propter iudicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius & C. Sicinius diem dixere. Nunquam antè tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temerè pro ullo æquè annisi sunt: propugnatorem senatûs, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, iratæ obiecti plebi. Unus è Patribus, ipse Ap. Claudius, & tribunos, & plebem, & suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatûs preces percellere unquam potuere, non modò ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agenda causa esset) aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeò ut magna pars plebis Appium non minùs reum timeret, quàm consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu. adeoque constantiâ suâ & tribunos obstupescit & plebem, ut diem ipsi suâ voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. antè tamen, quàm predicta dies veniret, morbo moritur. cujus quum laudationem tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit; & laudationem tam æquis auribus mortui, audit, quam vivi accusationem audierat; & exsequias frequens celebravit.

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prælium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit

foeda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, ad eò tranquilla serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum, religio fuerit. omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. & ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modò, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurrissent, accipiti prælio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

LXIII. Inter hæc bella, manente discordiâ domi, T. Numicius Priscus, A. Virginus consules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium cognitum est. Ea res maturam jam seditionem ac propè erumpentem repressit. Consules, coacti extemplo ab senatu ad bellum, eductâ ex urbe juventute, tranquilliorẽ ceteram plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quàm perfusus vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adversus Volscos, Virginus contra Æquos profectus. ibi ex insidiis propè magnâ acceptâ clade, virtus militum rem, prolapsam negligentiam consulis, restituit. Melius in Volscis imperatum est. Fusi primo prælio hostes, fugâque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti. quam consul oppugnare non ausus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populantes incessere. deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus gladium, quàm intulerant, acceperunt.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; sed, ut semper aliàs, sollicitæ certamine Patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. Per Patres clientesque Patrum consules creati, T. Quinctius, Q. Servilius. similem annum priori consules habent, seditiosa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Crustumino campos citato agmine transgressi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen fecissent, à porta propè Collina mœnibusque pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. quos Servilius consul infesto exercitu infecutus, ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit; populationem adeò effusè fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique captâ prædâ rediret. Et in Volscis respublica egregiè gesta, quum ducis, tum militum operâ. Primum æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine. & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrinque quiete sumptâ: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertiâ ferè vigiliâ ad castra oppugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit; cornicines tubicinesque, in equos impositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeò tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum perditum, quos & plures esse, & Romanos putabant, fre-

mitus hinnitusque equorum, qui, & infueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sciebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit.

LXV. Ubi illuxit, Romanus, integer satiatique somno productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit. quanquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægrè teneri, clamare & poscere, ut percussis instare liceat. Ferocius agunt equites: circumfusi duci vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant, se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quò leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusus ad primum impetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntès, turbatosque ictibus crebris urguit ex superiore loco. Sic propè oueratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum consul, increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum excussisset. Resistere primò obstinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; &, clamore renovato, commovent aciem. tum rursus, impetu capto, enituntur, atque exsuperant iniquitatem loci. Jam propè erat, ut in summum clivi jugum evaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu penè agmine uno fugientes sequentesque castris incidere. In eo pavore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus: paucos circumfessum dies deditur, nullà oppugnantium novâ vi; sed quòd jam inde ab infelici pugna castrisque amissis ceciderant animi.

LIBER III.

EPI T O M E.

I, &c. XIX. **S** Editiones de agrariis legibus factæ. XVIII. Capitolium, ab exsulibus & servis occupatum, cæsis iis receptum est. III. Census bis actus est. priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque. XXIV. Sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim. XXVI. Quum adversus Æquos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. XXVIII. Is victos hostes sub jugum misit. XXX. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno à primis tribunis plebis. XXXI. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero & trecentesimo anno, quàm Roma condita erat: & ut à regibus ad consules, ita à consulibus ad decemviros translatum imperium. XXXIV, &c. Hi, decem tabulis legum positis, quum modestè se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt: XLIV, &c. Donec inviso eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii. Qui, quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. L, &c. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coëgitque decemviros abdicare se magistratu. ex quibus Appius & unus collegarum, qui præcipuè pœnam meruerant, in carce-

rem coniecti ; ceteri in exsilium acti. LX, &c. Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Æquos prosperè gestas continet, LXXI. Et parum honestum populi Romani iudicium : qui, iudex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

I. **A**Ntio capto, Ti. Æmilius & Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfu-
erat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adiutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt ; & consul manebat in sententia sua. Possessores & magna pars Patrum, tribunicii se jactare actionibus principem civitatis, & largiendio de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei à tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat. ni Fabius consilio neutri parti accerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse : Antium, propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse : ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quinctium, A. Virginium, P. Furium. jussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (ut sit) fastidium copia ; adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur : cetera multitudo poscere Romæ agrum male, quàm alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eò cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subitâ incursione in agrum Latinum fecere.

II. Q. Servilius, insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio consul fuit) in Æquos missus, in Latino agro stativa habuit. intra castra quies necessaria mor-

bo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pacem Æquis dederat, ea provincia data. qui, haud dubiâ spe profectus, famam nominis sui pacaturum Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare iussit; Q. Fabium consulem dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis bellum afferre, eâdem dextrâ armatâ, quam pacatam illis antea dederat. quorum id perfidiâ & perjurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc, pænitere suâ sponte Æquos, quàm pati hostilia, malle. Si pæniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore: sin perjurio gaudeant, Diis magis iratis, quàm hostibus, gesturos bellum. Hæc dicta adeò nihil moverunt quemquam, ut legati propè violati sint, exercitusque in Algidum adversus Romanos missus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indignitas rei, magis quàm periculum, consulem alterum ab urbe excivit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructâ, ut confestim dimicarent. Sed quum fortè haud multum diei superesset, unus ab statione hostium exclamat: ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longior luce ad id certamen, quod instat, nobis opus est. Crastino die oriente solè redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete. His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo fomnoque curant. ubi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem & Æqui processere. Prælium fuit urrinque vehemens; quod & Romanus irâ odioque pugnabat, & Æquos conscientia contracti culpâ periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, ultima audere & experiri cogebat. Non tamen sustinuerunt aciem Romanam Æqui: pulsique quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinioribus ad pacem a-

nimis ferox multitudo increpare duces, quòd in aciem, quâ pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. Æquos populationibus incursionibusque meliores esse; & multas passim manus, quàm magnam molem unius exercitus, rectius bella gerere.

III. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quòd nihil minùs, quàm ne victus ac propè in castris obsessus hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque, pavidì incidentes portis, non populationem, nec prædonum parvas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad urbem, clamabant. Ab his proximi audita incerta, eoque vaniora, ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma haud multum à pavore captæ urbis abesse. Fortè ab Algido Quinctius consul redierat Romanam, (id remedium timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit. Vocato dein senatu, quum, ex auctoritate Patrum iustitio indicto, profectus ad tutaudos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule res gesta egregiè est. qui, quâ venturum hostem sciebat, gravem prædâ, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. sic finem iustitio, quod quatrìdum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Censui deinde actus, & conditum ab Quinctio lustrum. censa civium capita centum quatuor millia & ducenta quatuordecim dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum. in oppida sua se recepere, uri sua popularique passim. Consul, quum aliquoties per omnem

hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fufus. Furius Fusios scripsere quidam. id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nomen est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupide oblato, (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summâ vi parabatur. Sentiant Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos dedisse. suspecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, suâ sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum maturâ re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniarum Romam excitis, quærent, quidnam rei esset. qui quum haud gravati venissent, introducti à consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quàm venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit; ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem copiis exercitum temerè pugnae commisit. Primo concursu pulsus se in castra recepit. neque is finis periculi fuit. namque & proximâ nocte & postero die tantâ vi castra sunt circumfessa atque oppugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, & malè pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nuntiaverunt. tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habet.

ta est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *Videre, ne quid respublica detrimenti caperet.* Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma ferre possent, optimum visum est; proconsule T. Quinctium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quinctio subitarios milites (ita tum repentina auxilia appellabant) iussi.

V. Multi per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa, urbemque ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad prædium urbis relictus; consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris. vigilæ in urbe, stationes ante portas, præsidiaque in muris disposita; &, quod necesse erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot dies servatum. Interim in castris Furius consul, quum primò quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumanâ portâ erupit, &, quum persequi posset, metu substitit, ne qua, ex parte altera, in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longiùs extulit cursus: nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temerè magis, quàm satis cautè, in mediam dimicationem, infert, vulnere accepto, ægrè ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit. qui, cæde legati & consulis vulnere accensi, nullâ deinde vi sustineri potuere, quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur,

nec spe, nec viribus pares. venissetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subvenisset. Is, intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione factâ, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia, impetum dedit. ii vagi, dissipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum faucio consule revertentem, incidere. Tum consularis exercitus egregiâ pugnâ consulis vulnus, legati & cohortium ultus est cædem. magnæ clades ultro citroque illis diebus & illatæ & acceptæ. Difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto affirmare numero. audet tamen Antias Valerius concipere summas. Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia & quadringentos cæsos: ceteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse cæde. interfecta inde quatuor millia, &, exsequendo subtiliter numerum, ducentos, ait, & triginta. Ut Romam reditum & iustitiam remissum est, cælum visum est arderè plurimo igni; portentaque alia aut obversata oculis, aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indiçtæ, per quas omnia delubra pacem Deum exposcentium virorum mulierumque turbâ implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratiis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates, mille milites, quia serum auxilium post prælium venerant, propè cum ignominia dimissi.

VI. Comitia inde habita. creati consules L. Æbutius, P. Servilius, Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, consulatum ineunt. Grave tempus & fortè annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quàm pecori; & auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agrestibusque in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animantium & odore insolito urbanos, & agrestem, confectum in arcta tecta, æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustinentibus clades repentè legati Hernici nunciant, in agro suo Æquos Volscosque conjunctis copiis castra posuisse, inde exercitu ingenti fines suos depopulari. Præterquam quòd infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentia esse, mœstum etiam responsum tulere: *ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur. Urbem Romanam subitâ Deum irâ morbo populari. Si qua ejus mali quies veniat, ut anno antè, ut semper aliàs, sociis opem laturos.* Discessere socii, pro tristi nuncio tristiore domum referentes; quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit. pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli injuria vastatos. Ubi quum obviis nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia, non prædiis modò deserta, sed etiam cultu agresti, transirent; pervenere ad tertium lapidem Gabinâ viâ. Mortuus Æbutius erat Romanus consul. collega ejus Servilius exigua in spe trahebat animam. affecti plerique principum, Patrum major pars, militaris ferè ætas omnis: ut non modò ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura ædilium plebei erat. ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

VII. Deserta omnia, sine capite, sine viribus, Dii præfides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque, prædonum potiùs mentem, quàm hostium, dedit. adeò enim nulla spes non potiùdi modò, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, testaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris fremitu orto, *quid in vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine prada tempus terecent, quum integra loca, Tusculanum agrum, opimum copiis, petere possent?* signa repentè convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. eò vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordiâ solùm, moti, si nec obstitissent communibus hostibus, infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac vestigia, obvii fiunt descendentibus ab Tusculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquò prælio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor Romæ sit morbo strages, quàm quanta ferro sociorum facta erat. consul, qui unus supererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutillus, augures; Ser. Sulpicius, curio maximus. & per ignota capita latè evagata est vis morbi: inopsque senatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. iussi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque exposcere Deum. Ad id, quod sua quemque mala cogeant, auctoritate publicâ evocati, omnia delubra implent. stratz passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum cœlestium, finemque pesti exposcunt.

VIII. Inde paullatim, seu pace Deum impetratâ, seu graviore tempore anni jam circumactò, defuncta mor-

bis corpora salubriora esse incipere: versisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola tertio die, quàm interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum & T. Veturium Geminum; sive ille Vetustus fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis validâ civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur, nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigrè promissum auxilium. duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro oppositus, non ultrâ, quàm in Hernicos, procedit. Veturius primo prælio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita, quàm quòd ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi. is, armatâ juventute, dispositisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, prædâ ex proximis locis raptâ, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longiùs ab urbe hostium abscederent, eo solutiore curâ in Lucretium incidunt consulem, jam antè exploratis itineribus suis instructum; & ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore perculsos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque; & compulso in cavas valles, quum exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum nomen propè deletum est. tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio. ubi et si adjectum aliquid numero sit, magna

certè cædes fuit. Victor consul, ingenti prædâ potitus, eadem in stativa rediit. Tum consules castra conjungunt : & Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. eadem fortuna victoriam dedit. fufis hostibus, etiam castra capta.

IX. Sic res Romana in antiquum statum rediit : secundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maximè in consulare imperium, tanquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur : *nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsâ propè atrocius, quàm regium, esse. Quippe duos pro uno domino acceptos, immoderatâ, infinitâ potestate : qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne aterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. Quod populus in se jus dederit, eo consulem usurum : non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Quâ promulgatâ lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus à præfecto urbis Q. Fabio vocatur : qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est inventus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit : insidiatum cum, & tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter morbum bellumque, irati Diû tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente agrâ civitate in colluvione omnium rerum, ad tollendum è republica consulare imperium laturum leges fuisse ; ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem ? illi non licere, si quid consules superbè in aliquem civium, aut crudeliter, fecerint, diem dicere ? accusare his ipsis iudiciis, quorum in aliquem sævitum sit ? Non il-*

lud consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere: quam pacatam reconciliatamque Patribus de integro in antiqua redigi mala. neque illum se deprecari, quod minus pergat, ut coeperit. Vos, inquit Fabius, ceteri tribuni, oramus, ut primam omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse. tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rempublicam invadi. non jus vestrum, sed invidiam, minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. ne Aequi quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello insitere. Agunt cum Terentillo tribuni: dilatâque in speciem actione, re ipsâ sublatâ, consules extemplo arcessiti.

X. Lucretius cum ingenti præda, majore multò gloria, rediit. & auget gloriam adveniens, expositâ omni in campo Martio prædâ, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. reliqua vendita, quibus domini non extitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente. id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies quum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Aëquisque: triumphantem secutæ suæ legiones. alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret. Anno deinde insequenti lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos aggressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cælum ardere visum; terra ingenti concussa motu est. bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carnem pluit: quem imbrem ingens numerus avium intervalitando rapuisse fertur. quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Li-

tri per duumviros sacrorum aditi: pericula à conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent. inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingenisque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos & Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus; Antii summam rei positam; Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere. id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicatur: consules belli administrationem inter se dispartiri iussi, alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, *Fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. jam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. quia, occisione propè occisos Volscos & Æquos movere sua sponte arma posse, jam fides abierit, novos hostes queri. coloniam fidam, propinquam, infamem fieri. bellum innoxiiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana. quam, oneratam armis, ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exilio & relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid aliud actum putent, victam legem esse; nisi, dum in integro res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne jugum accipiant. Si animus sit, non de fore auxilium. consentire omnes tribunos. nullum terrorem externum, nullum periculum esse. Cavisse Deos priore anno, ut tutò libertas defendi posset.* Hæc tribuni.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. eò decurrunt tribuni, concionemque secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ causâ: & statim vis coorta. Quemcunque licitor jussu consulis prehendisset, tribunus mitti jubebat. neque suum cuique jus modum faciebat, sed virium spe & manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum se tribuni gef-

fissent in prohibendo delectu, sic patres in lege, quæ
 per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gere-
 bant. Initium erat rixæ, quum discedere populum
 jussissent tribuni, quoddam Patres se summoventi haud si-
 nebant. nec ferè seniores rei intererant; quippe quæ
 non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæ-
 que esset. Multum & consules se abstinabant, ne cui
 in colluvione rerum majestatem suam contumeliæ of-
 ferrent. Kæso erat Quinctius, ferox juvenis, quæ no-
 bilitate gentis, quæ corporis magnitudine & viribus,
 ad ea munera, data à Diis, & ipse addiderat multa bel-
 li decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lin-
 guâ, non manu, promptior, in civitate haberetur. Hic,
 quum in medio Patrum agmine constitisset, eminens
 inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque ge-
 rens in voce ac viribus suis, unus impetus tribunicios
 popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe
 pulsus foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. qui obvi-
 us fuerat, mulcatus nudatusque abibat: ut satis appa-
 reret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, pro-
 pè jam percussis aliis tribunis, A. Virginius, ex colle-
 gio unus, Kæsoni capitis diem dicit. atrox ingenium
 accenderat eo facto magis, quàm contreruerat: eo a-
 criùs obstare legi, agitare plebem, tribunos velut iusto
 persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæ
 que flammam ac materiam criminibus suis suggerere;
 legem interim, non tam ad spem perferendi, quàm ad
 lacessendam Kæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa,
 sæpe ab juventute inconsultè dicta factaque, in unius
 Kæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi re-
 sistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Equid
 sentitis jam, vos, Quirites, Kæsonem simul civem & legem,
 quam cupitis, habere non posse? quanquam quid ego legem
 loquor? libertati obstat, omnes Tarquinius superbi exsuperat.
 Expectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatum vi-
 ribus & audaciâ regnantem videtis.* Assentiebantur multi,

pulsatos se querentes, & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

XII. Jam aderat iudicio dies, apparebatque, vulgo homines in damnatione Kæsonis libertatem agi credere. tum demum coactus cum multa indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque decora, affirmabat: *Neque in Quinctia gente, neque in civitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse. Suum primum militem fuisse, se sepe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius, missum ab Quinctio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio. *neminem unum esse, cujus magis operâ putet rem restitutam.* L. Lucretius, consul anni prioris, recenti gloriâ nitens, suas laudes participare eum Kæsoni, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere, juvenem egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum ejus civitatis, in quamcunque venisset, suum, quàm alienum, mallent civem esse. *Quod offendant in eo, fervorem & audaciam ætatem quotidie auferre; quod desideretur consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri.* Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumlaret invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii averfabantur preces, aut verecundiâ, aut metu: alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso iudicium suum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *Se haud multo post, quàm pestilentia in urbe fuerat, in juventutem, grassantem in Subura, incidisse. ibi rixam natam esse,*

fratremque suum majorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab Kafone cecidisse semianimem. Inter manus domum ablatum, mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. Hæc Volscio clamitante, aded concitati homines sunt, ut haud multum absuerit, quin impetu populi Kæso interiret. Virginius arripi jubet hominem, & in vincula duci. patricii contrà vi resistunt. T. Quinctius clamat, *Cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum prope diem judicium, eum indemnatum indictâ causâ non debere violari.* Tribunus supplicium negat sumpturum se de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad judicii diem. ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat. Appellati tribuni medio decreto jus auxilii sui expediunt: in vincula conjici vetant: sisti reum, pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum rejicitur. Reus, dum consularentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. unum vadem tribus millibus æris obligârunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. dimissus è foro nocte proximâ in Tuscos in exsilium abiit. Judicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii causâ, nihilo minùs Virgino comitio habente, collegæ appellati dimisere concilium: pecunia à patre exacta creduliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, devio quodam tugurio viveret.

XIV. Hoc judicium & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Kæsonis exsilio, propè perlatam esse crederent legem, &, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maximè quod Kæsonis sodalium

fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quòd modo quodam temperavere impetus suos. Quum primò post Kasonis exsilium lex cœpta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium exercitu sic tribunos, ubi primùm submoventes præbuere causam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Kasones exstitisse, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat, benignè salutare, alloqui plebis homines, domum invitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere: nunquam ulli, neque publicè, neque privatim, truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset. Alibi popularis juvenus erat, nec cetera modò tribuni tranquillò peregere; sed refecti quoque in insequentem annum. ne voce quidem incommodâ, nedum ut ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex elusa est.

XV. Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius, Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi se magis insinuabant, eo acrius contrà tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos criminando facerent. *Conjuracionem factam, Kasonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. Id negotii datum ab senioribus Patrum, ut juvenus tribuniciam potestatem è republica tolleret, formaque eadem civitatis esset, quæ ante Sacrum montem occupatum fuerat. Et ab Volscis & Æquis statum jam ac propè solenne in singulos annos bellum timebatur: propiusque aliud novum malum, necopinatò exortum. Exsules servique, ad quatuor millia hominum & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupa-*

vere. Confestim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & simul capere arma noluerant. alii inter tumultum præcipientes pavore in forum devolant. alteræ voces, *Ad arma, & Hostes in urbe sunt*, audiebantur. Consules & armare plebem, & inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab odio plebis, an ab servili fraude, urbem invasisset, sedabant tumultus, sedando interdum movebant. nec enim poterat pavida & consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, non vulgò; tantum ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egeret. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, *Se miserrimi cujusque suscepisse causam, ut exules injuriâ pulsos in patriam reduceret, & servitiis grave jugum demeret. id malle populo Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum & concitaturum.*

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Vejentium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: &, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent; tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populandos, ut antè, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi & varii timores. inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset. cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. Vixque concordiam sisti videbatur posse. tantum, superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat. mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exorians, tumque esse peregrino terrore sopi-

tum videbatur. Ad id propè unum maximè inclinatis rebus incubuit. tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad aver-tendos ab legis cura plebis animos, Capitolium in-se-disse contenderent: patriciorum hospites clientesque, si perlatâ lege frustra tumultuatos esse se sentiant, ma-jore, quàm venerint, silentio abituros. Concilium in-de legi perferendæ habere, avvocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quàm quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni, & discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collegâ se-natum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est, inquit, tribuni? Ap. Herdonii ductu & auspicio rempublicam everfuri estis? Tam felix vobis corrumpendis fuit, qui servitia vestra non commo-vit auctor? Quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesque ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versâ: *Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini Deos vestros, ab hostibus captos. Jupiter o-ptimus maximus, Juno regina, & Minerva, alii Dii Deæ-que obsidentur. castra servorum publicos vestros penates te-nent. Hæc vobis forma sane civitatis videtur? Tantum hostium non solùm intra muros est, sed in arce supra forum curiamque: comitia interim in foro sunt: senatus in curia est: velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Qui-rites suffragium incunt. Non, quicquid Patrum plebisque est, consules, tribunos, Deos, hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Jovis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, quâ quondam arcem, ab his iisdem Sabinis auro captam, recepisti, da stirpi tue. jube hanc ingredi vi-am, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus, en, ego consul, quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar. Ultimum orationis fuit, Se arma capere,*

vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediat, jam se consularis imperii, jam tribuniciæ potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma. ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset. Vim ultimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore. Nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit. nox certamina cœpta oppressit: tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones temporis aptos ferere: admonere, Ut viderent, in quod discrimen rempublicam adducerent. Non inter Patres ac plebem certamen esse, sed simul Patres plebemque, arcem urbis, templa Deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi. Dum hæc in foro sedandæ discordiæ causâ aguntur, consules interim, ne Sabini, ne Vejens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eâdem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis statu nunciis veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is, confestim convocato senatu, atque introductis nunciis, magno opere censet, Ne expectent, dum ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: periculum ipsum discrimenque, ac sociales Deos, fidemque fœderum id pascere. Demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem, nunquam parem occasionem daturus Deos. Placet ferri auxilium; juvenus conscribitur, arma dantur. Romam primâ luce venientes, procul speciem hostium præbuerunt. Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem, agmine in forum descendunt. ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præsidia collegâ, instruebat aciem. Auctoritas viri moverat, affirmantis, Capitolio recuperato, & urbe pacatâ, si edoceri se sissent, quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur.

memorem se majorum suorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hereditaria cura sibi à majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum. Hunc ducem secuti, nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. adjungitur & Tusculana legio. certare socii civesque, utri recuperatae arcis suum decus facerent. dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere. trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde suâ fœdare templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ à quoque sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactasse fertur.

XIX. Pace partâ, instare tum tribuni Patribus, ut P. Valerii fidem exsolverent: instare Claudio, ut collegæ Deos manes fraude liberaret, agi de lege sineret. Consul, antequam collegam sibi subrogasset, negare, passurum agi de lege. Hæ tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense, summo Patrum studio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Kæsonis, consul creatur, qui magistratum statim occiperet. Percussa erat plebes, consulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute suâ, tribus liberis, quorum nemo Kæsoni cedebat magnitudine animi; consilium et modum adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is, ut magistratum iniit, assiduus concionibus pro tribuna-

li, non in plebe coercenda, quàm senatu castigando, vehementior fuit : *cujus ordinis languore perpetui jam tribuni plebis, non ut in republica populi Romani, sed ut in per-dita domo, linguâ criminibusque regnarent.* Cum Kefone filio suo virtutem, constantiam, omnia juventutis belli domique decora pulsa ex urbe Romana & fugata esse. loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos pessimis artibus regiâ licentiâ vivere. A. inquit, ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quàm Ap. Herdonius, meruit ? plus hercule aliquanto, qui verè rem estimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo propè denuncia-vit, ut arma caperetis : hic, negando bella esse, arma vobis ademit, nudosque servis vestris & exsulis objecit. Et vos (G. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquar) prius in cli-vum Capitolinum signa intulistis, quàm hos hostes de foro tol-leretis ? Pudet Decorum hominumque. quum hostes in arce, in Capitolio essent, exsulum & servorum dux, profanatis om-nibus, in cella Jovis optimi maximi habitaret, Tusculi antè, quàm Romæ, sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius & G. Claudius consules Romanam arcem liberarent : & qui antè Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus ; nunc, nisi Latini suâ sponte arma sumpsis-sent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxili-um plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam objicere ? Scilicet, si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, (quam partem, velut abruptam à cetero populo, vestram patriam peculiaremque rempublicam fecistis) si quis ex his domum su-am obsessam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Jupiter optimus maximus, exsulum atque servorum septus armis, nullâ humanâ ope dignus erat ? & hi postu-lant, ut sacrosancti habeantur, quibus ipsi Dii neque sacri, neque sancti sunt ? At enim, divinis humanisque obruti sce-leribus, legem vos hoc anno perlaturus distitatis ? Tum her-cule illo die, quo ego consul sum creatus, male gesta respu-blica est, pejùs multo, quàm quum P. Valerius consul periit,

si tuleritis. Jam primum omnium, inquit, Quirites, in Volcos & Equos mihi atque collega legiones ducere in animo est. Nescio quo fato magis bellantes, quam pacati, propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulibus obsessum fuissent, suspicari de praterito, quam re ipsa experiri, est melius.

XX. Moverat plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quarendo, quonam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis verò, inquit Quinctius, nihil delectu opus est; quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba juraverint, conventuros se jussu consulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, omnes, qui in verba jurastis, crastinâ die armati ad lacum Regillum adstitis. Cavillari tum tribuni, & populum exsolvere religione velle: privatum eo tempore Quinctium fuisse, quum sacramento adacti sint. Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deum venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere: eo magis, quodd, & augures jussos adesse ad Regillum lacum, fama exierat, locumque inaugurari, ubi auspiciatò cum populo agi posset; ut, quicquid Rome vi tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. Omnes id jussuros, quod consules vellent, neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: & tribunos, si eò adveniant, in alia turba Quiritium subiectos fore consulari imperio. Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quinctius dictitabat, Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem agram esse, ut consuetis remediis fisci possit. dictatore

opus esse reipublica, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.

XXI. Senatus in Capitolio erat. eò tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc Patrum, fidem implorant. nec antè moverunt de sententia consulem, quàm tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, *Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque consules ab urbe exercitum educerent. In reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, judicare senatum contra rempublicam esse.* Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. Mirer, inquit, si vana vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est? Vos elevatis eam. quippe, quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in civitate, plus levitatis ac licentia habere. levius enim vaniusque profectò est, sua decreta & consulta tollere, quàm aliorum. Imitamini, Patres conscripti, turbam inconsultam: & qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quàm alii vestro rectè faciant; dum ego ne imiter tribunos, nec me contra senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te verò, C. Claudii, adhortor, ut & ipse populum Romanum hac licentià arceas: & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, ut non honorem meum à te impeditum, sed gloriam sprete honoris auctam, invidiamque, quæ ex continuato eo impenderet, levatam putem. Communiter inde edicunt, *Ne quis L. Quinctium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium non observaturos.*

XXII. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium & L. Cornelius Maluginensis. Censui actus eo anno. Iustrum, propter Capitolium captum, consulem

occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulenta. Instigabant plebem tribuni: bellum ingens à Volscis & Aëquis Latini atque Hernici nunciabant. jam Antii Volscorum legiones esse: & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. ægréque impetratum à tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum: Cornelio, ut Romæ præsidio esset; ne qua pars hostium, qui Aëquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere: duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium confedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Aëquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. equites item suæ cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit: & quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effusè fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnae adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris & extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit. deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

XXIII. Dum ad Antium hæc gerantur, interim Æqui, robore juventutis præmissis, arcem Tusculanam improvisò nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quàm si Capitolium captum nunciaretur. adeò & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omisis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum. parte exercitus consul castra Æquorum oppugnabat: partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eò subiri potuit. fames postremò inde detraxit hostem. Quò postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. hos, ignominiosâ fugâ domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columnam (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus jam Romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, fraude fieri, quòd foris teneretur exercitus: frustrationem eam legis tollenda esse; se nihilo minus rem susceptam peracturos. Obtinuit tamen P.

Lucretius præfectus urbis, ut actiones tribuniciæ in adventum consulum differrentur. Erat & nova exorta causa motûs. A. Cornelius & Q. Servilius quæstores M. Volscio, quòd falsus haud dubiè testis in Kæsonem existisset, diem dixerant. multis enim emanabat iudiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit æger, unquam non modò visum in publico, sed ne affurrexisse quidem ex morbo, multorumque tabe mensum mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen coniecisset, Kæsonem Romæ visum: affirmantibus, qui unà meruerant, secum eum tum frequentem ad signa sine ullo comæatu fuisse. ni ita esset, multi privatim ferebant Volscio iudices. Quum ad iudicium ire non auderet, omnes eæ res, in unum congruentes, haud magis dubiam damnationem Volscii, quàm Kæsonis Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quæstores habere de reo, nisi priùs habita de lege essent, passuros negabant. ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, percussos magna pars credebant tribunos. At illi (etenim extremum anni jam erat) quantum affectantes tribunatum, in comitorum disceptationem ab lege certamen averterant. & quum consules nihilo minùs adversus continuationem tribunatûs, quàm si lex minuendæ suæ majestatis causâ promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim. Consulum magna domi bellicæ eo anno gloriæ fuit: quòd & foris pacem peperere, & domi, etsi non concors, minùs tamen, quàm aliàs, infesta civitas fuit.

XXV. L. Minucius inde & C. Nautius consules facti

dius residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem, tribuni iudicium de Volsco impediabant: sed in quaestoribus novis major vis, major auctoritas erat. Cum M. Valerio, Valerii filio, Volesii nepote, quaestor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter Consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiae familiae Ratio, neque reipublicae maximus juvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendae causae innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequabatur. Quum Virginius maximè & tribuni de lege agerent, dum mensium spatium consulibus datum est ad inspicendam legem: ut, quum edocuisset populum, quid fraudis occultae ferretur, sinerent deinde suffragium inire. hoc intervalli datum res tranquillae in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Aequi dederunt: qui, rupto foedere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Claelium deferunt. is tum longè princeps in Aequis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, inde in Tusculanum, hostili populatione veniunt, plenique praedae in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius, legati ab Roma, venerunt, questum iniurias, & ex foedere res repetitum. eos Aequorum imperator, *quae mandata habeant ab senatu Romano, ad quersum jubet dicere: se alia interim acturum.* quercus ingens arbor praetorio imminabat, cujus umbrâ opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, & hac, inquit, *sacrata quercus, & quicquid Deorum est, audiant foedus à vobis ruptum: nostrisque & nunc querelis adsint, & mox armis; quum Deorum hominumque simul violata iura exsequemur.* Romam ut redire legati, senatus iussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Aequorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum, & forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est,

XXVI. Vis Sabinorum ingens propè ad moenia urbis infestâ populatione venit. fœdatis agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benignè arma cepit. reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. alterum Nautius contra Sabinos duxit: castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, comparati ad eam, propè intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit. nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nullâ magnopere clade acceptâ, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant hostes, crevit ex metu alieno, ut sit, audacia: & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus, quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent, Nautium consulem arcessiunt. in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effusè affluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innisus, seu quum araret; operi certè, id quod constat, agresti intentus; salute datâ in vicem redditâque, rogatus, ut, *quod bene verteret ipsi rei que publica, togatus mandata senatûs audiret, admiratus, rogansque, satin' salva essent omnia? togam*

properè è tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Quà simul, absterfo pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant : in urbem vocant : qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publicè parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt ; inde alii propinqui atque amici ; tum Patrum major pars. Eà frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum : & plebis concursus ingens fuit. sed ea nequam tam læta Quinctium vidit ; & imperii nimium, & virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illà quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitiū patriciæ gentis, sed qui, quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romaniæ juventutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, iustitium edicit, claudī tabernas totā urbe jubet, vetat quemquam privatæ quicquam rei agere. Tum, quicumque ætate militari essent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis vallisque duodenis, ante solis occasum Martio in campo adessent : quibus ætas ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere iussit. Sic juvenus discurrit ad vallum petendum. sumpserunt, unde cuique proximum fuit : prohibitus nemo est : impigreque omnes ad edictum dictatoris præstò fuere. Inde composito agmine, non itineri magis apti, quàm prælio, si res ita talisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant : *adderent gradum, maturato opus esse, ut nocte ad hostem pervenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem jam clausos esse : quid quæque nox aut dies ferat, incertum esse : puncto sepe*

temporis maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles, inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. mediâ nocte in Algidum perveniunt: &, ut sentire se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, &, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet. clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est. jussu miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. Superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pavorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *civilem esse clamorem, atque auxilium adesse*, inter se gratulantes, ultro ex stationibus ac vigiliis terriant hostem. Consul differendum negat. *Illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis ceptam: mirumque esse, ni jam exteriore parte castra hostium oppugnentur. Itaque arma suos capere, & se subsequi* jubet. Nocte initum prælium est à legionibus: dictatori clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Equi parabant, quum, ab interiore hoste prælio cepto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuum noctem operi dedere. pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce primâ jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. tum à Quinctiano exercitu, qui confestim à perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum. hic instabat nova pugna: illa nihil remiserat prior. Tum,

ancipiti malo urgente, à prælio ad preces versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occisione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Clælium ducem principesque alios vinctos ad se adduci jubet, oppido Corbione decedi; *Sanguinis Æquorum non egere: licere abire: sed, ut exprimatur tandem confessio, subactam domitamque esse gentem, sub jugum abituros.* Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversâ unâ deligatâ. sub hoc jugo dictator Æquos misit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, *Carebis, inquit, præda parte, miles, ex eo hoste, cui propè præda fuisti. & tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuetè obediens erat, ut beneficii magis, quàm ignominia, hic exercitus memor, & coronam auream dictatori libram pondo decreverit, & proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ à Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. ducti ante currum hostium duces: militaria signa prælata: secutus exercitus prædâ onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos: epulantesque cum carmine triumphali & solennibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictaturâ, iam sex menses acceptâ, se abdicavit. Per eos

die consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregiè pugnat. ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed, quia duo exercitus aberant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt à canibus fugatos; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

XXX. Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriusque ventum foret, (adeò exarserant animis) ni, velut deditâ operâ, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. Senatum consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito légis certamine, nova de delectu contentio orta. Vinciebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror: Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire, Is metus perpulit, ut scribi militem tribuni sinerent; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur. Expresit hoc necessitas Patribus. id modò excepere, ne postea eosdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque post bellum, ut cetera, vanum esset) extemplo habita. Tricesimo sexto anno à primis tribunis plebis, decem creati sunt, bini ex singulis classibus. itaque cautum est, ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hostem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præsidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit: fugat hostem non ex Algido modò, sed à Corbione Ortonaque,

Corbionem etiam diruit propter proditum præsidium.

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit. annonâ propter aquarum intemperiem laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tribuni plebis iidem refecti sequente anno, T. Romilio, C. Veturio consulibus, legem omnibus concionibus suis celebrabant. *Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res aquè suo biennio jaceret, ac toto superiore lustro jacisset.* Quum maximè hæc agerent, trepidi nuncii ab Tusculo veniunt, Æquos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii: ambo consules, cum exercitu missi, hostem in sua sede in Algidio inveniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alii fugati: præda parta ingens. Eam propter inopiam ærarii consules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit. eademque tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio consulibus, dies dicta est Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, ædile plebis. Uterque magnâ Patrum indignatione damnatus, Romilius deceni millibus æris, Veturius quindecim. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores novos fecerat consules. *& se damnari posse aiebant: & plebem, & tribunos legem ferre non posse.* Tum, abjectâ lege, quæ promulgata consenuerat, tribuni leniùs agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent, si plebæ leges displicerent, at illi communiter legum latores, & ex plebe, & ex Patribus, qui utrisque utilia ferrent, quæque æquanda libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres: *daturum leges neminem, nisi ex Patribus,* aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpicius Camerinus; jussique inclytas leges Solonis describere, & aliarum

Græciæ civitatum instituta, mores, juraque noscere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus fuit; quietior insequens, P. Curiatio & Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio tribunorum: quid primò legatorum, qui Athenas ierant, legumque peregrinarum expectatio præbuit; dein duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini, fœda pecori. Vastati agri sunt: urbs assiduis exhausta funcribus; multæ & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus; augur C. Horatius Pulvillus: in cuius locum C. Veturius eo cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade sedatus annus. ab hoste otium fuit. inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quicquam belli externi fuit. domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum irritum fieret. Placet creari decemviros sine provocacione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiserenturne plebei, controversia aliquamdiu fuit. postremò concessum Patribus, modò ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quàm condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit. lata enim principia magistratûs ejus nimis luxuriavere. eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio & Genucio, quia designati consules in eum annum fuerant, pro honore honos redditus; & Sestio alteri consulum prioris anni, quod

eam rem collegâ invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas ierant. simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova iura usui fore credebant. Supplere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minùs ferociter aliorum scitis adversarentur. Regimen totius magistratûs penes Appium erat favore plebis. adeoque novum sibi ingenium induerat, ut plebicola repenti omnique auræ popularis captator evaderet, pro truci sævoque insectatore plebis. Decimo die jus populo singuli reddebant. eo die penes præfectum juris fascēs duodecim erant: collegis novem singuli accensī apparebant. & in unica concordia inter ipsos (qui consensus privatis interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notâsse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re iuxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit, & accusator ad populum exstitit, cuius rei iudex legitimus erat: decessitque jure suo, ut demptum de vi magistratûs populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum promptum hoc jus velut ex oraculo incorruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum expectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: & quod bonum, faustum, felixque reipublica, ipsis, liberisque eorum esset, ire, & legere leges propositas iussere. Se, quantum decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus summis infimisque iura aquasse. plus pollere multorum ingenia consiliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum populum Roma-

num, quas consensus omnium non jussisse latas magis, quam tulisse, videri posset. Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt: qui nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea expectatio, quum dies comitorum appropinquaret, desiderium decemviro- rum iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribuniciū quidem auxilium, cedentibus in vicem appellatione decemviris, quærebat.

XXXV. Postquam verò comitia decemviris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines; honorem, summā ope à se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, eā ætate, iisque honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. nescires, utrum inter decemviro- s, an inter candidatos, numerares. Propior interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque. ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoque, qui unicè illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse; *Profectò haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore. nimium in ordinem se ipsum cogere, & vulgari cum privatis, non tam properantis abire magistratu, quam viam ad continuandum magistratum quarentis, esse.* Propalam obviā ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire impe-

tum aggrediuntur. comitorum illi habendorum, quando minimus natus sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (& id ipsum pessimo exemplo,) nemo unquam fecisset. ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro occasione arripuit. dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatum causa, & aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat: se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurtum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pætelius, T. Antonius Merenda, K. Duilius, Sp. Oppius Cornicen, M. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius, quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ secretò ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditûs, colloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratûs primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere. nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet, & hoc insigne regum in orbem, suam cujusque vicem, per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodire. Centum viginti lictores forum impleverant, & fascibus secures illigatas præferebant. nec attinuisse demi securim, quum sine provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus Patrum, ratis cædis causam ac principium quæri, ut, si quis memorem libertatis vo-

cem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quòd in populo nihil erat præsidii, sublatâ provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant: quum priores decemviri appellatione collegæ corrigi reddita ab se jura tulissent; & quædam, quæ sui iudicii videri possent, ad populum rejecissent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur à Patribus: in humiliores libidinosè crudeliterque consulebatur: hominum, non causarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi constabant, pronunciabant in foro. Si quis collegam appellâisset, ab eo, ad quem venerat, ita discerebat, ut pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat, non in præsentis modo temporis eos injuriam conspirâsse, sed fœdus clandestinum inter ipsos iurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium.

XXXVII. Circumspectare tum patriciorum vultus plebei, & inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odisse decemviros, odisse plebem: nec probare, quæ fierent; & credere, haud indignis accidere. avidè ruendo ad libertatem in servitutem elapsos juvare nolle: cumulare quoque injurias, ut tædio præsentium consules duo tandem & status pristinus rerum in desiderium veniant. Jam & processerat pars major anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quicquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatae essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Exspectabant, quàm mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modò plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comi-

tiorum nulla fieri, & decemviri, qui primò tribuniciòs homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei, patriciis juvenibus sepeferant latera. eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res; quum fortuna, quâ quicquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinerebatur: virgis cædi, alii securi subijci; & ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hâc mercede juvenus nobilis corrupta, non modò non ire obviàm injuriæ, sed propagam licentiam suam malle, quàm omnium libertatem.

XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum imminutis, neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. id verò regnum haud dubiè videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur. nec ipsi solùm desponderant animos, sed contemni cæpti erant à finitimis populis: imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas, indignabantur. Sabini magnâ manu incursionem in agrum Romanum fecere: latèque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant, spem in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solùm, sed per urbem agrestium fuga trepidationem iniecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit. destitutis inter Patrum & plebis odia addidit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Aligido locant: depopulatumque inde excursionibus Tusculanum agrum legati ab Tusculo, præsidium orantes, nunciant. Is pavor perpulit decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem bellis, consulerent. citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri periculorumque imminantium causas in se

congesturos, tentationemque eam fore abolendi sibi magistratûs, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferoces animi, conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jam diu morem consulendi senatûs, mirabundam plebem convertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto intervallo rem desuetam usurparent. Hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquam libera civitatis fieret.* Circumspectare omnibus fore partibus senatorem, raroque usquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; quum & ipsi invisum consensu imperium, & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur; jam caput fieri libertatem repetentium, si se plebs comitem senatui det, & quemadmodum Patres vocati non cœant in senatum, sic plebs abnuat delectum. Hæc fremunt plebes. Patrum haud ferè quisquam in foro, in urbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; suarumque rerum erant, amissâ publicâ: tantum ab injuria se abesse rati, quantum à cœtu congressuque impotentium dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, dimissi circa domos apparitores, simul ad pignora capienda, sciscitandumque, num consultò detrectarent? referunt, senatum in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quàm si præsentibus detrectare imperium referrent. Jubent acciri omnes, senatumque in diem posterum edicunt; qui aliquantò spe ipsorum frequentior convenit. quo facto proditam à Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magistratu abissent, privatisque, si vis abesset, tanquam jure cogentibus, senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quàm obnoxie dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriz est, post rela-

tionem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum excivisse. Nec minùs ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, Decem Tarquinius appellantem, admonentemque, Valeriis & Horatiis ducibus pul'sos reges. Nec nominis homines tum pertasum esse; quippe quo Jovem appellari fas sit, quo Romulum conditorem urbis, deincepsque reges appellatos, quod sacris etiam, ut solenne, retentum sit. Superbiam violentiamque tum perosos regis. quæ si in rege tum eodem, aut in filio regis, ferenda non fuerint, quem laturum in tot privatis? Viderent, ne, vetando in curia liberè homines loqui, extra curiam etiam moverent vocem. neque se videre, qui sibi minùs privato ad concionem populum vocare, quàm illis senatum cogere, liceat. Ubi vellent, experirentur, quanto ferocior dolor libertate suâ vindicandâ, quàm cupiditas injustâ dominatione, esset. De bello Sabino eos referre; tanquam majus ullum populo Romano bellum sit, quàm cum iis, qui, legum ferendarum causâ creati, nihil juris in civitate reliquerint; qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod unum exaquandâ sit libertatis) sustulerint; qui privati fasces & regium imperium habeant. Fuisse, regibus exactis, patricios magistratus creatos; postea, post secessionem plebis, plebeios. Cujus illi partis essent, rogitare. Populares? quid enim eos per populum egisse? Optimates? qui anno jam propè senatum non habuerint; tunc ita habeant, ut de republica loqui prohibeant? Ne nimium in metu alieno spei ponerent. graviora, quæ patiantur, videri jam hominibus, quàm quæ metuant.

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ nec ignoscendi modum reperirent, nec, quò evasura res esset, cernerent; C. Claudii, qui patrui Ap. pii decemviri erat, oratio fuit precibus, quàm jurgio, similis, orantis per sui fratris parentisque ejus manes; Ut civilis potius societatis, in qua natus esset, quam fœderis,

nefarie isti cum collegis, meminisset. multò id magis se illius causâ orare, quàm reipublicâ. Quippe rempublicam, si à volentibus nequeat, ab invitis jus expetituram. Sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum eventum se horrere. Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos à Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo assensu sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat. censendo enim, quoscunque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam causâ decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consultò servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut decemviros, qui decemviratum petissent, aut socii, aut hi maximè oppugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacuâ civitate nemo, justine magistratus summæ rerum præessent, controversiam fecerit; nunc demum, quum hostes propè ad portas sint, civiles discordias serant: nisi quoddam in turbido minùs perspicuum fore putent, quid agatur. Ceterum neminem, majore curâ occupatis animis, verum esse, præjudicium rei tantæ asferre. Sibi placere, de eo, quoddam Valerius Horatiusque ante Idus Maias decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ imminuant, perfectis, republicâ in tranquillum redactâ, senatu disceptante, agi: & jam nunc ita se parare Ap. Claudium, ut comitiorum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent, perferrantur. In præsentia omnia præter bellum omitti placere: cujus si falsò famam vulgatam, vanoque non nuncios solum, sed Tusculano-

rum etiam legatos, attulisse putent, speculatores mittendos censere, qui certiùs explorata referant. Sin fides & nunciis & legatis habeatur, delectum primo quoque tempore haberi; decemviros, quò cuique eorum videatur, exercitus ducere; nec rem aliam praveriti.

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociiores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, ut de republica liceret dicere. dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. Neque enim sibi privatos, aut in curia, aut in concione, posse ob stare; neque se imaginariis fascibus eorum cessuros esse. Tum Appius, jam propè esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audaciâ, victum imperium esset: *Non erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* & ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere iussit. Jam Quiritium fidem implorante Valerio à curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen. factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribunicia potestatis odio, cuius desiderium plebi multo acrius, quàm consularis imperii, rebantur esse, propè malebant, postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quàm invidiâ eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in oblivionem tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus. juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius & Ap. Claudius. bellum domi majus, quàm foris, apparbat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimen-

hos urbanos motus: in Fabio minùs in bono constans, quàm gnavum in malitia, ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii, quàm sui, similis mallet esse. huic bellum in Sabinis, M. Rabulcio & Q. Pœtilio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio & T. Antonio & K. Doilio & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio decernunt.

XLII. Nihilo militiæ, quàm domi, meliùs respublica administrata est. Illa modò in ducibus culpa, quòd, ut odio essent civibus, fecerant. alia omnis penes milites noxa erat: qui, ne qu'il ductu atque auspicio decemvirorum prosperè usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis, exercitus erant. ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumariamque, loco edito castra communierant. persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, naturâ loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles, Tusculum se, fide misericordiæque victurus hospitum, (quæ tamen non fecellerunt) contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas censerent: omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac propertis stationes agere juberent: arma Tusculum ad supplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tusculi degressos, in castris militem habere: castra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hostes à consilio urbis oppugnandæ.

XLIII. Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Sicci.

um in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis ferentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere, nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse Siccium egreglè pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primò fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre; hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium; profectò ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publicâ impensâ facere maturâssent. Sepultus ingenti militum mœstitiâ, pessimâ decemvirorum in vulgus famâ, est.

XLIV. Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minùs fœdo eventu, quàm quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinius expulerat: ut non finis solùm idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeix stuprandæ libido cepit. Pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor instituta fuerat, liberique instituebantur. Desponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, & pro causa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, formâ excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac spe pellicere adortus, postquam omnia pudore septa animadverterat, ad crudelem superbamque vim

animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret, neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias: quod pater puellæ abesset, locum injuriæ esse ratus. Virginii, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemviri libidinis manum injecit; servâ suâ natam (servamque appellans) esse. sequique se jubebat, cunctantem vi abstracturum. Pavidâ puellâ stupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium implorantis, fit concursus. Virginii patris sponsisque Icillii populare nomen celebratur. notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam & vi tuta erat; quum assertor nihil opus esse multitudine concitatâ ait, se jure grassari, non vi. Vocat puellam in jus; auctoribus, qui aderant, ut sequeretur. Ad tribunal Appii perventum est. notam judici fabulam petit, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; puellam, domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginii translata, suppositam ei esse. Id se indicio compertum asserre, probaturumque vel ipso Virginio iudice, ad quem major pars injuriæ ejus pertineat. Interim dominum sequi ancillam, æquum esse. Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ causâ dixissent abesse, biduo adfuturum, si nunciatum ei sit; iniquum esse, absentem de liberis dimicare; postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso latâ vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famæ prius, quàm libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, quàm libertati faverit, eam ipsam legem declarare, quam Virginii amici petitioni suæ prætendant. Ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec causis, nec personis variet. In his enim, quæ asserantur in libertatem, quia quivis lege agere possit, id juris esse: in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque patrem arcessi.

interea juris sui jacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in adventum ejus, qui pater dicatur, promittat. Adversus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quàm quisquam unus recusare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, & sponsus Icilius interveniunt. datâque inter turbam viâ, quum multitudine Iciliî maximè interventu resisti posse Appio crederet, licitor decreisse ait: vociferantemque Icilium submovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuriâ accendisset. Ferro hinc tibi submovendus sum, Appi, inquit, ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores convoca, expediri virgas & secures jubet: non manebit extra domum patris sponsa Iciliî. Non, si tribuniciû auxilium & provocationem, plebi Romana duas arces libertatis tuendæ, ademistiis, ideo in liberos quoque nostros conjugesque regnum vestræ libidini datum est. Savite in tergum & in cervices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis asferetur, ego presentium Quiritium pro sponsa, Virginus militum pro unica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem. neque tu istud unquam decretum sine cæde nostra referes. Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quò progrediare. Virginus viderit de filia, ubi venerit, quid agat. Hoc tantum sciat, sibi, si hujus vindictis cesserit, conditionem filia querendam esse. me, vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quàm fides.

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant: nec ultra minas tamen processum est. Quum Appius, Non Virginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis querere, diceret; non præbiturum se illi eo die materiam: sed ut jam sciret, non id petulantia sua, sed Virginio absenti & patrio nomini & libertati, datum, jus eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: à M. Claudio petiturum, ut decederet jure suo, vindicarique puellam in posterum diem patere-

*tar. Quod nisi pater postero die adfuisset, denunciare se Icilio similibusque Icili, neque legi sua latorem, neque decemviro constantiam de fore: nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores. contentum se suis lictoribus fore. Quum dilatatum tempus injuriæ esset, secessissentque advocati puellæ, placuit omnium primum, fratrem Icili filiumque Numitorii, impigros juvenes, pergere inde rectâ ad portam, & quantum accelerari posset, Virginium acciri è castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent inter nuncii missi in castra, manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, *Gratum est, inquit; crastinâ die vestrâ operâ utar. Sponsorum nunc satis est.* Ita vindicatur Virginia, spondentibus propinquis. Appius, paullisper moratus, ne ejus rei causâ sedisse videretur, postquam, omiſſis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum se recepit; collegisque in castra scribit, *ne Virginio commeatum dent, atque etiam in custodia habeant.* Improbum consilium serum, ut debuit, fuit: & jam commeatu sumpto profectus Virginius primâ vigiliâ erat, quum postero die mane de retinendo eo nequicquam literæ redduntur.*

XLVII. At in urbe primâ luce, quum civitas in foro expectatione erecta staret; Virginius sordidatus filiam suam obsoletâ veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocazione in forum deducit. Circumire ibi & prensare homines cæpit; & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere, *Se pro liberis eorum ac conjugibus quotidie in acie stare: nec alium virum esse, cujus strenuè ac ferociter facta in bello plura memorari possent. Quid prodesse, si, incolumi urbe, qua, ca-*

ptâ, ultima timeantur, liberis suis sint patienda? Hæc propè concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiaè veriùs, quàm amoris, mentem turbaverat) in tribunal escendit: et, ultro querente paucâ petitorè, quòd jus sibi pridie per ambitionem dictum non esset, priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. quia nusquam ullum in tanta feditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, decrevisse vindicias secundum servitutem. Primò stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit. silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret adprehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepiisset; Virginus, intentans in Appium manus, Icilio, inquit, Appi, non tibi, filiam despondi: & ad nuptias, non ad stuprum, educavi. Placet pecudum ferarumque ritu promiscuè in concubitus ruerè? Passurine hæc isti sint, nescio. non spero esse passuros illos, qui arma habent. Quum repelleretur assertor virginis à globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus ad libidinem animo, negat, besterno tantum convicio Icilio violentiaque Virginii, cujus testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indicibus compertum se habere, nocte totâ cætus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, baud inscium ejus dimicationis, cum armatis descendisse; non ut quemquam quietum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro majestate imperii coerceret. Proinde quiescere erit melius. I, inquit, factor, submove turbam; & da viam domino adprehendendum mancipium. Quum hæc intonisset plenus iræ,

multitudo ipsa se suâ sponte dimovit, defertaque præda injuriæ puella stabat. Tum Virginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, *Quæso*, inquit, *Appi*, *primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum invehctus: deinde sinas hîc coram virgine nutricem percontari, quid hoc rei sit? ut, si falsè pater dictus sum, auiore hinc animo discedam.* Datâ veniâ, seducit filiam ac nutricem propè Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc Novis est nomen. atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te uno, quo possum, ait, modo, filia, in libertatem vindico.* Pectus deinde puellæ transfigit; respectansque ad tribunal, *Te, inquit, Appi, tuumque caput sanguine hoc consacro.* Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium jubet. ille ferro, quacunque ibat, viam facere: donec, multitudine etiam prosequentium tuente, ad portam perrexit: Icilius Numitoriusque exsangue corpus sublatum ostentant populo: scelus Appii, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ, *Eamne liberorum procreandorum conditionem? ea pudicitia præmia esse?* ceteraque, quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eo miserabilia magis querentibus subjicit. Virorum & maximè Iciliï vox tota, tribunicia potestatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem arripi; postremò, quum locus adeundi apparitoribus non daretur, ipse, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis erant L. Valerius & M. Horatius. qui, repulso lictore, si jure ageret, vindicare se à privato Icilium aiebant; si vim asferre conaretur, ibi quoque se haud impares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Ho-

ratiumque licitor decemviri invadit. franguntur à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit. Sequuntur Horatius Valeriusque. eos concio audit: decemviro obstrepitur. Jam pro imperio Valerius discedere à privato lictores jubebat: quum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite obvoluto, recepit. Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrupit. videt imperium vi victum. Agitatus deinde consiliis, atque ex omni parte assentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremò vocari iussit. ea res, quòd magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem irritandam censuit; & multò magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret.

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant decemviris, *ut omni ope ab seditione milites contineant*: ubi Virginius majorem, quàm reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quòd agmine propè quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, resperfusque ipse cruore, tota in se castra convertit. & togæ, multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quàm erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, *quid rei esset*, flens diu vocem non misit; tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans, orabat, *Ne, quod scelus Ap. Claudii esset, sibi attribuerent: neu se, ut parricidam liberum, averfarentur.* Sibi vitam filia suâ cariorem fuisse, si libera ac pudica vivere licitum fuisset. quum, velut servam, ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum, quàm contumeliâ, liberos, misericordiâ se in speciem crudelitatis lapsam, nec se

superstitem filia futurum fuisse, nisi spem ulciscenda mortis æjus in auxilio commilitonum habuisset. Illis quoque enim filias, sorores, conjugesque esse. nec cum filia sua libidinem Ap. Claudii extinctam esse; sed, quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Alienâ calamitate documentum datum illis cavendâ similis injuriæ. quod ad se attineat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, quia non ultrâ pudica victura fuerit, miseram sed bonestam, mortem occubuisse. Non esse jam Appii libidini locum in domo sua. ab alia violentia ejus codem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit filia. Ceteri sibi ac liberis suis consulere. Hæc Virginio vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos. Et immixti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo, docendoque, quanto visa, quàm audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; insecutique, qui Appium propè interemptum in exilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quæ videbant, simul his, quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiheret, & viros & armatos se esse, respondetur. Eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt; ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes. alia vox nulla violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet asperè agi; quippe ab ipsis datum locum seditionis esse. Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent senatûs verbis, cujus jussu castra deseruissent? aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum obsedissent? belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent? Non desuit, quid responderetur: deerat, qui daret responsum, nullodum certo duce, nec satis audentibus singulis invidiæ se os-

ferre. id modò à multitudine conclamatum est, ut L. Valerium & M. Horatium ad se mitterent. his se daturos responsum.

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, in re non maxima paullo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis consensu, quam communi consilio, esse. Placere decem creari, qui summæ rei præsent, militarique honore tribunos militum appellari. Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, Melioribus meis vestrisque rebus reservate, inquit, ista de me judicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum jucundum esse patitur; nec in perturbata republica eos utile est præesse vobis, qui proximi invidia sint. Si quis usus mei est, nihilo minor ex privato capietur. Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. ibi quoque auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoriâ revocata, quam quem nova fama de virgine adeò feedè ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium imminensque ei potestati, & ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Portâ Collinâ urbem intravere sub signis, mediâque urbe agmine in Aventinum pergunt. ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præsent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Siccii cædes decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri depo-

nerent insignia magistratûs ejus, quo anno jam antè abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non antè, quàm perlatis legibus, quarum causâ creati essent, deposituros imperium se aiebant.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transit; affirmante Duilio, *non prius, quàm deferri urbem videant, curam in animos Patrum descensuram. admoniturum Sacrum montem constantia plebis: scituros, quòd sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Viâ Nomentanâ, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, *cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sancta esset, miserabiliter rogitantes.* Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum apparuisset forum; plures jam, quàm Horatius & Valerius, vociferabantur, *Quid exspectabitis, Patres conscripti? Si decemviri finem pertinacia non faciunt, ruere ac deslagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est, decemviri, quod amplexi tenetis? Testis ac parietibus jura dicturi estis? Non pudet, lictorum vestrorum majorem prope numerum in foro conspici, quàm togatorum aliorumque? Quid, si hostes ad urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs mox, ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasune urbis vultis finire imperium? Atque aut plebs non est habenda, aut habendi sunt tribuni plebis. Non citiùs caruerimus patriciis magistratibus, quàm illi plebeiis. Novam inexper tamque eam potestatem eripere patribus nostris, ne nunc, dulcedine semel capti, ferant desiderium. quum præsertim nec nos temperemus imperiis, quo minùs illi auxilii egeant. Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decem-*

viri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum affirmant. Id modò simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur : nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris quoque ab ira & impetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubiè & motus initio, & exitu rei. Ob hæc advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quarerentibus legatis, quæ postulata plebis essent, composito jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret, in æquitate rerum plus, quàm in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, & ne cui fraudi esset, concessisse milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem. De decemvirorum modò supplicio atrox postulatum fuit. Dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuròs minabantur. Legati ad ea : *Quæ consilii fuerunt, adeò aqua postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ magis ignoscendum, quàm indulgendum est. quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, & prius penè, quàm ipsi liberi sitis, dominari jam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet civitas nostra à suppliciis, aut Patrum in plebem Romanam, aut plebis in Patres? Scuto vobis magis, quàm gladio, opus est. Satis superque humilis est, qui jure æquo in civitate vivit, nec inferendo injuriam, nec patiendo. Etiam, si quando metuentes vos præbituri estis, quum, recuperatis magistratibus legibusque vestris, judicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque; tunc, ut quæque causa erit, statuetis. nunc libertatem repeti satis est.*

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent, alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quicquam abnuere. Appius, truci ingenio & invidiâ præcipuâ, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, *Haud ignaro, inquit, imminet fortuna. Video, donec arma adversariis tradantur, differri adversus nos certamen. dandus invidia est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decemviratu abeam.* Factum senatusconsultum, *Ut decemviri se primo quoque tempore magistratu abdicarent.* Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet. & ne cui fraudi esset secessio militum plebiſque. His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitiâ. Nunciantur hæc plebi. legatos quicquid in urbe hominum supererat prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, rei que publicæ, redite in patriam ad penates, conjuges, liberosque vestros: sed, quâ hic modestiâ fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu necessario tanta multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem. in Aventinum ite, unde profecti estis. Ili felici loco, ubi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebi creabitis. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat. Ingens assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio. armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. ibi extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis creaverunt, omnium primum A. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginie, auctores secessionis. Tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro mon-*

te, proditum memoriae est; & M. Duilius, qui tribu-
natum insignem ante decemviros creatos gesserat, nec
in decem viralibus certaminibus plebi defuerat. Spe
deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius, M.
Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tri-
bunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, &
plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris
facta. Confestim de consulibus creandis cum provo-
catione M. Duilius rogationem pertulit. ea omnia in
pratis Flaminius concilio plebis acta, quem nunc Cir-
cum Flaminium appellant.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Va-
lerius, M. Horatius; qui extemplo magistratum occe-
perunt: quorum consulatus popularis sine ulla Patrum
injuria, nec sine offensione fuit. quicquid enim liber-
tati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant.
Omnium primum, quum veluti in controverso jure
esset tenerentur Patres plebiscitis, legem centuriatis
comitiis tulere, *Ut, quod tributum plebes jussisset, populum
teneret.* quâ lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum
datum est. Aliam deinde consularem legem de
provocatione, unicum praesidium libertatis, decemvi-
rali potestate eversam, non restitunt modò, sed etiam
in posterum muniunt, fanciendo novam legem, *Ne
quis ullum magistratum sine provocatione crearet. qui creas-
set, eum jus fasque esset occidi: neve ea cedes capitalis noxae
haberetur.* Et quum plebem hinc provocatione, hinc
tribunicio auxilio satis firmassent, ipsi quoque tribu-
nis, ut sacrosancti viderentur, (cujus rei propè jam
memoria aboleverat) relatis quibusdam ex magno in-
tervallo ceremoniis, renovârunt; & quum religione in-
violatos eos, tum lege etiam fecerunt, fanciendo, *Ut,
qui tribunis plebis, aedilibus, judicibus, decemviris nocuisset,
ejus caput Jovi sacrum esset. familia ad adem Cereris, Libe-
ri, Liberæque venum iret.* Hâc lege juris interpretes ne-
gant quemquam sacrosanctum esse: sed eum, qui co-

rum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. Itaque ædilem prehendi ducique à majoribus magistratibus: quod etsi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hâc lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos veteri jurejurando plebis, quum primùm eam potestatem creavit, sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eâdem hâc Horatiâ lege consulibus quoque & prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse: judicem enim consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quòd his temporibus nondum consulem judicem, sed prætorem, appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea arbitrio consulum supprimebantur vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit; *qui plebem sine tribunis reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.* Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

LVI. Fundatâ deinde & potestate tribuniciâ, & plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium & Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginio dixisset, & Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satelitesque ejus vidissent. Tum Virginio, *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inventa est.* Itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, à cujus crudelitate vosmet ipsi armis vindicâstis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adjicere patiar. Omnium igitur tibi, *Ap. Claudii*, quæ impie nefariæque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. unius tantum criminis, ni judicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges vindicias non dedisse,

in vincula te duci jubeo. Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat. attamen & tribunos appellavit: &, nullo morante, arreptus à viatore, Provoco, inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, Deos tandem esse, & non negligere humana, fremunt, & superbia crudelitatisque, etsi seras, non leves tamen venire pœnas; provocare, qui provocationem sustulisset; & implorare presidium populi, qui omnia jura populi obrisset; rapique in vincula egentem jure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset; ipsius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militique commemorabat: suum infelix erga plebem Romanam studium, quoddam aquandarum legum causâ cum maxima offensione Patrum consulatu abiisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum sua propria bona malaque, quum causa dicenda data facultas sit, tam se experturum. In presentia se communi jure civitatis civem Romanum die dictâ postulare, ut dicere liceat, ut judicium populi Romani experiri. non ita se invidiam pertinuisse, ut nihil in equitate & misericordia civium suorum spei habeat. Quid si indictâ causâ in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare, & monere, ne imitentur, quos oderint. Quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur, tollendæ appellationis causâ, in quam conspirasse decemviros trimitati sint; ait, se provocare ad populum: implorare leges de provocatione, & consulares, & tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim provocaturum, si hoc indemnato indictâ causâ non liceat? Cui plebeio & humili presidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit? se documento futurum, utrum novis legibus dominatio, an libertas firmata sit: & appellatio provocatioque adversus injuriam magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an verè data sit.

LVII. Contra ea Virginius, unum Ap. Claudium

& legum expertem & civilis & humani fœderis esse, aiebat. *Respicerent tribunal homines, castellum omnium scelerum: ubi deoemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, Deorum hominumque contemptor; carnificibus, non lictoribus, stipatus, jam ab rapinis & cadibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit. Ubi crudeli decreto nefandisque vindictis dexteram patris in filiam armaverit: ubi, tollentes corpus semianime virginis, sponsum avunculumque in carcerem duci jusserit; stupro interpellato magis, quàm cade, motus. & illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde, ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius judicem illi ferre, ni vindictas ab libertate in servitutem dederit. si ad judicem non eat, pro damnato in vincula duci jubere. Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est coniectus. tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones piæ magis, quàm magnificæ. Hisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summâ vi bellum apparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volsci-que evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modò, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere. eoque non copiâ modò, sed genere etiam militum, veteranis admistis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvira-les, quibus *tabulis duodecim* est nomen, in æs incisas in*

publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum a-
diles functos eo ministerio scribant.

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemviro-
rum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus,
Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is ma-
gno jam natu, quum ad pericula ejus deprecanda redi-
set, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus cli-
entibusque in foro prensabat singulos; orabatque, *Ne*
Claudia genti eam inusitam maculam vellent, ut carcere &
vinculis viderentur digni: virum, honoratissima imaginis fu-
turum ad posteros, legum latorum conditorumque Romani juris,
jacere victum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent
ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos: &
potius unum tot Claudis deprecantibus condonarent, quam pro-
pter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque
id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam redisse, su-
jus adversa fortuna velit succursum. Virtute libertatem re-
cuperatam esse: clementiam concordiam ordinum stabiliri posse.
Erant, quos moveret suâ magis pietate, quàm ejus,
pro quo agebat, causâ. sed Virginus, sui potius ut mi-
sererentur, orabat, filiaque: nec gentis Claudia, regnum in
plebem sortita, sed necessariorum Virginia trium tribuno-
rum preces audirent; qui, ad auxilium plebis creati, ipsi ple-
bis fidem atque auxilium implorarent. Justiores hæ lacri-
mæ videbantur. itaque, spe incisâ, priusquam prodî-
cta dies adesset, Appius sibi mortem conscivit. Sub-
inde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius, proximus in-
vidiæ, quod in urbe fuerat, quum injustæ vindiciæ à
collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio,
quàm non prohibita, invidiæ fecit. testis productus,
qui, septem & viginti enumeratis stipendiis, octies ex-
tra ordinem donatus, donaque ea gerens in conspectu
populi, scissâ veste tergum laceratum virgis ostendit,
nihilum deprecans, quin, si quam suam noxam reus dicere
posset, privatus iterum in se seiret. Oppius quoque du-
ctus in vincula est, & ante judicii diem finem ibi vitæ

fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. collegæ eorum exilii causâ solum verterunt: bona publicata sunt. & M. Claudius, assertor Virginiz, die dictâ damnatus, ipso remittente Virginio ultimam poenam, dimissus Tibur exsulatum abiit: manesque Virginiz, mortuæ quàm vivæ felicioris, per tot domos ad petendas poenas vagati, nullo relicto fonte tandem quieverunt.

LIX. Ingens metus incesserat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiz potestatis, *Et libertatis, inquit, nostræ & pœnarum ex inimicis satis est. itaque hoc anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti jam oblitterata placet, quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis; & nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amorum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primùm moderatio tribuni metum Patribus dēpsit, eademque auxit consulum invidiam; quod adē toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quàm patricio, cura fuisset; & ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quàm obviām ituros licentiz eorum consules appareret. Multique erant, qui molliùs consultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuissent. neque erat dubium, quin, turbato reipublicæ statu, tempori succubissent.

LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatōque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem fortunæ cominisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina ca-

stra spatium acie instructâ complebant. provocantibusque ad prælium responsum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequicquam expectando certamen, Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis castris præsidium, quàm satis virium ad certamen. quod ubi consul sensit, reddit illatum antea terrorem, instructâque acie ultro hostem laceffit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detrectavere pugnam, crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti cessere: & Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. recurritur ex proximis locis; ultiores non inventi. Ubi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnae fieret. &, postquam multa jam dies erat, neque movebatur quicquam ab hoste, jubet signa inferri consul. motâque acie, indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potiùs, quàm virtus & arma tenerent. igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnae acceperunt. Jamque pars egressa portis erat, deincepsque alii servabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus priùs, quàm totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumspectantiumque se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere primò pedem hostes. deinde, quum animos collegissent, & undique duces, *virescentes* *effuri essent*, increparent, restituitur pugna.

LXI. Consul ex altera parte Romanos *meminisse* jubebat, illo die *primum* liberos pro libera urbe Romana pu-

gnare. Sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Ostenderent, prioribus præliis per duces, non per milites, stetit, ne vincerent. Turpe esse, contra cives plus animi habuisse, quàm contra hostes: & domi, quàm foris, servitutem magis timuisse. Unam Virginiam fuisse, cujus pudicitia in pace periculum esset: unum Appium civem periculosa libidinis. at, si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec Mars pater passuri sint, iis auspiciis condita urbi accidere. Aventini Sacrique montis admonebat, ut, ubi libertas parta esset paucis antè mensibus, eò imperium illibatum referrent: ostenderentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos decemviros esse, quæ ante creatos fuerit: nec, aquatis legibus, imminutam virtutem populi Romani esse. Hæc ubi inter signa peditum dicta dedit; avolat deinde ad equites, Agite, juvenes, inquit, præstate virtute peditem, ut honore atque ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem. pulsum vos, immissis equis, exigite è campo. Non sustinebunt impetum. & nunc cunctantur magis, quàm resistunt. Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugnam: & perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capeßentes plerosque à castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies, & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnae fama perlata non in urbem modò, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modò celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, præliisque levibus experiundo assuefecerat sibi potius fidere, quàm meminisse ignominia decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabi-

ni, feroces ab re priore anno bene gesta, laceffere atque instare, rogitantes, *Quid latrocinii modo prociisantes pauci recurrentesque texerent tempus, & in multa praelia parvaque carperent summam unius belli? Quin illi congrederentur acie, inclinandamque semel fortuna rem darent?*

LXII. Ad id, quod suâ sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. *Jam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare. quando autem se, situm non sint, pares hostibus fore?* Ubi hæc fremere militem in castris, consul sensit, concione advocatâ, *Quemadmodum, inquit, in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse: qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit. consultu collega, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi effeceritis. & trahi bellum salubriter, & maturè perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes virtutisque vestra crescat, eadem, quâ institui, disciplinâ efficiam. Si jam satis animi est, decernique placet, agitedum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisque vestra.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, *Quod bene vertat, gesturum se illis morem, posteroque die in aciem deducturum, affirmat.* Reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prælium fuit, quale inter fidentes sibi met ambo exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper novæ victoriæ elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenere. quæ ubi, illatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum; simulque & hosti se opponunt, & æquato pri-

mum periculo, pudore deinde, animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque Marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

LXIII. Vaduat igitur in prælium ab sua parte omissum; & locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modò pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tetus se ad equos recipit. transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius; simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit. non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt, neq; deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædâ relinquant. ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit. Geminâ victoriâ duobus bifariam præliis partâ, malignè senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus in iussu & altero die frequens iit supplicatum. & hæc vaga popularisque supplicatio studiis propè celebratior fuit. Consules, ex composito, eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum inter milites deditâ operâ terroris causâ haberi. itaque inde consules, ne criminationi locus esset, in præta Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis est, (jam tum Apollinarem appellabant) avocavere senatum. Ubi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maximè C. Claudio vocife-

rante, *De Patribus, non de hostibus, consules triumphare velle; gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem, peti. nunquam autè de triumpho per populum actum, semper estimationem arbitriumque ejus honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem majestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis sue implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua quisque jura ordo, suam majestatem teneat. In eandem sententiam multa & à ceteris senioribus Patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, sine auctoritate senatûs, populi jussu triumphatum est.*

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque propè in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos factâ, ut iidem tribuni rescicerentur, &, quo sua minùs cupiditas emeretur, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum causabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. *Quid futurum, nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati plebis suas opes possferrent.* Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præset, potissimum M. Duilio forte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratûs invidiam imminentem cernenti, qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collègæ, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris è lege potiùs comitia, quàm ex voluntate Patrum; injectâ contentione, Duilius, consules ad subsellia accitos quum interrogâset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondiissentque, se novos consules creaturos, auctores popularis sententiæ haud populares natus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos po-

pulus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent; collaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: & quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis apertè petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit; nec deinde comitorum causâ habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modò ut relinquerentur, fanciret; & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, *Si tribunos plebei decem rogabo, si qui vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis: hi tum uti, quos sibi collegas cooptassent, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius, quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rempublicam habere posse, victâ collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magistratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt. duos etiam patricios consularesque, Sp. Tarpeium & A. Aterium, cooptavere. Consules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cœlimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus Patribus, quod se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum à collegis, aiebat, rogationem tulit, *ut qui plebem Romanam tribunos plebi rogaret, is usque eò rogaret, dum decem tribunos plebi faceret;* infestandisque Patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit. Inde M. Geganius Macerinus & C. Julius, consules facti, coitiones tribunorum, adversus nobilium juventutem ortas, sine insectatione potestatis ejus, conservatâ majestate Patrum, sedavere. plebem, decreto ad bellum

Volscorum & Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere: urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis, concordiae quoque intestinae causa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiae erat. quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriae fieri coeptae, ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat: deinde ne ipsi quidem inviolati erant, utique postremis mensibus, quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset: jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet: nomina tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos, adeo moderatio tuendae libertatis, dum aequari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt: & injuriam à nobis repulsam, tanquam aut facere aut pati necesse sit, injungimus aliis.

LXVI. T. Quinctius Capitolinus quartum & Agrippa Furius, consules inde facti, nec seditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: sed imminebat utrumque. Jam non ultra discordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in Patres, quum dies aliqui nobilium dicta novis semper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum strepitum, velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci: simul quod persuaserant iis duces, cupidi praedarum, biennio ante delectum indictum haberi non potuisse, abnuente jam plebe imperium. eo adversus se non esse missos exercitus, dissolvi licentia militandi morem. nec pro communi jam patria Romam esse. quicquid irarum simulatumque cum externis fuerit, in ipsos verti. occaecatos lupos intestinae rabie oppri-

mendi occasionem esse. Coniunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati sunt: deinde postquam ibi nemo vindex occurrebat, tum verò, exsultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ accessere, vastationem agrorum per contumelianæ urbi ostentantes. unde postquam inulti, prædam præ se agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quintius consul ad concionem populum vocavit.

LXVII. Ibi in hanc sententiam locutum accipio: *Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum pudore summo in concionem vestram processi. Hoc vos scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volscos, vix Hernicis modò pares, T. Quintio quartum consule, ad mœnia urbis Romæ impudè armatos venisse. Hanc ego ignominiam, (quanquam jam diu ita vivitur, is status rerum est, ut nihil boni divinet animus) si huic potissimam imminere anno scissem, vel exsilio, vel morte, si alia fuga honoris non esset, vitassem. Ergo, si viri arma illa habuissent, quæ in portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? satis honorum, satis superque vitæ erat: mori consulem tertium oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? nos consules? an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte imperium indignis; & si id parum est, insuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo Deorum nec hominum sit, qui vestra puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum pœniteat. Non illi vestram ignaviam contempsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati, sub jugum missi, & se & vos novere. Discordia ordinum est venenum urbis hujus; Patrum ac plebis certamina: dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tadet vos patriciorum, hos plebeiorum magistratuum, sustulere illi animos. Pro Deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis concupistis. concordia causâ concessimus. Decemviros desiderastis. creati passi sumus. Decemvirorum vos pertasum est. coëgimus abire magistratu. Manente in eisdem privatos irâ vestrâ, mœ-*

ri atque exulare nobilissimos viros honoratissimosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum voluistis. creastis. Consules facere vestrarum partium, etsi Patribus videbamus iniquum; patricium quoque magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribuniciū, provocationem ad populum, scita plebis injuncta patribus. sub titulo aquandarum legum, nostra jura oppressa tulinius & ferimus. Qui finis erit discordiarum? Ecquando unam urbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Visti nos acquirere animo quiescimus, quā vos victores. Satisne est, nobis vos metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste propè captas, & scandentem in aggerem Volscum hostem nemo submovit. in nos viri, in nos armati estis.

LXVIII. Agitedum, ubi hic curiam circumfederitis, & forum infestum feceritis, & carcerem impleveritis principibus; iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut, si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tella. At enim communis res per hac loco est pejore: ager uritur, urbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privata res vestra in quo statu sunt? Jam unicuique ex agris sua damna nunciabuntur. quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni vobis omnia reddent ac restituent? vocis verborumque quantum voletis, ingerent, & criminum in principes, & legum aliarum super alias, & concionum. Sed ex illis concionibus nunquam vestram quicquam re, fortunā, domum auctior rediit. Equis retulit aliquid ad conjugem ac liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas privataeque? à quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At, Hercules, quum stipendia, nobis consulibus, non tribunis ducibus, & in castris, non in foro, faciebatis, & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani borrebant, prædā partā, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæque, simul publica, simul privata, triumphantes domum ad penates redibatis. nunc oncratum

vestris fortunis hostem abire finitis. Herete affixi concionibus, & in foro vivite: sequitur vos necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos & Volscos proficisci? ante portas est bellum. si inde non pellitur, jam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet, & in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum jussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes; presenti pace lati, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis. Naturâ hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem suâ causâ loquitur, gravior eo sit, cujus mens nihil, præter publicum commodum, videt. nisi forte assentatores publicos, plebicos istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestrâ vos causâ incitare & stimulare putatis. Concitati, aut honori, aut quæstui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, mala rei se, quàm nullius, turbarum ac seditionum, duces esse volunt. Quarum rerum si vos tadium tandem capere potest & patrum vestrosque antiquos mores vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque castris exuero, & à portis nostris mœnibusque ad illorum urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.

LXIX. Rarò aliàs tribuni popularis oratio acceptior plebi, quàm tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detractionem militiæ, telum acerrimum adversus Patres, habere solita erat, arma & bellum spectabat: & agrestium fuga spoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem irâ implevere. In senatum ubi ventum est, ibi verò in Quinctium omnes versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; & primores Patrum dignum dicere concionem im-

perio consulari, dignam tot consulatibus anteaſtis, dignam vitâ omni, plenâ bonorum ſape geſtorum, ſapius meritorum. Alios conſules aut per proditiōem dignitatis Patrum plebi aduſatos, aut acerbè tuendo jura ordinis aſperiores domando multitudinem feciſſe: T. Quinctium orationem memorem majeſtatis Patrum, concordiaeque ordinum, & temporum in primis habuiſſe. Orare cum collegamque, ut capeſſerent rempublicam: orare tribunos, ut uno animo cum conſulibus bellum ab urbe ac manibus propulſari vellent, plebemque obedientem in re tam trepida Patribus præberent: appellare tribunos communem patriam, auxiliumque eorum implorare, vaſtatis agris, urbe propè oppugnata. Conſenſu omnium delectus decernitur habeturque. Quum conſules in concione pronuntiâſſent, Tempus non eſſe cauſas cognoscendi; omnes juniores poſtero die primâ luce in campo Martio aſſent; cognoscendis cauſis eorum, qui nomina non dediſſent, bello perfectto ſe daturos tempus; pro deſertore futurum, cujus non probâſſent cauſam: omnis juuentus adfuit poſtero die. Cohortes ſibi quæque centuriones legerunt: bini ſenatores ſingulis cohortibus præpoſiti. Hæc omnia adeò maturè perfectta accepimus, ut ſigna, eo ipſo die à quæſtoribus ex ærario prompta delataque in campum, quartâ diei horâ mota ex campo ſint: exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate ſequentibus, manſerit ad decimum lapidem. Inſequens dies hoſtem in conſpectum dedit, caſtraque ad Corbionem caſtris ſunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellâſſent, conſcientia culpæ ac deſperatio irritaret, mora dimicandi nulla eſt facta.

LXX. In exercitu Romano quum duo conſules eſſent poteſtate pari; quod ſaluberrimum in adminiſtratione magnarum rerum eſt, ſumma imperii, concedente Agrippâ, penes collegam erat: & prælatus ille facilitati ſubmittentis ſe comiter reſpondebat, communicando conſilia laudesque, & æquando imparem ſibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa ſiniſtrum te-

nuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tu-
 enda; legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præ-
 ficiunt. Pedites ab dextro cornu egregiè pugnare,
 haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per
 mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. unde
 quum eâdem reverti posset ad suos, priusquam hostis
 turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium sa-
 tius visum est. momentoque temporis, in aversam in-
 cursando aciem, ancipiti terrore dissipâsset hostes, ni
 suo proprio cum prælio equites Volscorum & Æquo-
 rum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi verò Sulpi-
 cius, negare *cunctandi tempus esse, circumventos interclu-
 sosque ab suis vociferans, ni equestre prælium commisi omni
 vi perficerent. Nec fugare equitem integrum satis esse, con-
 ficerent equos virosque, ne quis reverteretur inde ad prælium,
 aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi, quibus
 conferta peditum acies cessisset.* Haud surdis auribus di-
 cta: impressione unâ totum equitatum fudere, magnam
 vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis
 confodere. is finis pugne equestris fuit. Tunc, ad-
 orti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mit-
 tunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. nuncius de-
 inde & vincentibus Romanis animos auxit, & referen-
 tes gradum perculit Æquos. In media primùm acie
 vinci cœpti, quâ permissus equitatus turbaverat ordi-
 nes. Sinistrum deinde cornu ab Quintio consule pel-
 li cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi A-
 grippa, ætate viribusque ferox, quum omni parte pu-
 gnæ meliùs res geri, quàm apud se, videret, accepta
 signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in
 confertos hostes cœpit. Cujus ignominie metu conci-
 tati milites, invasere hostem. ita æquata ex omni par-
 te victoria est. Nuncius tum à Quintio venit, victo-
 rem jam se imminere hostium castris; nolle irrumpere,
 antequam sciat debellatum & in sinistro cornu esse. Si
 jam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut simul o-

mnis exercitus prædâ potiretur. Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit. ibi paucis defendentibus, momentoque fuis, sine certamine in munitiones irrumpunt; prædâque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulâsse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spereti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum: ne etiam, si impetrâssent, magis hominum ratio, quàm meritorum, habita videretur.

LXXI. Victoriâ honestam, ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certâssent, multis in vicem cladibus fessi, iudicem populum Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magnâ contentione actum. jamque editis testibus, quum tribus vocari, & populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu: &, *Si licet, inquit, consules, de republica dicere, errare ego populum in hac causa non patiar.* Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, *prodi publicam causam*, submoveri iussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut ferè semper reguntur à multitudine magis, quàm regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi inquit, *Annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro, de quo agitur, militâsse, non juvenem, vicesima jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo rem se vetustate oblitteratam, ceterum sua memoria infixam, af-*

farre : agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cujus agri jus nunquam usurpaverint incolumi Coriolanâ re, cum se à populo Romano, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse : non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce, quâ unâ posset, vindicaret. Magnopere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret.

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modò, sed cum assensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri, Patrum primores arcessunt. cum his circumire tribunos, orare, *Ne pessimum facinus pejore exemplo admitterent judices, in suam rem litem vertendo, quum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui judici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis injuriâ sociorum animis. Nam fama quidem ac fidei damna majora esse, quàm quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum : hoc vulgari : hoc socios audire : hoc hostes. quo cum dolore hos ? quo cum gudio illos ? Scaptione hoc, concionali seni, assignaturos putarent finitimos populos ? Clarum hæc fore imagine Scaptium : populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personam laturum. quem enim hoc privata rei judicem fecisse, ut sibi controversiosam adjudicaret rem ? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui jam sit pudoris, non facturum. Hæc consules, hæc Patres vociferantur. sed plus cupiditas & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret: nunc haud sanè quicquam bono causæ levatur dedecus judicii. idque non Aricinis Ardeatibusque, quàm Patribus Romanis, sædius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis mansit.*

LIBER IV.

EPITOME.

I, &c. **L** Ex de connubio Patrum & plebis à tribunis plebis contentione magnâ, Patribus repugnantibus, perlata est. VI, VII. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaeque per hoc genus magistratûs administratae sunt. VIII. Item censores tunc primûm creati sunt. XI. Ager Ardeatibus populi Romani judicio ablati, missis in eum colonis, restitutus est. XII, XIII, &c. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Maelius, eques Romanus, frumentum populo suâ impensâ largitus est: & ob id factum conciliatâ sibi plebe, regnum affectans à C. Servilio Ahala, magistro equitum, jussu Quintii Cincinnati dictatoris occisus est. XVI. L. Minucius index bove auratâ donatus est. XVII, XVIII. Legatis Romanis à Fidenatibus occisis, quoniam ob rempublicam occubuerant, statuae in Rostris posita sunt. XIX, XX. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio rege Vejentium, opima spolia secunda retulit. XXIV. Mam. Aemilius dictator, censura honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensum spatio finito, ob eam rem à censoribus notatus est. XXXI, &c. XXXIV. Fidena in potestatem redacta, eoque coloni missi sunt. quibus occisis, Fidenates, quum defecissent, à Mam. Aemilio dictatore victi sunt, & Fidena capta. XLV. Conjunctio servorum oppressa est. XLIX, L. Postumius, tribunus militum, propter crudelitatem ab exercitu occisus est. LIX. Stipendium ex arario tum primûm militibus datum est. LX, LXI. Res praeterea gestas adversus Volscos, & Fidenates, & Faliscos, continet.

I. **H** OS secuti M. Genucius & C. Curtius consules. Fuit annus domi forisque infestus. nam anni principio & de connubio Patrum

& plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem promulgavit; quâ contaminari sanguinem suum Patres, confundique jura gentium rebantur: & mentio, primò sensum illata à tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, *ut populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patribus vellet, consules faciendi.* Id verò si fieret, non vulgari modò cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem, summum imperium credebant. Latè ergo audire Patres, Ardeatium populum ob injuriam agri adjudicati descisse, & Veientes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Æquosque ob communitam Verruginem fremere. adeò vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant. His itaque in majus etiam acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticescerent actiones tribunicia, delectus haberi, bellum armaque vi summâ apparari jubent; si quo intensius possit, quàm T. Quintio consule apparatus sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *nequicquam territando consules avertere plebem à cura novarum legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset; & confestim ad concionem advocavit.*

II. Eodem tempore & consules senatum in tribunal, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules, jam ultrà ferri posse furores tribunicios. ventum jam ad finem esse; domi pius belli concitari, quàm foris. Id adeò non plebis, quàm Patrum; neque tribunorum magis, quàm consulum, culpâ accidere. *cujus rei pramium sit in civitate, eam maximis semper auditibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Romæ pramium seditionum esse: id & singulis universisque semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam majestatem senatûs ipsi à patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; ut (quemadmodum plebs gloriari posset) auctiorem amplioremque esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec, quàm felices seditiones, tam hono-*

cati seditionum auctores essent. Quas quantasque res C. Canuleium aggressum? collusionem gentium, perturbationem auspiciorum publicorum privatorumque asserre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam, nec suos noverit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis Patrumque? ut, qui notus sit, ignoret, cujus sanguinis, quorum sacrorum sit; dimidius Patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina humanaque turbentur: jam ad consulatum vulgi turbatores accingi; & primò, ut alter consul ex plebe fieret, id modò sermonibus tentasse: nunc rogari, ut, seu ex patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: & creaturos haud dubiè ex plebe seditiosissimum quemque. Canuleios igitur Icilioque consules fore. ne id Jupiter optimus maximus sineret, regie majestatis imperium eò recidere: & se milles morituros potius, quàm ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, majores quoque, si divinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebem, sed asperiores alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima impetrasset, futuram, primò quamlibet dimicationem subituros fuisse potius, quàm eas leges sibi imponi paterentur. Quia tum concessum sit de tribunis, iterum concessum esse. finem non fieri. Possè in eadem civitate tribunos plebis & Patres esse? aut hunc ordinem, aut illum magistratum tollendum esse: potiusque ferò, quàm nunquam obviàm eundem audaciæ temeritatique. Illine ut impune primò discordias ferentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant? & quum hostes tantum non arcessierint, exercitus conscribi adversus hostes non patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui se, nisi suas leges tanquam victoris Patres accipi sinant, delectum haberi prohibiturum. quid esse aliud, quàm minari, se proditurum patriam? oppugnari atque capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis & Æquis & Vejentibus allaturam? Nonne, Canuleio duce, se speraturos Capitolium atque arsem scan-

dere posse. si Patribus tribuni, cum jure ac majestate adempta, animos etiam eripuerint? Consules paratos esse duces prius adversus scelus civium, quàm adversus hostium arma.

III. Quum maximè hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis & adversus consules ita disseruit: Quantopere vos, Quirites, contemnerent Patres, quàm indignos ducerent, qui unâ secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem & antè videor animadvertisse: nunc tamen maximè, quòd adeò atroces in has rogationes nostras coorti sunt: quibus quid aliud quàm admonemus, cives nos eorum esse, & si non easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Alterâ connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet. nos quidem civitatem, quæ plus quàm connubium est, hostibus etiam victis dedimus. Alterâ nihil novi ferimus; sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus: ut, quibus velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant? cur in me impetus modò penè in senatu sit factus? negent se manibus temperaturos, violaturosque denuncient sacrosanctam potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, & non præciditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est? & perinde hoc valet, plebeius ne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis hujus partem, si liceat, adimant. quòd spiratis, quòd vocem mittitis, quòd formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam (si Diis placet) nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur; ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt? consules in locum regum successisse? nec aut juris, aut majestatis quicquam habere, quod non in regibus antè fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, non modò non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi jussu, Patribus auctoribus, Romæ regnasse? L.

deinde Tarquinius, non Romanae modo, sed ne Italica quidem gentis, Damarati Corinthii filium, incolam ab Tarquiniiis, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium post hunc, captivum Corniculanae natum, patre nullo, matre serva ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatius Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo, dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Poeniteat nunc vos plebei consulis, quum majores nostri advenas reges non fastidierint, & ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinae virtuti. Claudiam certe gentem, post reges exactos, ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinatione patricius, deinde consul fiat? civis Romanus si sit ex plebe, praecisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe, sit Numa, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis? An ne, si sit, quidem ad gubernacula reipublicae accedere eum patiemur? potiusque decemviris, teterrimis mortalium, qui tum omnes ex Patribus erant, quam optimis regum novis hominibus, similes consules sumus habituri?

IV. At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? & quod nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo populo) ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures, Romulo regnante, nulli erant: ab Numa Pompilio creati sunt. census in civitate & descriptio centuriarum classiumque non erat: ab Ser. Tullio est facta. Consules nunquam fuerant: regibus exactis creati sunt. Dictatoris nec imperium nec nomen fuerat: apud Patres esse coepit. Tribuni plebis, aediles, quaestores, nulli erant: institutum est, ut fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos & creavimus, & de republica sustulimus. Quis dubitat, quin, in aeternum urbe condita, in immensum crescente, nova imperia, sacerdotia, jura gentium hominumque instituantur? Hoc ipsum, ne connubium Patribus cum plebe esset, non decemviri tulerunt paucis his annis pessimo exemplo publico, cum summa

injuria plebis? An esse ulla major aut insignitior contumelia potest, quam partem civitatis, velut contaminatam, indignam connubio haberi? Quid est aliud, quam exsilium intra eadem moenia, quam relegationem pati? Ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur, covent; ne societur sanguis. Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam plerique oriundi ex Albanis & Sabinis, non genere nec sanguine, sed per cooptationem in Patres habetis, aut ab regibus lecti, aut post reges exactos jussu populi; sinceram servare privatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neque vestras filias sororesque enubere sinendo à Patribus? Nemo plebeus patricia virgini vim afferret: patriciorum ista libido est. nemo invitum patricionem nuptialem quemquam facere coëgisset. Verum enim verò lege id prohiberi, & connubium tolli Patrum ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. cur enim non confertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod privatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique femina convenisset domum, nuberet; ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret; id vos sub legis superbissima vincula conjicitis, quod dirimatis societatem civilem, duasque ex una civitate faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio sit plebeus? ne eodem itinere eat? ne idem convivium ineat? ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeus? quid juris tandem mutatur? nempe patrem sequuntur Liberi. nec, quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est, praterquam ut hominum, ut civium numero simus. nec, vos (nisi in contumeliam ignominiamque nostram certare juvat) quod contendatis, quicquam est.

V. Denique, utrum tandem populi Romani, an vestrum summum imperium est? Regibus exactis, utrum vobis dominatio, an omnibus aqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit, jubere legem. an, ut quaeque rogatio promulgata erit, vos delectum pro poena decernetis? Et, simul ego tribunos vocare tribus in suffragium capero, tu statim consul sacramento juniores adiges, & in castra educes? &

minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, quantum ista mina adversus plebis consensum valerent, bis jam experti essetis? scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine abstinistis. an ideo non est dimicatum, quod, quæ pars firmior, eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa, seu vera sunt, consules, parata vobis plebes est, si, connubiis redditis, unam hanc civitatem tandem facitis; si coalescere, si jungi miscerique vobis privatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur; si in confortio, si in societate reipublicæ esse, si, quod æquæ libertatis est, in vicem annuis magistratibus parere atque imperitare licet. Si hac impedit aliquis, ferte sermonibus, & multiplicare famâ bella; nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in privata connubii societas est.

VI. Quum in concionem & consules processissent, & res à perpetuis orationibus in altercationem vertisset; interroganti tribuno, cur plebeium consulem fieri non oporteret? ut fortasse verè, sic parum utiliter in præsens certamen respondit, quod nemo plebeius auspicia haberet. ideoque decemviros connubium diremissæ, ne incertâ prole auspicia turbarentur. Plebes ad id maximè indignatione exarsit, quod auspicari, tanquam invisî Diis immortalibus, negarentur posse. nec antè finis contentionum fuit, (quum & tribunum acerrimum auctorem plebes nacta esset, & ipsa cum eo pertinaciâ certaret) quàm victi tandem Patres, ut de connubio ferretur, consensere: ita maximè rati contentionem de plebeis consulibus tribunos aut totam deposituros, aut post bellum dilatos esse; contentamque interim connubio plebem paratam delectui fore. Quum Canuleius victoriâ de Patribus & plebis favore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen, pro rogatione sua, summâ vi pugaant, & crescente in dies famâ belli, delectum impediunt. Con-

fules, quum per senatum, intercedentibus tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant. apparebat, aut hostibus, aut civibus de victoria concedendum esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quinctiorum, Cincinnatique & Capitolini, sententiæ abhorrebant à cæde violandisque, quos, fœdere isto cum plebe, sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eò deducta res est, ut tribunos militum consulari potestate promiscuè ex Patribus ac plebe creari sinerent; de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitibus tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplo, quicumque aliquid seditiosè dixerat, aut fecerat, quàm maximè tribunicii, & prensare homines, & concurrere toto foro candidati cœpere: ut patricos desperatio primò, irritatâ plebe, adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. postremò cœacti tamen à primoribus petiere, ne cessasse possessione reipublicæ viderentur. Eventus eorum comitiarum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios, secundùm deposita certamina, incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes patricos creavit populus: contentus eo, quòd ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque & altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi universi fuit?

VII. Anno trecentesimo decimo, quàm urbs Roma condita erat, primùm tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Cæcilius; quorum in magistratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. Sunt, qui propter adiectum Æquorum Volscorumque bello & Ardeatium defectioni Vejens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres creatos di-

cant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe, & imperio & insignibus consularibus usos. Non tamen pro firmato jam stetit magistratus ejus jus; quia tertio mense, quàm inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati, honore abiere; quòd C. Curtius, qui comitiis eorum præfuerat, parum rectè tabernaculum cepisset. Legati ab Ardea Romanam venerunt, ita de injuria querentes, ut, si demeretur ea, in fœdere atque amicitia mansuros, restituto agro, appareret. Ab senatu responsum est, *judicium populi res. indi ab senatu non posse, præterquam quòd nullo nec exemplo nec jure fieret, concordia etiam ordinum causâ. Si Ardeates sua tempora expectare velint, arbitriumque senatui levandæ injuriæ suæ permittant, fore, ut postmodo gaudeant, se ira moderatos; sciantque, Patribus equè cura fuisse, ne qua injuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ità legati, quum se rem integram relatueros dixissent, comiter dimissi. Patricii, quum sine curuli magistratu respublica esset, coiere, & interregem creavere. contentio, consulesne, an tribuni militum crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia, tribuni plebis & plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt Patres, quia & plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura honorem, frustra certare supersedit: & principes plebis ea comitia malebant, quibus non haberetur ratio sui, quàm quibus ut indigni præterirentur. tribuni quoque plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquere. T. Quinctius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renovatum est. idque monumenti est, consules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus præscis, neque in libris magistratuum inveniuntur. credo, quòd tribuni militum initio anni fuerunt, eò, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus,

prætermiffa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum tot terrores à finitimis ostentati essent, & domi otium fuit.

VIII. Hunc annum (seu tribunos modò, seu tribunis suffectos consules quoque habuit) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei à parva origine ortæ: quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum disciplinæque Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumque centuriæ, decoris dedecorisque discrimen sub ditione ejus magistratûs, publicorum jus privatorumque locorum, vectigalia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum autem initium rei est, quòd in populo, per multos annos incenso, neque differri census poterat, neque consulibus, quum tot populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere. Mentio illata ab senatu est, *Rem operosam ac minime consularem suo proprio magistratu egere: cui scribarum ministerium, custodiaque & tabularum cura, cui arbitrium formulæ censendi suljiceretur.* Et Patres, quanquam rem parvam, tamen, quo plures patricii magistratus in re publica essent, læti acceperunt: id, quod evenit, futurum credo etiam rati, ut mox opes eorum, qui præfessent, ipsi honori jus majestatemque adjicerent. Et tribuni, (id quod tunc erat) magis necessariam, quàm speciosi ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus incommode adversarentur, haud fanè tetendere. Quum à primoribus civitatis spretus honor esset. Papirium Semproniumque, quorum de consulatu dubitatur, ut eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. Censores ab re appellati sunt.

IX. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro veterrima societate renovatoque fœdere

recenti, auxilium propè eversa urbi implorantes. Frui namque pace, optimo consilio cum populo Romano servatâ, per intestina arma non licuit; quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum ortum: quæ fuere eruntque pluribus populis magis exitio, quàm bella externa, quàm fames morbive, quæque alia in Deûm iras, velut ultima publicorum malorum, vertunt. Virginem plebei generis, maximè formâ notam, petiere juvenes: alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui & ipsi ejusdem corporis erant; nobilis alter, nullâ re, præterquam formâ, captus. adjuvabant eum optimatum studia, per quæ in domum quoque puellæ certamen partium penetravit. nobilis superior judicio matris esse, quæ quàm splendidissimis nuptiis jungi puellam volebat. tutores, in ea quoque re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in jus est. postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum parentis arbitrium dant jus nuptiarum. sed vis potentior fuit. namque tutores, inter suæ partis homines de injuria decreti palam in foro concionati, manu factâ virginem ex domo matris rapiunt. adversus quos infestior coorta optimatum acies sequitur accensum injuriâ juvenem. fit prælium atrox. Pulsâ plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta, colle quodam capto, in agros optimatum cum ferro ignique excursionem facit. urbem quoque, omnis etiam expertem antè certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocatâ, obsidere parat. nec ulla species cladesque belli abest; velut contactâ civitate rabie duorum juvenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellicque est visum. optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ, plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores Volsci, duce Æquo Clælio, Ardeam venire, & mœnibus hostium vallunt objicere. Quod ubi Romanam

est nunciatum, extemplo M. Geganius consul, cum exercitu profectus, tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique jam die curare corpora milites jubet. quartâ deinde vigiliâ signa profert: coeptumque opus adedò approperatum est, ut, sole orto, Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos, quàm à se urbem, viderent. & aliâ parte consul muro Ardeæ brachium injunxerat; quâ ex oppido sui commere possent.

X. Volscus imperator, qui ad eam diem, non com meatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento, aluisset militem, postquam septus vallo repentè inopem omnium rerum videt, ad colloquium consule evocato, *si solvenda obsidionis causâ venerit Romanus, abducturum se inde Volscos*, ait. Adversus ea consul, *viâ conditiones accipiendas esse, non ferendas*, respondit; *neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni, jubet, fatentes victos se esse, & imperio parere. aliter, tam abeuntibus, quàm manentibus, se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis, quàm pacem infidam, Romam relaturum*. Volsci exiguam spem in armis, aliâ undique abscissâ, quum tentâssent, præter cetera adversâ loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine versi, dedito imperatore traditisque armis, sub jugum missi, cum singulis vestimentis ignominie cladisque pleni dimittuntur. & quum haud procul urbe Tusculo consedisent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cædis relictis. Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus ejus motûs securi percussis, bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit: demptamque injuriam judicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur. Con-

sul triumphans in urbem redit, Clælio, duce Volscorum, ante currum ducto, prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub jugum miserat. Æquavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus armati gloriam collegæ: quia concordie pacisque domesticam curam, jura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum & Patres severum consulem, & plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos auctoritate plura, quàm certamine, tenuit, quinque consulatus, eodem tenore gestî, vitæque omnis, consulariter acta, verendum penè ipsum magis, quàm honorem, faciebant, eò tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit.

XI. Consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem, Fabius & Æbutius consules, quo majori gloriæ rerum, domi forisque gestarum, succedere se cernebant, (maximè autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tantâ foret curâ subventum) eo impensius, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eò præsidii causâ adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo majore parte Rutulorum colonorum, quàm Romanorum, scriptâ, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli prius Romano ibi, quàm omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clælius Siculus, M. Æbutius Elva, qui, per minimè populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum judicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum fa-

tis accepti, quod nihil gratiæ cuiusquam dederant; vexationes, ad populum jam die dictâ ab tribunis, coloni adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis justitiæque habebant, vitare.

XII. Pax domi forisque fuit & hoc & insequentî anno, C. Furio Pacilo & M. Papirio Crasso consulibus. Ludi, ab decemviris per secessionem plebis à Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam à Postelio quaesita, qui, tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit: & quum magno certamine obtinuisset, ut consulerentur Patres, consulum antribunorum placeret comitia haberi, consules creati jussi sunt. ludibrioque erant minæ tribuni, denunciantis se delectum impediturum; quum, quietis finitimis, neque bello, neque belli apparatu opus esset. Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno propè per largitionis dulcedinem in cervices accepto. Unum astitit bellum externum: quo si aggravatæ res essent, vix ope Deorum omnium resisti potuisset. Cœpere à fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum & urbis deserto agrorum cultu. nam utrumque traditur. & Patres plebem desidem, & tribuni plebis nunc fraudem nunc negligentiam consulum accusabant. Postremò perpulere plebei, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicius in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quàm ad curationem ministerii sui: quam postremò annonæ quoque levatæ haud immeritam & gratiam & gloriam tulit. Qui quum, multis circa finitimos populos legationibus terrâ marique nequicquam missis, (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est) nullum momentum ap-

nonæ fecisset; & revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere, quod usu menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde & obijciendo iræ populi frumentarios, acerbâ inquisitione aperiret magis, quàm levaret, inopiam; multi ex plebe, spe amissâ, potiùs quàm ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.

XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædives, rem utilem, pessimo exemplo, pejore consilio, est aggressus. frumento namque ex Etruria privatâ pecuniâ per hospitem clientiumque ministeria cœmpto, (quæ, credo, ipsa res ad levandam publicâ curâ annonam impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemque, hoc munere delinitam, quacunque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere; haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora & non concessa tendere. & quoniam consulatus quoque eripiendus invitis Patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum & certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. Jam comitia consularia instabant, quæ res eum, nec dum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextum creatus T. Quinctius Capitolinus, minimè opportunus vir novanti res: collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen. & L. Minucius præfectus annonæ, seu refectus, seu, quoad res posceret, in incertum creatus. nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius, eandem publicè curationem agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert, *Tela in domum Mælii conferri, cumque*

conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse. tempus agenda rei nondum stare; cetera jam convenisse; & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem, & partita duobus multitudinis ministeria esse. Serius se pend, quam tutum fuerit, ne cuius incerti vanique auctor esset, ea deferre. Quæ postquam sunt audita, & undique primores Patrum & prioris anni consules increparent, quòd eas largitiones cætusque plebis in privata domo passi essent fieri, & novos consules, quòd expectassent, donec à præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem; tum T. Quinctius, consules immeritò increpari, ait, qui, constricti legibus de provocatione ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virum in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi, haberent. opus esse non forti solum viro, sed etiam libero exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quinctium dicturum. ibi animum parem tantæ potestati esse. Approbantibus cunctis, primò Quinctius abnuere: &, quid sibi vellent, rogitare, qui se atate exactâ tante dimicationi obijcerent. Dein, quum undique plus in illo senili animo non consilii modò, sed etiam virtutis esse, quàm in omnibus aliis dicerent, laudibusque haud immeritis onerarent, & consøl nihil remitteret; precatus tandem Deos immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus damno dedecorive reipublicæ esset, dictator à consule dicitur. ipse deinde C. Servilium Ahalam magistrum equitum dicit.

XIV. Postero die, dispositis præsiidiis, quum in forum descendisset, conversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, & Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cernerent; expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod bellum repens, aut dictatoriam majestatem, aut Quinctium post octogesimum annum rectorem reipublica quassisset, rogarent; missus ab

dictatore Servilius magister equitum ad Mælium, *Vocate*, inquit, *dictator*. Quum pavidus ille, *quid vellet*, quæreret; Serviliusque *causam dicendam esse* proponeret. *crimenque*, à Minucio delatum ad senatum, diluendum; tunc Mælius recipere se in catervam suorum, & primùm circumspiciens tergiversari: postremò, quum apparitor jussu magistri equitum duceret, ereptus à circumstantibus, fugiensque, fidem plebis Romanæ implorare: & opprimi se consensu Patrum dicere, quòd plebi behignè fecisset: orare, ut opem sibi ultimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent. Hæc eum vociferantem affecutus Ahala Servilius obtruncat: respersusque cruore obtruncati, stipatus catervâ patriciorum juvenum, dictatori renunciat, vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere. Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Servili, esto, liberatâ republicâ*.

XV. Tumultuantem deinde multitudinem incertâ existimatione facti, ad concionem vocari jussit; & Mælium jure casum, pronunciavit, *etiam si regni crimine insons fuerit*; qui vocatus à magistro equitum ad dictatorem non venisset. *Se ad causam cognoscendam confedisse*; quâ cognitâ, habiturum fuisse Mælium similem causâ fortunam. *Vim parantem*, ne judicio se committeret, vi coercitum esse. nec cum eo, tanquam cum cive, agendum fuisse; qui natus in libero populo inter jura legesque, ex qua urbe reges exactos sciret, eodemque anno sororis filios regis, & liberos consulis liberatoris patria, propter pactionem indicatam recipiendorum in urbem regum, à patre securi esse percussos; ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis odio abdicare se magistratu atque exfulare jussum; in qua de Sp. Cassio, post aliquot annos, propter consilia inita de regno supplicium sumptum; in qua nuper decemviros bonis, exsilio, capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam; sed tamen

Claudios, Cassios, consulatibus, decemviratibus, suis majorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quod nefas fuerit: Sp. Maelium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus, fuerit, frumentarium divitem, bibbris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse, ciboque objiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in servitutem perlici posse: ut, quem senatorem concoquere civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem. Non pro scelere id magis, quam pro monstro, habendum. Nec satis esse sanguine ejus expiatum, nisi testa parietesque, intra quæ tantum amentia conceptum esset, dissiparentur; bonaque, contacta pretiis regni mercandi, publicarentur. jubere itaque, quaestores vendere ea bona, atque in publicum redigere.

XVI. Domum deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui extemplo jussit. id Æquimælium appellatum est. L. Minucius bove aurato extra portam Trigeminam est donatus, ne plebe quidem invitâ, quia frumentum Mælianum, assibus in modios æstimatum, plebi divisit. Hunc Minucium, apud quosdam auctores, transisse à Patribus ad plebem, undecimumque tribunum plebis cooptatum, seditionem motam, ex Mæliana cæde, sedâsse, invenio. Ceterum vix credibile est, numerum tribunorum Patres augeri passos, idque potissimum exemplum à patricio homine introductum; nec deinde id plebem concessum semel obtinuisse, aut certè tentâsse. sed ante omnia refellit falsum imaginis titulum paucis antè annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret. Q. Cæcilius, Q. Junius, Sext. Titinius, soli ex collegio tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem; & criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem, querique indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur, ut tribunorum militum potiùs, quam consulum, comitia haberentur; haud dubii, quin sex locis (tot enim jam creari licebat) & plebei aliqui, pro-

fitendo se nltiores fore Marlianæ cædis, crearentur. Plebs, quanquam agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures, quàm tres, tribunos consulari potestate creavit, & in iis L. Quinctium Cincinnati filium: ex cujus dictaturæ invidia tumultus quærebatur. Prælati suffragiis Quinctio Mam. Æmilii, vir summæ dignitatis. L. Julium tertium creant.

XVII. In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem Tolumnium Vejentium regem ac Vejentes defecere. Majus additum defectioni scelus. C. Fulcinium, Clælium Tullum, Sp. Ancium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii quærentes, jussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis facinus, in tessærarum prospero jactu vocem ejus ambiguan, ut occidi jussisse videretur, ab Fidenatibus exceptam, causam mortis legatis fuisse. Rem incredibilem; interventu Fidenatium, novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura jus gentium, non aversum ab intentione lusûs animum: nec deinde in horrorem versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, conscientiam tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi erant, statuæ publicè in Rostris positæ sunt. Cum Vejentibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. Itaque ad curam summæ rerum, quietâ plebe tribunisque ejus, nihil controversiæ fuit, quin consules crearentur M. Geganius Macerinus tertium & L. Sergius Fidenas; à bello credo, quod deinde gessit, appellatum. Hic enim primus eis Anienem cum rege Vejentium secundo prælio conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Major itaque ex civibus amissis dolor, quàm lætitia fuis hostibus fuit. & senatus, ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Æmilium jussit. Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum con-

fulari potestate fuerant, L. Quinctium Cincinnatum, dignum parente juvenem, dixit. Ad delectum à consulibus habitum centuriones veteres belli periti adjecti, & numerus amissorum proximâ pugnam expletus. Legatos Quinctium Capitolinum & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator jussit. Quum potestas major, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submovere, collesque inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra: nec antè in campos degressi sunt, quàm legiones auxilio Faliscorum venerunt. Tum demum castra Etruscorum promœnibus Fidenarum posita. & dictator Romanus haud procul inde ad confluentes confedit in utriusque ripis amnis, quâ sequi munimento poterat, vallo interposito. postero die in aciem eduxit.

XVIII. Inter hostes variaz fuere sententiæ. Faliscus, procul ab domo militiam agrè patiens, satisque fidens sibi, poscere pugnam: Vejenti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longinquam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis, quòd detrectasset pugnam hostis, animi accessere: posteroque die, jam militibus castra urbemque se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnae fiat, utriusque acies inter bina castra in medium campi procedunt. Vejens, multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggredierentur, post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Vejentes, sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Vejentem Capitolinus Quinctius intulit signa. ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit, nec Etruscis, nisi cogerentur, pugnam inituris, & dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguri-

bus, simul aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod simul conspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflixit. Nullâ parte legiones Etruscæ sustinere impetum Romanorum. eques maximè resistebat; equitumque longè fortissimus ipse rex, ab omni parte effusè sequentibus obequitans Romanis, trahabat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus, eximiâ pulchritudine corporis, animo ac viribus par, memorque generis, quod, amplissimum acceptum, majus auctiusque reliquit posteris. is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas, insignemque eum regio habitu volitantem totâ acie cognôset, *Hæcine est, inquit, raptor fœderis humani, violatorque gentium juris? jam ego hanc mactatam victimam, (si modò sancti quicquam in terris esse Dii volunt) legatorum manibus dabo.* Calcaribus subditis, infestâ cuspide in unum fertur hostem. quem quum iclum equo dejecisset, confestim & ipse hastâ innisus se in pedes excepit. Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque sapius cuspide ad terram affixit. tum exsanguî detracta spolia; caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. Ita equitum quoque fusæ acies, quæ una fecerat anceps certamen. Dictator legionibus fugatis instat, & ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorum notitiâ effugere in montes. Cossus, Tiberim cum equitatu transvectus, ex agro Vejentano ingentem detulit prædam ad urbem. Inter prælium & ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum, ab Tolumnio, ut antè dictum est, ad castra missam. Fabius Vibulanus coronâ primùm vallum defendit: intentos deinde hostes in vallum, egressus dextrâ principali cum triariis repente invadit. quo pavore injecto, cædes minor, quia pau-

ciores erant; fuga non minùs trepida, quàm in acie, fuit.

XX. Omnibus locis re bene gestâ, dictator senatusconsulto jussuque populi triumphans in urbem rediit. Longè maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Jovis Feretrii prope Romuli spolia, quæ, prima Opima appellata, sola eâ tempestate erant, cum solenni dedicatione dono fixit. averteratque in se à curru dictatoris civium ora, & celebritatis ejus dici fructum propè solus tulerat. Dictator coronam auream libram pondo ex publica pecunia, populi jussu, in Capitolio Jovi donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossium tribunum militum secunda spolia opima Jovis Feretrii templo intulisse, exposui. ceterùm, præterquam quòd ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxit; nec ducem novimus, nisi cujus auspicio bellum geritur; titulus ipse, spoliis inscriptus, illos meque arguit, consulem ea Cossus cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarem, templorum omnium conditorem aut restitutorem, ingressum ædem Feretrii Jovis, quam vetustate dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse audissem; prope sacrilegium ratus sum, Cossio spoliolum suorum Cæsarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. qui si ea in re sit error, quòd tam veteres annales, quòdque magistratuum libri, quos lintheos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidem auctores, nono post demum anno cum T. Quintio Penno A. Cornelium Cossium consulem habeant; existimatio communis omnibus est. nam etiam illud accedit, ne tam clara pugna in eum annum transferri posset, quòd imbelles triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Cornelium consulem fuit: adeò ut quidam annales, velut functi, nihil præter nomina consulum

suggerant. Tertius ab consulatu Cossi annus tribunum eum militum consulari potestate habet; eodem anno magistrum equitum: quo in Imperio alteram insignem edidit pugnam equestrem. ea libera conjectura est. Sed (ut ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: quum auctor pugnae, recentibus spoliis in sacra sede positis, Jovem propè ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se A. Cornelium Cossium consulem scripserit.

XXI. M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus, exercitus in agrum Vejentem ac Faliscum ducti: praeda abacta hominum pecorumque: hostis in agris nusquam inventus, neque pugnandi copia facta. urbes tamen non oppugnatae, quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quaesitae sunt, nec motae tamen, ab Sp. Maelio tribuno plebis; qui, favore nominis moturum se aliquid ratus, & Minucio diem dixerat, & rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalae tulerat: falsis criminibus à Minucio circumventum Maelium arguens, Servilio eadem civis indemnati obijcens. quae vaniora ad populum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingravescebat curae erat, terroresque ac prodigia; maxime quod crebris motibus terrae ruere in agris nunciabantur tecta. Obsecratio itaque à populo, duumviris praeeuntibus, est facta. Pestilentior inde annus, C. Julio iterum & L. Virginio consulibus, tantum metum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut non modò praedandi causam quisquam ex agro Romano non exiret, bellive inferendi memoria Patribus aut plebi esset; sed ultro Fidenates, qui se primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum. deinde, Vejentium exercitu accito, (nam Falisci perpelli ad instaurandum bellum, neque clade Romanorum, neque fociorum precibus, potuere) duo populi transire Anienem; atque haud procul Collinam portam signa ha-

huere. Trepidatum itaque, non in agris magis, quam in urbe, est. Julius consul in aggere murisque explicat copias. à Virginio senatus in aede Quirini consultur. Dictatorem dici A. Servilium placet, cui Prisco alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Virginius, dum collegam consuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem dixit. is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Elvam dicit.

XXII. Dictator omnes luce primâ extra portam Collinam adesse jubet. quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda, præsto fuere: signa ex arario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora concessere. eò dictator agmine infesto subit: nec procul Nomento signis collatis, fudit Etruscas legiones. compulsi inde in urbem Fidenas, valloque circumdedit. Sed neque scalis capi poterat urbs alta & munita; neque in obsidione vis ulla erat, quia frumentum non necessitati modò satis, sed copiar quoque, abunde ex antè convecto sufficiebat. Ita, expugnandi pariter cogendique ad deditionem spe amissâ, dictator in locis, propter propinquitatem notis, ab averfa parte urbis maximè neglecta, quia suapte naturâ tutissima erat, agere in arcem cuniculum instituit. ipse, diversissimis locis subeundo ad mœnia quadridariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio ab sensu operis hostes avertebat: donec, perfosso à castris monte, erecta in arcem via est; intentisque Etruscis ad vanas à certo periculo minas, clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit. Eo anno C. Furius Pacilus & M. Geganius Macerinus censores villam publicam in campo Martio probaverunt: ibique primum census populi est actus.

XXIII. Eosdem consules insequenti anno refectos, Julium tertium, Virginium iterum, apud Macrum Licinium invenio. Valerius Antias & Q. Tubero M.

Manlium & Q. Sulpicium consules in eum annum edunt. ceterum in tam discrepante editione & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter, tribunos militum eo anno fuisse, traditum à scriptoribus antiquis dissimulat. Licinio libros haud dubiè sequi linteos placet: & Tubero incertus veri est. sed inter cetera, vetustate incomperta, hoc quoque in incerto positum. Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non Vejentibus solum exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis memoriâ initi primò cum iis belli: quanquam rebellantibus non adfuerant. Igitur quum duæ civitates, legatis circa duodecim populos missis, impetrâssent, ut ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium; velut magno inde tumultu imminente, senatus Mam. Æmilium dictatorem iterum dici iussit. ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto majore, quàm proximo, conatu apparatus est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quàm ab duobus populis fuerat.

XXIV. Ea res aliquanto expectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum à mercatoribus esset, negata Vejentibus auxilia, iussosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi, nec adversarum rerum quærere socios, cum quibus spem integram communicati non sint: tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materiâ quærendæ bello gloriæ ademptâ, in pace aliquid operis edere, quod momentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat: seu nimiam potestatem ratus, seu non tam magnitudine honoris, quàm diuturnitate, offensus. Conciione itaque advocatâ, *republicam foris gerendam, ait, tutaque omnia præstanda, Deos immortales suscepisse: se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. maximam autem ejus custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent; & temporis modus imponeretur,*

quibus juris imponi non posset. *Alios magistratus annuos esse, quinquennalem censuram: grave esse, iisdem per tot annos magnâ parte vitæ obnoxios vivere. se legem laturum, ne plus, quàm annua ac semestris, censura esset.* Consensu ingenti populi legem postero die pertulit. Et, *ut re ipsâ, inquit, sciatis, Quirites, quàm mihi diuturna non placeant imperia, dictaturâ me abdicô.* Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito, sine alteri, cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægrè passi, Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisse, tribu moverunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominie intuentem, quàm ignominiam; primores Patrum, quantum deminutum censuræ jus noluisse, exemplo acerbitatis censoriæ offensos: quippe quum se quisque diutius ac sapius subiectum censoribus fore cerneret, quàm censuram gesturum. Populi certè tanta indignatio coorta dicitur, ut vis à censoribus nullius auctoritate, præterquam ipsius Mamerci, deterri quiverit.

XXV. Tribuni plebis, assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res propè ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur: victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Fostius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum otium præbuit. adis Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumviri ex libris, placandæ Deûm iræ, avertendæque à populo pestis causâ, fecere: magna tamen clades in urbe agrisque, promiscuè, hominum pecorumque pernicië, accepta. famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumque agrum & Cumas, postremò in Siciliam quoque frumenti causâ misere. Consularium comiti-
orum nulla mentio habita est. Tribuni militum con-

fulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi levata, neque à penuria frumenti, quia antè provisum erat, periculum fuit. Consilia ad movenda bella in Volscorum Æquorumque conciliis, & in Etruria ad fanum Voltumnæ, agitata. Ibi prolata in annum res, decretoque cautum, ne quod antè concilium fieret; nequicquam Vejente populo querente, eandem, quàm Fidenæ deletæ sint, imminere Vejis fortunam. Interim Romæ principes plebis, jam diu nequicquam imminentes spei majoris honoris, dum foris otium esset, cætus indicere in domos tribunorum plebei. ibi secreta consilia agitare: queri, *se à plebe aded spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum providisse suos majores, qui caverint, ne cui patricio plebei magistratus paterent; aut patricos habendos fuisse tribunos plebei. adeo se suis etiam sordere, nec à plebe minus, quàm à Patribus contemni. Alii purgare plebem, culpam in Patres vertere: eorum ambitione artibusque fieri, ut obseptum plebi sit ad honorem iter. si plebi respirare ab eorum mixtis precibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & parto auxilio imperium quoque adscituram.* Placet, tollendæ ambitionis causâ tribunos legem promulgare, ne cui album in vestimentum addere, petitionis liceret causâ. Parva nunc res, & vix ferio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicere tamen tribuni, ut legem perferrent: apparebatque, irritatis animis, plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, ut consularia comitia haberentur.

XXVI. Tumultus causa fuit, quem ab Æquis & Volscis Latini atque Hernici nunciârunt. T. Quinctius, Lucii filius, Cincinnatus (eidem & Penno cognomen additur) & C. Julius Mento, consules facti: nec

ultrà terror belli est dilatus. Lege sacratâ, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum convenerunt. ibique, seorsum Æqui, seorsum Volsci, castra communivere; intentiorque, quàm unquam antè, muniendi exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuntii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia, etsi sæpe victi populi, majore tamen conatu, quàm aliàs unquam, rebellarent: & aliquantum Romanæ juventutis morbo absumptum erat. ante omnia pravitas consulum discordiaque inter ipsos, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui malè pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes in uno adversus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora adferrentur, nec in auctoritate senatûs consules essent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregiè usus, Vos, inquit, tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum est, senatus appellat, ut in tanto discrimine rei publicæ dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis. Quâ voce auditâ, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis secedunt, proque collegio pronunciant, placere, consules senatui dicto audientes esse: si adversus consensum amplissimi ordinis ultrà tendant, in vincula se duci eos iussuros. Consules ab tribunis, quàm ab senatu, vinci maluerunt; proditum à Patribus summi imperii jus, datumque sub jugum tribunicie potestati consulatum memorantes; siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules, & (quod quid ulterius privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent. Sors, ut dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas convenerat) T. Quinctio evenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Julius magister equitum est dictus. simul edicitur &

justitium: neque aliud totâ urbe agi, quàm bellum apparari: cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. ita dubii quoque inclinant ad nomina danda. & Hernicis Latinisque milites imperati. utrinque enixè obeditum dictatori est.

XXVII. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Julio consule ad præsidium urbis, & L. Julio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, quâ eguissent in castris, moraretur, dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultûs causâ vovit: profectusque ab urbe, diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit. Sicut bina castra hostium, parvo inter se spatio distantia, viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste, dictator Tusculo, consul Lanuvio, propiorem locum castris ceperunt. Ita quatuor exercitus, totidem munimenta, planitiem in medio, non parvis modò excursionibus ad prælia, sed vel ad explicandas utrinque acies satis patentem, habebant. nec, ex quo castris castra collata sunt, cessatum à levibus præliis est; facile patiente dictatore, conferendo vires spem universæ victoriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes, nullâ in prælio justo relictâ spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis eventûs comittunt. Clamor subito ortus, non consulis modò vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. Ubi præsentis ope res egebant, consul nec animo defecit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars coronâ vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultûs est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit. misso extemplo ad castra subsidio, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur, ipse parte copiarum parvo circuitu locum maximè secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris:

M. Fabio legato assignat equites. nec ante lucem movere jubet manum, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit. illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde majore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui, postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque, est adortus, prius penè cepit castra, quàm oppugnari hostes satis scirent. inde, fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, nunciarique passim jubet.

XXVIII. Et jam luceſcebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & consul eruptionem è castris in trepidos jam hostes fecerat. Dictator autem, parte alterâ subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus hosti undique objecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur jam in medio ad unum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis, nobilior vir factis, quàm genere, jam orbem volventes suos increpans clarâ voce, *Hic præbituri, inquit, vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis? aut quid ultro bellum intulistis; in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via faciendæ est. Hæc, quæ me prægressum videritis, agite. qui visuri domos, parentes, conjuges, liberos estis, ite mecum. Non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis. Hæc locutum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, quæ Postumius Albus cohort-*

tes objecerat : & moverunt victorem, donec dictator, pedem jam referentibus suis, advenit : eoque omne praelium versum est. Uni viro Messio fortuna hostium innititur. multa utrinque vulnera, multa passim cædes est. Jam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius, ictus faxy, perfracto capite; acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium propè affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam accipiti praelio submovit.

XXIX. Messium impetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum juvenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. eodem omnis acies inclinatur. Consul effusos usque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur. eodem & dictator aliâ parte copias admovet. non segnior oppugnationis est, quàm pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum injecisse ferunt, quo milites acrius subirent; repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator, proruto vallo, jam in castra praelium intulerat. Tum abjici passim arma, ac dedi hostes cæpti. castrisque & his captis, hostes, præter senatores, omnes venundati sunt. Prædæ pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita; partem sub hasta dictator vendidit: præpositoque consule castris, ipse, triumphans investus urbem, dictaturâ se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod, occasione bene pugnandi captus, injussu decesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. nec libet credere; & licet, in variis opinionibus. & argumento est, quod *imperia Manliana*, non *Postumiana*, appellata sint: quum, qui prior auctor tam sævi exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperio* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nullâ tristi notâ est insignitus. C. Julius consul ædem Apollinis, absente collegâ, sine sorte dedicavit: ægrè id passus Quinctius, quum, di-

misso exercitu, in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus. Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quòd Karthaginienses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum trajecere.

XXX. Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum consulari potestate crearentur; nec obtineri potuit. Consules fiunt L. Papirius Crassus, L. Julius. Æquorum legati fœdus ab senatu cùm petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetraverunt. Volscorum res, super acceptam in Algidò cladem, pertinaci certamine inter pacis bellique auctores in iurgia & seditiones versa. Undique otium fuit Romanis. Legem de multarum æstimatione pergratam populo, quam ab tribunis parati consules unius ex collegio proditione exceperant, ipsi præoccupaverunt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum. Verjentes in agrum Romanum excursions fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium juventute participes ejus populationis fuisse: cognitioque ejus rei L. Sergio, & Q. Servilio, & Mam. Emilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quòd, cur per eos dies à Fidenis fuissent, parum constabat. colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec cœlestes modò defuerunt aquæ, sed terra quoque, ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta: vulgatique contactu in homines morbi, & primò in agrestes ingruerant servitiaque. urbs deinde impletur. Nec corpora modò affecta tabo, sed animos quoque

multiplex religio, & pleraque externa, invasit; novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: donec publicus jam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis facellisque peregrina atque insolita piacula pacis Deum exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut animadverterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more, quàm patrio, colerentur. Iræ adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatæ sunt. Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obsti- tit. faciales prius mittendos ad res repetendas censue- re. Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad No- mentum & Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax facta, quarum & dies exierat, & ante diem rebellave- rant. Missi tamen faciales: nec eorum, quum more patrum jurati repeterent res, verba sunt audita. Con- troversia inde fuit, utrùm populi jussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum. Pervicere tribuni, denunciando impedituros se delectum, ut con- sules de bello ad populum ferrent. omnes centuriæ jussere. In eo quoque plebs superior fuit, quòd te- nuit, ne consules in proximum annum crearentur.

XXXI. Tribuni militum consulari potestate quatuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. ex iis Cossus præfuit urbi. tres, delectu habito, profecti sunt Vejos, documentoque fuere, quàm plurimum imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. Incertam namque aciem, signum aliis da- ri receptui, aliis cani jubentibus, invasere opportunè Veientes: castra propinqua turbatos ac terga dantes acceperunt. plus itaque ignominia, quàm cladis, est ac- ceptum. Mœsta civitas fuit, vinci insuetà: odisse tri-

bunos, poscere dictatorem, in eo verti spes civitatis, & quum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere. A. Cornelius dictatorem Mam. Æmilium dixit: & ipse ab eo magister equitum est dictus. Adeo, simul fortuna civitatis virtute verâ eguit, nihil censoria animadversio effecit, quo minùs regimen rerum ex notata indignè domo peteretur. Vejentes, re secundâ elati, missis circum Etruriæ populos legatis, jactando tres duces Romanos ab se uno prælio fusos, quum tamen nullam publici consilii societatem movissent, voluntarios undique ad spem prædæ adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit: & tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum novorum colonum cæde imbutis armis, Vejentibus sese conjungunt. Consultare inde principes duorum populorum, Vejios an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ viæ opportuniore. itaque, trajecto Tiberi, Vejentes Fidenas transfulerunt bellum. Romæ terror ingens erat. accito exercitu ab Vejis, eoque ipso ab re malè gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, & in muris armati dispositi, & justitium in foro, tabernæque clausæ: fiuntque omnia castris, quàm urbi, similia.

XXXII. Tum trepidam civitatem, præconibus per vicos dimissis, dictator ad concionem advocatam increpuit, quòd animos ex tam levibus fortuna momentis suspensos gererent, ut, parvâ jacturâ acceptâ, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignaviâ Romani exercitûs, sed discordiâ imperatorum, accepta sit, Vejentem, hostem sexies victum pertimescant, Fidenasque propè sæpiùs captas quàm oppugnatas. Eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot secula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere, se quoque eundem dictatorem Mam. Æmilium esse, qui antè Vejentium Fidenatiumque, adjunctis Falscis, ad Nomentum exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cornelium cup-

dem in acie fose, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Vejentium in conspectu duarum exercituum occiso, spolia opima Jovis Feretrii templo intulerit. Proin memores, secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse; cum hostibus scelus legatorum contra jus gentium interfectorum, eadem in pace Fidenatum colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris conjunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore; & populum Romanum intellecturum, quanto melius de republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint; quam eos, qui, ob ereptum censura regnum, labem secunda dictatura sue imposuerint. Votis deinde nuncupatis profectus, mille & quingentos passus citra Fidenas castra locat: dextrâ montibus, lævâ Tiberi amne septus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes jubet, occultumque id jugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione, quam pugna, in aciem processissent, cunctatis parumper, dum speculatores referrent, Quinctium evasisse in jugum propinquum arcu Fidenarum, signa profert: peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, ne injussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum. tum ut memor regia pugna, memor opimi doni, Romulique ac Jovis Feretrii, rem gereret. Legiones impetu ingenti configunt. Romanus odio accensus, impium Fidenatem, prædonem Vejentem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infandâ cæde, respektos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. Concusserat primo statim congressu hostem: quum repentè, patefactis Fidenarum portis, nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitata.

que. ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota cullucens, velut fanatico instincta cursu, in hostem ruit: formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum equitibusque, tum ex montibus Quintiō accito, prælium ciens, ipse in sinistrum cornu, quod, incendio similis quàm prælio, territum cesserat flammis, accurrit: clarâque voce, *Fumone victi, inquit, velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? Non ferro extinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque, si igni; non telis, pugnandum est, creptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani ac virtutis patrum vestraque memores, vertite incendium hoc in hostium urbem; & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestrorum colonorumque sanguis, vastatique fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur: utraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse novat pugnam equestrem. frenos ut detrahant equis, imperat: & ipse princeps, calcaribus subditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis elatus, mixtusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumque aufert. ea, quæ militem terruerat, species nihil terruit equos. ruinæ igitur similem stragem eques, quacunque pervaserat, dedit. Clamor deinde accidit novus: qui quum utramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat; *Quintium legatum & suos ab tergo hostem adortos*: ipse, redintegrato clamore, infert acrius signa. Quum duæ acies, duo diversa prælia, circumventos Etruscos & à fronte & ab tergo urgerent, neque in castra retrò, neque in montes, unde se novus hostis objecerat, iter fugæ esset, & equitem passim liberi frenis dispulissent equi, Vejentium maxima pars Tiberim effusi petunt. Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas tendunt. Infert pavidos

fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios, in aquam compulsos, gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo & vulnera & pavor degravant; pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in urbem. eadem & Romanos sequentes impetus rapit; Quinctium maximè, & cum eo degressos modò de montibus, recentissimum ad laborem militem, quia ultimo prælio advenerat.

XXXIV. Hi, postquam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt; suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dictator conspexit, (jam enim & ipse in deserta hostium castra penetraverat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe injectâ majoris in urbe prædæ, ad portam ducit; receptusque intra muros in arcem, quò ruere fugientium turbam videbat, pergit. Nec minor cædes in urbe, quàm in prælio, fuit; donec, abjectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur. Urbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captivis ab equite ad centurionem sorte ductis, &, quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque prædâ triumphans dictator Romam reduxit: jussuque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo, reddito in pace imperio, quod in bello trepidisque rebus acceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum Vejentibus, quidam annales retulere: rem æquè difficilem atque incredibilem: nec nunc lato satis ad hoc amne; & tum aliquanto, ut à veteribus accepimus, archiore: nisi in trajectu fortè fluminis prohibendo, aliquarum navium concursum in majus (ut sit) celebrantes, navalis victoriæ vanum titulum appetivere.

XXXV. Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Vejentibus annorum viginti in-

duciz datæ, & Aëquis triennii, quum plurimum annorum petissent. Et ab seditionibus urbanis otium fuit. Annum insequentem, neque bello foris, neque domi seditione insignem, ludi bello voti celebrem, & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu, fecere. Tribuni consulari potestate erant Ap. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, L. Sergius Fidenas, Sex. Julius Iulus. Spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, advenis gratius fuit. Post ludos conciones seditiosæ tribunorum plebi fuerunt, objurgantium multitudinem, quoddam admiratione eorum, quos odisset, stupens, in aeterno se ipsa teneret servitio: & non modò ad spem consulatus in partem revocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eò impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur. Nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur. Ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cacus in certamina periculo ingenti, fructu nullo; ex quibus pro certo habeat, Patres, adversus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos; apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandum, neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri. neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliquis plebeius faciendo magno honori; an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem existere ortum ex plebe. Summâ vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiæque spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse: desisse postremò præbere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, quâ id liceat, quod nunquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in juris iniquitate, quàm si per indignitatem ipsorum prætercantur.

XXXVI. Hujus generis orationes, cum assensu auditæ, incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatæ spes, & vestigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum Patres clandestinâ denunciatione revocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret, absentibus tribunis plebi: ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspicendam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti Ap. Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, impigrum juvenem, & jam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. tribunis plebi nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio, transactâ re, quod contenderent, fuit.

XXXVII. Creati consules sunt C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoriâ digna, traditur eo anno facta: Vulturnum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) à campestri agro appellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti: deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturnâ cæde adorti. His rebus actis, consules ii, quos diximus, Idibus Decembribus magistratum occepere. Jam non solum, qui ad id missi erant, retulerant, imminere Volscum bellum; sed legati quoque ab Latinis & Hernicis nunciabant, *Non antè unquam Volscos nec ducebus legendis, nec exercitui scribendo, intentiores fuisse. vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni dando, jugumque accipiendum; aut iis, cum quibus de imperio*

certetur, nec virtute, nec patientiâ, nec disciplinâ rei militaris cedendum esse. Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti sunt; & C. Sempronius, cui ea provincia forti evenit, tanquam constantissimâ re, fortunâ fretus, quod victoris populi adversus victos dux esset, omnia temere ac negligenter egit. adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volſco exercitu, quàm in Romano, esset. Ergo fortuna, ut sæpe aliàs, virtutem est secuta. Primo prælio, quod ab Sempronio incautè inconsultèque commissum est, non subsidiis firmatâ acie, non equite aptè locato, concursum est. clamor indicium primum fuit, quò res inclinatura esset. excitatior crebriorque ab hoste sublatu; ab Romanis dissonus, impar, segniùs sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis, urgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumſpectantibus galeæ, & incerti trepident, applicantque se turbz. Signa nunc resistantia deferuntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus, quàm pugnare. Volſcus inferre signa, urgere aciem, plus cædis hostium videre, quàm fugæ.

XXXVIII. Jam omnibus locis ceditur. nequicquam Sempronio consule objurgante atque hortante, nihil nec imperium, nec majestas valebat: dataque mox terga hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labente jam re, præſenti animo subvenisset. qui quum magnâ voce exclamâſſet, *ut equites, qui salvam rempublicam vellent esse, ex equis desilirent; omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis, Nisi hæc, inquit, armata cohors sistat impetum hostium, altum de imperio est. Sequimini pro vexillo cuspidem meam. ostendite Romanis Volſcisque, neque equitibus verbis ullos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit altè cuspidem gerens. quacunque incedunt, vi viam fa-

ciunt: eò se inferunt objectis parmis, ubi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus tulit: nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

XXXIX. Et quum jam parte nullâ sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parmatis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites: nec percurrere eadem, quâ transierant, posse; ibi maximè confertis hostibus, quâ viam fecerant: & consul legionesque Romanæ, quum, quod tegumen modò omnis exercitus fuerat, nusquam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinere, alterâ fronte instare Tempanio atque equitibus, qui quum sæpe conati nequissent percurrere ad suos, tumulto quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. Nec pugne finis ante noctem fuit. consul quoque, nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit: tantusque ab imprudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis faucibus & magnâ parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circumfessus ultra mediam noctem est. quò quum circumfessibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos rati suos, & ipsi, quâ quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit. digressus deinde ipse cum paucis speculatum, quum ab faucibus hostibus sciscitando comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulto suos devocat, & in castra Romana penetrat. ubi quum vasta desertaque omnia, atque eandem, quam apud hostes, sceditatem invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat faucibus ductis

secum, ignarus quam regionem consul petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

XL. Jam eò fama pugnae adversae castrorumque desertorum perlata erat: & ante omnia deplorati erant equites, non privato magis, quàm publico, luctu: Fabiusque consul, terrore urbi quoque injecto, stationem ante portas agebat: quum equites, procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox cogniti, tantam ex metu lætitiā fecere, ut clamor urbem pervaderet gratulantium, salvos victoresque redisse equites: & ex mœstis paulo antè domibus, quæ conclamaverant suos, procurreretur in vias; pavidæque matres ac conjuges, oblita præ gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quæque, simul corpore atque animo vix præ gaudio compotes, effusæ. Tribunus plebi, qui M. Postumio & T. Quintio diem dixerant, quòd ad Vejos eorum operâ malè pugnatum esset, occasio visa est per recens odium Sempronii consulis renovandæ in eos invidiæ. Itaque, advocatâ concione, quum proditam Vejis rempublicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad eadem fortissimos equites, desertā fœdè castra, vociferati essent; C. Julius, unus ex Tribunis, Tempanium equitem vocari jussit: coramque eis, *Sexte Tempani, inquit, quero de te, arbitrerisne C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse, aut firmasse subsidii aciem, aut ullo boni consulis functum officio? & tunc ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris, restituerisque pugnam? excluso deinde ab acie nostra tibi atque equitibus num aut consul ipse subvenerit, aut miserit præsidium? postero denique die ecquid præsidii usquam habueris? an tu cohorsque in castra vestra virtute pertruxeris? ecquem in castris consulem, eequem exercitum inveneritis? an desertā castra, relictos saucios milites? Hac pro virtute tua fideque, quā unā hoc bello respublica stetit, dicenda tibi sunt hodie. Denique, ubi C.*

Sempronius, ubi legiones nostra sint? desertus sis, an deserueris consulem exercitumque? victi denique simus, an vicerimus?

XLI. Adversus hæc Tempanii oratio incepta fuisse dicitur; ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta: *Quanta prudentia rei bellica in C. Sempronio esset, non militis de imperatore existimationem esse, sed populi Romani fuisse, quam cum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia, neu consulares artes exquirere, qua pensanda quoque magnis animis atque ingeniis essent; sed, quod viderit, referre posse. Vidisse autem se prius, quam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pignantem, adhortantem, inter signa Romana telaque hostium versantem: postea se, ab conspectu suorum ablatum, ex strepitu tamen & clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen: nec ad tumulam, quem ipse tenerat, præ multitudinem hostium credere perrumpi potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire: arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem servandi exercitus causâ, loca tutiora castris cepisse. Nec Volscorum meliores res esse credere, quam populi Romani. Fortunam noctemque omnia erroris mutui implēse. precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti laude, non virtutis magis, quam moderationis, dimissum. Quum hæc agerentur, jam consul viâ Lavicanâ ad fanum Quietis erat. eò missa plaustra jumenta que alia ab urbe exercitum, affectum prælio ac viâ nocturnâ, excepere. Paulò post in urbem est ingressus consul, non ab se magis enixè amovens culpam, quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mœstæ civitati ab re malè gesta & iratæ ducibus M. Postumius reus objectus, qui tribunus militum pro consule ad Vejos fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. T. Quinctium collegam ejus, quia & in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Æmilii, res*

prosperè gesserat, totam culpam ejus temporis in prædamnatum collegam transferentem, omnes tribus absolverunt. profuisse ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ jam ætatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquæ vitæ spatio, tam tristem nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. Plebs tribunos plebi absentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, Sex. Antestium, & Sp. Icilium, fecit; quos & pro centurionibus sibi præfecerant, Tempanio auctore, equites. Senatus, quum odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creare jussit. creati sunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio consuli anni prioris diem dixit. quem quum quatuor collegæ, inspectante populo Romano, orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret: ægrè Hortensius pati, tentationem eam credens esse perseverantiæ suæ; nec precibus tribunorum, quæ in speciem modò jactentur, sed auxilio confidere reum. itaque modò ad eum conversus, *Ubi illi patricii spiritus, ubi subnissus & fidens innocentia animus esset? quærebat. sub tribunicia umbra consularem virum delituisse. modò ad collegas, Vos autem, si reum perago, quid acturi estis? an crepturi jus populo, & everfuri tribuniciam potestatem? Quum illi, & de Sempronio & de omnibus summam populi Romani potestatem esse, dicerent, nec se judicium populi tollere aut velle, aut posse; sed, si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non valuissent, se vestem cum commutatos: tum Hortensius, Non videbit, inquit, plebs Romana serdidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, ut tam carus esset militibus. Nec pietas quatuor tribunorum, quàm Hortensii. tam placabile ad justas preces ingenium, pariter*

plebi Patribusque gravior fuit. Non diutius fortuna
Æquis indulgit, qui ambiguum victoriam Volscorum
pro sua amplexi fuerant.

XLIII. Proximo anno N. Fabio Vibulano, T. Quin-
tino, Capitolini filio, Capitolino consulibus, ductu Fabii,
cui sorte ea provincia evenerat, nihil dignum memo-
ratu actum. quum trepidam tantum ostendissent aciem
Æqui, turpi fugâ funduntur, haud magno consulis de-
core. itaque triumphus negatur. Ceterum ob Sem-
pronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans ur-
bem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum
minore, quàm timuerant, dimicatione erat perfectum,
sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordia-
rum inter plebem ac Patres exorta est, coepta ab du-
plicando quæstorum numero. quam rem, (ut, præter
duos urbanos quæstors, duo consulibus ad ministeria
belli præsto essent) à consulibus relatum, quum & Pa-
tres summâ ope approbassent, consulibus tribuni plebis
certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id
tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. Adver-
sus quam actionem primò & consules & Patres sum-
mâ ope adnisi sunt: concedendo deinde, ut, quemad-
modum in tribunis consulari potestate creandis usi
sunt, adæquè in quæstoribus liberum esset arbitrium
populi, quum parum proficerent, totam rem de au-
gendo quæstorum numero omittunt. Excipiunt omis-
sam tribuni, aliarque subinde, inter quas & agrariæ le-
gis, seditiosæ actiones existunt: propter quos motus
quum senatus consules, quàm tribunos, creari mallet,
neque posset per intercessionem tribunicias senatuscon-
sultum fieri; respublica à consulibus ad interregnum,
neque id ipsum (nam coire patricos tribuni prohibe-
bant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars ma-
ior insequentis anni per novos tribunos plebi & aliquot
interreges certaminibus extracta esset, modò prohi-
bentibus tribunis patricos coire ad prodendum inter-

regem, modò interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis consularibus faceret; postremò L. Papirius Mugillanus, proditus interrex, castigando nunc Patres, nunc tribunos plebi, desertam omisſamque ab hominibus rempublicam, Deorum providentiâ eundemque exceptam, memorabat Vajentibus induciis & cunctatione Æquorum stare. Unde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere rempublicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? an bello intestino bellum externum propulsaturos? qua si in unum conveniant, vix Deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse. quin illi, remittendo de summa quisque juris, mediis copularent concordiam: Patres, patiendò tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis, non intercedendo, quo minùs quatuor quæstores promiscuè de plebe ac Patribus libero suffragio populi fierent.

XLIV. Tribunicia primùm comitia sunt habita. creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertium, L. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsâ suorum accensi, *Quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum injuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat, quod antè non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum. non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profectò in re esse, & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quàm fidei. Ejus injuriâ queri suos honore dejectos. Itaque quum in ipsum, & innocentiam tutum & magistratu, in quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in*

C. Sempronium, patruelem Atradini: eique ob ignominiam Volsci belli, adjutore collegâ M. Canuleio, diem dixere. Subinde ab eisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est, (cui actioni semper acerrimè C. Sempronius restiterat) ratis, id quod erat, aut depositâ causâ leviozem futurum apud Patres reum, aut perseverantem sub iudicii tempus plebem offensurum. Adversâ invidiâ objici maluit, & suâ nocere causâ, quàm publicâ deesse; stetitque in eadem sententia, *Ne qua largitio, cessura in trium gratiam tribunorum, fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi invidiam, quari. Se quoque subiturum eam tempestatem fortî animo. nec senatui tanti se civem, aut quemquam alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.* Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causâ ipse pro se dictâ, nequicquam omnia expertis Patribus, ut mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia, virgo Vestalis, de incestu causam dixit, crimine innoxia; ob suspicionem propter cultum amœniorum ingeniumque liberius, quàm virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam, pro collegii sententia pontifex maximus abstinere joci, colique sanctè potius, quàm scitè, jussit. Eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautium Rutilum.

XLV. Annus, felicitate populi Romani, periculo potius ingenti, quàm clade, insignis. Servitia, urbem ut incenderent distantibus locis, conjurârunt; populoque ad opem passim ferendam testis intento, ut arcem Capitoliumque armati occuparent. Avertit nefanda consilia Jupiter: indicioque duorum comprehensi fontes pœnas dederunt. indicibus dena millia gravis æris, quæ tum divitiâ habebantur, ex arario numerata, & liber-

tas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis reparari co-
ptum : &, novos hostes Lavicanos consilia cum veteri-
bus jungere, haud incertis auctoribus Romam est allat-
tum. Æquorum jam velut anniversariis armis assue-
rat civitas. Lavicos legati missi quum responsa in-
de retulissent dubia, quibus, nec tum bellum parari,
nec diuturnam pacem fore, appareret : Tusculanis ne-
gotium datum, *advertrent animos, ne quid novi tumultus*
Laviciis oriretur. Ad insequentis anni tribunos militum
consulâri potestate, inito magistrata, legati ab Tuscu-
lo venerunt, L. Sergium Fidenatem, M. Papirium
Mugillanum, C. Servilium, Prisci filium, quo dictato-
re Fidenæ captæ fuerant. Nunciabant legati, Lavica-
nos arma cepisse, & cum Æquorum exercitu depopu-
latos agrum Tusculanum castra in Algido posuisse.
Tum Lavicanis bellum indictum : factoque senatuscon-
sulto, ut duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur,
unus res Romæ curaret, certamen subitò inter tribu-
nos exortum. se quisque belli ducem potiore ferre,
curam urbis, ut ingratam ignobilemque, aspernari.
Quum parum decorum inter collegas certamen mira-
bundi Patres conspicerent, Q. Servilius, *Quando nec or-*
dinis hujus ulla, inquit, nec reipublica est virecundia, pa-
tria majestas alterationem istam dirimet. filius meus extra
sortem arbi prærit. Bellum utinam, qui appetunt, considera-
tiùs concordiusque, quàm capiant, gerant.

XLVI. Delectum haberi non ex toto passim populo
placuit. decem tribus sorte ductæ sunt; ex his scriptos
juniores duo tribuni ad bellum duxere. Cæpta inter
eos in urbe certamina cupiditate eâdem imperii multo
impensius in castris accendi : nihil sentire idem, pro
sententia pugnare : sua consilia velle, sua imperia sola
rata esse : contemnere in vicem, & contemni. donec,
castigantibus legatis, tandem ita comparatum est, ut
alternis diebus summam imperii haberent. Quæ quum
allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate & usû

doctus, precatus ab Diis immortalibus, ne discordia tribunorum damnosior reipublicæ esset, quàm ad Vejos fuisset: &, velut haud dubiâ clade imminente, instituisse filio, ut milites scriberet, & arma pararet. Nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergii, cujus dies imperii erat, loco iniquo sub hostium castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eò traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina majore quàm fuga oppressi obruncatique: castraque, eo die ægrè retenta, postero die, circumfusus jam magna ex parte hostibus, per averfam portam fugâ turpi deferuntur. duces legatique, & quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, majoris, quàm accepta erat, cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quòd eventus timori hominum congruens fuerat; & quòd subsidia, quæ respicerent in re trepida, præparata erant ab tribuno militum: jussuque ejusdem, per minores magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores properè missi nunciavere, Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non movisse. &, quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Servilius Priscus; vir, cujus providentiam in republica, quum multis aliis tempestatibus antè experta civitas erat, tum eventu ejus belli, quòd uni certamen tribunorum suspectum ante rem malè gestam fuerat; magistro equitum creato, à quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, ut tradidere quidam, (nam alii Aham Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) novo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit.

XLVII. Transferat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat, itaque primo statim prælio quum dictator equitatu im-

misso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri properè jussit, signiferumque ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimicandum fuit, ut impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fugâ effusâ petissent castra, brevior tempore & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quàm prælium fuerat. Captis direptisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostem equites renunciâssent, omnes Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confugisse; postero die ad Lavicos ductus exercitus: oppidumque, coronâ circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator, exercitu victore Romam reducto, die octavo, quàm creatus erat, magistratu se abdicavit; & opportunè senatus, priusquam ab tribunis plebi agrariæ seditiones, mentione illatâ de agro Lavicano dividendo, fierent, censuit frequens, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab urbe mille & quingenti missi bina jugera acceperunt. Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari potestate, Agrippâ Menenio Lanato, & L. Servilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Crasso, & insequente anno A. Sempronio Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit.

XLVIII. Turbatores vulgi erant Spurii Mæcilius quartum & Metilius tertium tribuni plebis, ambo abfentes creati. & quum rogationem promulgâssent, ut ager ex hostibus captus viritim divideretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunæ; (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno solo posita, non armis partum erat; nec, quod venisset assignatumve publicè esset, præterquam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militum, nunc in senatu, nunc

in conciliis privatis principum cogendis, viam consilii inveniebant; quum Ap. Claudius, nepos ejus, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixisse, *Vetus se ac familiare consilium domo asferre. proavum enim suum Ap. Claudium offendisse Patribus viam unam dissolvenda tribunicia potestatis per collegarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius, quam majestatis, memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis animos esse. ubi videant, collegas principes agenda rei gratiam omnem ad plebem præoccupasse, nec locum in ea relictum sibi; haud gravatè acclinaturos se ad causam senatûs, per quam universo ordini cum prioribus se Patrum concilient.* Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Servilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante juvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset ex collegio tribunorum, ad intercessionem perlicerent. Misso senatu, prensantur ab principibus tribuni: suadendo, monendo, pollicendoque gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore, se ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæcilius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent; eæ orationes à primoribus Patrum habitæ sunt, ut pro se quisque jam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem cernere aliam usquam, præterquam in tribunicio auxilio. in ejus potestatis fidem circumventam rempublicam, tanquam privatum inopem, confugere. Præclarum ipsis potestatique esse, non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam plus in tribunatu virium esse, quam ad resistendum improbis collegis. Fremitus deinde universi senatûs ortus, quum ex omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur: tum, silentio facto, ii, qui præparati erant gratiâ principum, quàm rogationem à collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ reipue-

ulicæ esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratia intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis, concione advocatâ, proditores plebis commodorum ac servos consularium appellantes, aliâque truci oratione in collegas inveciti, actionem deposuere.

XLIX. Duo assidua bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quintus Cincinnatus, N. Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt; ni Vejens bellum religio principum distulisset, quorum agros Tiberis, super ripas effusus, maximè ruinis villarum vastavit. Simul Æquos triennio antè accepta clades prohibuit Bolanis, suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursionibus inde in confinem agrum Lavicanum factæ erant, novisque colonis bellum illatum. quam noxam quum se consensu omnium Æquorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memorabili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam & oppidum & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, ut rogationem ferret, quâ Bolas quoque, sicut Lavicos, coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatûs, passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Bolis insequente anno receptis, Æqui, coloniâque eò deductâ, novis viribus oppidum firmarunt, tribenis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cossio, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum adversus Æquos permisum est, pravæ mentis homini; quam tamen victoria magis, quàm bellum, ostendit. Nam, exercitu impigre scripto ductoque ad Bolas, quum levibus præliis Æquorum animos fregisset, postremò in oppidum irrupit. deinde ab hostibus in cives certamen vertit: & quum inter oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido, fidem mutavit. Eam, magis adducor, ut credam iræ causam exercitui fuisse, quàm

quod in urbe nuper direpta coloniaque nova minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam, ab collegis arcessitus, propter seditiones tribunicias in urbem revertit, audita vox ejus in concione stolidi ac propè vecors; quâ Sextio tribuno plebis, legem agrariam ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se dicenti, dignos enim esse qui armis cepissent, eorum urbem agrumque Bolanum esse; *Malum quidem militibus meis*, inquit, *nisi quieverint*. quod auditum non concionem magis, quàm mox Patres, offendit. & tribunus plebis, vir acer nec infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immodicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impelleret voces, quæ invidiæ, non ipsi tantum, sed causæ atque universo ordini, essent, neminem ex collegio tribunorum militum sæpius, quàm Postumum, in disceptationem trahebat. Tum verò secundum tam sævum atque inhumanum dictum, *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut servis malum minantem militibus?* *tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quàm qui vos, urbe agrisque donatos, in colonias mittunt; qui sedem senectuti vestræ prospiciunt; qui pro vestris commodis adversus tam crudeles superbosque adversarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci jam vestram suscipiant causam. quid ut à vobis sperent? an honores, quos adversariis vestris potius, quàm populi Romani propugnatoribus, datis? Ingemistis modò, voce hujus auditâ. quid id refert? jam, si suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, præferetis.*

L. Perlata hæc vox Postumii ad milites multo in castris majorem indignationem movit. *Prædæ interceptorem fraudatoremque etiam malum minari militibus?* Itaque quum fremitus apertè esset, & quæstor P. Sestius eadem violentiâ coerceri putaret seditionem posse, quâ mota erat; misso ad vociferantem quendam militem listore, quum inde clamor & jurgium oriretur, s-

no ictus turbâ excedit; intuper increpantē, qui vuln-
 raverat, *habere quaestorem, quod imperator esset militibus mi-*
natus. Ad hunc tumultum accitus Postumius asperiora
 omnia fecit acerbis quæstionibus, crudelibus suppliciis,
 postremò quum modum iræ nullum faceret, ad vocife-
 rationem eorum, quos necari sub crate iusserat, con-
 cursu facto, ipse ad interpellantes pœnam vecors de
 tribunali decurrit. Ibi quum submoventes passim li-
 stores centurionesque vexarent turbam, eò indignatio
 erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapidibus
 cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est
 Romam nunciatum, tribunis militum de morte colle-
 gæ per senatum quæstiones decernentibus, tribuni ple-
 bis intercedebant. sed ea contentio ex certamine alio
 pendebat; quòd cura incesserat Patres, ne metu quæ-
 stionum plebs iræque tribunos militum ex plebe crea-
 ret: tendebantque summâ ope, ut consules crearentur.
 Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non pate-
 rentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res
 ad interregnum rediit, victoria deinde penes Patres
 fuit.

LI. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente,
 consules creati sunt A. Cornelius Cossus, L. Furius
 Medullinus. His consulibus principio anni senatuscon-
 sultum factum est, ut de quæstione Postumianæ cædis
 tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent; ple-
 besque præficeret quæstioni, quem vellet. A plebe
 consensu populi consulibus negotium mandatur, qui,
 summâ moderatione ac lenitate per paucorum suppli-
 cium, quos sibi ipso conscisse mortem satis credi-
 tum est, transactâ re, nequivere tamen consequi, ut
 non ægerrimè id plebs ferret. *jacere tamdiu irritas san-*
ctiones, quæ de suis commodis ferrentur: quum interim de
sanguine & supplicio suo latam legem confestim exerceri, &
tantam vim habere. Aptissimum tempus erat, vindica-
 tis seditionibus, delenimentum animis Bolani agrî di-

visionem obijci: quo facto minuissent desiderium agrariae legis, quæ possessio per injuriam agro publico Patres pellebat. Tunc hæc ipsa indignitas angebat animos, non in retinendis modò publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse; sed ne vacuum quidem agrum, nuper ex hostibus captum, plebi dividere; mox paucis, ut cetera, futurum prædæ. Eodem anno adversus Volscos, populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio consule, quum hostem ibi non invenissent, Ferentinum, quò magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. minus prædæ, quàm speraverant, fuit: quòd Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublati rebus, nocte oppidum reliquerunt. postero die propè desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus.

LII. Annum modestiâ tribunorum quietum excepit tribunus plebis, L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is quum principio statim anni, velut pensum nominis familiaræque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret; pestilentia coorta, minacior tamen quàm perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusque publicis ad domum curamque corporum nutriendorum avertit, minùsque eam damnosam fuisse, quàm seditio futura fuerit, credunt. Defunctâ civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, (ut plerumque fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Jam fames, quàm pestilentia, tristior erat: ni, dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quique Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum. Superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt: contra ea benignè ab Siculorum tyrannis adjuti. maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti consules sunt:

quum, in legationes non plus singulis senatoribus inveni-
nientes, coacti sunt binos equites adjicere. Præterquam
ab morbo annonæque, nihil eo biennio intestini exter-
nive incommodi fuit. at ubi hæ sollicitudines discesse-
re, omnia, quibus turbari solita erat civitas, domi dis-
cordia, foris bellum exortum.

LIII. M. Æmilio, C. Valerio Potito consulibus,
bellum Æqui parabant: Volscis, quanquam non pu-
blico consilio, capessentibus arma, voluntariis merce-
de secutis militiam. Ad quorum famam hostium (jam
enim in Latinum Hernicumque transcenderant agrum)
delectum habentem Valerium consulem M. Mænius
tribunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret,
auxilioque tribuni nemo invitus sacramento diceret;
repente nunciatur, arcem Carventanam ab hostibus oc-
cupatam esse. Ea ignominia accepta, quum apud Pa-
tres invidiæ Mænio fuit, tum ceteris tribunis, jam an-
te præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit ju-
stiorum causam resistendi collegæ. Itaque quum res
diu ducta per altercationem esset; consulibus Deos ho-
minesque testantibus, *quicquid ab hostibus cladis ignominia-
que aut jam acceptum esset, aut immineret, culpam penes
Mænium fore, qui delectum impediret; Mænio contra vo-
ciferante, si injusti domini possessione agri publici cederent,
se moram delectui non facere; decreto interposito, novem
tribuni sustulerunt certamen; pronunciaveruntque ex
collegii sententia, C. Valerio consuli se, damnum aliamque
coercionem, adversus intercessionem collegæ, delectus causâ
detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc
decreto consul armatus quum paucis, appellantis tri-
bunum, collum torquisset, metu ceteri sacramento dixe-
re. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quan-
quam invisus infestusque consuli erat, impigrè primo
statim adventu, dejectis qui in præsidio erant, arcem
recepit. prædatores, ex præsidio per negligentiam di-
lapsi, occasionem aperuere ad invadendum. Prædæ

ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærarium redigere quæstores iussit; tum prædicans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset. Auctione inde plebis ac militum in consulem iræ. itaque, quum ex senatusconsulto urbem ovans introiret, alternis inconditi versus militari licentiâ jactati: quibus consul increpitus, Mænni celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque & assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res, quàm propè solennis militum lascivia in consulem, curæ Patribus iniecit. & tanquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænni, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

LIV. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterum. Non aliàs ægrius plebs tulit, tribunicia sibi comitia non commissâ. eum dolorem quæstorii comitiis simul ostendit, & ulta est, tunc primum plebeiis quæstoribus creatis: ita ut, in quatuor creandis, uni patricio K. Fabio Ambusto relinqueretur locus; tres plebei, Q. Silius, P. Ailius, P. Papius clarissimarum familiarum juvenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilius accipio, ex familia infestissima patribus tres in eum annum tribunos plebis creatos, multarum magnarumque rerum molem avidissimo ad eò populo ostentantes: quum affirmassent, nihil se moturos, si ne quæstorii quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi Patribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, & per leges liceret. Pro ingenti itaque victoria id fuit plebi: quæsturamque eam non honoris ipsius sine æstimabant; sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus novis hominibus videbatur. Patres contrâ, non pro communicatis, sed pro amissis honoribus, fremere: negare, *Si ea ita sint, liberos tollen-*

dos esse : qui pulsi majorum loco, cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, Salii Flaminesque nusquam aliò, quàm ad sacrificandum pro populo, sine imperiis ac potestatibus relinquuntur. Irritatis utriusque partis animis, quum & spiritus plebes sumpisset, & tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces; Patres omnia quæ storiis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua essent. Icilius contrà tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo id, quod petebant, exprimerent: quum mirâ opportunitate, Volscos & Æquos prædatum extra fines exiisse in agrum Latinum Hernicumque, assertur. ad quod bellum ubi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt; ob stare tunc enixè tribuni, sibi plebique eam fortunam oblatam memorantes. Tres erant, & omnes acerrimi viri, generosique jam, ut inter plebeios. duo, singuli singulos, sibi consules asserandos assiduâ operâ desumunt: uni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda, plebs. Nec delectum consules, nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde se fortunâ ad causam plebis, nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invalisse. alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris cæsos. Ea adversa civitati res vires tribunicie actioni adjecit. nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neve quis resciceretur in annum tribunus plebis; hand dubiè Icilius denotante senatu, quos mer-

cedem seditiosi tribunatus petere consulatum infimulabant. Tum delectus haberi, bellumque omnium ordinum consensu apparari coeptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda sublitterit, incertum diversi auctores faciunt: illa pro certo habenda, in quibus non dissentiant, ab arce Carventana quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum: Verrugiam in Volsceis eodem exercitu receptam, populationesque & prædas & in Æquis & in Volsco agro ingentes factas.

LVI, Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ mallent, comitia haberent: ita eventu comitiorum Patres vicere. namque tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii creati sunt, C. Julius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt à patriciis, (cujus eos Icilius tum quoque infimulabant) quòd turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum à plebeiis avertissent. Volscos deinde & Æquos, seu Carventana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium ad iram compulisset, fama assertur summâ vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse: eorum legatos utriusque gentis populos circumisse, castigantes ignaviam, quòd, abditi intra muros, populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium, passi essent. jam non exercitus modò armatos, sed colonias etiam, in suos fines mitti: nec ipsos modò Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donâsse. Ad hæc quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus juniorum conscribebatur. Ita omnium populorum juvenus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu majore etiam, quàm res erat, nunciantur Romam, senatus extemplo (quod in rebus trepidis ultimum consilium erat)

dictatorem dici iussit. quam rem ægrè passos Julium Corneliumque ferunt; magnoque certamine animorum rem actam: quum primores Patrum, nequicquam conquesti, non esse iam auctoritate senatûs tribunos militum, postremò etiam tribunos plebei appellarent, & consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebei, læti discordiâ Patrum, nihil esse in his auxilii dicerent, qui non civium, non denique hominum numero essent; si quando promiscui honores, communicata respublica esset, tum se animadversuros, ne qua, superbiâ magistratuum, irrita senatusconsulta essent; interim patricii, soluti legum magistratuumque verecundiâ, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.

LVII. Hæc contentio minimè idoneo tempore, quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes hominum: donec, ubi diu alternis Julius Corneliusque, *quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum mandatum sibi à populo eripi honorem*, disseruerent; tum Ahala Servilius tribunus militum, *Tacuisse se tamdiu*, ait, *non quia incertus sententia fuerit; (quem enim bonum civem discernere sua à publicis consilia?) sed quia maluerit, collegas suâ sponte cedere auctoritati senatûs, quàm tribuniciam potestatem adversus se implorari paterentur*. Tum quoque, *si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis pertinacis sententia. sed, quum belli necessitates non expectent humana consilia, potior sibi collegarum gratiâ rempublicam fore: & si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte proximâ dicturum: ac, si quis intercedat senatusconsulto, auctoritate se fore contentum*. Quo facto quum haud immeritam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus, exemplo fuit collegas eumque intuentibus, quàm gratia atque honos opportuniora interdum non cupientibus essent. Bellum haud memorabile fuit. uno atque eo facili prælio cæsi ad Antium

hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum, castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non defuisse fortunæ videretur, felicitate, quam gloriâ, major in urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum, mentione nullâ comitiorum consularium habitâ, (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum verò gravior cura Patribus incessit; quippe quum prodi causam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeis candidatos, omnium, etiam dignorum, tædium fecerant; sic tum, primoribus Patrum splendore gratiâque ad petendum præparatis, omnia loca obtinere; ne cui plebeio aditus esset. Quatuor creati sunt, omnes jam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, N. Fabius Vibulanus, C. Servilius Ahala. hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem favorem unicâ moderatione partum.

LVIII. Eo anno, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ. quibus venientibus ad finem legatio Veientium obviâ fuit. Petere, ne prius, quam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur. ab senatu impetratum, quia discordiâ intestinâ laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur. tantum afuit, ut ex incommodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. ubi tantum in tempore fuit momenti. ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi à Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causâ in senatu magis fuit, quam in tribunis: qui, quia summâ vi restare annuntiabantur, parum cogitaverunt, nullâ virtute su-

perari humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen, nec vivi, nec post mortem, inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Corneliis Cossis, N. Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum consulari potestate, Vejens bellum motum ob superbum responsum Vejentis senatûs; qui legatis repetentibus res, ni facerent properè urbe finibusque, daturos, quod Lars Tolumnius dedisset, responderi iussit. id Patres agrè passi decrevere, ut tribuni militum de bello indicendo Vejentibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod ubi primò promulgatum est, fremere juvenus, *Nondum, debellatum cum Volscis esse: modò duo præsidia occisione occisa, & eum periculo retineri.* Nullum annum esse, quo non acie dimicetur: &, tanquam pœniteat laboris, novum bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui omnem Etruriam sit conitaturus. Hæc suâ sponte agitata. insuper tribuni plebis accendunt: *Maximum bellum Patribus cum plebe esse dicunt: eam de industria vexandam militiâ, trucidandamque hostibus objici: eam procul urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor libertatis coloniarumque, aut agri publici, aut suffragii libere ferendi consilia agitet: prensantesque veteranos, stipendia cujusque & vulnera ac cicatrices numerabant: quid jam integri esse in corpore loci ad nova vulnera accipienda? quid super sanguinis, qui dari pro republica posset? rogitantes.* Hæc quum in sermonibus concionibusque interdum agitantes avertissent plebem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ legis: quam, si subiecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

LIX. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio apparuit, tripartitò ad devastandos fines discessere. Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras: quacumque incescere, latè populati sunt tecta agrosque, ut distinerent Volscos:

Fabius, quod maximè petebatur, ad Anxur oppugnandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ sunt; urbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Servilio Ahala quum imminuentem urbi collem cepissent; ex loco altiore, quâ nulum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu moenia invasere. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infamam tuebantur, locum dedere scalas admovendi, plenaque hostium cuncta erant, & immitis diu cædes pariter fugientium ac resistentium armatorum atque inermium fuit. cogebantur itaque victi, quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repentè, ne quis præter armatos violaretur, reliquam omnem multitudinem voluntariam exiit armis: quorum ad duo millia & quingenti vivi capiuntur. à cetera præda Fabius militem abstulit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur discedens esse, qui ceteros Volscos à præsidio ejus loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum vetere fortunâ opulentum tres exercitus diripere. eaque primùm benignitas imperatorum plebem Patribus conciliavit. Additum deinde omnium maximè tempestivo principum in multitudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet, quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere esset.

LX. Nihil acceptum unquam à plebe tanto gaudio traditur. Concursum itaque ad curiam esse, prensatasque exeuntium manus, & Patres verè appellatos; effectum esse fatentibus, ut nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas juvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atque operatum reipublicæ esset; tum,

quod ultro sibi oblatum esset, non à tribunis plebis unquam agitatum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex gaudium cumulationemque gratiam rei. Tribuni plebis, communis ordinum lætitiæ concordiaque soli expertes, negare, *Tam id letum Patribus universis nec prosperum fore, quàm ipsi crederent. consilium specie primâ melius fuisse, quàm usu appariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neque, id etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus jam emerita stipendia essent, meliore conditione alios militare, quàm ipsi militassent; & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorum facere.* His vocibus moverunt partem plebis. postremò, indicto jam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulisset. Patres bene ceptam rem perseveranter tueri: conferre ipsi primi: &, quia nondum argentum signatum erat, æs grave plaustris quidam ad ærarium convehentes, speciosam etiam collationem faciebant. Quum senatus summâ fide ex censu contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito conferre incipiunt. quos quum & à Patribus collaudari, & à militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum vidit, repentè, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi est ortum. &, lege perlatâ de indicendo Vejentibus bello, exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum consulari potestate Vejos duxere.

LXI. Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinctius Cincinnatus, C. Julius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius Medullinus tertium, M. Æmilius Mamercinus. Ab hiis primùm circumfessi Veji sunt; sub ejus initium obsidionis quum Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ tuendi Vcientes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti

anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum advocatâ bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitum tertium, M. Sergium Fidenatem, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossam, K. Fabium Ambustum, Sp. Nautilium Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnae fuit. Artena inde, Volscorum oppidum, ab tribunis obsideri cœpta. inde inter eruptionem tentatam, compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrumpendi. præterque arcem cetera capta. in arcem munitam naturâ globus armatorum concessit. Infra arcem casi captique multi mortales. arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis præsidii habebat; aut spem dabat deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur, in arcem convector. tædioque recessum inde foret, ni servus arcem Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti cepere. à quibus quum custodes trucidarentur, cetera multitudo, repentino pavore oppressa, in deditionem venit. Dirutâ & arce & urbe Artenâ, reductæ legiones ex Volscis omnisque vis Romana Vejos conversa est. proditori, præter libertatem, duarum familiarum bona in præmii-um data. Servius Romanus vocitatus. Sunt, qui Ar-tenam Vejentium, non Volscorum, fuisse credant. Præbet errorem, quòd ejusdem nominis urbs inter Cære atque Vejos fuit: sed eam reges Romani delevere, Cæretumque, non Vejentium, fuerat. Altera hæc nomine eodem in Volco agro fuit, cujus excidium est dictum.

LIBER V.

E P I T O M E.

II, &c. **I**N obsidione Vejorum hibernacula militibus facta sunt. ea res, quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per biemem militia requiem. VII. Equites tum primùm equis suis merere cœperunt. XV. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. XIX, XX, XXI. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Vejos cepit: XXII. Simulacrum Junonis Romam transtulit: XXIII. Decimam partem prada Delphos Apollini misit. XXVII. Idem tribunus militum, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit: statimque deditione factâ, Faliscorum victoriam justitiâ consecutus est. XXXI. Quum alter ex censoribus C. Julius decessisset, in locum ejus M. Cornelius successit. nec id postea factum est: quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est. XXXII. Furius Camillus, quum ei dies à L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exilium abiit. XXXIII. &c. Quum Senones Galli Clusium obsiderent, & legati, à senatu missi ad componendam inter eos & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum stetissent; hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, XXXVIII, XXXIX. &c. fusisque ad Alliam flumen Romanis, cepere urbem, præter Capitolium, in quod se juvenus contulerat: XLI. Majores natu, cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis adium sedentes, occiderunt. XLVII. Et quum per averSAM partem Capitoli jam in summum evassissent, proditi clangore anserum, M. Manlii præcipuè operâ dejecti sunt. XLVIII. Coactis deinde propter famem Romanis descendere, ut mille pondo auri darent, & hoc pretio finem obsidionis emerent; XLIX. Furius Camil-

lus, dictator absens creatus, inter pendendum aurum cum exercitu venit, & Gallos post sextum mensem urbe expulit, ceciditque. L. Ædes Ajo Locutio facta: quo loco ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos. Dictum est, ad Vejos migrandum esse propter incensam & dirutam urbem. LI, &c. Quod consilium Camillo auctore discussum est. LV. Movit populum vocis quoque omen ex centurione audita, quum in forum venisset, manipulariis suis dixerat, Sta milēs: hīc optimē manebimus.

I. **P**ACE alibi partā, Romani Veji que in armis erant tantā irā odioque, ut victis finem adesse appareret. Comitia utriusque populi longē diversā ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum: octo, quot nunquam antea, creati, M. Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varus, L. Julius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Vejentes contrā tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non majore odio regni, quàm ipsius regis. gravis jam is antea genti fuerat opibus superbiâque, quia solennia ludorum, quos intermitteri nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, ex medio ludicro repentē abduxit. Gens itaque, ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Vejentibus negandum, donec sub rege essent, decrevit. cujus decreti suppressa fama est Vejis propter metum regis; qui, à quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nunciabantur, tamen, quia omnibus conciliis eam rem agitari assereba-

tur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent: alia in urbem & contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

II. Quum spes major imperatoribus Romanis in obsidione, quàm in oppugnatione, esset; hibernacula etiam, res nova militi Romano, ædificari cœpta: conciliumque erat, hiemando continuare bellum. quod postquam tribunis plebis, jamdiu nullam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum, in concionem profiliunt, sollicitant plebis animos, Hoc illud esse dicunt, quod ara militibus sint constituta. nec se fessisse, id donum inimicorum veneno illitum fore. Venisse libertatem plebis: remotam in perpetuum & ablegatam ab urbe & ab republica juventutem, jam ne hiemi quidem aut temporis anni cedere, ac domos & res invisere suas. Quam putarent continuata militia causam esse? nullam profecto aliam inventuros, quàm ne quid per frequentiam juvenum eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. Vexari præterea & subigi multo acrius, quàm Vejentes, quippe illos hiemem sub tellis suis agere, egregiis muris sitque naturali urbem tutantes: militem Romanum in opere ac labore, nivibus pruiniisque obrutum, sub pellibus durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terrâ marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges, neque ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos consules, neque triste dictatoris imperium, neque importunos decemviros injunxisse servitutis, ut perennem militiam facerent, quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui proconsularem imaginem tam senam ac truce fecerint? Sed id accidere haud immerito. non fuisse ne in octo quidem tribunis militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc jam octojuges ad imperia obtinenda ire; & ne in turba quidem habere plebeium quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & cives eorum, non

servos, militare, quos hieme saltem in domos ac testa reduci oporteat : & aliquo tempore anni parentes liberosque ac conjuges invisere, & usurpare libertatem. & creare magistratus. Hæc, taliaque vociferantes adversarium haud impari nacti sunt Ap. Claudium, relictum à collegis ad tribunicias seditiones comprimendas; virum imbutum jam ab juvenia certaminibus plebeiis : quem auctorem aliquot annis antè fuisse memoratum est, per collegarum intercessionem, tribunicia potestatis dissolvendæ.

III. Is tum jam, non promptus ingenio tantum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit : *Si unquam dubitatum est. Quirites, utrum tribuni plebis vestræ, an suæ, causâ seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari certum habeo. & quum lator, tandem longi erroris vobis finem factum esse, tum, quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos reipublice gratulor. An est quisquam, qui dubitet, nullis injuriis vestris, si quæ fortè aliquando fuerunt, unquam aequè, quam munere Patrum in plebem, quum era militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitados esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum, quam dissolvendæ maxime tribunicia potestatis rentur esse? Sic, hercule, tanquam artifices improbi, opus querunt : qui & semper ægri aliquid esse in republica volunt, ut sit, ad cujus curationem à vobis adhibeantur. Utrum enim defenditis, an impugnatis plebem? utrum militantium adversarii estis, an causam agitis? nisi fortè hoc dicitis, Quicquid Patres faciunt, displicet; siue illud pro plebe, siue contra plebem est. Et, quemadmodum servis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterque in his beneficio ac maleficio abstineri æquum censent : sic vos ingerdicitis Patribus commercio plebis; ne nos comitate ac munificentia nostrâ provocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atque obediens sit. Quanto tandem, si quicquam in vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis, & quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum at-*

que obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finitimos brevi futurum esse?

IV. Atque ego, quàm hoc consilium collegarum meorum, quo al'ducere infectâ re à Vejis exercitum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea disseram: nunc de ipsa conditione dicere militantium libet. Quam orationem, non apud vos solum, sed etiam in castris, si habeatur, ipso exercitu disceptante, equam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in mentem venire posset, adversariorum certe orationibus contentus essem. Negabant nuper, danda esse æra militibus, quia nunquam data essent. quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid novi adjectum commodi sit, eis laborem etiam navum pro portione injungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasque, dissimillima naturâ, societate quadam inter se naturali sunt juncta. Molestè antea ferebat miles, se suo sumptu operam reipublicæ præbere: gaudebat idem, partem anni se agrum suum colere; querere, unde domi militiæque se ac suos tueri posset. Gaudet nunc, fructui sibi rempublicam esse, & latus stipendium accipit. æquo igitur animo patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa non est, paulo diutius abesse. An, si ad calculos eum respublica vocet, non meritò dicat? annua æra habes, annuam operam ede. An tu æquum censes, militiâ semestri solidum te stipendium accipere? invitus in hac parte orationis, Quirites, moror: sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur. at nos tanquam cum civibus agere volumus: agique tanquam cum patria nobiscum æquum censemus. Aut non suscipi bellum oportuit; aut geri pro dignitate populi Romani, & perfici quàm primùm oportet. Perficietur autem, si urgemus obsessos: si non antè abscedimus, quàm spei nostræ finem captis Vejis imposuerimus. Si, hercule, nulla alia causa, ipsa indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa Gracia: quàm precul ab domo?

quot terras, quot maria distans? nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis nostra, annuam oppugnationem perferre piget: scilicet, quia levis causa belli est, nec satis quidquam iusti doloris est, quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellârunt, in pace nunquam fidi fuerunt: agros nostros milles depopulati sunt: Etrusci defecere à nobis cogerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra jus gentium cadis impia legatorum nostrorum: Etruriam omnem adversus nos concitare voluerunt, hodieque id moluntur: res repentes legatos nostros, haud procul asuit, quin violarent.

V. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? si nos tam iustum odium nihil movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus septa urbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, & culta evastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est, qui dubitet, illos, non à cupiditate solum ulciscendi, sed etiam necessitate impositâ ex alieno pradandi, quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? non differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud, quod propriè ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendium extorquere voluerint, nunc consultum repenti volunt, quale est? Vallum fossamque, ingentis utramque rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primò pauca, postea, exercitu aucto, creberrima fecerunt: muniti ones non in urbem modò, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. Quid turres, quid vineas testudinesque & alium oppugnandarum urbium apparatus loquar? quum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem jam operis tandem per ventum; relinquendane hæc censetis, ut ad astatem rursus novus de integro bis instituendis exsudet labor? quanto est minus opera tueri facta, & instare, & perseverare, defungique curâ? Brevis enim profectò res est, si uno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has intervallaque lentiores spem nostram facimus. loquor de opere, & de temporis iactura. Quid? periculi, quod differendo bello adimus, num obvisci nos hæc tam crebra Etruria concilia de mittendis Vejos auxiliis patiuntur?

Ut nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros : quantum in illis est, capere Vejos licet. quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animum postea fore ? quum, si laxamentum dederis, major frequentiorque legatio itura sit : quum id, quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Vejis, spatio interposito mutari possit, vel consensu civitatis, ut eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obsistere regnum suum salutem civium nolit. Videte, quot res, quam inutiles, sequantur illam viam consilii : jactura operum tanto labore factorum, vastatio imminens finium nostrorum, Etruscum bellum pro Vejente concitatum. Hac sunt, tribuni, consilia vestra, non, hercule, dissimilia, ac si quis agro, qui, curari se fertiter passus, extemplo convalescere possit, cibi gratiæ præsentis aut potionis longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. Si, me Dius Fidius, ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certè militia plurimum intererat, insuescere militem nostrum, non solum paratam victoriâ frui ; sed, si res etiam lentior sit, pati tedium, & quamvis sera spei exitum expectare ; & si non sit æstate perfectum bellum, hiemem opperiri ; nec, sicut æstivas aves, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque rapit ; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quam vel lusus ac voluptas elicere solet ? Adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non possint ? ut, tanquam navale bellum, tempestatibus captandis & observando tempore anni, gerant, non æstus, non frigora pati possint ? Erubescant profectò, si quis eis hac objiciat ; contendantque, & animis & corporibus suis virilem patientiam inesse, & se juxta hieme atque æstate bella gerere posse : nec se patrocinium molliæ inertique mandasse tribunis, & meminisse, hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis majores suos creasse. Hac virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Vejos tantum, nec hoc bellum intueri, quod instat ; sed fa-

*nam & ad alia bella & ad ceteros populos in posterum quæ-
re. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re pu-
tatis? utrùm tandem finitimi populum Romanum eum esse pu-
tent, cujus si qua urbs primum illum brevissimi temporis susti-
nuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis
nostri, ut exercitum Romanum non iedium longinquæ oppugna-
tionis, non vis biemis ab urbe circumfessa semel amovere pos-
sit, nec finem ullum alium belli, quàm victoriam, noverit;
nec impetu potius bella, quàm perseverantiâ, gerat? quæ in
omni quidem genere militiæ, maximè tamen in obsidendis urbi-
bus, necessaria est; quarum plerasque, munitionibus ac natu-
rali situ inexpugnabiles, fame sitique tempus ipsum vincit atque
expugnat: sicut Vejos expugnabit; nisi auxilio hostibus tribuni
plebis fuerint, & Romæ invenerint præsidia Vejentes, quæ ne-
quicquam in Etruria querunt. An est quicquam, quod Vegen-
tibus optatum æquè contingere possit, quàm ut seditionibus pri-
mum urbs Romana, deinde velut ex contagione castra implean-
tur? At, hercule, apud hostes tanta modestia est, ut non
obsidionis tadio, non denique regni, quicquam apud eos nova-
tum sit; non negata auxilia ab Etruscis irritaverint animos.
moriatur enim extemplo, quicumque erit seditionis auctor. nec
cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. Fu-
stuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Au-
ctores signa relinquendi, & deferendi castra, non uni aut alteri
militi, sed universis exercitibus, palam in concione audiuntur.
adeo quicquid tribunus plebi loquitur, etsi prodenda patriæ dis-
solvendaque reipublicæ est, assuetis aequi audire; &, dulcedine
potestatis ejus capti, qualibet sub ea scelera latere finitis. Re-
liquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris & apud
milites agant, & exercitus corrumpant. ducibusque parere non
patiantur: quoniam ea demum Romæ libertas est, non sena-
tum, non magistratus, non leges, non mores majorum, non in-
stituta patrum, non disciplinam vereri militiæ.*

VII. Par jam etiam in concionibus erat Appius tri-
bunus plebis; quum subito, unde minimè quis crederet,
accepta calamitas apud Vejos & superiorem Appium

in causa, & concordiam ordinum majorem ardoremque ad obsidendos pertinaciùs Vejos fecit. Nam quum agger promotus ad urbem, vineæque tantum non jam injunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu sunt intentiùs, quàm nocte custodiuntur, patefactâ repente portâ, ingens multitudo, facibus maximè armata, ignes conjecit: horæque momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multique ibi mortales nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque iniecit, ne tum verò sustineri nec in urbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ reipublicæ insultarent: quum repente, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio priùs inter sese habito, senatum adeunt; factâque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos* promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaue ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. *Pedestris ordinis se, aiunt, nunc esse, operamque reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Vejos, seu quò aliò ducere velint. si Vejos ducti sint, negant, se inde priùs, quàm captâ urbe hostium, redituros esse.* Tum verò jam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari jussi; neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem, in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiâ. Beatam urbem Romanam, & invictam, & æternam illâ concordia dicere: laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemque senatûs. Certatim Patribus plebique manare gaudio lacrimæ; donec, revocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *Ut tribuni militares, concii-*

one advocatâ, peditibus equitibusque gratias agerent : memorem pietatis eorum erga patriam dicerent senatum fore. placere autem, omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam ara procedere. & equiti certus numerus æris est assignatus. Tum primùm equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Vejos non amissâ modò restituit opera, sed nova etiam instituit. ab urbe commectus intentiore, quàm antea, subvehi curâ ; ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

VIII. Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit C. Servilium Aham tertium, Q. Servilium, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M. Sergium iterum. his tribunis, dum cura omnium in Vejens bellum intentâ est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum, & Volscos mercatores vulgò receptando, proditis repentè portarum custodibus, oppressum est. minus militum periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotiabantur. Nec Vejis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter se irarum, quàm adversus hostes animi, habuerunt : & auctum est bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Vejis, bello quoque Romano se proximos fore credentes ; Falisci propriâ etiam causâ infesti, quòd Fidenati bello se jam antea immiscuerant, per legatos ultrò citròque missos jurejurando inter se obligati, cum exercitibus necopinatò ad Vejos accessere. Fortè eâ regione, quâ M. Sergius tribunus militum præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere ; quia Etruriam omnem excitam sedibus magnâ mole adesse Romani crediderant. eadem opinio Vejentes in urbe concitavit. Ita ancipiti prælio castra Romana oppugnabantur ; concursantesque, quum huc atque illuc signa transferrent, nec Vejentem satis cohibere in-

tra munitiones, nec suis munimentis arcere vim, ac tueri se ab exteriori poterant hoste. una spes erat, si ex majoribus castris subveniretur, ut diversæ legiones, aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius, privatim Sergio invisus infestusque. is, quum pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque inveli hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: si opus foret auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Hujus arrogantiam pertinacia alterius æquabat; qui, ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste, quàm vincere per civem, maluit. Diu in medio cæsi milites; postremò, desertis munitionibus, perpauci in majora castra, pars maxima atque ipse Sergius Romam pertenderunt. ubi quum omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginium ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumque inter collegas maledictis, pauci reipublicæ, huic atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverunt, adfunt.

IX. Primores Patrum, sive culpâ sive infelicitate imperatorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, *Non expectandum justum tempus comitiorum, sed ex templo novos tribunos militum creandos esse, qui Kalendis Obobribus magistratum occiperent.* In quam sententiam quum pedibus iretur, ceteri tribuni militum nihil contradicere. at enimvero Sergius Virginiusque, propter quos poenitere magistratum ejus anni senatum apparebat, primò deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse. Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repentè minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatûs essent, se in vincula eos duci jussuros esse. Tum C. Servilius Ahala tribunus militum: *Quod*

ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras, ne ego libenter experirer, quàm non plus in his juris, quàm in vobis animi, esset. Sed nefas est tendere adversus auctoritatem senatus. proinde & vos desinite inter nostra certamina locum injuria querere: & collega aut facient, quod censet senatus, aut, si pertinacius tendent, dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat. Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribuniciæ potestatis terculis inventam esse aliam vim majorem ad coercendos magistratus; victi consensu omnium comitia tribunorum militum habuere, qui Kalendis Octobribus magistratum occiperent: seque ante eam diem magistratu abdicavere.

X. L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, M. Emilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cossio iterum, K. Fabio Ambusto, L. Julio Iulo, tribunis militum consulari potestate, multa domi militumque gesta. nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, ad Vejos, & ad Capenam, & ad Falerios, & in Volscis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur: & Romæ simul delectu, simul tributo conferendo, laboratum est: & de tribunis plebei cooptandis contentio fuit: & haud parvum motum duo judicia eorum, qui paulo antè consulari potestate fuerant, excivere. Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi; nec juniores modò conscripti, sed seniores etiam coacti nomina dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militum numerus, tanto majore pecuniâ in stipendium opus erat: eaque tributo conferebatur, invitis conferentibus, qui domi remanebant, quia tuentibus urbem operâ quoque militari laborandum, serviendumque reipublicæ erat. Hæc per se gravia, indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant; ideo ara militibus constituta esse arguendo, ut plebis partem militiâ, partem tributo conficerent. Unum bellum annum jam tertium trahi, & consultò male geri,

ut diutius gerant. in quatuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, & pueros quoque ac senes extractos. Jam non aestatis nec hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam misera plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit; ut, quum confecta labore, vulneribus, postremo ætate corpora retulerint, incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint, tributum ex affecta re familiari pendant; araque militaria, velut sænore accepta, multiplicia reipublicæ redant. Inter delectum tributumque, & occupatos animos majorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequii. Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ causâ effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit, ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrociniū. is, quod petissent Patres quidam, primo incepto repulsi, tamen tribunos militum expugnasse, vociferans, legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum; & eò revolvi rem, ut aut patricii, aut patriciorum affectu habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditiōe collegarum factum arguere. Quum arderent invidiâ, non Patres modò, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptaverant; tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarum, in Sergium Virginiumque, prioris anni tribunos militares, incurrunt: in eos ab se iram plebis invidiamque, die dictâ, avertunt. Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia longinquitæque belli sit gravis, qui clade acceptâ ad Vejos doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinis, lugubres domos habeant; iis publici privatique doloris exsequendi jus potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam ab se, memo-

rant. Omnium namque malorum in Sergio Virginioque causas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui, noxii ambo, alter in alterum causam conferant, fugam Sergii Virginii, Sergius proditorem increpans Virginii. Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo verisimilius sit, compacto eam rem & communi fraude patriciorum actam. Ab his & prius datum locum Vejentibus ad incendenda opera, belli trahendi causa; & nunc proditum exercitum, tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consensescat ad Vejos juventus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaque urbana celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint. Prajudicium jam de reis & ab senatu, & ab populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse. nam & senatusconsulto eos ab republica remotos esse, & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse: & populum Romanum tribunos credisse, qui non Idibus Decembribus die solenni, sed extemplo Kalendis Octobribus magistratum occiperent, quia stare diutius respublica, his manentibus in magistratu, non posset. Et tamen eos, tot iudiciis confessos praedamnatosque, venire ad populi iudicium; & existimare, defunctos se esse, satisque poenarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, non poenam irrogatam; quippe & collegis abrogatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum fugam trepidum, plenum vulnorum ac pavore incidentem portis exercitum viderint, non fortunam aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunamque L. Virginii ac M. Sergii sit execratus detestatusque. Minimè convenire, quibus iratos quisque Deos precatus sit, in iis sua potestate, quum liceat & oporteat, non uti. Nunquam Deos ipsos admovere nocentibus manus, satis esse, si occasione ulciscendi laesos arment.

XII. His orationibus incitata plebs denis millibus

eris gravis reos condemnat, nequicquam Sergio Martem communem belli fortunamque accusante, Virgilio deprecante, ne infelicio domi, quam militiæ, esset. In hos versa ira populi, cooptationis tribunorum fraudisque, contra legem Treboniam factæ, memoriæ obscuram fecit. Victores tribuni, ut præsentem mercedem iudicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militiæ ita prosperè gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum spei. namque Vejis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidisque firmantur. Præerant tribuni militum M. Æmilius & K. Fabius. M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra moenia inventi: prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis depopulato agro, Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm; &, postquam vis irrita erat, vallo fossæque obsideri cæptum. Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium rerum, seditio intestina majore mole coorta, quam bella tractabantur. &, quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quum tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabilientiæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisque ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris; non tamen ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi juris causâ, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, L. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publius Volscus. Ipsa plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse; non is modò, qui creatus erat, vir nullis antè honoribus usus, vetus tantum sena-

tor, & ætate jam gravis. Nec satis constat, cur pri-
mus ac potissimus ad novum delibandum honorem sit
habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus mili-
tum priore anno fuerat, triplexque stipendium equiti-
bus dederat, gratiâ extractum ad tantum honorem cre-
dunt. alii orationem ipsum tempestivam de concor-
dia ordinum, Patribus plebique gratam, habuisse. Hac
victoriâ comitiorum exultantes tribuni plebis, quod
maximè rempublicam impediabat, de tributo remise-
runt. collatum obedienter, missumque ad exercitum
est.

XIII. Anxur in Volscis brevi receptum est, negle-
ctis die festo custodiis urbis. Insignis annus hieme ge-
lidâ ac nivôsâ fuit, adeo ut viâ clausâ, Tiberis inna-
vigabilis fuerit. annona ex antè convecta copia nihil
mutavit. Et quia P. Licinius, ut ceperat haud tumultu-
osè magistratum, majore gaudio plebis, quàm indi-
gnatione Patrum, ita etiam gessit; dulcedo invasit pro-
ximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi.
Unus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit:
plebeios alios tribunos militum consulari potestate o-
mnes ferè centuriâ dixere, M. Pomponium, C. Duili-
um, Voleronem Publilium, Cn. Genucium, L. Atili-
um. Tristem hiemem, sive ex intemperie cœli, ra-
ptim mutatione in contrarium factâ, sive alia qua de
causa, gravis pestilensque omnibus animalibus æstas ex-
cepit. cujus insanabili pernicië quando nec causa nec
finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto
aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lectisternio tunc
primùm in urbe Romana facto, per dies octo Apolli-
nem, Latonanique & Dianam, Herculem, Mercurium
atque Neptunum tribus, quàm amplissimè tum appa-
ri poterat, stratis lectis placavere. Privatim quoque
id sacrum celebratum est. totâ urbe patentibus januis,
promiscuoque usu rerum omnium in propatulo posito,
notos ignotosque passim advenas in hospitium ductos

ferunt ; & cum inimicis quoque benignè ac comiter sermones habitos, jurgiis ac litibus temperatum ; victis quoque dempta in eos dies vincula ; religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Vejos terror multiplex fuit ; tribus in unum bellis collatis. namque eodem, quo antea, modo circa munimenta, quum repentè Capenates Faliscique subsidio venissent, adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Ante omnia adjuvit memoria damnationis Sergii ac Virginii. itaque majoribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio circumductæ copiar, Capenates in vallum Romanum versos, ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta avertit. repulso deinde infecuti victores ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post jam palantes, veluti fortè oblatis, populatores Capenatis agri reliquias pugnae absumpsere : & Vejentium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, objectis foribus extremos suorum excludere.

XIV. Hæc eo anno acta. Et jam comitia tribunorum militum aderant, quorum propè major Patribus, quàm belli, cura erat ; quippe non communicatum modò cum plebe, sed propè amissum, cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi verecundiam crederent fore, nihilominus ipsi, perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modò, sed Deos etiam, excipiebant ; in religionem vertentes comitia biennio habita : priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis similem coortam : proximo non prodigia, sed jam eventus, pestilentiam agris urbiue illatam haud dubiâ irâ Deum : quos pestis ejus arcendæ causâ placandos esse, in libris fatalibus inventum sit. Comitibus, auspiciatò quæ sic

rent, indignum Diis visum honores vulgari, discriminaque gentium confundi. Præterquam majestate potentium, religione etiam attoniti homines patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Vejos nihil admodum memorabile actum est. tota vis in populatibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus à Faleriis, Camillus à Capena, prædas ingentes egerè, nullà incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

XV. Prodigia interim multa nunciari; quorum pleraque, & quia singuli auctores erant, parum credita spretaque; & quia, hostibus Etruscis, per quos ea procurarent, aruspices non erant. in unum omnium curæ versæ sunt, quòd lacus in Albano nemore sine ullis celestibus aquis, causæ quæ alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpretis factis oblatus senior quidam Vejens, qui, inter cavillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscoque, vaticinantis in modum cecinit, *Præusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potitarum Veiis Romanum.* Quod primo, velut temere jactum, sperni, agitari deinde sermonibus ceptum est; donec unus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum, (jam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambagès de lacu Albano jaceret? postquam audivit aruspicem esse, vir haud intacti religionè animi, causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle, ad colloquium vatem elicit. Quumque progressi ambo à suis longius essent inermes, sine ullo metu; prævalens

juvenis Romanus senem infirmum, in conspectu omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset, respondit: *Profectò iratos Deos Vejenti populo illo fuisse die, quæ sibi eam mentem objecissent, ut excidium patriæ fatale prodederet. itaque, quæ tum cecinerit divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare posse; & tacendo forsitan, quæ Dii immortales vulgari velint, haud minus, quàm celanda effando, nefas contrahi.* Sic igitur libris fatalibus, sic disciplinâ Etruscâ traditum esse, ut quando aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus ritè emisisset, victoriam de Vejentibus dari. antequam id fiat, Deos mænia Vejentium deserturos non esse. Exsequebatur inde, quæ solennis derivatio esset. Sed auctorem levem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decrevere, legatos sortisque oraculi Pythici exspectandas.

XVI. Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate, L. Julius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inferunt. Eo anno Tarquinienfes novi hostes exorti. quia simul multis bellis, Volscorum ad Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Vejenti quoque & Falisco & Capenati bello occupatos videbant Romanos, nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrum ac plebis; inter hæc locum injuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanum cohortes expeditas mittunt. aut enim passuros inultam eam injuriam Romanos, ne novo bello se onerarent: aut exiguo, coque parum valido, exercitu persecuturos. Romanis indignitas major quàm cura, populationis Tarquinienfium fuit, eo nec magno conatu sus-

cepta, nec in longum dilata res est. A. Postumius & L. Julius non iusto delecta, (etenim ab tribunis plebis impediabantur) sed propè voluntariorum, quos adhortando incitaverant, coactâ manu, per agrum Cærëtem obliquis tramitibus egressi, redeuntès à populationibus gravesque prædâ Tarquinienfes oppreflere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis; & receptis agrorùm fuorum fpoliis, Romam revertuntur. Blduum ad recognofcendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hoftium ipforum) fub hafta venièrè: quodque inde redactum, militibus eft divifum. Cetera bella, maximèque Vejens, incertè exitus erant. Jamque Romani, desperatâ opè humanâ, fata & Deos fpectabant, quum legati ab Delphis venerunt, fortem oraculi afferentes, congruentem refponfo captivi vatis. *Romane, aquam Albanam cavè latus contineri, cavè in mare manare fuo flumine finas. emiffam per agros rigabis, diffipatamque rivis exfingues. Tum tu infifte audax hoftium muris; memor, quam per tot annos obfides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. Bello perfetto, donum amplum victor ad meâ templa portato: fâcraque patria, quorùm omiffa curâ eft, infâurata, ut affolet, facito.*

XVII. Ingens inde haberi captivus vates cœptus, eumque adhiberi tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigiû Albani procurationem ac Deos ritè placandos cœpere. Inventumque tandem eft, ubi neglectas cœremonias intermiſſumve folenne Dii arguerent; nihil profectò aliud eſſe, quàm magiftratus, vitio creatos, Latinas facrumque in Albano monte non ritè concepiffè. Unam expiationem eorum eſſe, ut tribuni militum abdicarent fe magiftratu, auſpicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur. Ea ita facta funt ex ſenatusconſulto. Interreges tres deinceps fore, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus. Nunquam deſitum interim turbari, comitia in-

terpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, ut major pars tribunorum militum ex plebe crearetur. Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita, postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Vejos communi animo consilioque omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent, responsum est: antea se id Vejentibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent. nunc jam pro se fortunam suam illis negare; maxime in ea parte Etruriæ. Gentem invisitatam, novas accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominique & presentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui juventutis suæ voluntate ad id bellum eant, non impediatur. Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut sit, cœptæ.

XVIII. Haud invitis Patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum jam tum exactæ ætatis: omnesque deinceps ex collegio ejusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Mænium, P. Mælium, Cn. Genucium, L. Atilium: qui priusquam renunciarentur, jure vocatis tribubus permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utilis, memoriâ nostri magistratûs vos his comitiis petere in insequentem annum video. Si collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos, me jam non eundem, sed umbram nominæque P. Licinii relictum videtis. vires corporis affecta, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. Ea vobis, inquit, juvenem, filium tenens, effigiem atque imaginem ejus, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego, institutum disciplinâ meâ, vicarium pro me reipublica do dicoque. Vosque quaeso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meisque præcipue adjectis precibus, mandetis. Datum id petenti patri;

filiusque ejus P. Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis, quos suprâ scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni militum, profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum majore animo gerunt, quàm consilio, præcipitavere in insidias. Genucius, morte honestâ temeritatem luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius, in editum tumultum ex multa trepidatione militibus collectis, aciem restituit; nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiz erat, quàm cladis, acceptum; quæ propè in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romæ modò, quò multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Vejos. Ægrè ibi miles retentus à fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso, victorem Capenatem ac Faliscum Etruriæque omnem juventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, jam castra ad Vejos oppugnari, jam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant: concursumque in muros est, & matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ: præcibusque ab Diis petitum, ut exitium ab urbis tectis templisque ac moenibus Romanis arcerent, Vejosque eum averterent terrorem, si sacra renovata ritè, si procurata prodigia essent.

XIX. Jam ludi Latinæque instauratæ erant: jam ex lacu Albano aqua emissâ in agros, Vejosque fata appetebant. Igitur, fatalis dux ad excidium illius urbis servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repenti mutaverat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis videri. Omnium primùm in eos, qui à Vejis in illo pavore fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maximè timendus militi esset. deinde, indicto delectu in diem certam, ipse interim Vejos

ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam ad scribendum novum exercitum redit, nullo de-
trectante militiam. Peregrina etiam juvenus, Latini
Hernicique, operam suam pollicentes ad id bellum, ve-
nere: quibus quum gratias in senatu egisset dictator,
satis jam omnibus ad id bellum paratis, ludos magnos
ex senatusconsulto vovit Vejis captis se facturum; æ-
demque Matutæ matris refectam dedicaturum, jam an-
tè ab rege Ser. Tullio dedicatam. Profectus cum ex-
ercitu ab urbe expectatione hominum majore, quàm
spe, in agro primùm Nepesino cum Faliscis & Cape-
natibus signa confert. Omnia ibi summâ ratione con-
silioque acta fortuna etiam, ut sit, secuta est. non præ-
lio tantùm fudit hostes, sed castris quoque exiit, in-
gentique prædâ est potitus; cujus pars maxima ad
quæstorem redacta est: haud ita multum militi datum.
Inde ad Vejos exercitus ductus, densioraque castella
facta; & à procursionibus, quæ multæ temerè inter
murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis injussu pu-
gnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omni-
um longè maximum ac laboriosissimum, cuniculus in
arcem hostium agi cœptus. quod ne intermitteretur o-
pus, neu sub terra continuus labor eosdem conficeret,
in partes sex munitorum numerum divisit: senæ horæ
in orbem operi attributæ sunt: nocte ac die nunquam
antè omissum, quàm in arcem viam facerent.

XX. Dictator, quum jam in manibus videret victo-
riam esse, urbem opulentissimam capi, tantumque præ-
dæ fore, quantum non omnibus in unum collatis antè
bellis fuisset; ne quam inde aut militum iram ex ma-
lignitate prædæ partitæ, aut invidiam apud Patres ex
prodiga largitione caperet, literas ad senatum misit:
Deum immortalium benignitate, suis consiliis patientiâ mi-
litum, Vejos jam fore in potestate populi Romani. quid de
præda faciendum censerent? Duæ senatum distinebant
sententiæ: senis P. Licinii, quem primum dixisse à filio

interrogatum ferunt, edici palam placere populo, ut, qui particeps esse prædæ vellet, in castra Vejos iret: altera Ap. Claudii, qui, largitionem novam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributis plebes conferret. Ejus enim doni societatem sensuras aequaliter omnium domos: non avidas in direptiones manus otiosorum urbanorum prærupturas fortium bellatorum præmia esse: quum ita ferme eveniat, ut segnior sit predator, ut quisque laboris periculique præcipuam petere partem soleat. Licinius contra suspectam & invisam semper eam pecuniam fore, aiebat; causasque criminum ad plebem, seditionum inde ac legum novarum, præbituram. Satiùs igitur esse, reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum succurri: & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope consensuerint. gratius id fore letiusque, quod quisque suâ manu ex hoste captum domum retulerit, quàm si multiplex alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere invidiam ex eo criminaque, eo delegasse ad senatum. Senatum quoque debere rejectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuique fors belli dederit. Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad prædam Vejentem, quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.

XXI. Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator, auspiciatò egressus, quum edixisset, ut arma milites caperent, *Tuo ductu, inquit, Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam urbem Vejos: tibi que hinc decumam partem prædæ voveo. Te simul, Juno Regina, quæ nunc Vejos colis, precor, ut nos victores in nostram, tuamque mox futuram, urbem sequare: ubi te dignum amplitudine tuâ templum accipiat.* Hæc precatus, superante multitudine, ab omnibus locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset.

Veientes, ignari se jam ab suis vatibus, jam ab externis oraculis proditos, jam in partem prædæ suæ vocatos Deos, alios, votis ex urbe sua evocatos, hostium templa novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere; nihil minùs timentes, quàm subrutis cuniculo mœnibus arcem jam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt; mirantes quidnam id esset, quòd, quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis movisset, tum, velut repentino icti furore, improvidi currerent ad muros. Insuper huic loco fabula: immolante rege Vejentium, vocem aruspiciis dicentis, *qui ejus hostia exta profecisset, ei victoriam dari*, exauditam in cuniculo, movisse Romanos milites, ut, adaperto cuniculo, exta raperent, & ad dictatorem ferrent. Sed in rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. Hæc, ad ostentationem scenæ, gaudentis miraculis, aptiora, quàm ad fidem, neque affirmare, neque refellere est operæ pretium. Cuniculus, delectis militibus eotempore plenus, in æde Junonis, quæ in Vejentana arce erat, armatos repenti edidit. & pars aversos in muris invadunt hostes: pars claustra portarum revellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque à mulieribus ac serviis jacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis dejectis ex muro undique armatis, patefactisque portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus impletur, omnibus locis pugnatur. Deinde, multâ jam editâ cæde, senescit pugna: & dictator præcones edicere jubet, ut ab inermi abstinetur. is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes cepti: & ad prædam miles permissu dictatoris discurret, quæ quum ante oculos ejus aliquantum spe atque opinione major, majorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cælum tollens precatus esse, *ut, si cui decorum*

hominumque nimia sua fortuna populi que Romani videretur, ut eam invidiam lenire, quam minimo suo privato incommodo publicoque, populo Romano liceret. Convertentem se inter hanc venerationem, traditur memoria: prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea eventu rem coniectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione urbis opulentissimæ est consumptus.

XXII. Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit. ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis. & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui rejecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum jam humanæ opes egestæ à Vejis essent, amoliri tum Deum dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quam rapientium, modo, cepere; namque delecti ex omni exercitu juvenes, purè lautis corporibus, candidâ veste, quibus deportanda Romam regina Juno assignata erat, venerabundi templum inire, primò religiose admoventes manus: quòd id signum more Etrusco, nisi certæ gentis sacerdos, attrectare non esset solitus. dein quum quidam, seu spiritu divino tactus, seu juvenili joco, *Visne Romam ire Juno?* dixisset, annuisse ceteri Deam conclamaverunt: inde fabulæ adjectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam. motam certè sede suâ parvi molimenti adminiculis, sequentis modo accepimus levem ac facilem translatu fuisse: integramque in Aventinum, æternam sedem suam, quòd vota Romani dictatoris vocaverant, perlata, ubi templum ei postea idem, qui voverat, Camillus dedicavit. Hic Vejorum occasus fuit, urbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultimâ clade indicantis: quòd decem æstates hiemes-

que continuas circumfessa, quam plus aliquanto cladium intulisset, quàm accepisset, postremò, jam fatotum denique urgente, operibus tamen, non vi, expugnata est.

XXIII. Romam ut nunciatum est, Vejos captos, quanquam & prodigia procurata fuerant; & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ; &, quantum humanis adjuvari consiliis potuerat res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, legerant; tamen, quia tot annis variè ibi bellatum erat, multæque clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit: &, priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarum matrum, grates Diis agentium, erant. Senatus in quatrimum, quot dierum nullo antè bello, supplicationes decernit. Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviàm effusis, celebrator, quàm ullius unquam antea fuit: triumphusque omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum excessit. Maximè conspectus ipse est, curru equis albis juncto urbem investus: parumque id non civile modò, sed humanum etiam, vñsum. Jovis Solisque equis æquiparari dictatorem, in religionem etiam trahebant: triumphusque ob eam unam maximè rem clarior, quàm gratior, fuit. Tum Junoni reginæ templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matri. atque, his divinis humanisque rebus gestis, dictaturâ se abdicavit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum, cui se decumam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices solvendum religione populum censerent; haud facitè inibatur ratio jubendi referre prædam populum, ut ex ea pars debita in sacrum secerneretur, tandem eò, quod levissimum videbatur, decursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vellet, quam sibi ipse prædam æstimasset suam, decumæ pretium partis in publicum deferret: ut ex eo donum aureum, dignum amplitudine templi ac numine Dei, ex di-

gnitate populi Romani fieret. Ea quoque collatio plebis animos à Camillo alienavit. Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt: impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesceret civitas, quàm quòd digni peterent.

XXIV. Vejis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. Cornelios, Cossium & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Corneliiis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte evenit. ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus, prædæque rerum agrestium actæ. nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat: cujus leniendæ causâ coloniam in Volscos, quò tria millia civium Romanorum scriberentur, deducendam censuerant: triumvirique ad id creati terna jugera & septunces virgum dividerant. Ea largitio sperni cœpta; quia spei majoris avertendæ solatium objectum censebant. Cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima urbs Veji agerque Vejentanus in conspectu sit, uberior ampliorque Romano agro? Urbem quoque urbi Romæ, vel situ, vel magnificentiâ publicorum privatorumque tectorum ac locorum, præponebant. quin illa quoque actio movebatur, quæ post captam utique Romam à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Vejos. Ceterum, partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Vejos; duasque urbes communis reipublicæ incolæ à populo Romano posse. Adversus quæ quum optimates ita tenderent, ut morituros se citius dicerent in conspectu populi Romani, quàm quicquam earum rerum rogaretur. quippe nunc in una urbe tantum dissensionum esse, quid in duabus fore? Victimæ ut quisquam victrici patria præferret? sueretur

maiores fortunam captis esse Vejis, quam incolumibus fuerit? Postremo, se relinqui à civibus in patria posse: ut relinquant patriam atque cives, nullam vim unquam subasturam; & T. Sicinium (is enim ex tribunis plebis rogationis ejus lator erat) conditorem Vejos sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente & auctore urbis Romæ.

XXV. Hæc quum fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiam traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quòd, ubi rixæ committendæ causâ clamor ortus esset, principes senatûs, primi turbæ offerentes se, peti, feriri, atque occidi jubebant. ab horum ætatibus dignitatibusque & honoribus violandis dum abstinerebatur, & ad reliquos similes conatus veracundia iræ obstabat; Camillus identidem omnibus locis concionabatur: *Haud mirum id quidem esse, furere civitatem, quæ, damnata voti, omnium rerum potiorum curam, quam religione se exsolvendi, habeat. Nihil de collatione dicere, stipis verius, quam decumæ; quando eâ se quisque privatim obligaverit, liberatus sit populus. Enimvero, illud se tacere, suam conscientiam non pati: quòd ex ea tantum præda, quæ rerum moventium sit, decuma designetur: urbis atque agri capti, quæ & ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri. Quum ea disceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset; adhibito Camillo, visum collegio, quod ejus ante conceptum votum Vejentium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, ejus partem decumam Apollini sacram esse. Ita in æstimationem urbs agerque venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea cõmerent, negotium datum. cujus quum copia non esset, matronæ, cætibus ad eam rem consulendam habitis, & communi decreto pollicitæ tribuni militum aurum & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, ut quæ maximè senatui unquam, fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt*

matronis habitum; ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque uterentur. Pondere ab singulis auri accepto aestimatoque, ut pecuniaz solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem: tribuni plebis incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. Eum prædam Vejentanam publicando sacrandoque ad nihilum redigisse, absentes ferociter increpant: præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos plebis latores legis in annum eodem resciant: & Patres hoc idem de intercessoribus legis annisi: ita tribuni plebis magni ex parte iidem refecti.

XXVI. Comitibus tribunorum militum Patres summâ ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur: propter bella simulabant parari ducem, sed largitioni tribuniciaz adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medallinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat, proficisceretur. differendo deinde elanguit res: & Camillo, quem adversarium maximè metuebant, gloria in Faliscis crevit. Nam, quum primò mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum atque incendiis villarum cœgit eos egredi urbe; sed timor longius progredi prohibuit. Mille fere passuum ab oppido castra locant; nullâ re aliâ fidentes ea satis tutâ esse, quàm difficultate aditus, asperis confragosisque circâ, & partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, captivum indicem ex agris secutus ducem, castris multâ nocte motis, primâ luce aliquanto superioribus locis se ostendit. Trifariam Romani muniebant: alius exercitus prælio intentus stabat. Ibi impa-

pedire opus conatos hostes fundit fugatque; tantumque inde pavoris Faliscis injectum est, ut, effusâ fugâ castra sua, quæ propiora erant, prælati, urbem peterent. Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. castra capta; præda ad quæstores redacta cum magna militum ira: sed, severitate imperii victi, eandem virtutem & oderant, & mirabantur. Obsidio inde urbis, & munitiones, & interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes, præliaque parva fieri; & teri tempus, neutrò inclinâtâ spe; quum frumentum copiæque aliæ ex antè convecto largiùs obsessis, quàm obsidentibus, suppeterent. Videbaturque æquè diuturnus futurus labor, ac Vejís fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen & maturam victoriæ dedisset.

XXVII. Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorum & comite uti: simulque plures pueri, quod hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur. principum liberos, sicut fere fit, qui scientiâ videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante urbem lusûs exercendique causâ producere; nihil eo more per belli tempus intermisso, tum, modò brevioribus, modò longioribus spatiis, trahendo eos à porta, lusu sermonibusque variatis, longiùs solito, ubi res dedit, progressus, inter stationes eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camillum perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse; quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit. Quæ ubi Camillus audivit, Non ad similem, inquit, tui nec populum, nec imperatorem, scelestus ipse cum scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est. quam ingeneravit natura, utrisque est, erisque. Sunt & belli, sicut pacis, jura: justæque ea, non minus quàm fortiter, didicimus gerere. Arma habemus, non*

adversus eam aetatem, cui etiam captis urbibus parcitur; sed adversus armatos, & ipsos, qui, nec laesi, nec lacessiti à nobis, castra Romana ad Vejos oppugnârunt. Eos tu, quantum in te fuit, novo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Vejos, vincam. Denudatum deinde eum, manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit: virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primùm factò, deinde à magistratibus de re nova vocato senatu, tanta mutatio animis est injecta, ut, qui modò, efferati odio irâque, Vellentium exitum penè, quàm Capenatium pacem, malent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides Romana, justitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atque inde permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoriâ, cui nec Deus, nec homo quisquam invidcat, victi à vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis; rati, quò nihil victori pulchrius est, meliùs nos sub imperio vestro, quàm legibus nostris, victuros. Eventu hujus belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. Vos fidem in bello, quàm præsentem victoriâ, maluistis: nos, fide provocati, victoriâ ultro destulimus. Sub ditione vestra sumus. Mittite, qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant. Nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit. Camillo & ab hostibus & à civibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militum ejus anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace datâ, exercitus Romam reductus.*

XXVIII. Camillus meliore multo laude, quàm quum triumphantem albi per urbem vexerant equi, insignis justitiâ fideque, hostibus victis, quum in urbem redisset, tacitè ejus verecundiâ non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum

Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius, missi longâ unâ nave, haud procul freto Siculo à piratis Liparensium excepti, devenerunt Liparas. Mos erat civitatis, velut publico latrocinio partam prædam dividere. fortè eo anno in summo magistratu erat Timasitheus quidam, Romanis vir similior, quàm suis. qui, legatorum nomen, donumque, & Deum, cui mitteretur, & doni causam veritus ipse, multitudinem quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis justæ implevit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam navium Delphos profecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium cum eo senatusconsulto est factum, donaque publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum: adeo ut in incerto fuerit & apud ipsos exercitus & Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. Æmilius, Sp. Postumius. Primò rem communiter gesserunt: fuis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum, incompósito agmine negligentius ab re bene gesta euntem, adorti Æqui, terrore injecto, in proximos compulere tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatum. Postumius, suis in tutum receptis, quum concione advocatâ terrorem increparet ac fugam; fusos esse ab ignavissimo & fugacissimo hoste; conclamat universus exercitus, meritò se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, ut confestim inde ad castra hostium duceret, (in conspectu erant posita in plano) nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent. Colaudatos corpora curare, paratosque esse quartâ vigiliâ jubet. & hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obvii: præliumque ante lucem (sed luna

pernox erat) commissum est : & haud incertius diurno proelio fuit. Sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injectit pavoris, ut, nequicquam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitumque occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effusè sequentibus sustulit, quum perequitàssset aciem, promissâ repetens, tantum injectit ardoris, ut non ultrâ sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis ubi irâ magis, quàm virtute, res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque ab Tusculo nuncium, nequicquam exterritâ civitate, literæ à Postumio laureatæ sequuntur : victoriam populi Romani esse; Æquorum exercitum deletum.

XXIX. Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & Patres reficere intercessores legis annifii sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem doloremulti Patres sunt, senatusconsulto facto, ut consules, invisus plebî magistratus, crearentur. Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flavius, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio hujus anni, ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendam legem tribunis plebis, nec segniùs ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam conversâ, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant. colonorum pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum liberam per averſa urbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia evenit. is, cum exercitu profectus, acie hostes vicit; victorque Romam ad majus aliquanto certamen rediit. Dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio & Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu ad fidem senatûs pertinebat, neque enim eos aut vitæ

nullo crimine alio aut gesti magistratûs quisquam arguebat, præterquam quòd, gratificantes Patribus, rogationi tribuniciæ intercessissent. Vicit tamen gratiam senatûs plebis ira; & pessimo exemplo innoxii denis millibus gravis æris condemnati sunt. id ægrè passi Patres. Camillus palam sceleris plebem arguere: *quæ, jam in suos versa, non intelligeret, se pravo judicio de tribunis intercessionem sustulisse; intercessione sublatâ, tribuniciam potestatem evertisse. Nam, quòd illi sperarent, effrenatam licentiam ejus magistratûs Patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telum Patres inventuros esse. Consulesque increpabat, quòd fide publicâ decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatûs auctoritatem secuti essent. Hæc propalam concionabundus in dies magis augebat iras hominum.*

XXX. Senatum verò incitare adversus legem haud desisteat: *ne aliter descenderent in forum, quum dies ferenda legis venisset, quàm ut qui neminissent, sibi pro aris focisque & Deûm templis ac solo, in quo nati essent, dimicandum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quotidie se frui monumento gloriæ suæ, & ante oculos habere urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum suarum. sed nefas ducere, desertam ac relictam ab Diis immortalibus incol: urbem; & in captivo solo habitare populum Romanum, & victricem patriâ victam mutari. His adhortationibus principis concitati Patres, senes juvenesque, quum ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatique per tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis cœpere, Ne eam patriam, pro qua fortissimè felicissimèque ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent, Capitolium, ædem Vestæ, cetera circâ templa Deorum ostentantes. Ne exsulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio ac diis penetibus in hostium urbem agerent; eoque rem adducerent, ut melius fuerit, non capi Vejos, ne Romæ*

defereretur. Quia non vi agebant, sed precibus, & inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit. & legem unâ plures tribus antiquârunt, quàm jusserunt. Adeoque ea victoria læta Patribus fuit, ut postero die, referentibus consulibus, senatusconsultum fieret, ut agri Vejentani septena jugera plebi dividerentur; nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur; vellentque in eam spem liberos tollere.

XXXI. Eo munere delenitâ plebe, nihil certatum est, quo minùs consularia comitia haberentur. creati consules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea etiam fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat Vejenti bello. Eodem anno ædes Junonis Regiæ, ab eodem dictatore eodemque bello vota, dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus priùs penè, quàm manus conferebant. Valerio, quòd perseverantior cædendis in fuga fuit, triumphus; Manlio, ut ovans ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Volsinienibus exortum: quò propter famem pestilentiamque in agro Romano, ex siccitate caloribusque nimiiis ortam, exercitus duci nequivit. ob quæ Volsinenses, Salpinatibus adjunctis superbiam elati, ultro agros Romanos incursare. Bellum inde duobus populis indictum. C. Julius censor decessit: in ejus locum M. Cornelius suffectus, quæ res postea religioni fuit; quia eo lustro Roma est capta. Nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. consulibusque morbo implicitis placuit, per interregnum renovari auspicia. Itaque, quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus; qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit. ab eo creati sex tribu-

ni militum consulari potestate; ut, etiamsi cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum reipublicæ esset.

XXXII. Kalendis Quinctilibus magistratum occeperet L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimū, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio & C. Æmilio Volsinienſis provincia evenit: Salpinates Agrippæ Furio & Ser. Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatum est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sanè asperum fuit. Fusa concursu primo acies in fugam: millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Ejus belli fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates. mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Volsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello, eâ conditione, ut res populo Romano redderent, stipendiumque ejus anni exercitui præstarent, in viginti annos induciæ datæ. Eodem anno M. Cædicius de plebe nunciavit tribunis, se in Nova via, ubi nunc facellum est, supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humanâ, quæ magistratibus dici juberet, *Gallos adventare*. Id, ut fit, propter auctoris humilitatem spretum, & quòd longinqua, eoque ignotior, gens erat. Neque Deorum modò monita, ingruente fato, spreta; sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. qui, die dictâ ab L. Apuleio tribuno plebis propter prædam Vejentanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum tribulibus clientibusque, (magna pars plebis erat) percunctatus animos eorum, responsum tulisset, *se collaturos, quanti damnatus esset, absolvere eum non posse*, in exilium abiit: precatus ab Diis immortalibus, *si innoxio sibi ea injuria fieret, primo quoque*

tempore desiderium sui civitati ingrata facerent. absens quindecim millibus gravis æris damnatur.

XXXIII. Expulso cive, quò manente, si quicquam humanorum certi est, capi Roma non potuerat; adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur famâ, dulcedine frugum maximèque vini, novâ tum voluptate, captam, Alpes transisse, agrosque ab Etruscis antè cultos possedisse: & invexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis causâ Aruntem Clusinum, irâ corruptæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente juvene, & à quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremque Clusium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino, adductos: sed eos, qui oppugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis antè, quàm Clusium oppugnarent, urbemque Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primùm Etruscorum, sed multò antè cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnare. Tuscorum antè Romanum imperium latè terrâ marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quòd alterum Tuscum communi vocabulo gentis, alterum Hadriaticum mare, ab Hadria Tuscorum colonia, vocavere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrenum atque Hadriaticum vocant. Il in utrumque mare vergentes incoluere urbibus duodecim terras, priùs cis Apenninum ad inferum mare, postea trans Apenninum, totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris, usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud dubiè origo est, maximè Rætis: quos loca ipsa

efferrant, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus. Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit. ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunâque quum suâ, tum publicâ, præpollens, quòd imperio ejus Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo vix regi videretur posse. Hic magno uatu ipse jam, exonerare prægravante turbâ regnum cupiens, Bellovesum ac Sigovesum, sororis filios, impigros juvenes, missurum se esse, in quas Dii dedissent auguriis sedes, ostendit. Quantum ipsi vellent numerum hominum, excirent, ne qua gens arcere advenientes posset. Tum Sigoveso fortibus dati Hercinii saltus: Belloveso haud paulo lætorem in Italiam viam Dii dabant. Is, quod ejus ex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Senones, Æduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, excivit. Profectus ingentibus peditum equitumque copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant; quas inexsuperabiles visas haud equidem miror, nullâ dum viâ (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarentque, quânam per juncta cœlo juga in alium orbem terrarum transirent, religio etiam tenuit, quòd allatum est, advenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses erant hi, navibus à Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ omen rati adjuvare, ut, quem primum in terram egressu occupaverant, locum patentibus silvis communirent. ipsi per Taurinos saltusque invios Alpes transcenderunt: fasisque acie Tusceis hand procul Ticino flumine, quum, in quo confederant, agrum Insu-brium appellari audissent, cognomine Insu-bibus pago-

Æduorum: ibi, omen sequentes loci, condidere urbem: *Mediolanum* appellârunt.

XXXV. Alia subinde manus *Cenomanorum*, *Elitio* duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, favente *Belloveso*, quum transcendisset *Alpes*, ubi nunc *Brixia* ac *Verona* urbes sunt, (locos tenere *Libui*) confidunt. post hos *Salluvii*, prope antiquam gentem *Lævos Ligures*, incolentes circa *Ticinum* amnem. *Penino* deinde *Boii* *Lingonesque* transgressi, quum jam inter *Padum* atque *Alpes* omnia tenerentur, *Pado* ratibus trajecto, non *Etruscos* modò, sed etiam *Umbros*, agro pellunt: intra *Apenninum* tamen sese tenere. Tum *Senones*, recentissimi advenarum, ab *Utente* flumine usque ad *Æsim* fines habuere. Hanc gentem *Clusium*, *Romamque* inde, venisse comperio. id parum certum est, solamne, an ab omnibus *Cisalpinorum Gallorum* populis adjutam. *Clusini*, novo bello exterriti, quum multitudinem, quum formas hominum invisitatas cernerent & genus armorum, audirentque, sæpe ab iis, cis *Padum* ultraque, legiones *Etruscorum* fusas, quamquam adversus *Romanos* nullum eis jus societatis amicitiae erat, nisi quòd *Vejentes* consanguineos adversus populum *Romanum* non defendissent, legatos *Romam*, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum. legati tres *M. Fabii Ambusti* filii missi, qui senatûs populique *Romani* nomine agerent cum *Gallis*, ne, à quibus nullam injuriam accepissent, socios populi *Romani* atque amicos oppugnarent. *Romanis* eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse. sed melius vium, bellum ipsum amoveri, si posset; & *Gallos*, novam gentem, pace potius cognosci, quàm armis.

XXXVI. Mitis legatio, ni præferoces legatos, *Gallisque* magis quàm *Romanis* similes, habuisset. quibus, postquam mandata ediderant in concilio *Gallorum*, datur responsum: *Etsi novum nomen audiant Romanorum,*

tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium à Clusinis in re trepida sit imploratum. & quoniam legatione adversus se maluerint, quàm armis, tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi offerant, aspernari, si Gallis, egentibus agro, quem latius possideant, quàm colant, Culsini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse. Et responsum coram Romanis accipere velle: & si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, ut nunciare domum possint, quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id jus esset, agrum à possessoribus petere, aut minari arma? Romanis quærentibus, & quid in Etruria rei Gallis esset? quum illi, se in armis jus ferre, & omnia fortium virorum esse, ferociter dicerent, accensis utrinque animis ad arma discurrebat, & prælium conferitur. Ibi, jam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra jus gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ juventutis pugnarent. tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius, eVectus extra aciem equo, ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incurfantem, per latus transfixum hastâ, occidit: spoliaque ejus legentem Galli agnovere, perque totam aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omisâ inde in Clusinos irâ, receptui canunt, minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent, vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum injurias, postulatumque, ut pro jure gentium violato Fabii dederentur. Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum, & jus postulare barbari videbantur. sed, ne id, quod placebat, decernerent in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque, ne penes ipsos culpa esset cladis fortè Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum rejiciunt. ubi tanto plus gratia atque opes valere, ut, quorum de pœna agebatur, tribuni militum consulari po-

testate in insequentem annum crearentur. Quo facto, haud secus quàm dignum erat, infensi Galli bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q Sulpicius Longus, Q Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis.

XXXVII. Quum tanta moles mali instaret, (adeo occæcat animos fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem ac Vejentem hostem aliosque finitimos populos, ultima experiens auxilia, dictatorem multis tempestatibus dixisset; ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumque nihilo accuratiorem, quàm ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli, postquam accepere, ultro honorem habitum violatoribus juris humani, elusamque legationem suam esse, flagrantis iræ, cujus impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum præteritium raptim tumultum quum exterritæ urbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, Romam se ire, magno clamore significabant; quacunque ibant, equis virisque longè ac latè fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed, antecedente fama nunciisque Clusinarum, deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam celeritas hostium tulit. quippe quibus, velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægrè ad undecimum lapidem occursum est, quâ flumen Allia, Crustumini montibus præalto defluens alveo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Jam omnia contrà circâque hostium plena erant, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu clamoribusque variis, horrendo cuncta compleverant sono.

XXXVIII. Ibi tribuni militum, non loco castris

antè capto, non præmunito vallo, quò receptus esset, non Deorum saltem, si non hominum, memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciem deductam in cornua, ne circumveniri multitudine hostium possent. nec tamen æquari frontes poterant, quum extennando infirmam & vix cohærentem mediam aciem haberent. Paulum erat ab dextra editi loci, quem subsidiariis repleti placuit; eaque res, ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate hostium artem maximè timens, ratus ad id captum superiorem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum rectâ fronte concurrissent, subsidia in aversos transversosque impetum darent, ad subsidarios signa convertit: si eos loco depulisset, haud dubius, facilem in æquo campi tantum superanti multitudini victoriam fore. adeò non fortuna modò, sed ratio etiam, cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, non apud milites, erat. pavor fugaque occupaverat animos, & tanta hominum oblivio, ut multo major pars Vejos, in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugerent. Parumper subsidarios tutatus est locus. in reliqua acie simul est clamor, proximis ab latere, ultimis ab tergo, auditus, ignotum hostem priùs penè quàm viderent, non modò non tentato certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique fugerunt. Nec ulla cædes pugnantium fuit. Terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugam. Circa ripam Tiberis, quò armis abjectis totum sinistrum cornu defugit, magna strages facta est: multosque, imperitos nandi aut invalidos, graves loricis aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Vejos perfugit; unde non modò præsidii quiequam, sed ne nunci- us quidem cladis, Romam est missus. Ab dextro cornu, quod procul à flumine & magis sub monte steterat,

Romam omnes petiere, & ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt.

XXXIX. Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriæ tam repentinæ tenuit. & ipsi pavore defixi primùm steterunt, velut ignari, quid accidisset. deinde insidias vereri; postremò cæforum spolia legere, armorumque cumulos, ut mos eis est, coacervare. Tum demum, postquam nihil usquam hostile cernebatur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad urbem Romam perveniunt. ubi quum prægressi equites, non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris, retulissent; aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti & ignotæ situm urbis, inter Romam atque Anienem confedere, exploratoribus missis circa mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent. Romani, quum pars major ex acie Vejos petisset, nemo superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederet, complorati omnes, pariter vivi mortuique, totam propè urbem lamentis impleverunt. Privatos deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes adesse nunciatum est. mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tempus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut identidem jam in urbem futurus videretur impetus primo adventu, quo accesserant ad urbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilii foret. Deinde sub occasum solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros; tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris inferrent. Postremò lux appropinquans exanimare: timorique perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. Nequaquam tamen eâ nocte, neque insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pavidè fugerat, civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse, tam parvâ re-

lietâ manu, spes nulla esset, placuit, cum conjugibus ac liberis juventutem militarem senatûsque robur in arcem Capitoliumque concedere: armisque & frumento collatis, ex loco inde munito Deos hominesque & Romanum nomen defendere. Flaminem sacerdotisque Vestales sacra publica à cæde, ab incendiis procul auferre: nec antè deferi cultum eorum, quàm non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes Decorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris juvenus superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem jacturam esse seniorum, relictæ in urbe utique perituræ turbæ. &, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis palam dicere obituros; nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneratos inopiam armatorum.

XL. Hæc inter seniores morti destinatos jactata solatia. Versæ inde adhortationes ad agmen juvenum, quos in Capitolium atque in arcem prosequiebantur, commendantes virtuti eorum juventæque urbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam. Digredientibus, qui spem omnem atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesque miserabilis erat, tum muliebris fletus & concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogitantiumque viros natosque, cui se fato darent, nihil, quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcem suos profecutæ sunt, nec prohibente ullo, nec vocante: quia, quod utile obsessis ad minuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat. Alia maximè plebis turba, quam nec capere tam exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa velut agmine jam uno petiit Janiculum. inde pars per agros dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut consensu, suam quisque

spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequentes. Flamen interim Quirinalis, virginesque Vestales, omisâ rerum suarum curâ, quæ sacrorum secum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda decrant) relinquenda essent, consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodiâ esset; optimum ducunt, condita in doliolis facello proximo ædibus flaminis Quirinalis, ubi nunc desui religio est, defodere: cetera, inter se onere partito, ferunt viâ quæ sublicio ponte ducit ad Janiculum. In eo clivo eas quum L. Albinus, de plebe Romana homo, conspexisset, plausio conjugem ac liberos vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excedebat; salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque rerum, irreligiosum ratus, sacerdotes publicos sacraque populi Romani pedibus ire, ferrique; se ac suos in vehiculo conspici; descendere uxorem ac pueros iussit, virgines sacraque in plaustrum imposuit: & Cære, quo iter sacerdotibus erat, per-vexit.

XLI. Romæ interim, satis jam omnibus, ut in tali re, ad tuendam arcem compositis, turba seniorum, domos regressa, adventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat. qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est tensas ducentibus triumphantibusve, eâ vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt qui, M. Fabio pontifice maximo præfante carmen, devovisse eos se pro patria Quiritibusque Romanis, tradant. Galli, & quia interpositâ nocte à contentione pugnæ remiserant animos, & quod nec in acie ancipiti usquam certaverant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die urbem patente Collinâ portâ, in forum perveniunt, circumferentes oculos ad templa Deum arcemque, solam belli speciem tenentem. Inde, modico relicto præsidio, (ne

quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad prædam vacuis occursum hominum viis, pars in proxima quæque tectorum agmine ruunt; pars ultima, velut ea demum intacta & referta prædâ, petunt. inde rursus ipsâ solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: ubi eos, plebis ædificiis obseratis, patentibus atriis principum, major propè cunctatio tenebat aperta, quàm clausa, invadendi. adeo haud secus quàm venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatum habitumque humano augustiorem, majestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat, simillimos Diis. Ad eos velut simulacra versi quum starent, M. Papirius unus ex his dicitur Gallo, barbam suam, ut tum omnibus promissa erat, permulcenti, scipione eburneo in caput incusso iram movisse; atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædem nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis injici ignes.

XLII. Ceterum, seu non omnibus delendæ urbis libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædam incendia terroris causâ, si compelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent; & non omnia concremari tecta, ut, quodcunque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium animos haberent; nequaquam perinde atque in capta urbe primâ die aut passim aut latè vagatus est ignis. Romani, ex arce plenam hostium urbem cernentes, vagosque per vias omnes cursus, quum aliâ atque aliâ parte nova aliqua clades oriretur, non mentibus solum concipere, sed ne auribus quidem atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor hostium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia, animos oraque & oculos flectebant, velut ad spectaculum

à fortuna positi occidentis patriæ, nec ullius rerum suarum relictî, præterquam corporum, vindices. tanto ante alios miserandi magis, qui unquam obsessi sunt, quodd interclusi à patria obsidebantur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tranquillior nox diem tam sædè actum excepit: lux deinde noctem inquietam infecuta est. nec ullum erat tempus, quod à novæ semper cladis alicujus spectaculo cessaret. Nihil tamen, tot onerati atque obruti malis, flexerunt animos, quin, etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvumque, quem tenebant, collem, libertati relictum, virtute defenderent; & jam, quum eadem quotidie acciderent, velut assueti malis, abalienaverant ab sensu rerum suarum animos; arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.

XLIII. Galli quoque, per aliquot dies in testa modò urbis nequicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ urbis nihil superesse, præter armatos hostes, viderent, nec quicquam tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur; experiri ultima, & impetum facere in arcem statuunt. Primâ luce, signo dato multitudo omnis in foro instruitur. inde, clamore sublato ac testudine factâ, subeunt. adversus quos Romani nihil temerè nec trepidè, ad omnes aditus stationibus firmatis, quâ signa ferri videbant, eâ robore virorum opposito scandere hostem sinunt: quo successerit magis in arduum, eo pelli posse per proclive faciliùs rati. Medio fere clivo resistere: atque inde ex loco superiore, qui propè suâ sponte in hostem inferebat, impetu facto, strage ac ruinâ fudere Gallos: ut nunquam postea nec pars, nec universi tentaverint tale pugnæ genus. Omisâ itaque spe per vim atque arma subeundi, obsidionem parant: cujus ad id tempus immemores, & quod in urbe fuerat, frumentum incendiis urbis absumpserant, & ex a-

gris per ipsos dies raptum omne Vejos erat. Igitur, exercitu diviso, partim per finitimos populos prædari placuit, partim obsideri arcem; ut obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Proficiscētes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit: qui mæstior ibi fortunâ publicâ, quàm suâ, quum Diis hominibusque accusandis senesceret, indignando mirandoque ubi illi viri essent, qui secum Vejos Faleriosque cepissent, qui alia bella fortiùs semper, quàm feliciùs, gessissent; repenti audit, Gallorum exercitum adventare, atque de eo pavidos Ardeates consultare. nec secus quàm divino spiritu tactus, quum se in mediam concionem intulisset, abstinere suctus antè talibus conciliis;

XLIV. *Ardeates, inquit, veteres amici, novi etiam cives mei, quando & vestrum beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo vestrâ conditionis meæ oblitum me huc processisse putet: sed res ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidii, in medium conferre. Et quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam, si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello non fuerit? Hac arte in patria steti; & invictus bello, in pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates, fortuna oblata est, & pro tantis pristinis populi Romani beneficiis, quanta ipsi meministis, (nec enim exprobranda apud memores sunt) gratiæ referenda, & huic urbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine adventat, gens est, cui natura corpora animosque magna magis, quàm firma, dederit. eo in certamen omne plus terroris, quàm virium, ferunt. Argumento sit clades Romana. patientem cepere urbem; ex arce Capitolioque his exiguâ resistitur manu. Jam obsidionis tadio victi abscedunt, vagique per agros palantur, cibo vinoque raptim hausto repleti. Ubi nox appetit, prope rivos aquarum, sine munimento, sine stationibus ac custodiis, passim ferarum ritu sternuntur, nunc ab se-*

cundis rebus magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est tueri mania vestra, nec pati hac omnia Galliam fieri, primâ vigiliâ capite arma frequentes : me sequimini ad eadem, non ad pugnari. nisi victos semino, velut pecudes, trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardea rerum mearum exitum, quem Roma habui.

XLV. Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum neminem usquam eâ tempestate esse. Concione dimissâ, corpora curant, intenti, quàm mox signum daretur. quo dato, primæ silentio noctis ad portas Camillo præstò fuere. Egressi, haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum, intuta neglectaque ab omni parte nacti, clamore invadunt. Nusquam prælium, omnibus locis cædes est : nuda corpora & soluta somno trucidantur. extremos tamen pavor cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset, ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incurfione ab oppidanis in palatos factâ, circumveniuntur. Similis in agro Vejenti Tuscorum facta strages est : qui urbis, jam prope quadragesimum annum vicinæ, oppressæ ab hoste invisitato inauditoque, adeo nihil miseriti sunt, ut in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique prædæ Vejos etiam, præsidiumque & spem ultimam Romani nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani, vagantes per agros & congregatos agmine, prædam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Vejis posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atque ex ea ira animos cepit, Etruscisque etiam, à quibus bellum Gallicum in se avertissent, ludibrio esse clades suas ? Vix temperavere animis, quin extemplo impetum facerent : compressique à Cædicio centurione, quem sibi met ipsi præfecerant, rem in noctem sustinere. Tantum par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. quin etiam, ducibus captivis,

qui cæli nocturnæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequenti ex improviso majorem eadem edidere, duplicique victoriâ ovantes Vejos redeunt.

XLVI. Romæ interim plerumque obsidio segnis & utrinque silentium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium evadere inter stationes posset: quum repente juvenis Romanus admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ. ad id faciendum C. Fabius Dorso, Gabino cinctu, sacra manibus gerens, quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocem cujusquam terroremve motus, in Quirinalem collem pervenit. ibique omnibus solenniter peractis, eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis sperans propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deferuisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cujus haudquaquam negligens est gens. Vejis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires, crescebant: nec Romanis solum eò convenientibus ex agris, qui à prælio adverso aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ essent. Maturum jam videbatur, repeti patriam eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, & magna pars militum erat, qui ductu auspicioque ejus res prosperè gesserant: & Cadicius negare, se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri; sed antea consulto senatu, qui Romæ esset. adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum propè perditis rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad

am rem Pontius Cominius, impiger juvenis, operam pollicitus, incubans cortici, secundo Tiberi ad urbem defertur. inde, quâ proximum fuit à ripa, per præruptum, eoque neglectum hostium custodiæ, saxum in Capitolium evadit: &, ad magistratus ductus, mandata exercitus edit. accepto inde senatus decreto, ut &, comitiis curiatis revocatus de exilio, jussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent, eâdem degressus nuncius Vejos contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Vejos cum perduxere: seu, (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quàm comperit legem latam; quòd nec injussu populi mutari finibus posset, nec, nisi dictator dictus, auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

XLVII. Dum hæc Vejis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, quâ nuncius à Vejis pervenerat, seu suâ sponte animadverso ad Carmentis saxorum ascensu æquo, nocte sublustrî, quum primò inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innisi, sublevantesque in vicem & trahentes alii alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solùm fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non fefellerent, quibus sacris Junoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. Namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio antè consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens, vadit; &, dum ceteri trepidant, Gallum, qui jam in summo constiterat, umbone ictum deturbat: cujus casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios, armisque omisiss saxa, quibus adhærebant, mani-

bus amplexos, trucidat. jamque & alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinâque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu, reliquum noctis (quantum in turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret) quieti datum est. Luce ortâ, vocatis classico ad concilium militibus ad tribunos, quum & rectè & perperam facto pretium deberetur; Manlius primùm ob virtutem laudatus donatusque, non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui universi se libras farris & quartarios vini ad ædes ejus, quæ in arce erant, contulerunt. rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum, se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles ejus loci, quâ sefellerat ascendens hostis, citati: & quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset; consentiente clamore militum, in unum vigilem conjicientium culpam, deterritus, à ceteris abstinuit: reum haud dubium ejus noxæ, approbantibus cunctis, de saxo dejecit. Inde intentiores utrinque custodiæ esse; & apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Vejos Romamque nuncios commeare; & apud Romanos, ab nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrinque exercitum urgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco jacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque, non pulverem modò, ferente, quum quid ventum motum esset. quorum intolerantissima gens, humore ac frigori assueta, quum æstu & angore vexata, vulgatis velut in pecua morbis, moreretur; jam pigritiâ singulos sepeliendi promiscuè acervatos cumulos hominum urebant: bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Ro-

manis factæ, & colloquia permissu imperatorum habitæ: in quibus quum identidem Galli famem objicerent, eâque necessitate ad deditiorem vocarent, dicitur avertendæ ejus opinionis causâ multis locis panis de Capitolio jactatus esse in hostium stationes. Sed jam neque dissimulari, neque ferri ultrâ fames poterat. Itaque, dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Vejis abducere exercitum jubet, parat, instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes: interim Capitolinus exercitus, stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die prospectans, equod auxilium ab dictatore appareret; postremò spe quoque jam, non solum cibo, deficiente, & quum stationes procederent, propè obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi, vel redimi se, quacunque pactione possent, jussit; jactantibus non obscurè Gallis, haud magnâ mercede se adduci posse, ut obsidionem relinquunt. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum & Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, & mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei, foedissimæ per se, adjecta indignitas est. pondera ab Gallis allata iniqua, &, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox, *Va victis esse.*

XLIX. Sed Diique & homines prohibere redemptos vivere Romanos. nam forte quâdam, prius quàm infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dictator intervenit; auferrique aurum de medio, & Gallos submoveri jubet. Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, injussu suo ab inferioris juris magistratu facta esset: de-

nunciatque Gallis, ut se ad prœlium expediant. Suos in acervum conjicere sarcinas, & arma aptare, ferroque, non auro, recuperare patriam jubet, in conspectu habentes fana Deum, & conjuges, & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia, quæ defendi repetique & ulcisci fas sit. Instruit deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis, & naturâ inæquali; & omnia, quæ arte belli secunda suis eligi præparare poterant, providit. Galli, novâ re trepidi, arma capiunt, irâque magis, quàm consilio, in Romanos incurrunt. Jam verterat fortuna, jam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adjuvabant. igitur primo concursu haud majore momento fusi Galli sunt, quàm ad Alliam vicerant. Justiore altero deinde prælio ad octavum lapidem Gabinâ viâ, quò se ex fuga contulerant, ejusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit. castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperatâ ex hostibus patriâ, triumphans in urbem redit: interque jocos militares, quos inconditos jaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellatur. Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubiè servavit, quum prohibuit migrari Vejos, & tribunis rem intentiùs agentibus post incensam urbem, & per se inclinatâ magis plebe ad id consilium. eaque causa fuit non abdicandæ post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne sempublicam in incerto relinqueret statu.

L. Omnium primùm, ut erat diligentissimus religionum cultor, quæ ad Deos immortales pertinebant, retulit; & senatusconsultum facit, *Fana omnia, quòd ea hostis possedisset, restituerentur, terminarentur, expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur. Cum Carcetibus hospitium publicè fieret, quòd sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque ejus populi non intermissus bonos Deum immortalium esset: ludi Capitolini fie-*

rent, quodd Jupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent. Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio illata, iussumque templum in Nova via Ajo Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Jovis cellam collatum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset, sacrum omne iudicatum, & sub Jovis sella poni iussum. Jam antè in eo religio civitatis apparuerat, quod, quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis conferet, à matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum, sicut virorum, post mortem solennis laudatio esset. Iis peractis, quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant; tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis concionibus, ut, relictis ruinis, in urbem paratam Vejos transmigrarent, in concionem, universo senatu prosequente, descendit, atque ita verba fecit:

LI. Adeo mihi acerba sunt, Quirites, contentiones cum tribunis plebis, ut nec tristissimi exsilii solatium aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quàm quodd procul ab his certaminibus eram: & ob eadem hæc, non, si millies senatusconsulto populi iussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe, ut in sua sede maneret patria, id agebatur; non ut ego utique in patria essem. & nunc quiescerem ac tacetum libenter, nisi hac quoque pro patria dimicatio esset; cui deesse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetimus? quid obsessam ex hostium manibus eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & quum, victoribus Gallis, captâ totâ urbe, Capitolium tamen atque arcem Dique & homines Romani tenuerint, habitave-

runt; victoribus Romanis, recuperatâ urbe, arx quoque & Capitolium deferitur? & plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quàm adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul posita traditaque per manus religiones nulla essent, tamen tam evidens numen hac tempestate rebus adfuit Romanis, ut omnem negligentiam divini cultûs exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel adversas: invenietis omnia prosperè evenisse sequentibus Deos, adversa spernentibus. Jam omnium primum Veiens bellum (per quot annos, quanto labore gestum!) non antè cepit finem, quàm monitu Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandem urbis nostra clades nova? num antè exorta est, quàm spreta vox cælo emissa de adventu Gallorum? quàm gentium jus ab legatis nostris violatum? quàm à nobis, quum vindicari deberet, eâdem negligentia Deorum prætermisum? Igitur victi captique ac redempti tantum pœnarum Diis hominibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Adversa deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in Capitolium ad Deos, ad sedem Jovis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terræ celavimus, alia, avecta in finitimas urbes, amovimus ab hostium oculis. Deorum cultum, deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. Reddidere igitur patriam, & victoriam, & antiquum belli decus amissum: & in hostes, qui caci avaritiâ in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque & cadem.

LII. Hæc culti neglectique numinis tanta monumenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum è naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus nefas? Urbem auspicatò inauguratòque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis statim, quàm loca sunt, in quibus fiant. Hos omnes Deos, publicos privatosque, Quirites, deserturi estis? Quàm par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente G. Fabio, non minore hostium admiratione, quàm vestrâ, conspectum est; quum in-

ter Gallica tela degressus ex arce solenne Fabia gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitteri, publica sacra & Romanos Deos etiam in pace deferri placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicorum religionum esse, quam privatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat, aut Vejis ea nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri salvis ceremoniis potest. & ne omnia generatim sacra omnesque percenseam Deos; in Jovis epulo num alibi, quam in Capitolio, pulvinar suscipi potest? Quid de aternis Vesta ignibus signoque, quod imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris, Mars Gradive, tuque Quirine pater? hac omnia in profano deferri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetustiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac majores intersit. illi sacra quædam in monte Albano Lavinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit: hinc sine piaculo in hostium urbem Vejos transferemus? Recordamini, agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve prætermisum est. Modò quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renovatio, affecta Vejenti bello reipublicæ remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum memores, & peregrinos Deos transtulimus Romam, & institimus novos. Juno Regina, transvecta à Vejis, nuper in Aventino quàm insigni ob excellens matronarum studium celebrique dedicata est die? Ajo Locutio templum, propter cælestem vocem exauditam in Nova via, jussimus fieri: Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus; collegiumque ad id novum, auctore senatu, condidimus. Quid horum opus fuit suscipi, si unà cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur & de templis: quid tandem de sacerdotibus? Nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nempe una illa sedes est, ex qua eas nihil unquam, præterquam urbs capta,

movit. Flamini Diali noctem unam manere extra urbem nefas est. Hos Vejentes pro Romanis facturi estis sacerdotes, & Vestales tue te deserent, Vesta? & flamen peregrè habitando in singulas noctes tantum sibi rei quæ publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspiciatò agimus omnia ferè intra pomerium, cui oblivioni, aut cui negligentia damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent; comitia centuriata, quibus consules tribunosque militares creati, ubi auspiciatò, nisi ubi adsolent, fieri possunt? Vejofne hæc transferemus? an comitiorum causâ populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusque urbem conveniet?

LIII. Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere urbem, & ad integra omnia Vejos migrare, nec sic adificando inopem plebem vexare. Hanc autem jactari magis causam, quàm veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites, puto; qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem actam esse, ut Vejos transmigraremus. Et videte, quantum inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos, etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum putatis: ego contra, (nec id mirati sitis prius, quàm, quale sit, audieritis) etiamsi tunc migrandum fuisset, incolumi totâ urbe, nunc hæc ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris; nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est. non enim reliquisse victores, sed amisisse victi, patriam videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus. & Galli evertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi ut, si jam novis copiis veniant, (constat enim vix credibilem multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta à vobis, hac urbe velint, sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, Æqui Volsceve, faciant, ut commigrent Romam, velitisne it-

los Romanos, vos Vejentes esse? an malitis hanc solitudinem vestram, quàm urbem hostium, esse? non equidem video, quid magis nefas sit. Hac scelera, quia piget adificare, hæc dedecora pati parati estis? Si totâ urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quàm casa illa conditoris est nostri, non in casis, ritu pastorum agrestiumque, habitare est satius inter sacra penatesque vestros, quàm exsulatum publice ire? Majores nostri, convena pastoresque, quum in his locis nihil, præter silvas paludesque, esset, novam urbem tam brevi adificârunt: nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis Deorum, adificare incensa piget? & quod singuli facturi fuimus, si ades nostra desagrâssent, hoc in publico incendio universi recusamus facere?

LIV. Quid tandem? si fraude, si casu Vejis incendium ortum sit, ventoque (ut fieri potest) diffusa flamma magnam partem urbis absumat; Fidenas inde, aut Gabios, aliamve quam urbem quasituri sumus, quò transmigramus? Adcò nihil tenet solum patriæ, nec hæc terra, quàm matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem, fatebor vobis, etsi minùs injuria vestra, quàm mea calamitatis, meminisse juvat, quum abessem, quotiescunque patriæ in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campique, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cælum, sub quo natus educatusque essem. quæ vos, Quirites, nunc moveant potiùs caritate suâ, ut maneatis in sede vestra, quàm postea, quum reliqueritis ea, macerent desiderio. Non sine causa Dii hominesque hunc urbi condenda locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges debebantur, quo maritimi comineatus accipiantur; mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimis propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italia medium, ad incrementum urbis natum unicus locum. Argumento est ipsa magnitudo tam novæ urbis. trecentessimus sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis; quum interea, ne singulas loquar urbes, non conjuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppi-

da, non universa Etruria, tantum terrâ marique pollens, atque inter duo maria latitudinem obtinens Italia, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est, expertis alia experiri, quum jam, ut virtus vestra transire aliò possit, fortuna certè loci hujus transferri non possit? Hic Capitolum est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperi fore. hic, quum auguratè liberaretur Capitolium, Juventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi. hic Vestæ ignes, hic ancilia cælo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.

LV. Movisse eos Camillus quum aliâ oratione, tum eâ, quæ ad religiones pertinebat, maximè dicitur. sed rem dubiam decrevit vox opportuna emissâ; quod, quum senatus post paulo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque, ex præsidiis revertentes, fortè agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: Signifer, status signum: hic manebimus optimè. quâ voce auditâ, & senatus, accipere se omen, ex curia egressus, conclamavit, & plebs circumfusa approbavit. Antiquatâ deinde lege, promiscuè urbs ædificari cœpta. Tegula publicè præbita est: saxi materiæque cædendæ, unde quisque vellet, jus factum; prædibus acceptis, eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum, omissio sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. Ea est causa, ut veteres cloacæ, primò per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta; formaque urbis sit occupata magis, quàm divisâ, similis.

LIBER VI.

E P I T O M E.

I, &c. **R** E S adversus Volscos & Æquos & Prænestinos prosperè gestas continet. V. Quatuor tribus additæ sunt, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arnienfis. XIV, &c. XX. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, quum obstrictos aræ alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affecti regni damnatus, de saxo Tarpeio dejectus est: in cujus notam senatusconsultum factum est, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. XXXIV, XXXV, &c. C. Licinius & L. Sextius tribuni plebis legem promulgârunt, ut consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur. eamque legem cum magna contentione, repugnantibus Patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; & primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est & altera lex, ne cui plus quingentis jugeribus agri liceret possidere.

I. **Q** U Æ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani sub regibus primùm, consulibus deinde ac dictatoribus, decemvirisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi seditiones, quinque libris exposui; res quum vastitate nimia obscuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum quòd parvæ & raræ per eadem tempora literæ fuere, una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum: & quòd, etiamsi quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensâ urbe pleræque interiere. Clariora deinceps certioraque ab secunda origine, velut ab stirpibus lætiùs feraciùsque renatæ urbis, gesta domi militiæque exponuntur. Ceterùm quo primò

adminiculo erecta erat, eodem innisa M. Furio principe stetit. neque cum abdicare se dictaturâ, nisi anno circumacto, passi sunt. Comititia in insequentem annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset, non placuit: res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere ac labore assiduo reficiendâ urbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primûm magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, quòd legatus in Gallos, ad quos missus erat orator, contra jus gentium pugnâisset. cui iudicio eum mors, adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnum initum. P. Cornelius Scipio interrex, & post eum M. Furius Camillus iterum. Is tribunos militum consulari potestate creat, L. Valerium Publicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium. Hi ex interregno quum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius, quàm de religionibus, senatum consulere. In primis fœdera ac leges (erant autem ex duodecim tabulâ, & quædam regiz leges) conquiri, quæ comparerent, iusserunt: alia ex eis edita etiam in vulgus: quæ autem ad sacra pertinebant, à pontificibus maximè, ut religione obstrictos haberent multitudinis animos, suppressâ. Tum de diebus religiosis agitari cœptum, diemque ante diem xv. Kalendas Sextiles, duplici clade insignem; (quo die ad Cremeram Fabii cæsi, quo deinde ad Alliam cum exitio urbis fœdè pugnatum) à posteriore clade Alliensem appellârunt, insignemque rei nulli publicè privatimque agendâ fecerunt. Quidam, quòd postridie Idus Quinctiles non litâisset Sulpicius tribunus militum, neque inventâ pace Desim post diem tertium objectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus divinis supersederi iussim: inde, ut postridie Kalendas quoque ac Nonas eadem religio esset, traditum, putant.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendâ ex tam

gravi casu reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello, ad fanum Voltumnæ factam, mercatores afferebant. novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui, post pugnam ad lacum Regillum factam, per annos propè centum nunquam ambiguâ fide in amicitiam populi Romani fuerant. Itaque quum tanti undique terrores circumstarent, appareretque omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare; placuit eisdem auspiciis defendi rempublicam, quibus recuperata esset, dictatoremque dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit: iustitioque indicto, delectum juniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua juratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit. partem unam in agro Vejente Etruriæ opposuit: alteram ante urbem castra locare iussit. tribunus militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos mittebantur, L. Æmilius præpositus: tertiam partem ipse ad Volscos duxit. nec procul ab Lanuvio (*ad Macium* is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. Quibus, ab contemptu (quod propè omnem deletam à Gallis Romanam juventutem crederent) ad bellum profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sepirent, ne quâ intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in objectam sepem conjici iussit. & fortè erat vis magna venti versa in hostem. itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiæ flagrantis, ita consternavit hostes; ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Roma-

nis fuerit, quàm transcendentibus sepem incendio assumptam fuerat. Fusis hostibus cæsisque, quum castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quæ minùs speratam, minimè largitore duce, eo militi gratiorem. persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes: exercitum eorum ad Bolas oppressit; nec castra modò, sed urbem etiam aggressus, impetu primo cepit.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria propè omnis armata Sutrium, socios populi Romani, obsidebat: quorum legati, opem rebus affectis orantes, quum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cujus spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confecta que paucitas oppidanorum, opere, vigiliis, vulneribus, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus traditâ, inermes cum singulis emissi vestimentis, miserabili agmine penates relinquerent; eo fortè tempore Camillus cum exercitu Romano intervenit. cui quum se mœsta turba ad pedes provolvisset, principumque orationem, necessitate ultimâ expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur, excepisset; parcere lamentis Sutrinis iussit: Etruscis se luctum lacrimasque ferre. Sarcinas inde deponi, Sutrinisque ibi confidere, modico præsidio relicto, arma secum militem ferre jubet. Ita expedito exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus (ut fit) secundis invenit: nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium testis egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi, cœcundique in

unum, aut arma capiendi datur spatium. quum pro se quisque tenderent ad portas, si quâ fortè se in agros e-
 jicere possent, clausas (id enim primum dictator im-
 peraverat) portas inveniunt. Inde alii arma capere,
 alii, quos fortè armatos tumultus occupaverat, convo-
 care suos, ut prœlium inirent. quod accensum ab de-
 speratione hostium fuisset; ni præcones, per urbem di-
 missi, poni arma, & parci inermi jussissent, nec præ-
 ter armatos quæquam violari. Tum etiam, quibus
 animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant,
 postquam data spes vitæ est, jactare passim arma, inermesque, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre.
 Magna multitudo in custodias divisa: oppidum ante
 noctem redditum Sutrinis inviolatum integrumque ab
 omni clade belli, quia non vi captum, sed traditum
 per conditiones fuerat.

IV. Camillus in urbem triumphans rediit, trium si-
 mul bellorum victor. Longè plurimos captivos ex E-
 truscis ante currum duxit. quibus sub hasta venunda-
 tis, tantum æris redactum est, ut, pretio pro auro ma-
 tronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres patere
 aureæ factæ sint: quas, cum titulo nominis Camilli,
 ante Capitolium incensum, in Jovis cella constat ante
 pedes Junonis positas fuisse. Eo anno in civitatem ac-
 cepti, qui Vejentium Capenatiumque ac Faliscorum
 per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque his no-
 vis civibus assignatus. revocati quoque in urbem se-
 natufconsulto à Vejis, qui ædificandi Romæ pigritiâ,
 occupatis ibi vacuis testis, Vejos se contulerant. &
 primò fremitus fuit aspernantium imperium: dies de-
 inde præstituta capitalisque pœna, qui non remigrâs-
 set Romam, ex ferocibus universis singulos, metu suo
 quemque, obedientes fecit. Et Roma quum frequentia
 crescere, tum tota simul exurgere ædificiis, & repu-
 publicâ impensas adjuvante, & ædilibus velut publicum
 exigentibus opus, & ipsis privatis (admonebat enim

desiderium usûs) festinantibus ad effectum operis. intraque annum nova urbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas quintum, L. Julius Iulus, L. Aquillius Corvus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum, (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relinquerent virum, duxere: alterum in agrum Tarquiniensem. Ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta dirutaque. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. improvisò adorti, primo clamore atque impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit; laborque continuus, non die non nocte remissus, subegit eos. quum in sex partes divisus exercitus Romanus senis horis in orbem succederet prælio, oppidanos eisdem integro semper certamini paucitas fessos objiceret; cessere tandem, locusque invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tribunis placebat: sed imperium, quàm consilium, segnus fuit. dum cunctantur, jam militum præda erat; nec, nisi per invidiam, adimi poterat. Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est: opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum.

V. Jam & tribuni plebis, civitate ædificando occupatâ, conciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum, post accisas à Camillo Volscorum res, possessionis haud ambigua. Criminabantur, *multo eum infestiores agrum ab nobilitate esse, quàm à Volscis fuerit; ab illis enim tantum, quoad vires & arma habuerunt, incursionem eò factas. nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus sit, locus ibi plebi fore.* Haud magno opere plebem moverant,

& infrequentem in foro propter ædificandi curam, & eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent. In civitate plena religionum, tum etiam ab recenti clade superstitionis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. Hic demum tribunorum militum consulari potestate comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam tertium creat. hi ex interregno magistratum occepere. Eo anno ædes Martis, Gallico bello vota, dedicata est à T. Quinctio duumviro sacris faciundis. Tribus quatuor ex novis civibus additis, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arnienfis: cæque viginti quinque tribuum numerum explevere.

VI. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiore[m] jam populum, mobilioremque ad cupiditatem agri, quàm fuerat. Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu, majoris belli curâ, quod Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit, collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L. Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominum sunt à bello Etrusco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse, Latinorumque populos juventutem submisisse ad id bellum; eo abruentes publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare ubi vellent. Desierant jam ulla contemni bella, itaque senatus Diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum cum fuisse, si privatus esset. & collegæ sateri, regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse: siquidem de-

finatum in animo esse, Camillo submittere imperium. nec quicquam de majestate sua detractum credere, quod majestati ejus viri concessissent. Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. Ingens, inde ait, onus à populo Romano sibi, qui se dictatorem jam quartum creasset, magnum à senatu talibus de se judiciis ejus ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio injungi. Itaque si quid laboris vigiliarumque adjici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut tanto de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates attineat, plus tibi minarum, quam periculi, esse. se tamen, ut nihil timendi, se nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Romanam ab invidis & odio finitimorum: itaque & ducibus pluribus & exercitibus administrandam rempublicam esse. Te, inquit, P. Valeri, socium imperii consilique, legiones mecum adversus Antiatem hostem ducere placet: te, Q. Servili, altero exercitu instructo paratogue, in urbe castra habere; intentum, sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint. Pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo, teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex causariis senioribusque à L. Quinctio scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Ser. Corneli, præsidem hujus publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collega facimus. Cunctis in partes muneris sui benignè pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus, adjecit; M. Furium sibi pro dictatore, seque ei pro magistro equitum futurum: proinde, quam opinionem de unico imperatore, eam spem de bello haberent. Se verò bene sperare, Patres, & de bello, & de pace universaque republica, erecti gaudio, fremunt: nec dictatore unquam opus fore reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus junctos animis, parere atque imperare juxta paratos, lau-

demque conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes.

VII. Justitio indicto, delectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quod non Volscorum modò juventutem Antiates ex nova sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutinâ pace populis. itaque novus hostis veteri adjunctus commovit animos militis Romani. Quod ubi aciem jam instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque & resistentes egressos castris esse; quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnatu-ros; & agrè inermem tantam multitudinem, nedum armatam, sustineri posse; in equum insilit, & ante signa obversus in aciem, ordines interequitans, *Qua tristitia, milites, hæc, qua insolita cunctatio est? Hostem, an me, an vos ignoratis? Hostis est quid aliud, quam perpetua materia virtutis gloriaque vestra? Vos contra, me duce, (ut Falerios Vejosque captos, & in capta patria Gallorum legiones casus taceam) modò trigemina victoria triplicem triumphum ex his ipsis Volscis, & Æquis, & ex Etruria egistis. An me, quod non dictator vobis, sed tribunus, signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: & vos in me nihil, præter me ipsum, intueri decet. neque enim dictatura mihi unquam animos fecit, ut ne exsilium quidem ademit. Iidem igitur omnes sumus: & quum eadem omnia in hoc bellum asseramus, quæ in priora attulimus, eundem eventum belli expectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet. Vos vincetis, illi fugient.*

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit, & proximum signiferum, manu arreptum, secum in hostem rapit; infer, miles, clamitans, signum. Quod ubi videre, ipsum Camillum, jam ad munera corporis senectâ invalidum, vadentem in hostes, procurrunt pariter omnes, clamore sublato, *Sequere imperatorem, pro se*

quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli iussu in hostium aciem ferunt; idque ut repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum movebat, excitata presentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quam ipsius Camilli forte oblata species. Ita, quocunque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. maxime id evidens fuit, quum, in laevum cornu, prope jam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri, advectus, conspectu suo proelium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Jam inclinata res erat, sed turbam hostium & fuga impediabatur, & longa caede conficienda multitudo tanta fesso militi erat: quum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam, quam proelium, diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta, quietis Romanis, perfecit bellum. Latini namque & Hernici, relictis Volscis, domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus. Volsci, ubi se desertos ab eis videre, quorum fiduciam rebellaverant, relictis castris, moenibus Satrici se includunt, quos primo Camillus vallo circumdare, & aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quae postquam nullam eruptione impediri videt; minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentae spei victoriam exspectaret, cohortatus milites, ne, tanquam Veios oppugnantes, in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse; ingenti militum aecritate moenia undique aggressus, scalis oppidum cepit. Volsci abjectis armis sese dediderunt.

IX. Ceterum animus ducis rei majori, Antio, imminebat. id caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat; relicto ad exercitum collegam, Romam est profe-

ctus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem ejus (credo, rem Antiatem diuturniorē manere, Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio, auxilium adversus Etruscos petentes, veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. eō vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæque essent; & illis occupandi ea, quum quid novi molirentur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, ut, omissō Antio, bellum Etruscum susceperet. Legiones urbanæ, quibus Quinctius præfuerat, ei decernuntur. quanquam expertum exercitum assuetumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit: Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quinctius Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab urbe Sutrium Furius & Valerius partem oppidi jam captam ab Etruscis invenere; ex parte altera, interseptis itineribus, agrē oppidanos vim hostium ab se arcentes. Quum Romanī auxilii adventus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosque, & in præsentia rem inclinatam sustinuit, & spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso exercitu, Camillus collegam, eam in partem circumductis copiis, quam hostes tenebant, mœnia aggredi jubet, non tantā spe scalis capi urbem posse, quā ut, avertis eō hostibus, & oppidanis jam pugnando fessis laxaretur labor, & ipse spatium intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod quum simul utrinque factum esset, ancepsque terror Etruscos circumstaret, & mœnia summā vi oppugnari, & intra mœnia esse hostem viderent; portā se, quæ una fortē non obsidebatur, trepidi uno agmine eiecere. Magna cædes fugientium & in urbe & per agros est facta. plures à Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere; nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cadendi se-

cere. Sutrio recepto restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum jam totum Etrusci habebant.

X. Videbatur plus in ea urbe recipienda laboris fore; non in eo solum, quod tota hostium erat, sed etiam quod, parte Nepefinorum prodente civitatem, facta erat deditio. Mitti tamen ad principes eorum placuit, ut secernerent se ab Etruscis, fidemque, quam implorassent ab Romanis, ipsi præstarent. Unde quum responsum allatum esset, *nihil suæ potestatis esse, Etruscos mœnia custodiasque portarum tenere*; primò populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde, postquam deditionis, quàm societatis, fides sanctior erat, fascibus farmentorum ex agro collatis, ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepefinis inde edictum, ut arma ponant; parciq; iussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepefinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxia multitudini redditæ res, oppidumque cum præsidio relictum. Ita, duabus sociis urbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerunt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ, quæsitumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent? Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suæ juventutis aliqui apud Volscos militaverint. eos tamen ipsos pravi consilii poenam habere, nec quenquam ex his reducem esse. Militis autem non dati causam, terrorem assiduam à Volscis fuisse, quam pestem adhaerentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse. Quæ relata Patribus, magis tempus, quàm causam, non visa belli habere.*

XI. Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quinctiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum, tribunis consulari potesta-

te, grave bellum foris, gravior domi seditio exorta : bellum à Volscis, adjunctâ Latinorum atque Hernicorum defectione ; seditio, unde minimè timeri potuit, à patriciæ gentis viro & inclitæ famæ, M. Manlio Capitolino : qui nimius animi, quum alios principes sperneret, uni invideret, eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio ; ægrè ferebat, *solum cum in magistratibus, solum apud exercitus esse ; tantum jam eminere, ut iisdem auspiciis creatos, non pro collegis, sed pro ministris habeat : quum interim, si quis verè aestimare velit, à M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi à se prius Capitolum atque arx servata esset : & ille, inter aurum accipiendum & spem pacis solutis animis, Gallos aggressus sit ; ipse armatos capientesque arcem depulerit : illius gloria pars virilis apud omnes milites sit, qui simul vicerint ; suæ victoria neminem omnium mortaliū socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & impotens, postquam inter Patres non, quantum æquum censebat, excellere suas opes animadvertit ; primū omnium ex Patribus popularis factus, cum plebeiis magistratibus consilia communicare ; criminando Patres, alliciendo ad se plebem, jam aurâ non consilio, ferri, famæque magnæ malle, quàm bonæ, esse : & non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebi seditionum fuisset, fidem moliri cœpit. *acriores quippe aris alieni stimulos esse, qui non egestatem modò atque ignominiam minentur, sed nervo ac vinculis corpus liberum territent.* & erat aris alieni magna vis, re damnosissimâ etiam divitibus, ædificando contracta. Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem causæ jactatum, ut major potestas quæreretur. Sed nova consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capitolinum.

XII. Dictator, etsi majorem dimicationem propositam domi, quàm foris, cernebat; tamen, seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoriâ triumphoque dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quò à Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito, præter satiетatem, tot jam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus, illud quoque succursurum, (quod mihi perconsenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) unde toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites. quod quum ab antiquis tacitum prætermissumque sit; cujus tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cuique conjectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bellorum, sicut nunc in delectibus sit Romanis, aliâ atque aliâ sobole juniorum ad bella instauranda toties usos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quamquam eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quæ nunc, vix seminario exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certè, (quod inter omnes auctores convenit) quamquam nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, & Circejsensium quidam, & coloni etiam à Velitris Romani. Dictator, castris eo die positis, postero quum auspiciatò prodisset, hostiâque cæsâ pacem Deum adorâisset, lætus ad milites, jam arma ad propositum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce primâ capientes, processit: *Nostra victoria est, milites, inquit, si quid Dii vatesque eorum in futurum vident. itaque, ut decet certa spei plenos, & cum imparibus manus conferturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextas armemus: ne procurri quidem ab acie velim, sed obnisos vos stabili gradu impetum hostium excipere. Ubi illi vana injecerint missilia, & effusi stantibus vobis se intulerint, tum mi-*

cent gladii, & veniat in mentem unicuique, Deos esse, qui Romanum adjuvent; Deos, qui secundis avibus in prælium miserint. Tu, T. Quincti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis teneas: ubi herere jam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pavore infer: inveltusque ordines pugnantium dissipa. Sic eques, sic pedes, ut præceperat, pugnant: nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

XIII. Multitudo hostium, nulli rei, præterquam numero, freta, & oculis utramque metiens aciem, temere prælium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusque telis & primio pugnae impetu ferox, gladios & collatum pedem & vultum hostis, ardore animi micantem, ferre non potuit. Impulsa frons prima, & trepidatio subsidii illata, & suum terrorem intulit eques: rupti inde multis locis ordines, motaque omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde, postquam, cadentibus primis, jam ad se quisque perventuram eadem cernebat, terga vertunt. Instare Romanus; &, donec armati confertique abibant, peditum labor in persequendo fuit. postquam jactari arma passim, fugaque per agros spargi aciem hostium animadversum est; tum equitum turmae emissæ, dato signo, ne, in singulorum morando cæde, spatium ad evadendum interim multitudini darent. satis esse, missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoque agmen teneri, dum assequi pedes & justâ cæde conficere hostem posset. Fugæ sequendique non ante noctem finis fuit: capta quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est. Pars maxima captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit, nec hominum de plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam juventutis inventi, manifesta fides, publicâ ope Volscos hostes adjutos. Circejiensium quoque quidam cogniti, & coloni à Velitris: Romanque omnes missi, percunctantibus primoribus

Patrum eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi, haud perplexè indicavere.

XIV. Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius, bellum cum his populis Patres iussuros; quum major domi exorta moles coëgit acciri Romanum eum, gliscente in dies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim jam orationes modo M. Manlii, sed facta, popularia in speciem, tumultuosa eadem, quâ mente fierent, intuenda erant. Centurionem, nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit, & manum iniecit: vociferatusque de superbia Patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseris plebis, virtutibus ejus viri fortunaque; *Tum verò ego, inquit, nequicquam hac dextrâ Capitolium arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tanquam Gallis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci videam.* Inde rem creditori palam populo solvit, librâque & ære liberatum emittit, Deos atque homines obtestantem, *ut M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanae, gratiam referant.* Acceptus extemplo in tumultuosam turbam & ipse tumultum augebat, cicatrices acceptas Vejenti, Gallico, aliisque deinceps bellis ostentans. *Se militantem, se restituentem everfos penates, multiplici jam sorte exsolutâ, mergentibus semper sortem usuris, obrutum fœnore esse: videre lucem, forum, civium ora, M. Manlii operâ: omnia parentum beneficicia ab illo se habere: illi devovere corporis vitæque ac sanguinis quod supersit. quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis ac privatis, juris fuerit, id cum uno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum jam unius hominis esset, addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in Vejenti, caput patrimonii, subjecit præconi: *Ne quem vestrum, inquit, Quirites, donec quicquam in re mea supererit, iudicatum additumve duci patiar.* Id verò ita accendit animos, ut per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis vi-

derentur. Ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos, quum o-misso discrimine, vera an vana jaceret, *thesauros Gallici auri occultari à Patribus* jecit: *nec jam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam avertant: ea res si palam fiat, ex solvi plebem are alieno posse.* Quæ ubi objecta spes est, enimvero indignum facinus videri, quum conferendum ad redimendam civitatem à Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam; idem aurum, ex hostibus captum, in paucorum prædam cessisse. Itaque exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occultaretur; differenteque, & tempore suo se indicaturum dicente, ceteris omissis, eò versæ erant omnium curæ: apparebatque, nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionem fore.

XV. Ita suspensis rebus dictator, accitus ab exercitu, in urbem venit. postero die senatu habito, quum, satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset, stipatus eâ multitudine, sellâ in comitio positâ, viatorem ad M. Manlium misit: qui, dictatoris jussu vocatus, quum signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, silentio facto, Utinam, inquit, *mibi Patribusque Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod ad te attinet eamque rem, quam de te sum quasiturus, conventurum satis confido. Spem factam à te civitati video, fide incolumi, ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solvi posse.* Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contrâ te, M. Manli, adhorter, liberes fœnore plebem Romanam: & istos, incubantes publicis thesauris, ex præda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive quòd & ipse in parte præda sis, sive quia vanum indicium est, in vincula te duci jubebo, nec cunctius patiar, à te multitudinem fallaci spe concitari. Ad ea Manlius, nec se fefellisse, ait, non

adversus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat, nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam, dictatorem creatum esse. Jam, omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: jam dictatorem profiteri patrocinium feneratorum adversus plebem: jam sibi ex favore multitudinis crimen & perniciem queri. Offendit, inquit, te, A. Corneli, vosque, Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis à me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo judicatos addictosque duci, ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, bortor? Sortem aliam ferte. de capite deducite, quod usuris pernumeratum est: jam nihilo mea turba, quam ullius, conspectior erit. At enim, quid ita solus ego civium curam ago? nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si queras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem, suapte naturâ facilem, difficile interrogatio facit. cur enim queritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti jubetis potius, quam ponatis, nisi aliqua fraus subest? quo magis argui prestigias jubetis vestras, eo plus vereor, ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego, vobis ut indicem pradas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis.

XVI. Quum mittere ambages dictator juberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falso crimine senatus, oblataeque vani furti invidiæ; negantem, arbitrio inimicorum se locuturum, in vincula duci jussit. Arreptus à viatore, Jupiter, inquit, optime maxime, Junoque Regina, ac Minerva, ceterique Dii Deaque, qui Capitolium arcemque incolitis, ficine vestrum militem ac presidem finitis vexari ab inimicis? Hac dextra, quâ Gallos fudi à delubris vestris, jam in vinculis & catenis erit? Nullius nec oculi nec aures indignitatem ferebant: sed invicta sibi quædam patien-

tissima iusti imperii civitas fecerat. nec adversus dictatorem vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Coniecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promississe, obversatamque vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphavit: invidiæque magis triumphus, quàm gloriæ, fuit. quippe domi, non militiæ, partum eum; actumque de cive, non de hoste, fremebant: unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Jamque haud procul seditione res erat: cujus leniendæ causâ, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus, Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci iussit. bina jugera & semisses agri assignati. Quod quum & parvum & paucis datum, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarentur; remedio irritatur seditio. & jam magis insignis & sordibus & facie reorum turba Manliana erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror & linguam & animos liberaverat hominum.

XVII. Audiebantur itaque propalam voces exprobrantium multitudini, quod defensores suos semper in præcipitem locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. Sic Sp. Cassium, in agros plebem vocantem, sic Sp. Malium, ab ore civium famem suis impensis propulsantem, oppressos; sic M. Manlium, mersam & obrutam fœnore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem populares suos, ut jugulentur. Hocine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderet vir consularis? Fingerent mentitum antè, atque ideo non habuisse, quod tum responderet: cui servo unquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non obversatam esse memoriam noctis illius, quæ penè ultima atque aterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum, per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum ar-

matum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso penè Jove erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gratiam servatori patriæ relata? & quem propè cælestem, cognomine certè Capitolino Jovi parem, ficerint, eum pati vinclum in carcere, in tenebris, obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam? Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis uni esse? Jam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur: quum remisso, id quod erepturi erant, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto non seditio finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circeiensibus & à Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli, captivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent, tristia responsa reddita; tristiora colonis, quòd cives Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia inissent. Non negatum itaque tantum de captivis; sed, in quo ab sociis tamen temperaverant, denunciatum senatûs verbis, facerent properè ex urbe, ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos legationis jus, externo, non civi, comparatum, tegeret.

XVIII. Recrudescente Manlianâ seditione, sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterum, M. Furius Camillus, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus secundum. Cujus principio anni & Patribus & plebi peropportunè externa pax data: plebi, quòd non advocata delectu spem cepit, dum tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnandi; Patribus, ne quo externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur, quum pars utraque acrior aliquanto coorta esset, in propinquum certamen aderat & Manlius, advocatâ domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu noctnque consilia agit, plenior aliquanto animorum

irarumque, quàm antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliam inexpectato: spiritus dabat, quòd nec ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quinctius fecisset; & vinculorum suorum invidiam non dictator modò abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque jam per se accensos incitabat plebis animos: Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem, quot ipsi sitis, quot adversarios habeatis. Si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quàm illos pro dominatione, certaturos. Quot enim clientes circa singulos fuistis patronos, tot nunc adversus unum hostem eritis. Ostendite modò bellum; pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; jus ipsi remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli vestrum deero. ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui: & vidistis in vincula duci universi eum, qui à singulis vobis vincula depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Mæliique expectem? Bene facitis, quòd abominamini: Dii prohibebunt hæc: sed nunquam propter me de cælo descendent. Vobis dent mentem, oportet, ut prohibeatis: sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos à barbaris hostibus, à superbis defenderem civibus. Tam parvus animus tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos satis sit? nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen adversus Patres noritis? Nec hoc naturam insitum vobis est, sed usu possideminis. Cur enim adversus externos tantum animorum geritis, ut imperare illis æquum censcatis? quia consueistis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare magis, quàm tueri, libertatem. Tamen qualescunque duces habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacunque petistis, obtinuistis seu vi, seu fortunam vestram. tempus est, etiam majora conari. Experimenti modò &

vestram felicitatem, & me (ut spero) feliciter expertum : minore negotio, qui imperet Patribus, imponetis, quàm, qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo aquanda sunt distatur & consulatusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde odeste, prohibete jus de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomen induit. Vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur : sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia pervenerint, sat planum traditur.

XIX. At in parte altera senatus de secessione, in domum privatam, plebis, fortè etiam in arce positam, & imminenti mole libertati, agit. Magna pars vociferantur, Servilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci jubendo irritet publicum hostem, sed unius ja-ctura civis finiat intestinum bellum. Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, Ut videant magistratus, ne quid ex pernicioso consiliis M. Manlii respublica detrimenti capiat. Tum tribuni consulari potestate, tribunique plebis (nam &, quia eundem & suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus facto sit, consultant. Quum præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appareret; tum M. Manius & Q. Publilius tribuni plebis, Quid Patrum & plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse oneratus viribus ruat? Dicam dicere ei nobis in animo est. nihil minùs populare quàm regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex advocatis iudices facti erunt, & accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur, & regni crimen in medio; nulli magis, quàm libertati, faventis, sue,

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod ubi est factum, primò commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modò patrum quenquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremò ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. Ap. Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem virum, quòd primus à Patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quæ, præter cætus multitudinis seditiosasque voces, & largitionem & fallax indicium, pertinentia propriè ad regni crimen ab accusatoribus objecta sint reo, apud neminem auctorem invenio. nec dubito haud parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causâ, sed in loco, fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni non ingrata solùm, sed invisa etiam, reddiderit. Homines propè quadringentos produxisse dicitur, quibus sine scœnore expensas pecunias tulisset; quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. Ad hæc, decora quoque belli non commemorasse tantùm, sed protulisse etiam conspicienda; spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta: in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo. Ad hæc servatos ex hostibus cives produxisse; inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatum. & quum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnificâ, facta dictis æquando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis; & identidem, Capitolium spectans, Jovem Deosque alios devocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimi-

ne darent: & orâsse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad Deos immortales versi, de se judicarent. In campo Martio quum centuriatim populus citaretur, & reus, ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces avertisset; apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberâssent ab tanti memoria decoris, nunquam fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita predictâ die, in Pœtelinum lucum extra portam Nomentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. ibi crimen valuit, & obstinatis animis triste judicium, invisumque etiam iudicibus, factum. Sunt qui per duumviros, qui de perduellione anquirerent, creatos, auctores sint damnatum. tribuni de saxo Tarpeio dejecerunt: locusque idem in uno homine & eximæ gloriæ monumentum & pœnæ ultimæ fuit. Adjectæ mortuo notæ sunt: publica una; quòd, quum domus ejus fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret: gentilia altera; quòd gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset, memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes, desiderium ejus tenuit. pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis causis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta: *violatum Capitolium esse sanguine servatoris. nec Diis cordi fuisse pœnam ejus oblatam propè oculis suis, à quo sua templa erepta è manibus hostium essent.*

XXI. Pestilentiam inopia frugum, & vulgatam utriusque mali famam anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Ho-

fles novi, præter Volscos velut forte quâdam propè in æternum exercendo Romano militi datos, Circejosque & Velitras colonias jamdiu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat, subito exorti. Id patres rati contemptu accidere, quod Veliternis civibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de bello eis indicendo. ad quam militiam quo paratior plebes esset, quinqueviros Pomptino agro dividendo, & triumviros Nepete coloniarum deducendarum creaverunt. Tum, ut bellum juberent, latum ad populum est: &, nequicquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum jusserunt. Apparatum eo anno bellum est; exercitus propter pestilentiam non eductus. eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; & magna hominum pars eò, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni privato (ut sit) periculo publicum implicitum esset, auctoresque defectionis ab Romanis, metu ne, soli crimini subiecti, piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias à consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. hæc nova injuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusque eos Tusculanis, & Gabinis, & Lavicanis, quorum in fines incursum erat, ita placidè ab senatu responsum est, ut minùs credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

XXII. Insequenti anno Sp. & L. Papirii, novi tribuni militum consulari potestate, Velitras legiones duxere; quatuor collegis Ser. Cornelio Maluginense quartum, Q. Servilio, Ser. Sulpicio, L. Æmilio quartum, tribunis ad præsidium urbis, & si qui ex Etruria novi motus nunciarentur, (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras adversus majora penè auxilia

Prænestinorum, quàm ipsam colonorum multitudinem, secundo prælio pugnatum est; ita ut propinquitas urbis hosti & causa maturioris fugæ, & unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinere; quia & anceps erat, nec in perniciem coloniarum pugnandum censebant. Literæ Romam ad senatum cum victoriæ nunciis, acriores in Prænestinum, quàm in Veliternum hostem, missæ. Itaque ex senatusconsulto populiqve jussu bellum Prænestinis indictum: qui, conjuncti Volscis, anno insequente Satricum, coloniam populi Romani pertinaciter à colonis defensam, vi expugnârunt, sedèque in captis exercuere victoriam. Eam rem ægrè passi Romani, M. Furium Camillum septimùm tribunum militum creavere. additi collegæ A. & L. Postumii Regillenses, ac L. Furius, cum L. Lucretio & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum. adjutor ex tribunis sorte L. Furius datur; non tam è republica, quàm ut collegæ materia ad omnem laudem esset; & publicè, quòd rem temeritate ejus prolapsam restituit; & privatim, quòd ex errore gratiam potiùs ejus sibi, quàm suam gloriam, petiit. Exactæ jam ætatis Camillus erat, comitiisque jurare parato in verba excusandæ valetudini solita consensus populi resisterat, sed vegetum ingenium in vivido pectore vigeat, virebatque integris sensibus, & civiles jam res haud magnaopere obuentem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinam in posterum diem, ad Satricum profectus, ibi eum expugnatores coloniarum haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, opperiebantur. postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi, quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XXIII. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam ulla res, præterquam unius viri consilium atque imperium, morabatur: qui occasionem juvandarum ratione virium trahendo bello quærebat. Eo magis hostis instare; nec jam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi, & vallo prope hostium signa inferebdo, superbam fiduciam virium ostentare. Id agrè patiebatur Romanus miles; multo agrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo fumentis animos, spe inflatus. Hic per se jam milites incitatos insuper instigabat elevando, quâ unâ poterat, ætate, auctoritatem collegæ: *Juvenibus bella data, dictitans, & cum corporibus vigere & desforescere animos; cunctatorem ex acerrimo bellatore factum; & qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, cum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis locum? frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo quum vita satis, tum gloria esse. quid attinere, cum mortali corpore uno, civitatis, quam immortalem esse deceat, pati consensescere vires?* His sermonibus tota in se averterat castra. & quum omnibus locis posceretur pugna, Sustinere, inquit, M. Furi, non possumus impetum militum: & hostis, cujus animos cunctando auximus, jam minimè tolerandâ superbiâ insultat. Cede unus omnibus, & patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas. Ad ea Camillus: *Quæ bella suo unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neque populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunæ pœnituisse. nunc scire. se collegam habere jure imperioque parem, vigore atatis præstantem. Itaque se, quod ad exercitum attineat, regere consueisse, non regi. collegæ imperium se non posse impedire. Diis bene juvantibus ageret, quod & republica duceret. Ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset. quæ senis munia*

in bello sint, iis se non defuturum. Id à Diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris sententia, nec à Diis tam piæ preces auditæ sunt. primam aciem auctor pugnae instruit, subsidia Camillus firmat, validamque stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in eventum alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu, pedem retulit. lenis ab tergo elivus erat inter aciem & castra: &, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum jam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus, cedentem hostem effusè sequendo in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. versus itaque in victorem terror, & novo hoste, & supinâ valle Romanam inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, quæ à castris impetum fecerant; integrant & illi pugnam, qui simulatâ cesserant fugâ. Jam non recipiebat se Romanus miles; sed, immemor recentis ferociæ veterisque decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus, subiectus à circumstantibus in equum, & raptim subsidiis oppositis, *Hæc est, inquit, milites, pugna, quam poposcistis? Quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis? vestra illa temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum; &, quod ductu meo soletis, vincite. Quid vallum & castra spectatis? neminem vestram illa, nisi victorem, receptura sunt.* Pudor primò tenuit effusos: inde, ut circumagi signa, obvertique aciem viderunt in hostem, & dux, præterquam quòd tot insignis triumphis, etiam ætate venerabilis, inter prima signa (ubi plurimus labor periculumque erat) se offerebat, increpare singuli se quisque & alios, & adhortatio in vicem totam alacri clamore pervasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed, missus à collega

restituente peditum aciem ad equites, non castigando, (ad quam rem leviolem auctorem cum culpæ societas fecerat) sed, ab imperio totus ad preces versus, orare singulos universosque, ut se, reum fortuna ejus dici, crimine eximerent. *Abnuente ac prohibente collegâ, temeritatis me omnium potius socium, quàm unius prudentiæ, dedi.* Camillus in utraque vestra fortuna suam gloriam videt: ego, ni restituitur pugna, (quod mi ferrimum est) fortunam cum omnibus, infamiam solus sentiam. Optimum visum est, in fluctuantem aciem tradi equos, & pedestri pugnam invadere hostem. Eunt insignes armis animisque, quâ premi parte maximè peditum copias vident. nihil, neque apud duces, neque apud milites, remittitur à summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis enisæ opem: & Volsci, quâ modò simulato metu cesserant, eâ in veram fugam effusi, magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: ceteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt, plures tamen capti, quàm occisi.

XXV. Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot noscitantentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percontantibusque fassi, publico consilio se militasse. cujus tam vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Romam captivos ducturum, ait, ne Patres ignari sint, Tusculanos ab societate descisse. castris exercituque interim, si videatur, præsit collega.* Documento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam ejus videbatur, quâ data in tam præcipitem casum respublica esset. & quum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, quum variâ fortunâ in Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ fugæque in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse. Introductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusculanos Patres censuissent, Camilloque id bellum mandassent; adiutorem sibi

ad eam rem unum petit : permissoque, ut ex collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optavit. quâ moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum : pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intransibilibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineris locis, non cultus agrorum intermissus : patentibus portis urbis, togati obviam frequentes imperatoribus processere : commeatus exercitui comiter in castra ex urbe & ex agris devehitur. Camillus, castris ante portas positis, eademne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens ; ingressus urbem, ubi patentes januas, & tabernis apertis propolita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemque operi, & ludos literarum strepere discantium vocibus, ac repletas semitas, inter vulgus aliud, puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, quâ quemque suorum usuum causæ ferrent : nihil usquam, non pavidis modò, sed ne mirantibus quidem simile ; circumspiciebat omnia, inquirens oculis, ubinam bellum fuisset. adeo nec amotæ rei usquam, nec oblatae ad tempus vestigium ullum erat : sed ita omnia constanti tranquillâ pace, ut eò vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientiâ hostium, senatum eorum vocari iussit. *Soli adhuc, inquit, Tusculani, vera arma verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutamini, invenistis. ite Romam ad senatum. astimabunt Patres, utrum plus antè pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis. non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem à me habueritis ; precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusque paulo antè fidelium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos jam tum hospitaliter magis, quàm hostiliter.

jussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisque, Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curia vestra, ita armati paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris processimus. Hic noster, hic plebis nostra habitus fuit, eritque semper, nisi si quando à vobis, proque vobis, arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris & exercitibus, quòd oculis magis, quàm auribus, crediderunt; & ubi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos prestitimus, eam à vobis petimus: bellum eò, si ubi est, avertatis, precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patièdo experiendum est, inermes experiemur. Hec mens nostra est; Dii immortales faciant, tam felix, quàm pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis; etsi revicta rebus, verbis confutare nihil attinet; tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam evidenter pœnituerit, tutum censemus. Peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat. Tantum fere verborum ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multo post civitatem etiam, impetraverunt. ab Tusculo legiones reductæ.*

XXVII. Camillus, consilio & virtute in Volseo bello, felicitate in Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam patientiâ & moderatione insignis, magistratu abiit; creatis tribunis militaribus in insequentem annum, L. & P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, & C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoque eguit annus, maximè propter incertam famam æris alieni; aggravantibus summam etiam invidiæ ejus tribunis plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis, quàm fortunâ, debentium laborare creditum videri expediebat. Creati censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. cœptaque jam res morte Postumii, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii, vitio

creati, non gesserunt magistratum. tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit. Eam verò ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum testes, tabulas publicas, censûs cujusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem à parte civitatis: quum interim obaratam plebem objectari aliis atque aliis hostibus. Passim jam sine ullo discrimine bella quæri. ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis jam intentari arma; civium magis quàm hostium odio; ut in armis terant plebem, nec respirare in urbe, aut per otium libertatis meminisse sinant, aut consistere in concione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam, de levando fœnore & sine aliarum injuriarum agentem. Quòd si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quenquam civem Romanum ob creditam pecuniam passuros, neque delectum haberi; donec, inspecto ære alieno, inittäque ratione minuendi ejus, sciat unusquisque, quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoque nervo debeat. Merces seditionis proposita confestim seditionem excitavit. nam & addicebantur multi, & ad Prænestini famam belli novas legiones scribendas Patres censuerant. quæ utraque simul auxilio tribunicio & consensu plebis impediri cœpta. Nam neque duci addictos tribuni sinebant, neque juniores nomina dabant. Quum Patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ juris exsequendi, quàm delectûs, esset; quippe jam à Præneste profectos hostes in agro Gabino confedissee nunciabatur; interim tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum certamen, quàm deteruerat. neque aliud ad seditionem extinguendam in urbe, quàm propè illatum mœnibus ipsis bellum, valuit.*

XXVIII. Nam quum esset Prænestinis nunciatum, nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semet ipsos verfos;

occasionem rati duces eorum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad portam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit. conclamatum *ad arma*, concursusque in muros atque portas est: tandemque, ab seditione ad bellum versi, dictatorem T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tantus ejus magistratus terror erat) simul hostes à mœnibus recessere, & juniores Romani ad e-dictum sine retractatione convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Alliâ flumine posita: inde agrum latè populates, *fatalem se urbi Romanæ locum cepisse*, inter se jactabant: *simp-lem pavorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. Et-enim, si diem, contactum religione, insignemque nomine ejus loci, timeant Romani, quanto magis Allienſi die Alliam ipsam, monumentum tanta cladis, reformidaturos?* Species profectò his ibi truces Gallorum sonumque vocis in oculis atque in au-ribus fore. Has inanum rerum inanes ipsas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes suas. Ro-mani contrà, *Ubiunque esset Latinus hostis, satis scire, cum esse, quem, ad Regillum lacum devictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint. Locum, insignem memoriâ cladis, irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quàm ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victorie suæ. Quin ipsi sibi Galli si offerantur illo loco, se ita pugnatos, ut Ro-ma pugnaverint in repetenda patria, ut postero die ad Ga-bios; tunc, quum effecerint, ne quis hostis, qui mœnia Roma-na intrâſſet, nuncium secundæ adversæque fortunæ domum perferret.*

XXIX. His utrinque animis ad Alliam ventum est. Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi intentique, *Videsne tu, inquit, A. Semproni, lo-ci fortunâ illos fretos ad Alliam constituisse? nec illis Dii im-mortales certioris quicquam fiducia, majorisve quod sit auxilii, dederint. At tu, fretus armis animisque, concitatis equis in-*

*vade mediam aciem : ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam signa. Adeste, Dii testes faderis, & expectite pœnas, debitas simul vobis violatis, nobisque per vestrum numen deceptis. Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt. Dein, postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt ; consternatique, & præter castra, etiam sua pavore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quàm in conspectu Præneste fuit. Ibi ex fuga dissipati, locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt : ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur ager, depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed, postquam, direptis ad Alliam castris, victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum : &, vix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum. ad ea circumlatum bellum : deincepsque, haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. Ex quoque expugnatæ. tum ad caput belli Præneste ventum. Id non vi, sed per deditionem, receptum est. T. Quinctius, semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit : triumphansque signum, Præneste devectum, Jovis Imperatoris in Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Jovis ac Minervæ ; tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his ferme incisa literis fuit : *Jupiter atque divi omnes hoc dederunt, ut T. Quinctius dictator oppida novem caperet.* Die vicelimo, quàm creatus erat, dictaturâ se abdicavit.*

XXX. Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate ; quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus. Ex patribus creati P. & C. Manlii, cum L. Julio : plebes C. Sextilium, M. Albini-um, L. Antistium dedit. Manliis, quòd genere plebeios, gratiâ Julium anteibant, Volsci provincia, sine

forte, sine comparatione, extra ordinem data: ejus & ipsos postmodo & Patres, qui dederant, pœnituit. Inexplorato pabulatum cohortes misere. quibus velut circumventis, quum id falso nunciatum esset, dum, præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asservato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias præcipitavere. Ibi dum iniquo loco solâ virtute militum resistentes cæduntur, cæduntque, castra interim Romana, jacentia in campo, ab altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique prodita temeritate atque inscitâ res. quicquid super fuit fortunæ populi Romani, id militum etiam sine rectoris stabilis virtus tutata est. Quæ ubi Romam sunt relata, primùm dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietæ res ex Volscis asseriebantur, & apparuit, nescire eos victoriâ & tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces: otiumque inde, quantum à Volscis, fuit: id modò extremo anno tumultuatum, quod Prænestini concitatis Latinorum populis rebellârunt. Eodem anno Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni adscripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia majestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

XXXI. Insequentis anni principia statim seditione ingenti arserè, tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio secundùm, C. Licinio, P. Clælio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & causa seditionis æs alienum: ejus noscendi gratiâ Sp. Servilius Priscus, Q. Clælius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. namque trepidi nuncii primò, fuga deinde ex agris legiones Volscorum ingressas fines, popularique passim Romanum agrum, attulere. In qua trepidatione tantum affuit ut civilia certamina terror externus cohiberet, ut contrâ eo violentior potestas tribunicia impediendo delectui esset:

donec conditiones impositæ Patribus, ne quis, quoad bellatum esset, tributum daret, aut jus de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit, duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisos duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius & L. Geganus laevâ ad montes Ecetram pergunt. Neutrâ parte hostis obvius fuit. Populatio itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordiâ hostium fretus, & virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat; sed ab justo exercitu justâ irâ facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe à Volscis, timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contrâ etiam in hostico morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque, omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugiferâ, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque prædâ abactâ, Romam utrinque exercitus reducti.

XXXII. Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus erant, celebrari de integro jurisdictio; & tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum, à censoribus locatum saxo quadrato faciundum. cui succumbere oneri coacta plebes; quia, quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes, coacta principum opibus, fecit, L. Æmilius, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quinctios Cincinnatos. hisdem opibus obtinere, ut adversus Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediante omnibus junioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: unum ad præsidium urbis; alterum, qui, si

qui alibi motus extitisset, ad subita belli mitti posset; tertium longè validissimum P. Valerius & L. Æmilius ad Satricum duxere: ubi quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent, extemplo pugnatum: & ut nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna: & aliquandiu æquâ virtute fortunâque Latinæ maximè legiones, longâ societate militiam Romanam edoctæ, restabant. eques immixtus ordines turbavit; turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se invexit acies, tantum hostes gradu demoti. & ut semel inclinavit pugna, jam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes quum Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra, peterent, ab equitatu maximè cæsi. castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quæ proelio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: & quum Romanus exercitus propè vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quàm ira, celeritatis habuit. Priùs itaque mœnia intravere hostes, quàm Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggre-dienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque co-orta; quum Antiates, victi malis subactique bello, in quo & nati erant, & consenuerant, deditionem spectarent; Latinos ex diutina pace nova defectio recentibus adhuc animis ferociore ad perseverandum in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minùs incepta persequerentur. Latini profecti à societate pacis, ut rebantur, inhonestæ sese vindicaverunt. Antiates, incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello ladere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eò erupit, ut Satricum urbem, quæ

receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum ejus superfuit urbis, (quum faces pariter sacris profanisque injicerent) quàm matris Matutæ templum. Inde eos nec sua religio, nec verecundia Deum arcuisse dicitur, sed vox horrenda, edita templo cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent. Incensos eâ rable impetus Tusculum tulit, ob iram, quòd, deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modò Romanam, sed etiam in civitatem, se dedissent. Patentibus portis quum inprovísò incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. in arcem oppidani refugere cum conjugibus ac liberis, nunciosque Romam, qui certiore de suo casu senatum facerent, misere. Haud segniùs, quàm fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quinctius & Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. clausas portas Tusculi, Latinosque simul obsidentium atque obsessorum animò hinc mœnia Tusculi tueri vident, illinc arcem oppugnare; terrere unà ac pavere. Adventus Romanorum mutaverat utriusque partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem, Latinos ex propè certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppidò potirentur, in exiguam de se ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto majore ab exercitu Romano. Utrique urgentur Latini: nec impetus Tusculanorum, decurrentium ex superiore loco, sustinent: nec Romanos, subeuntes mœnia molientesque obices portarum, arcere possunt. Scalis priùs mœnia capta; inde effracta claustra portarum, & quum anceps hostilis & à fronte & à tergo urgeret; nec ad pugnam ulla vis, nec ad fugam loci quicquam superesset; in medio cæsi ad unum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in urbe vis Patrum

in dies miseriæque plebis crescebant; quum eo ipsos, quod necesse erat solvi, facultas solvendi impediretur. Itaque, quum jam ex re nihil dari posset, famâ & corpore, judicati atque addicti, creditoribus satisfaciebant, pœnaque in vicem fidei cesserat. Adeo ergo obnoxios summisserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, ut non modò ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tantâ vi, ut liceret, tetenderant; sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli viro acri experientique animus esset: possessionemque honoris, usurpati modò à plebe per paucos annos, recuperâsse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parvâ (ut plerumque solet) rem ingentem molivendi causa intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri, quum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam inter id genus contemptor ejus habebatur, filia duæ nuptæ, Ser. Sulpicio major, minor C. Licinio Stolori erat, illustri quidem, viro tamen plebeio: eaque ipsa affinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Fortè ita incidit, ut, in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiæ quum inter se (ut fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is de foro se domum reciperet, forem, (ut mos est) virgâ percuteret. quum ad id, roris ejus insueta, expavisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque, *nunquid vellet?* credo fortunatum matrimonium ei sororis visum; sinique ipsam malo arbitrio, quo à proximis quisque minimè antea vult, pœnituisse. Confusam eam ex recenti morsu animi quum pater fortè vidisset, percunctatus, *satin' salva?* avertentem causam doloris (quippe nec satis piam adversus sororem, nec admodum invicem honorificam) elicit comiter sciscitando, ut fa-

teretur, eam esse causam doloris, quod iuncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum habere iussit: eosdem prope diem domo visuram honores, quos apud sororem videat. Inde consilia inire cum genro cepit, adhibito L. Sextio, strenuo adolescente, & cujus spei nihil præter genus patricium deesset.

XXXV. Ocasio videbatur rerum novandarum propter ingentem vim æris alieni; cujus levamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum speraret. Accingendum ad eam cogitationem esse. cōnando agendoque jam eò gradum fecisse plebeios, unde, si porrò annituntur, pervenire ad summa, & Patribus æquari, tam honore, quàm virtute, possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibi met ipsi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgare leges omnes adversus opes patriciorum, & pro commodis plebis: unam de ære alieno, ut, deducto eo de capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset, triennio æquis portionibus persolveretur: alteram de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret: tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque utique alter ex plebe crearetur. cuncta ingentia, & quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ, honorum, discrimine proposito, conterriti Patres, quum trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio, præter expertam multis jam antè certaminibus intercessionem, invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt. qui, ubi tribus ad suffragium ineundum citari à Licinio Sextioque viderunt, stipati Patrum prædiis, nec recitari rogationes, nec solenne quicquam aliud ad sciendum

plebi fieri passi sunt. Jamque frustra sæpe concilio advocato, quum pro antiquatis rogationes essent; *Bene habet*, inquit Sextius, *quandoquidem tantum intercessionem pollere placet. isto ipso telo tutabimur plebem. Agitedum, comitia indicite, Patres, tribunis militum creandis. faxo, ne juvet vox ista, VETO, quâ nunc concinentes collegas nostros tam lati auditis.* Haud irritæ cecidere minæ: comitia, præter ædilium tribunorumque plebis, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque, tribuni plebis resecti, nullos curules magistratus creari passi sunt. eaque solitudo magistratuum, & plebe resciente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

XXXVI. Alia bella opportunè quiescere: Veliterni coloni, gestientes otio, quod nullus exercitus Romanus esset, & agrum Romanum aliquoties incurfavere, & Tusculum oppugnare adorti sunt. eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus, opem orantibus, verecundiâ maximè non Patres modò, sed etiam plebem, movit. Remittentibus tribunis plebis, comitia per interregem sunt habita; creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. & C. Valerii, haudquaquam tam obedientem in delectu, quàm in comitiis, plebem habuere: ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modò summovere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere. obsidebanturque haud paulo vi majore Velitræ, quàm Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, à quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuerunt. Antè novi creati sunt tribuni militum, Q. Servilius, C. Veturius, A. & M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. In majore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum, jam octavum tribunos plebis resectos, Fabius quoque tribunus militum, Stolonis socer, quarum

legum auctor fuerat, earum suaforem se haud dubium ferebat. & quum octo ex collegio tribunorum plebis primò intercessores legum fuissent, quinque soli erant : & (ut ferme solent, qui à suis desciscunt) capti, & stupentes animi, vocibus alienis id modò, quod domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant : *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse : in adventum militum comitia differri debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret.* Sextius Liciniusque, cum parte collegarum, & uno ex tribunis militum Fabio, artifices jam tot annorum usu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant : *Auderentne postulare, ut, quum bina jugera agri plebi dividerentur, ipsis plus quingenta jugera habere liceret ? Ut singuli propè trecentorum civium possiderent agros, plebeio homini vix ad tetum necessarium, aut locum sepultura, suus pateret ager ? An placeret, fœnore circumventam plebem potius, quàm forte creditum solvat, corpus in nervum ac supplicia dare : & gregatim quotidie de foro addictos duci, & repleti vinctis nobiles domos ? & ubique patricius habitet, ibi carcerem privatum esse ?*

XXXVII. Hæc indigna miserandaque auditu quum apud timentes sibimet ipsos, majore audientium indignatione, quàm suâ, increpuissent : atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus unquam fore, affirmabant, nisi alterum ex plebe consulem, custodem suæ libertatis, plebes fecisset. Contemni jam tribunos plebis, quippe quæ potestas jam suam ipsa vim frangat intercedendo. Non posse æquo jure agi, ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit. nisi imperio communicato, nunquam plebem in parte pari reipublica fore : nec esse, quòd quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur : nisi alterum consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. *An jam memoriâ exisse, quum tribunos militum idcirco potius, quàm consules, creari placuisset, ut &*

plebeis pateret summus honos, quatuor & quadraginta annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? Qui crederent, duobusne in locis suâ voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum viam fieri passuros, qui tribunatum septum tam diu habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat; & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus. quoniam in certamine relictus præmium semper potentioris futurus sit. Nec jam posse dici id, quod antea jactare soliti sint, non esse in plebeis idoneos viros ad curules magistratus. Nunquid enim socordius aut segnius rempublicam administrari post P. Licinii Calvi tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeum. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, paucis ante annis ex plebe captos creari: nec ullius eorum populum Romanum pœnituisse. Consulatum superesse plebeis: eam esse arcem libertatis, id columen. si eò perventum sit, tum populum Romanum verè exaltos ex urbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturum. Quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellent, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, majora liberis relinquenda. Hujus generis orationes ubi accipi videre; novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciendis decem viri creentur; ita ut pars ex plebe, pars ex Patribus fiat: omniumque earum rogationum comitia in adventum ejus exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

XXXVIII. Prius circumfactus est annus, quam à Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos utique, quia legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimi-

cationem de legibus ventum: & quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi Patres ad duo ultima auxilia, summum imperium summumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatus adversariorum & ipsi causam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumque confedisset, atque ageretur res solitò primum certamine inter se tribunorum plebi, ferentium legem intercedentiumque, & quanto jure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque, & UTI ROGAS, prima tribus dicerent; tum Camillus, *Quandoquidem, inquit, Quirites, jam vos tribunicia libido, non potestas, regit. & intercessionem, secessione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, quâ peperistis; non reipublica magis universa, quàm vestra causâ, dictator intercessioni adero, eversumque vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque, si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt; nihil patricium magistratum inferam concilio plebis. si adversus intercessionem, tanquam capta civitati leges imponere tendent, vim tribuniciam à se ipsa dissolvi non patiar. Adversus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo segniùs peragerent, tum percitus irâ Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit. & addidit minas, si pergerent, sacramento omnes juniores adacturum, exercitumque extemplo ex urbe educiturum. Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos, quàm minuit. sed, re neutro inclinâtâ, magistratu se abdicavit; seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium ei multa esset.*

Sed auspiciis magis, quàm novi exempli rogatione, deterritum ut potius credam, quum ipsius viri facit ingenium, tum quòd ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? & quòd eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certè fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quòd eo tempore, quo promulgatum de multa ejus traditur, aut & huic rogationi, quâ se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit; aut ne illas quidem, propter quas & hæc lata erat, impedire: &, quoad usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

XXXIX. Inter priorem dictaturam abdicatam novamque à Manlio initam, ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de sœnore atque agro rogationes jubebant, de plebeio consulatu antiquabant. & perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægrè Patres passos accipio; dictatorem propinquâ cognatione Licinii se apud Patres excusare solitum, simul negantem, magistri equitum majus, quàm tribuni consularis, imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut, negando jam sibi velle continuari honorem, acerrimè accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. *Nonum se annum jam velut in aciem adversus optimates maximo privatim periculo, nullo publicè emolumento stare. consensuisse jam secum & rogationes promulgatas, & vim omnem tribunicia potestatis. Primò intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegatione juven-*

tutis ad Veliternum bellum : postremo dictatorium fulmen in se intentatum. Jam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obflare ; quippe qui etiam omen plebeio consuli, magistro equitum ex plebe dicendo, dederit. se ipsam plebem & comoda morari sua. Liberam urbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab injustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quæ munera quando tandem satis grato animo estimaturos, si, inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant ? non esse modestia populi Romani id postulare, ut ipse sænore levetur, & in agrum injuriâ possessum à potentibus inducatur ; per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris, relinquat. Proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vellent : deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si conjunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse, quod eosdem rescicerent tribunos plebis : perlaturus enim, quæ promulgaverint, sin, quod cuique privatim opus sit, id modò accipi velint ; opus esse nihil invidiosâ continuatione honoris ; nec se tribunatum, nec illos ea, quæ promulgata sint, habituros.

XL. Adversus tam obstinatam orationem tribunorum quam, præ indignitate rerum, stupor silentiumque inde ceteros Patrum defixisset ; Ap. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque, quàm spe, ad dissuadendum processisse, & locutus in hanc ferè sententiam esse : Neque novum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiæ nostræ semper obiectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam : Claudie genti jam inde ab initio nil antiquius in republica Patrum majestate fuisse ; semper plebis commodis adversatos esse. Quorum alterum neque nego, neque inficias eo, nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem & Patres, enixè operam dedisse, ut per nos aucta potius, quàm imminuta, majestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vèrè posset. Illud alterum pro me majoribusque meis contendere ausim, Quirites, (nisi, quæ pro universa republica fiant, ea

plebi, tanquam aliam incolenti urbem, adversa quis putet) nihil nos, neque privatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse: nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram (etsi quaedam contra voluntatem fuerint) verè referri posse. An hoc, si Claudia familia non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quirium quilibet, qui modò me duobus ingenuis ortum, & vivere in libera civitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium & C. Licinium, perpetuos (si Dñs placet) tribunos, tantum licentia novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus jubendis, se permissuros esse? Sub conditione, inquit, nos rescietis decimum tribunos. Quid est aliud dicere, quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus. Sed qua tandem ista merces est, quã vos semper tribunos plebis habeamus? ut rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu utiles, seu inutiles sunt, omnes conjunctim accipiat. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione unum civem succlamare: Bonã veniã vestrà liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse; antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de senore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, jubeas; & hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas? Aut omnia accipe: aut nihil fero. Ut si quis ei, quem urgeat fames, venenum ponat cum cibo; & aut abstinere eo, quod vitale sit, jubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo, si esset libera hæc civitas, non tibi frequentes succlamassent? Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid? si tu non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt invidiosius esse) Claudius diceret, Aut omnia accipite, aut nihil fero; quis vestrũ, Quirites, ferret? Nunquamne vos res potiùs, quàm auctores, spectabitis? sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrũ quo dicentur, adversis accipietis? At

hercule sermo est minimè civilis. Quid? Rogatio qualis est, quam à vobis antiquatam indignantur? sermoni, Quirites, si-
millima. Consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, fa-
cere liceat. An aliter rogat, qui utique alterum ex plebe fi-
eri consulem jubet; nec duos patricios creandi potestatem vo-
bis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit,
quum Porfena Janiculum insedit; quale Gallicum modò, quum
prater Capitolium atque arcem omnia hac hostium erant, &
consulatum cum hoc M. Furio & quolibet alio ex Patribus L.
ille Sextius peteret; possitisne ferre, Sextium haud pro dubio
consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hocine est
in commune honores vocare, ut duos plebeios fieri consules lice-
at, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari ne-
cesse sit, utrumque ex Patribus praterire liceat? Quanam
ista societas, quoniam consortio est? Parum est, si, cujus
pars tua nulla adhuc fuit, in partem ejus venis, nisi partem
petendo totum traxeris? Timeo, inquit, ne, si duos licebit cre-
ari patricios, neminem creetis plebeium. Quid est dicere aliud,
quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem
vobis creandi, quos non vultis, imponam? Quid sequitur, ni-
si ut ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis
unus petierit plebeius, & lege se, non suffragio, creatum dicat?

XLI. Quomodo extorqueant, non quomodo petant ho-
nores, querunt: & ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne
pro minimis quidem debeant; & occasionebus potius, quàm
virtute, petere honores malunt. Est aliquis, qui se inspicere,
estimari fastidiat; qui certos sibi uni honores inter dimicantes
competitores aequum censeat esse; qui se arbitrio vestro eximat;
qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serva pro li-
beris faciat. Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in
perpetua potestate, tanquam regum in Capitolio, numeratis:
quis est hodie in civitate tam humilis, cui non via ad consula-
tum facilius per istius legis occasionem, quàm nobis ac liberis
nostris, fiat? si quidem nos, ne quum volueritis quidem, cre-
are interdum poteritis; istos, etiam si nolueritis, necesse sit.
De indignitate satis dictum est: (etenim dignitas ad homines

pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria Deorum immortalium contemptio atque injuria est, loquar? Auspiciis hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militisque, omnia geri, quis est, qui ignoret? Penes quos igitur sunt auspicia more majorum? nempe, penes Patres, nam plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur. Nobis adeo propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus ercat patricios magistratus, non aliter, quam auspicato, creet; sed nos quoque ipsi sine suffragio populi auspicato interregem prodamus, & privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistratibus quidem habent. Quid igitur aliud, quam tollit ex civitate auspicia, qui, plebeios consules creando, à Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones. Quid enim est, si pulli non pascuntur? si ex cavea tardius exierint? si occinuerit avis? Parva sunt hæc: sed parva ista non contemnendo majores nostri maximam hanc rem fecerunt. Nunc nos, tanquam jam nihil pace Deorum opus sit, omnes ceremonias polluimus. Vulgè ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dummodo homo sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, Deos, Deorumque curam, quibus nefas est, non leges auspicato ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis, nec curiatis comitiis Patres auctores fiant. Sextius & Licinius, tanquam Romulus ac Tatius, in urbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo est ex alienis fortunis pradandi: nec in mentem venit, alterâ lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus dominos: alterâ fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum causâ vobis antiquandas censeo istas rogationes. Quod faxitis, Deos velim fortunare.

XLII. Oratio Appii ad id modò valuit, ut tempus rogationum jubendarum proferretur. Refecti decimùm iidem tribuni, Sextius & Licinius, de decemviris sacrorum ex parte de plebe creandis legem pertulere, creati quinque Patrum, quinque plebis: graduque eorū jam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoriâ

contenta plebes cessit Patribus, ut, in præsentia confulum mentione omisâ, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem exitus, quàm dubii, quietæ externæ res Romanis essent; fama repens belli Gallici allata, perpulit civitatem, ut M. Furio dictator quintum diceretur. is T. Quinctium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius; inclitamque in ponte pugnam, quâ T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus conferuit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, ut credam, decem haud minùs post annos ea acta: hoc autem anno in Albano agro cum Gallis, dictatore M. Furio, signa collata. Nec dubia, nec difficilis Romanis (quanquam ingentem Galli terrorem memoriâ pristinæ cladis attulerant) victoria fuit. multa millia barbarorum in acie, multa captis castris cæsa: palati alii Apuliam maximè petentes, quum fugâ se longinquâ, tum quòd passim eos simul pavor terrorque distulerant, ab hoste sese tutati sunt. Dictatori, consensu Patrum plebisque, triumphus decretus. Vixdum perfunctum cum bello atrocior domi seditio excepit: & per ingentia certamina dictator senatusque victus, ut rogationes tribunicia acciperentur; & comitia consulum adversâ nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit, quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit: quum tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio; à plebe nobilitati de prætore uno, qui jus in urbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam redâ-

his ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritòque id, si quando unquam aliàs, Deum immortalium causâ libenter facturos fore, ut ludi maximi fierent, & dies unus ad triduum adjiceretur; recusantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum à patriciis est juvenibus, se id honoris Deum immortalium causâ libenter acturos, ut ædiles fierent. Quibus quum ab universis gratiæ actæ essent, factum senatusconsultum, ut duo viros ædiles ex Patribus dictator populum rogaret: Patres auctores omnibus ejus anni comitiis fierent.

LIBER VII.

EPITOME.

I. **D**UO novi magistratus adjecti sunt, prætura & curulis adilitas. II. Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli, cujus remedium & finis quum per novas religiones quaeretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. III, IV, V. Quum dies L. Manlio dicta esset à M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, & T. Manlium filium rus relegatum sine ulla crimine; adolescens ipse, cujus relectio patri objiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoque gladio coegit eum in verba sua jurare, non perseveraturum se in accusatione. VI. Quum telluris biatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc omnia pretiosa missa sunt in præaltam voraginem urbis Romanae. in eam Curtius armatus, sedens equo, se præcipitavit, caque expleta est. IX, X. T. Manlius adolescens, qui patrem à tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum, provocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso torquem aureum detraxit; quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus. XV. Dux tribus addita, Pom-

plina & Publilia. XVI. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quingentis iugeribus agri possideret. XXVI. M. Valerius tribunus militum Gallum, à quo provocatus erat, insidente galea corvo, & unguibus rostroque hostem infestante, occidit, & ex eo Corvi nomen accepit; consulque proximo anno, quum annos viginti tres haberet, ob virtutem creatus est. XXVII. Amicitia cum Karthaginensibus juncta. XXIX, &c. Campani, quum urgerentur à Samnitibus bello, auxilio adversus eos à senatu petito, quum id non impetrarent, urbem atque agros populo Romano dederunt. ob quam causam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. XXXIV, &c. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est, qui, occupato colle super id jugum, in quo Samnites confederant, occasionem consuli in auiorem locum euadendi dedit: ipse ab hostibus circumfessus erupit. XXXVIII, &c. Quum milites Romani, qui Capuæ in prasidio erant relictæ, de ea occupanda urbe conspirassent, & detecto consilio, metu supplicii à populo Romano defecissent; per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos à furore revocaverat, patria restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Privernates, & Tarquinenses, & Samnites, & Volscos prosperè gestas continet.

I. **A**NNUS hic erit insignis novi hominis consulationu, insignis novis duobus magistratibus, præturâ & curuli ædilitate. Hos sibi patrii cii quæsiwere honores pro concessio plebi altero consulationu. Plebes consulationum L. Sextio, cuius lege partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo; ædilitatem Cn. Quinctio Capitolino & P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratiâ campestri ceperunt. L. Sextio collega ex Patribus datus L. Æmillius Mamercinus. Principio anni & de Gallis, quos primò palatos per Apuliam congregari jam fama erat,

& de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum ac iustitio simile otium fuit: nisi quod, non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebeio tres patricios magistratus, curulibus sellis prætextatos tanquam consules sedentes, nobilitas sibi sumpisset, prætorem quidem etiam jura reddentem, & collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde imposita est senatui ex Patribus jubendi ædiles curules creari. primò, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat: postea promiscuum fuit. Inde, L. Genucio & Q. Servilio consulibus, & ab seditione & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione & ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeque eam pestilentiam insignem mors quam matura, tam acerba, M. Furii fecit. Fuit enim verè vir unicuique in omni fortuna: princeps pace belloque prius, quam exsulatum iret; clarior in exsilio vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem, vel felicitate, quâ restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit. Par deinde per quinque & viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus, quem secundum à Romulo conditorem urbis Romanæ ferrent.

II. Et hoc & insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone, consulibus, pestilentia fuit. eo nihil dignum memoriâ actum, nisi quod pacis Deum expositendæ causâ tertio tum post conditam urbem lætisternium fuit. & quum vis morbi nec humanis consiliis nec ope divinâ levaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo, (nam circi modò spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quo-

que (ut ferme principia omnia) & ea ipsa peregrinares fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. imitari deinde eos juvenus, simul inconditis inter se jocularia fundentes versibus, cœpere; nec absoni à voce motus erant. Accepta itaque res sæpiusque usurpando excitata. vernaculis artificibus, quia hister Tusco verbo ludio vocabatur, nomen histrionibus inditum: qui non, sicut antè, Fescennino versu similem incompositum temerè ac rudem alternis jaciebant; sed impletas modis saturas, descripto jam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus est primus argumento fabulam ferere, (idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor) dicitur, quum sæpius revocatus vocem obtudisset, veniâ petitiâ puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediabat. inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diverbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, & ludus in artem paulatim vertebatur; juvenus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus jactitare cœpit: quæ inde exodia postea appellata, confertaque fabellis potissimum Atellanis sunt. Quod genus ludorum ab Osciis acceptum tenuit juvenus, nec ab histrionibus pollui passa est. Eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu moveantur, & stipendia, tanquam expertes artis ludicræ, faciant. Inter aliarum parva principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est: ut appareret, quàm ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem infaniam venerit.

III. Nec tamen ludorum primum initium, procu-

randis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis levavit. quin etiam, quum medios fortè ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id verò, velut averfis jam Diis aspernantibusque placamina iræ, terrorem ingentem fecit. Itaque, Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino secundum consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos, quàm corpora morbi, afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Eâ religione adductus senatus dictatorem clavi figendi causâ dici iussit. dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est, priscis literis verbisque scripta, ut, qui prætor maximus sit, Idibus Septembribus clavum pangat. Fixa fuit dextro lateri ædis Jovis optimi maximi, ex qua parte Minervæ templum est. Eum clavum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus Minervæ inventum sit. Volsiniis quoque clavos, indices numeri annorum, fixos in templo Nortia, Etruscæ Deæ, comparere, diligens talium monumentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius consul ex lege templum Jovis optimi maximi dedicavit anno post reges exactos: à consulibus postea ad dictatores, quia majus imperium erat, solenne clavi figendi translatum est. Intermissio deinde more, digna etiam per se visa res, propter quam dictator crearetur. qua de causa creatus L. Manlius, perinde ac reipublicæ gerendæ, ac non solvendæ religionæ, gratiâ creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo juventutem agitavit; tandemque, omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi, seu verecundiâ victus, dictaturâ abiit.

IV. Neque eo minùs principio insequentis anni, Q. Servilio Ahalâ, L. Genucio consulibus, dies Manlio dicitur à M. Pomponio tribuno plebis. Acer-

bitas in delectu, non damno modò civium, sed etiam laceratione corporum lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, invisâ erat: & ante omnia invisum ipsum ingenium atrox, cognomenque Imperiosi grave liberæ civitati, ab ostentatione sævitæ adscitum; quam non magis in alienis, quàm in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret. criminique ei tribunus inter cetera dabat, quòd filium juvenem, nullius probri compertum, extorrem urbe, domo, penetibus, foro, luce, congressu aqualium prohibitum, in opus servile, propè in carcerem atque in ergastulum, dederit: ubi summo loco natus dictatorius juvenis quotidianâ miseriam disceret, verè imperioso patre se natum esse. At quam ob noxam? quia infacundior sit, & linguâ impromptus. Quod naturæ damnum utrùm nutriendum patri, (si quicquam in eo humani esset) an castigandum ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minùs alere ac fovere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. At, hercule, L. Manlium, malum malo augere filii, & tarditatem ingenii insuper premere; & si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id exstinguere vitâ agresti & rustico cultu, inter pecudes habendo.

V. Omnium potiùs his criminationibus, quàm ipsius juvenis, irritatus est animus: quin contrà, se quoque parenti causam invidiæ atque criminum esse, ægrè passus, (ut omnes Dii hominesque scirent, se parenti opem latam, quàm inimicis ejus, malle) capit consilium, rudis quidem atque agrestis animi, & quanquam non civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, cultro succinctus, manè in urbem, atque à porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: janitori, opus esse sibi domino ejus convento extemplo, ait. nunciaret, T. Manlium L. filium esse. Mox introductus, (etenim percitum irâ in patrem spes erat aut criminis aliquid novi, aut consilii ad rem agendam, deferre) salute acceptâ redditâque, esse ait, que cum eo

agere arbitris, remotis velit. Procul inde omnibus abire iussis, cultum stringit: & super lectum stans ferro intento, nisi, in quæ ipse concepisset verba, juraret, *se patris ejus accusandi causâ concilium plebis nunquam habiturum*, se eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem; illum prævalidum juvenem, & quod haud minùs timendum erat, stolidè ferocem viribus suis cerneret) adjurat, in quæ adactus est verba; & præ se deinde tulit, eâ vi subactum se incepto destitisse. Nec perinde, ut maluisset plebes, sibi suffragi ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri; ita agrè habuit, filium id pro parente ausum. eoque id laudabilius erat, quòd animum ejus tanta acerbitas patria nihil à pietate avertisset. Itaque non patri modò remissa causæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. & quum eo anno primùm placuisset, tribunos militum ad legiones suffragio fieri, (nam & antea, sicut nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis; ut qui rure & procul cœtu hominum juventam egisset.

VI. Eodem anno, seu motu terræ, seu quâ vi aliâ, forum mediū ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur: neque eam voraginem conjectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse priùs, quàm Deum monitu quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset? Id enim illi loco dicandum, vates canebant, si rempublicam Romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium, juvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis Romanum bonum, quàm arma virtusque, esset. Silentio facto, templa Deorum immortalium, quæ foro imminet, Capitoliumque intuentem, & manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos manes porrigentem, se devovisse: equo deinde, quàm

poterat, maximè exornato insidentem, armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum à multitudine virorum ac mulierum congestas; lacumque Curtium, non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Metto, sed ab hoc appellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via inquirentem ferret: nunc famâ rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem. & lacus nomen ab hac recentiore insignitis fabula est. Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum feciales ad res repetendas nequicquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit; populusque id bellum frequens iussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In expectatione civitas erat, quòd primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde ut eveniret res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Fortè ita tulit casus, ut Genucius, ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaret; legionibus nec opinato pavorè fufis, consul circumventus ab insciis quem interfecissent, occideretur. Quod ubi est Romam nunciatum, nequaquam tantum publicâ calamitate mœsti Patres, quantum feroces infelici consulis plebei ductu, fremunt omnibus locis: *Irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quòd nefas esset. Potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in Deos immortales inauspicatam legem valuisse? Vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia, quæ ut primum contacta sint ab eo, à quo nec jus nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde, turbato gentium jure, comitia haberentur.* His vocibus curia & forum personat. Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, majore nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit: *delectusque & iustitium indictum.*

VII. Priusquam dictator legionesque novæ in Her-

nicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregiè est. In Hernicos, morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato, & plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis afuit; adeo turbatis inde ordinibus abcessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus jungitur, & copiæ duplicantur: & pro concione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensæ erant, simul audientibus laudes meritas, tollit animos; simul ceteros ad æmulandas virtutes acuit. Neque segniùs ad hostes bellum apparatus, qui, & parti antè decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur. quadringenariæ octo cohortes, lecta robora virorum, scribuntur. Hunc eximium florem juventutis eo etiam, quòd, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevere. Immunes quoque operum militarium erant, ut, in unum pugnæ laborem reservati, plus sibi, quàm pro virili parte, annitendum scirent. Extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Dufum millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme utrinque spatio in medio pugnatum est. Primò stetit ambiguâ spe pugna; nequicquam sæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna effectus, quàm conatibus, vanior erat; consulto priùs dictatore equites, permissu deinde ejus, relictis equis, clamore ingenti provolant ante signa, & novam integrant pugnam. neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se objecissent.

VIII. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quicquid hinc aut illinc communis Mars belli

aufert; multiplex, quàm pro numero, damnum est: vulgus aliud armatorum, velut delegatâ primoribus pugnâ, eventum suum in virtute aliena ponit. multi utrinque cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret, quærendo, si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quicquam momenti facerent? quam tertiam expectarent pugnam? quid ante signa feroces prosilissent, & alieno pugnarent loco?* His inter se vocibus excitati, clamore renovato, inferunt pedem: & primùm grada moverunt hostem, deinde pepulerunt; postremò jam haud dubiè avertunt: neque, tam vires pares quæ superaverit res, facile dictu est, nisi quòd perpetua fortuna utriusque populi & extollere animos, & minuere potuit. Usque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postero die deserta fugâ castra Hernicorum, & faucii relictî quidam inventi; agmenque fugientium ab signis, quum præter mœnia eorum infrequentia conspecta signa essent, fusum, ac per agros trepidâ fugâ palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit. quarta pars militum amissa; &, ubi haud minus jacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere.

IX. Insequenti anno, quum C. Sulpicius, & C. Licinius Calvus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit causa, quum multæ antea querimonix ultro citroque jactatæ essent, cur, per feciales rebus repetitis, bellum Tiburti populo indiceretur. Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse, satis constat, & magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum causâ, & ab Licinio consule dictum

scribit, quia, collegâ comitia bello præferre festinantes, ut continuaret consulatum, obviam eundum pravi cupiditati fuerit. Quæstia ea propriæ familiæ laus levioris auctorem Licinium facit. quum mentionem ejus rei in vetustioribus annalibus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici causâ dictatorem creatum arbitrer, inclinât animus eo certè anno Galli ad tertium lapidem Salarîâ viâ trans pontem Antienis castra habuere. Dictator, quum tumultûs Gallici causâ justitium edixisset, omnes juniores sacramento adegit, ingentique exercitû ab urbe profectus, in citeriore ripa Antienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indicium esset. Prælia de occupando ponte crebra erant; nec, qui potirentur, incertis viribus, satis discerni poterat. Tum eximiâ corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit; &, quantum maximâ voce potuit, *Quem nunc, inquit, Roma virum fortissimum habet, procedat, agendum, ad pugnam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit melior.*

X. Diu inter primores juvenum Romanorum silentium fuit, quum & abnuere certamen vererentur, & præcipuam sortem periculû petere nollent. tum T. Manlius, L. filius, qui patrem à vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad dictatorem pergit: *Injussus, inquit, imperator, extra ordinem nunquam pugnaverim, non si certam victoriam videam. Si tu permittis, volo ego illi bellus ostendere, quando adeo ferox præsulat hostium signis, me ex ea familia ortum, qua Gallorum agmen ex rupe Tarpeia dejecit.* Tum dictator, *Motto virtute, inquit, ac pietate in patrem, patriamque, T. Manli, esto. Perge, & nomen Romanum invictum, juvenibus Diis, præsta.* Armant inde juvenem æquales. pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolidè lætum, & (quoniam id quoque memoriâ dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exerentem,

producunt. Recipiunt inde se ad stationem : & duo in medio armati, spectaculi magis more, quàm lege belli, destituuntur, nequaquam visu ac specie æstimantibus pares. Corpus alteri magnitudine eximium, versicolori veste pictisque & auro cælatis refulgens armis : media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quàm decoris species. non cantus, non exultatio armorumque agitatio vana, sed pectus, animorum iræque tacitæ plenum, omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Ubi consistere inter duas acies, tot circà mortalium animis spe metuque pendentibus, Gallus, velut moles supernè imminens, projecto lavâ scuto, in advenientis arma hostis vanum cæsum cum ingenti sonitu enses dejecit. Romanus, mucrone surrecto, quum scuto scutum inum perculisset, totoque corpore interior periculo vulneris factus, insinuâset se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem atque inguina hausit, & in spatium ingens ruentem porrexit hostem. jacentis inde corpus, ab omni alia vexatione intactum, uno torque spoliavit : quem respersum cruore collo circumdedit suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos. Romani, alacres ab, statione obviâ militi suo progressi, gratulantes laudantesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope modum incondita quædam militariter joculantes, Torquati cognomen auditum ; celebratum deinde posteris etiam, familiæque honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.

XI. Et, Hercule, tanti ea ad universi belli eventum momenti dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proximâ nocte, relictis trepidè castris, in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli factâ, com meatuque benignè ab Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur proximo anno C. Pœtelius Balbus consul, quum collegæ ejus M. Fabio Ambusto

Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes jussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium quum Galli ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lavicano, Tusculanoque, & Albano agro, haud dubiè Tibartibus ducibus, sunt factæ. Et, quum adversus Tiburtem hostem duce consule contenta respublica esset, Gallieus tumultus dictatorem creari cœgit. creatus Q. Servilius Ahala T. Quinctium magistrum equitum dixit; & ex auctoritate Patrum, si prosperè id bellum evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos proprio bello Tiburtes consulari exercitu jussu manere, omnes juniôres, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul portâ Collinâ est totius viribus urbis, in conspectu parentum conjugumque ac liberorum. quæ magna, etiam absentibus, hortamenta animi, tum subjecta oculis, simul verecundiâ misericordiâque militem accendebant. Magnâ utrinque editâ cæde, avertitur tandem acies Gallorum. fugâ Tibur, sicut arcem belli Gallici, petunt: palati à consule Pœtelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregiè quum ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter Fabius præliis primùm parvis, postremò unâ insigni pugnâ, quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devincit. Dictator, consulibus in senatu & apud populum magnificè collaudatis, & suarum quoque rerum illis rennissò honore, dictaturâ se abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusque geminum triumphum egit. Fabio satis visum, ut ovans urbem iniret. Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: *Ubi enim cum secum acie confixisse? spectatores paucos fuga trepidationisque Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obvios cædi, recepisse se intra urbem. Eam rem triumpho dignam visam Romanis? ac nimis mirum magnumque censerent, tumultum exciere in*

hostium portis, majorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros.

XII. Itaque insequenti anno, M. Popillio Lœnate, Cn. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti, ad urbem Romam venerunt. terrorem repentè ex somno excitatis subita res & nocturnus pavor præbuit : ad hoc multorum infcitia, qui, aut unde, hostes advenissent. Conclamatum tamen celeriter ad arma est, & portæ stationibus, murique præsidiiis firmati : & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium, quàm Tiburtem, hostem ostendit, duabus portis egressi consules utrinque aciem subeuntium jam muros aggrediuntur : apparuitque occasione magis, quàm virtute, fretos venisse. adeo vix primum impetum Romanorum sustinuerunt. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum eorum constabat, orientemque jam seditionem inter Patres & plebem metu tam propinqui belli compressam. Alius adventus hostium fuit proximo bello, agris, quàm urbi, terribilior. Populabundi Tarquinienfes fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriam adjacent, peragrare : rebusque nequicquam repetitis, novi consules C. Fabius & C. Plautius jussu populi bellum indixere ; Fabioque ea provincia, Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama increbrescebat. Sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petentibus data, & magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta. quo præsidio quum fulta res Romana esset, levius fuit, quòd Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum conseditse, auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit. consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. Hi robora militum, ex duobus consularibus exercitibus electa, adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quàm parati utrique placebat, fuit. quum primò Galli tantum a-

vidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles, ruendo in arma ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriore in dies & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem. ad hoc iis animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parvâ eadem languesceret morâ. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque edixerat pœnam, si quis injussu in hostem pugnâset. Milites, ægrè id patientes, primò in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere; interdum Patres communiter increpare, quòd non jussissent per consules geri bellum. *Electum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil agenti sibi de cælo devolaturam in sinum victoriam censeat.* Eadem deinde hæc interdum propalam, ac ferociora his, jactare; *se injussu imperatoris aut dimicatu, aut agmine Romam ituros.* Immiscerique militibus centuriones: nec in circulis modò fremere, sed jam in principiis ac prætorio in unum sermones confundi, atque in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, *ut extemplo ad dictatorem irtur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, ut virtute ejus dignum esset.*

XIII. Septimùm primum pilum jam Tullius ducebat; neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is, præcedens militum agmen, ad tribunal pergit; mirantique Sulpicio non turbam magis, quàm turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem, *Scilicet, dictator, inquit, condemnatum se universus exercitus à te ignavia ratus, & propè ignominia causâ destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem. Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa sædè amissa objici nobis possent, tamen hoc à te impetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam*

nostra gloria patereris. Etiam ad Aliam fusa legiones eandem, quam per pavorem amiserant, patriam, profecta postea ab Vejis, virtute recuperavere. nobis, Deum benignitatem, felicitate tua populi que Romani, & res & gloria est integra. Quanquam de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus, quam feminas, abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt; & tu imperator noster, quod agrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus iudicas esse; & prius, quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debiliū ducem iudicares esse. Quid enim aliud esse cause credemus, cur Veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sed eas? utcunque enim se habet res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua, verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, & consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum, nos ab urbe, à penatibus nostris ablegatos tenet; quaeso, ut ea, que dicam, non à militibus imperatori dicta censeas, sed à plebe Patribus; quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habiturum dicat. Quis tandem succenseat, milites nos esse, non servos vestros? ad bellum, non in exilium, missos? si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnatos? si nihil armis opus sit, otium Roma potius, quam in castris, acturos? hæc dicta sint Patribus. Te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias. quum vincere cupimus, tum te duce vincere; tibi lauream insignem deferre; tecum triumphantes urbem inire; tuum sequentes currum Jovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire. Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis: et undique, ut signum daret, ut esepere arma juberet, clamabant.

XIV. Dictator, quanquam rem bonam exemplo haud probabili actam cernebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit; Tulliumque secretò, quamnam hæc res sit, aut quo acta more, percontatur. Tullius magnopere à dictatore petere, ne se oblitum disciplina militaris, ne sui, neve imperatoria majestatis, crede-

ret: multitudini concitata, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem, ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret, existeret. nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoque tamen videndum magnopere esse, ut exercitum in potestate haberet. Differri non posse adeo contitatos animos. ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur. Dum hæc loquuntur, jumenta fortè pascencia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa conjecta à Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum utrinque est. Jamque haud procul justo prælio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certè eo casu Tullii apud dictatorem fides est. nec recipiente jam dilationem re, in posterum diem edicitur, acie pugnatorios. Dictator tamen, ut qui magis animis, quàm viribus, fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere atque agitare cœpit, ut arte aliquâ terrorem hostibus incuteret. Solerti animo rem novam excogitat, quâ deinde multi nostri atque externi imperatores, nostrâ quoque quidam ætate, usi sunt. Mulis strata detrahi jubet: binisque tantum centunculis relictis, agasones, partim captivis, partim ægrorum armis ornatos, imponit. His ferè mille effectis centum admiscet equites. & nocte super castra in montes evadere, ac silvis se occultare jubet: neque inde antè moveri, quàm ab se acciperent signum. Ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit sedulò, ut adversus montes consisteret hostis. Instructo vani terroris apparatu, qui quidem terror plus penè veris viribus profuit, primò credere duces Gallorum, non descensuros in æquum Romanos: deinde, ubi degressos repentè viderunt, & ipsi avidi certaminis in prælium ruunt: priusque pugna cœpit, quàm signum ab ducibus daretur.

XV. Acrius invasere Galli dextrum cornu: neque sustineri potuissent, ni fortè eo loco dictator fuisset,

Sex. Tullium nomine increpans rogitanſque : *Siccine pugnatuſ milites ſpoſondiſſet ? ubi illi clamores ſint arma poſcentium ? ubi minæ injuſſu imperatoris prælium inituſ ? en ipſum imperatorem clarâ voce vocare ad prælium, & ire armatum ante prima ſigna. ecquis ſequeretur eorum, qui modò ducturi fuerint ; in caſtris feroces, in acie pavidî ?* Vera audiebant. itaque tantos pudor ſtimulos admovit, ut ruerent in hoſtium tela, alienatis à memoria periculi animis. Hic primò impetus propè vecors turbavit hoſtes : eques deinde emiſſus turbatos avertit. Ipſe dictator, poſtquam labantem unâ parte vidit aciem, ſigna in lævum cornu confert, quò turbam hoſtium congregari cernebat ; & iis, qui in monte erant, ſignum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad caſtra Gallorum viſi ſunt ; tum metu, ne excluderentur, omiſſa pugna eſt, curſuque effuſo ad caſtra ferebantur. ubi quum occuriſſet eis M. Valerius, magiſter equitum, (qui, proſſigato dextro cornu, obequitabat hoſtium munimentis) ad montes ſilvaſque vertunt fugam : plurimique ibi à fallaci equitum ſpecie agaſonibuſque excepti ſunt : & eorum, quos pavor pertulerat in ſilvas, atrox cædes poſt ſedatum prælium fuit. Nec alius poſt M. Furium, quàm C. Sulpicius, juſtiorẽ de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis ſpoliis ſatis magnum pondus, ſaxo quadrato ſeptum, in Capitolio ſacravit. Eodem anno & à conſulibus vario eventu bellatum. nam Hernici à C. Plantio devicti ſubaſtique ſunt. Fabius collega ejus incautè atque inconſultè adverſus Tarquinienſes pugnavit : nec in acie tantum ibi cladiſ acceptum, quàm quòd trecentos ſeptem milites Romanos captos Tarquinienſes immolârunt. quâ ſeditate ſupplicii aliquanto ignominia populi Romani inſigniti-or fuit. Acceſſit ad eam cladem & vaſtatio Romani agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incurſione repentinâ fecerunt. Eodem anno duæ tribus, Pom-

ptina & Publilia, additæ. Ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti : & de ambitu ab C. Poetelio tribuno plebis, auctoribus Patribus, tum primum ad populum latum est : eaque rogatione novorum maximè hominum ambitionem, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant.

XVI Haud æquè lata Patribus insequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, de unciario fœnore à M. Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata : & plebs aliquanto eam cupidius scivit accepitque. Ad bella nova, priore anno destiuata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine : quòd & cum Tarquinienibus juventus eorum militaverat ; & eos, qui Falerios perfugerant, quum malè pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit : Marcius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinquâ, induxit : militemque prædâ implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quòd, nihil in publicum secernendo, argenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante mœnia sua castris permunitis consedissent ; vocatis ad concionem militibus, *Castra nunc, inquit, vobis hostium, urbemque præda do, si mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam navaturos, nec præda magis, quàm pugna, paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore : celsique & spe haud dubiâ feroces in prælium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo antè dictum est, exclamat : *Aspice, imperator, inquit, quemadmodum exercitus tuus tibi præmissa præstet :* piloque posito, stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium antesignani omnes, primoque impetu avertere hostem : fusum inde ad oppidum persecuti, quum jam scalas mœnibus admovent, in deditionem urbem acceperunt. triumphus de Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile gestum : nisi quòd legem, novo exemplo ad Sutrium in castris tributum de vicesima eo-

rum, qui manumitterentur, tulit. Patres, quia eâ lege haud parvum vectigal inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis, non tam lege, quàm exemplo, moti, re quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt. nihil enim non per milites, juratos in consulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse. Eodem anno C. Licinius Stolo à M. Popillio Lænate suâ lege decem millibus æris est damnatus, quod mille jugerum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem legi fecisset.

XVII. Novi consules inde, M. Fabius Ambustus secundum & M. Popillius Lænas secundum, duo bella habuere. Facile alterum cum Tiburtibus, quod Lænas gessit : qui, hoste in urbem compulso, agros vastavit. Falisci Tarquiniensesque alterum consulem primâ pugnâ fuderunt. inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque prælatis, incessu furiali militem Romanum insuetâ turbaverunt specie : & tunc quidem velut lymphati & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt ; deinde, ubi consul legatique ac tribuni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant increpabantque, vertit animos repentè pudor ; & in ea ipsâ, quæ fugerant, velut cæci ruebant. Discussio itaque vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se iatulissent, averterunt totam aciem : castrisque etiam eo die potiti, prædâ ingenti partâ, victores reverterunt, militaribus jocis quum apparatum hostium, tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne nomen Etruscum, et, Tarquiniensibus Faliscisque ducibus, ad Salinas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrum equitum item de plebe C. Plautium dixit. Id verò Patribus indignum videri, etiam dictaturam jam in promiscuo esse : omnique ope impediabant, ne quid dictatori ad id bel-

lum decerneretur, parareturve. eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus jussit. Profectus ab urbe, utrâque parte Tiberis, ratibus exercitu, quocunque fama hostium ducebat, trajecto, multos populatores agrorum vagos palantes oppressit. Castra quoque, necopinatò aggressus, cepit. &, octo millibus hostium captis, ceteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum, populi jussu, triumphavit. Quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant, & alter consul Fabius bello retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quòd duo patricii consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius aiebat, *in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcunque postremum populus jussisset, id jus ratumque esset: jussum populi & suffragia esse.* Quum intercedendo tribuni nihil aliud, quàm ut differrent comitia, valuissent; duo patricii consules creati sunt, C. Sulpicius Pæticus tertium, M. Valerius Publicola: eodemque die magistratum iniierunt.

XVIII. Quadringentesimo anno, quàm urbs Romana condita erat, quinto tricesimo, quàm à Gallis recuperata, ablato post undecimum annum à plebe consulatione, patricii consules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Pæticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam; seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. Domi majus certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei jam suæ, non solum virtutis, ducebant esse, ut accepissent duo pa-

tricii consulatum, ita ambobus patriciis mandare. quin aut toto cedendum esse, si plebeius jam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem integram à Patribus accepissent. Plebes contrà fremit : *Quid se vivere ? quid in parte civium censerì ? si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, parum sit, id obtineri universi non possint ? Vel reges, vel decemviros, vel, si quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quàm ambos patricios consules videant, nec in vicem pareatur atque imperetur ; sed pars altera, in aeterno imperio locata, plebem nusquam aliò natam, quàm ad servendum, putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum ; sed inter concitatos per se omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quum esset, multique per seditiones acti comitiales dies ; postremò victæ perseverantiâ consulum plebis eò dolor erupit, ut tribunos, actum esse de libertate vociferantes, relinquentumque non campum jam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum, mœsta plebs sequeretur. Consules, relictì à parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segniùs perficiunt. creati consules ambo patricii, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

XIX. Duo bella eo anno prospere gesta. cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum. Salsula ex his urbs capta : ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus : alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbè sævitum, multis mortalibus in acie cæsis. ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobilissimus quisque, qui Romam mitterentur : vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit. medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Ro-

manis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem accepti. Non eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi Romanæ. nam etsi, unciario scœnore facta, levata usura erat, sorte ipsâ obruebantur inopes, nexumque inibant. eo nec patricios ambo consules, neque comitiorum curam, publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus uterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Pæticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Caritem populum misericordiâ consanguinitatis Tarquiniensibus adjunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nunciantes, exercitum conscriptum armatumque jam suis finibus imminere: inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse: utroque legiones scribi, consulesque fortiri provincias iussit. Inclinauit deinde pars major curæ in Etruscum bellum; postquam literis Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas Salinas, prædæque partem in Caritum fines avectam, & haud dubiè juventutem ejus populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium consulem, Volscis oppositum, castraque ad finem Tuscanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere iussit. T. Manlium L. filium dixit. Is quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossam dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi jussu Caritibus bellum indixit.

XX. Tum primum Carites, tanquam in verbis hostium vis major ad bellum significandum, quàm in suis factis, qui per populationem Romanos lacefferant, esset, verus belli terror invalit: &, quàm non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. Pœnitebatque

populationis, & Tarquinienses execrabantur defectionis auctores. nec arma, aut bellum quisquam apparere, sed pro se quisque legatos mitti jubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab senatu rejecti ad populum, Deos rogaverunt, quorum sacra bello Gallico accepta ritè procurassent, ut Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus affectis quondam populi Romani cepisset; conversique ad delubra Vestæ, hospitium flaminum Vestaliumque ab se castè ac religiosè cultum invocabant. Eane meritos, crederet quisquam, hostes repente sine causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quàm furore lapsos, fecisse, ut sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, novis corrumpere maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicissimum bello sibi desumerent hostem, cujus afflictæ amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium, populationis ejus, quæ sibi crimini detur, comites. Eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse; seu supplicio affici, daturus pœnas. Cære, sacrarium populi Romani, deversorium sacerdotum, ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inviolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque Diis darent. Movit populum non tam causa præsens, quàm vetus meritum, ut maleficii, quàm beneficii, potiùs immemores essent. Itaque pax populo Cæriti data, induciæque in centum annos factas in senatusconsultum referri placuit. In Faliscos, eodem noxios crimine vis belli conversa est: sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione urbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusque reficiendis consumptum, & ædes Apollinis dedicata est.

XXI. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus passuros

comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur; dictatore obstinato tollere potiùs totum è republica consulatum, quàm promiscuum Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniae patrociniū tribuni jactabant. Propior dolor plebi fœnoris ingravescens erat: curæque privatæ in certaminibus publicis erumpebant. Quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem concordiae causâ observare legem Liciniam comitiis consularibus jussere. P. Valerio Publicolæ datus è plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatoris semel in concordiam animis, novi consules, fœnebrem quoque rem, quæ distingere unanimes videbatur, levare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt; quinqueviris creatis, quos mensarios ab dispensatione pecuniae appellârunt. Meriti æquitate curæque sunt, ut per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuere autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Ti. Æmilius: qui rem, difficillimam tractatu, & plerumque parti utrique, semper certè alteri, gravem, quum aliâ moderatione, tum impendio magis publico, quàm jacturâ, sustinuerunt: tarda enim nomina, & impeditiora inertiam debitorum, quàm facultatibus, aut ærarium, mensis cum ære in foro positis, dissolvit, ut populo priùs caveretur; aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit: ut non modò sine injuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque, exhausta vis ingens æris alieni sit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum conjurâsse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coëgit. dictus in castris (eò enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Julius, cui magister equitum adjectus L. Æmilius. Ceterum foris tranquilla omnia fuere.

XXII. Tentatum domi per dictatorem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius & M. Fabius interpositi obtinere, quod dictator frustra tetenderat; mitiore jam plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii consules crearentur. Creati ipse C. Sulpicius Patricus, qui prior interregno abijt, & T. Quinctius Pennus, quidam Kæsonem, alii Caium nomen. Quinctio adjiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquinienſe, nusquam acie congresso hoste, cum agris magis, quàm cum hominibus, urendo populandoque gesserunt bella: cujus lentæ velut tabis senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primùm à consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent: in quadraginta annos impetraverunt. Ita, positâ duorum bellorum, quæ imminebant, curâ, dum aliqua ab armis quies esset, quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat dominos, censum agi placuit. ceterùm quum censoribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit. quod videbatur quidem tempore alieno fecisse; quia ambo tum fortè patricii consules erant, qui rationem ejus se habituros negabant. Sed & ipse constantiâ inceptum obtinuit, & tribuni, omni vi recuperando jus consularibus comitiis amissum, adjuverunt; & quum ipsius viri majestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnæo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus observaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius, nec tamen dictatura potentiorum cum consen-

sum Patrum consularibus comitiis fecit, quàm censoriis fuerat.

XXIII. M. Popillius Lænas à plebe consul, à Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit. Nam quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisset nunciatum esset; Scipione gravi morbo implicito, Gallicum bellum Popillio extra ordinem datum. Is, impigrè exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem convenire armatos juniores jussisset, signaque eodem quæstores ex ærario deferre, quatuor expletis legionibus, quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit; auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli eventus subsidium reipublicæ esset. Ipse, jam satis omnibus instructis comparatisque, ad hostem pergit: cum prius ut prius nosceret vires, quàm periculo ultimo tentaret, in tumulto, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox & ingenii avidi ad pugnam, quum, procul visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura, explicuisset aciem; postquam neque in æquum demitti agmen vidit, & quum loci altitudine, tum vallo etiam integri Romanos, percussos pavore rata, simul opportuniore, quod intenti tum maximè operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (trarii erant, qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitioribus intenti armatique steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque superior adjuvit, ut pila omnia hastæque non, tanquam ex æquo missa, vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus aut corpora transfixa, aut prægravata inhærentibus gerebant scuta, quum cursu penè in adversum subissent, primò incerti resistere: dein, quum ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti,

impulsi retrò ruere alii super alios, stragemque inter se eade ipsâ fuēdiorem dare. adeo præcipiti turbâ obtrisi plures, quàm ferro necati.

XXIV. Nēc dum certa Romanis victoriâ erat. alia in campum degressis supererat moles. Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni exsuperans, velut novâ rursus exoriente acie, integrum militem adversus victorem hostem ciebat. Stetitque suppresso impetu Romanus; & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, & quòd consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero matari propè trajecto, cesserat parumper ex acie. Jamque omissa cunctando victoria erat; quum consul, vulnere alligato, reiectus ad prima signa, *Quid stas, miles?* inquit. *Non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. In belluas strinximus ferrum. hauriendus, aut dandus est sanguis. Propulistis à castris, supinâ valle præcipientes egistis, stratis corporibus hostium superstitis. Complete eadem strage campos, quâ montes replēstis. Nolite exspectare, dum stantes vos fugiant, inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetum in suos; fusique per campos, & præter castra etiam sua fugâ prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, Arcem Albanam petunt. Consul, non ultra castra insecutus, (quia & vulnus degravabat, & subicere exercitum pugnâ fessum tumulis ab hoste occupatis nolebat) prædâ omni castrorum militi datâ, victorem exercitum, opulentumque Gallicis spoliis, Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit. eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset, qui ægris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddi-

dit Patribus possessionem pristinam consulatûs. ipse ob id meritum ingenti Patrum studio creatus consul, collegam Ap. Claudium Crassum dixit.

XXV. Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus à Popillio de Gallis actus magno favore plebis: mussantesque inter se rogitabant, *num quem plebeii consulis pœniteret?* simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedem consulatum, privatâ cupiditate, quàm publicâ injuriâ, fœdiorum, cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimæ loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat, oraque littoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia: ut prædones maritimi, cum terrestribus congressi, anticipiti semel prælio decertârint, dubiique discesserint in castra Galli, Græci retrò ad naves, victos se, an victores, putarent. Inter hos longè maximus exstitit terror, concilia populorum Latinorum ad lucum Feroniæ habita: responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum, absterent imperare iis, quorum auxilio egerent. *Latinos pro sua libertate potius, quàm pro alieno imperio, laturos arma.* Inter duo simul bella externa, defectione etiam sociorum senatus anxius, quum cerneret metu tenendos, quos fides non tenuisset, extendere omnes imperii vires consules delectu habendo jussit. civili quippe standum exercitu esse, quando socialis cœtus defereret. Undique, non urbanâ tantum, sed etiam agresti juventute, decem legiones scriptæ dicuntur quaternum millium & ducenorum peditum, equitumque trecenorum. Quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in unum haud facillè efficiant: adeo in quæ laboramus sola crevimus, divitias, luxuriamque, In-

ter cetera tristitia ejus anni, consul alter Ap. Claudius in ipso belli apparatu moritur : redierantque res ad Camillum ; cui unico consuli, vel ob aliam dignationem haud subjiaciendam dictaturæ, vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cognominis, dictatorem arrogari haud satis decorum visum est Patribus. Consul, duabus legionibus urbi præpositis, octo cum L. Pinario prætore divisus, memor paternæ virtutis, Gallicum sibi bellum extra sortem sumit : prætorem maritimam oram tutari, Græcosque arcere littoribus jussit. &, quum in agrum Pomptinum descendisset, (quia neque in campis congredi nullâ cogente re volebat, & prohibendo populationibus, quos rapto vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem) locum idoneum stativis delegit.

XXVI. Ubi quum stationibus quieti tempus terebant, Gallus processit, magnitudine atque armis insignis : quatiensque scutum hastâ, quum silentium fecisset, provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adolescens, qui haud indigniorem eo decore se, quàm T. Manlium, ratus, prius sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit. Minus insigne certamen humanum numine interposito Deorum factum. namque conferenti jam manum Romano corvus repente in galea confedit, in hostem versus. quod primò, ut augurium cælo missum, lætus accepit tribunus. precatus deinde, *Si divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens propitius adesset.* Dictu mirabile, tenuit non solùm ales captam semel sedem, sed, quotiescunque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro & unguibus appetiit : donec territorium prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. corvus è conspectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ utrinque stationes fuere. Postquam spoliare corpus cæsi hostis tribunus cœ-

pit, nec Galli se statione tenuerunt, & Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi, circa jacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Jam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrinque effusis res geritur. Camillus latum militem victoriâ tribuni, latum tam præsentibus ac secundis Diis, ire in prælium jubet: ostentansque insignem spoliis tribunum, *Hunc imitare, miles*, aiebat; & circa jacentem ducem sterne Gallorum catervas. Dii hominesque illi affuere pugnae; depugnatumque haudquam certamine ambiguo cum Gallis est. adeo duorum militum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis perceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat, atrox prælium fuit: alia multitudo, priusquam ad conjectum teli veniret, terga vertit. Primò per Volcos Falernumque agrum dissipati sunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Consul, concione advocatâ, laudatum tribunum decem bubus aureâque coronâ donat. ipse, jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra. ibi, quia res trahi segnitâ Græcorum non committentium se in aciem videbantur, dictatorem comitiorum causâ T. Manlium Torquatum ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum A. Cornelio Cossò dicto, comitia consularia habuit, æmulumque decoris sui absentem M. Valerium Corvum, (id enim illi deinde cognominis fuit) summo favore populi, tres & viginti natum annos, consulem renunciavit. collega Corvo de plebe M. Popillius Lænas quartum consul futurus datus est. Cum Græcis à Camillo nulla memorabilis gesta res: nec illi terrâ, nec Romanus mari bellator erat. Postremò, quum littoribus arcerentur, aquâ etiam præter cetera necessaria usui deficiente, Italiam reliquere. Cujus populi ea, cujusque gentis classis fuerit, nihil certi est. maximè Siciliæ fuisse tyrannos crediderim, nam ulterior Græcia, eâ tempestate

intestino fessa bello, jam Macedonum opes horrebat.

XXVII. Exercitibus dimissis, quum & foris pax & domi concordia ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent, pestilentia civitatem adorta coëgit senatum imperare decemviris, ut libros Sibyllinos inspicerent; eorumque monitu lectisternium fuit. Eodem anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, restitutaque urbs, quam Latini diruerant. & cum Karthaginensibus legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiam ac societatem petentes venissent. Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato, C. Plautio consulibus: semunciarium tantum ex unciario fœnus factum, & in pensiones æquas triennii, ita ut quarta præsens esset, solutio æris alieni dispensata est. & sic quoque parte plebis affectâ, fides tamen publica privatis difficultatibus potior ad curam senatui fuit. Levatæ maximè res, quia tributo ac delectu superessum. Tertio anno post Satricum restitutum à Volscis, M. Valerius Corvus, secundum consul cum C. Pœtelio factus, quum ex Latio nunciatum esset, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum; priusquam plus hostium fieret, Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quò quum Antiates alique Volsci præparatis jam antè, si quid ab Roma moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci, ferocior ad rebellandum, quàm ad bellandum, gens, certamine victi, fugâ effusâ Satrici mœnia petunt. &, ne in muris quidem fatis firmâ spe, quum coronâ militum cincta jam scalis caperetur urbs, ad quatuor millia militum, præter multitudinem imbellem, sese dedidere. Oppidum dirutum atque incensum: ab æde tantum matris Matutæ abstinuere ignem. Præda omnis militi data. Extra prædam quatuor millia deditorum habita. eos victos consul ante currum triumphans egit: venditis deinde magnam pecuniam in ærarium redegit. Sunt,

qui hanc multitudinem captivam servorum fuisse scribant: idque magis verisimile est, quàm deditos veniisse.

XXVIII. Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorso, Ser. Sulpicius Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina populatione ceptum. metuque, ne id factum populi unius, consilium omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus armatum jam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & quum, (quod per magnos tumultus fieri solitum erat) iustitio indicto, delectus sine vacationibus habitus esset; legiones, quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ. ibi prædonum magis, quàm hostium, animi inventi. Primâ itaque acie debellatum est. Dictator tamen, quia & ultro bellum intulerant, & sine detrectatione se certamini offerebant, Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem ædem Junoni Monetæ vovit: cujus damnatus voti quum victor Romam revertisset, dictaturâ se abdicavit. Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi Romani faciendam creari iussit, locus in arce destinatus, quæ area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules, dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno post, quàm vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato secundum consulibus. Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio. namque & lapidibus pluit, & nox interdiu visa intendi: librisque inspectis, quum plena religione civitas esset, senatui placuit, dictatorem feriarum constituendarum causâ dici. Dictus P. Valerius Publicola. magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos; ordoque iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Judicia eo anno populi tristia in

fœneratores facta, quibus ab ædilibus dicta dies esset, traduntur. Et res, haud ullâ insigni ad memoriam causâ, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius Corvus tertium, A. Cornelius Cossus.

XXIX. Majora jam hinc bella, & viribus hostium, & longinquitate vel regionum, vel temporum spatio, quibus bellatum est, dicentur. namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus armisque validam, mota arma. Samnitiū bellum ancipiti Marte gestum, Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta rerum moles, quoties in extrema periculorum ventum, ut in hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autem causa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiaque juncti essent, extrinsecus venit; non orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quàm vires, quum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt. namque Samnites, omisso Sidicinis, ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, unde æquè facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset, Tifata, imminentes Capuæ colles, quum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet: ibi rursus acie dimicatum: adversoque prælio Campani intra mœnia compulsi, quum, robore juventutis suæ acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.

XXX. Legati, introducti in senatum, maximè in hanc sententiam locuti sunt: *Populus nos Campanus legatos ad vos, Patres conscripti, misit; amicitiam in perpetuum, auxilium præsens à vobis petitur. quam si secundis rebus no-*

stris petissemus, sicut cæpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset. tunc enim, ut qui ex aquo nos venisse in amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subjecti atque obnoxii vobis minùs essemus. nunc, misericordiâ vestrâ conciliati, auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium quoque acceptum colamus, oportet; ne ingrati atque omni ope divinâ humanâque indigni videamur. Neque, Hercule, quod Samnites priores amici sociique vobis facti sunt: ad id valere arbitror, ne nos in amicitiam accipiamur: sed ut vetustate & gradu honoris nos præstent neque enim fœdere Samnitium, ne qua nova jungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos semper satis iusta causa amicitia, velle eum vobis amicam esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna præfens magnificè loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate, ulli populo præterquam vobis cedentes, haud parva (ut arbitror) accessio bonis rebus vestris, in amicitiam venimus vestram. Æquis Volscisque, aternis hostibus hujus urbis, quandoque se moverint, ab tergo erimus: & quod vos pro salute nostra priores feceritis, id nos pro imperio vestro, & gloria semper faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt, quod propediem futurum spondet & virtus & fortuna vestra, continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit. Eò ventum est, Patres conscripti, ut aut amicorum, aut inimicorum Campani simus. Si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuam ergo & Campaniam omnem vestris an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumque auxilium æquum est patere; iis tamen maximè, qui, eam implorantibus aliis auxilium dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatem venerunt. quanquam pugnavimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti; & ubi conflagrassent Sidicini, ad nos trajecturam illud incendium esse. Nec enim nunc, quia dolent injuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veni-

unt. An, si ultio ira hac, & non occasio cupiditatis explenda esset, parum fuit, quòd semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque pecudum ætas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ignique vastata. Hiscene ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere urbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quàm illos habere per maleficiū sinatis. Non loquor apud recusantem iusta bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos contemptus Samnitium pervenit, suprà non descendit. Itaque umbrā vestri auxilii, Romani, tegi possumus: quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite, Patres conscripti, nutum numenque vestrum invictum Campanis, & iubete sperare, incolumem Capuam futuram. Quā frequentia omnium generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos? quàm omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua nunc expectatione senatum populumque Campanum, conjuges liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo: quid illis nos, Patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renunciare jubeatis. Alium responsum salutem, victoriam, lucem, ac libertatem; alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut aut de vestris futuris sociis atque amicis, aut nusquam ullis futuris nobis consulite.

XXXI. Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, et si magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italix; uberrimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum populi Romani fore vi-

debatur; tamen tantâ utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatûs consul: *Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere juncti sunt. itaque arma, Deos prius, quàm homines, violatura, adversus Samnites vobis negamus. Legatos, sicut fas jusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat. Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerant) Quandoquidem, inquit, nostra tueri adversus vim atque injuriam justâ vi non vultis; vestra certè defendetis. Itaque populum Campanum, urbemque Capuam, agros, delubra Deûm, divîna humanaque omnia in vestram, Patres conscripti, populi que Romani ditionem dedimus; quicquid deinde patiemur, dediticii vestri passuri. Sub hæc dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuriâ superbiâque clarus, à quo paulo antè auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret: tum jam fides agi visâ, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si agrum urbemque, per deditionem factam populi Romani, oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, ut preces Campanorum, responsum senatûs amicitia Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitibus exponerent. Peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parecerent: neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. Si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitibus populi Romani senatûsque verbis, ut Capuâ urbem Campanoque agro abstinere. Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum è curia egressi, stantibus legatis, præ-*

fectos cohortium vocarent; iisque clarâ voce imperarent, ut prædatum in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

XXXII. Hac legatione Romam relatâ, positis omnium aliarum rerum curis, Patres, fecialibus ad res repetendas missis, belloque, quia non redderentur, solenni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur: jussuque populi consules ambo cum duobus ab urbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eò namque omnem belli molem inclinaturam censebant) occurrunt. simul in Campanos stimulabat ira, tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad arcessenda adversus se auxilia. Ut verò castra Romana viderunt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare, eâdem fortunâ Romanum Campano laturum opem, quâ Campanus Sidicino tulerit. Valerius, levibus certaminibus, tentandi hostis causâ, haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne novum bellum eos novusque hostis terreret. quicquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium aestimarent virtutem, qualescunque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubiè magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiâque suâ, quàm vi hostium, victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot seculis bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos penè plures quàm annos ab urbe condita, numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos, tot præliis caesos, postremò in mare ac naves fugâ compulerit? Quum gloriâ belli ac virtute suâ quemque fretos ire in aciem debere, tum etiam intueri, cujus ductu auspicioque ineunda pugna sit, utrum qui audiendus duntaxat magnifi-*

cus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expertus; an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugna sciat? Facta mea, non dicta, vos, milites, inquit, sequi volo; nec disciplinam modò, sed exemplum etiam, à me petere. Non factionibus modò nec per coitiones usitatas nobilibus, sed hac dextrâ, mihi tres consulatus summamque laudem pepererunt. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & à liberatoribus patria ortus: & eodem anno familia ista consulatum, quo urbs hac consulem, habuit. Nunc jam nobis Patribus, vobisque plebeiis promissus consulatus patet; nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium. proinde summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi novum hoc Cervi cognomen Diis auctoribus homines dedisset, Publicolarum vetustum familia nostra cognomen memoriâ excessisset. Semper ego plebem Romanam militia domique, privatus, in magistratibus parvis magnisque, æquè tribunus ac consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus, colo atque colui. nunc, quod instat, Diis bene juvantibus, novum atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.

XXXIII. Non aliàs militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militum haud gravatè munia obundo. In ludo præterea militari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilius vincere ac vinci vultu eodem; nec quenquam asperrari parem, qui se offerret; factis benignus pro re, dictis haud minùs libertatis alienæ, quàm suæ dignitatis, memor: &, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus, incredibili alacritate adhortationem profecutus ducis, castris egreditur. Prælium, ut quod maximè unquam, pari spe, utrinque æquis viribus, cum fiducia sui, sine contemptu hostium, commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res gestæ & paucos ante dies geminata victoria: Romanis contrà quadringentorum annorum decora, & conditæ urbi æ-

qualis victoria. Utrisque tamen novus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita confixerunt, ut aliquandiu in neutram partem inclinarent acies. Tum consul, trepidationem injiciendam ratus, quando vi pelli non poterant, equitibus immissis turbare prima signa hostium conatur. quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguoolvere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viam, re-
 vectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo, *Notrum*, inquit, *peditum illud, milites, est opus, agitedum, ut me videritis, quacunque incesero in aciem hostium, ferro viam facientem; sic pro se quisque obvios sternite. Illa omnia, quâ nunc erectæ micant hastæ; patefacta strage vastâ cernetis.* Hæc dicta dederat, quum equites consulis jussu discurrunt in cornua, legionibus in mediam aciem aperiunt viam. Primus omnium consul invadit hostem; &, cum quo fortè contulit gradum, obtruncat. hoc spectaculo accensi dextrâ lævâque, ante se quisque, memorandum prælium cient. Stant obnisi Samnites; quanquam plura accipiunt, quàm inferunt, vulnera. Aliquamdiu jam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat. adeo morte solâ vinci destinaverant animis. Itaque Romani, quum & fluere jam lassitudine vires sentirent, & diei haud multum superesset, accensi irâ concitant se in hostem. Tum primùm referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis, quàm prælium, diremisset. Et Romani fatebantur, nunquam cum pertinaciori hoste confictum: & Samnites, quum quæreretur, quænam prima causa tam obstinatos movisset in fugam, *oculos sibi Romanorum ardere visos, aiebant, vesanosque vultus & furentia ora: inde plus, quàm ex alia ulla re, terroris ortum quem terrorem non pugnæ solum eventu, sed nocturnâ profectioe, confessi sunt.* Postero die vacuis hostium castris Romanus po-

titur: quò se omnis Campanorum multitudo gratulæbunda effudit.

XXXIV. Ceterùm hoc gaudium magnâ propè clade in Samnio fœdaturum est. nam ab Saticula profectus Cornelius consul exercitum incautè in saltum, cavâ valle pervium, circâque iussessum ab hoste, induxit: nec priùs, quàm recipi tutò signa non poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitterent agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem. Itaque consuli territo animi, *Videsne tu, inquit, A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque vestra, si eam, quam caci reliquere Samnites, impigrè capimus. ne tu mihi plus, quàm unius legionis princeps hastatosque, dederis. cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque & exercitum serva, neque enim moveri hostis, subjectus nobis ad omnes ictus, sine sua perniciè poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani, aut vestra virtus expediet.* Collaudatus ab consule, accepto præsidio, vadit occultus per saltum; nec priùs ab hoste est visus, quàm loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorum locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites, dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissâ occasione, neque insequi consulem, nisi per eandem vallem, in qua paulo antè subjectum eum telis suis habuerant, possunt; nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumulum. Sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitatis loci atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut à consule Decium intercludant; nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adorianantur, incertos

quid agerent, nox oppressit. Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incescit, quod nec pugnam inirent, nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis, *Quanam illa in scitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? huc atque illuc signa moveri, ac modò in unum conferri, modò educi videtis. opus quidem incipit nemo, quum jam circumdati vallo potuerimus esse. tum verò nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quàm commodum sit. Agitedum, ite mecum; ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis praesidia ponant, quâ pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit.

XXXV. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari jubet: ubi *secunda vigilia buccinâ datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent.* quò ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, *Hoc silentium, milites, inquit, omisso militari assensu, in me audiendo servandum est. ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis: quæ pars major erit, eo stabitur consilio. nunc, quæ mente agitem, audite.* Non fugâ delatos, nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis. virtute cepistis locum; virtute hinc, oportet, evadatis. Veniendo huc exercitum egregium populi Romani servastis; erumpendo hinc, vosmet ipsos servate. digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortunâ per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non antè viderit, quàm captum à nobis; nos tam paucos tot ipsi millibus hominum nec ascensu arcuerint; nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederint. quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum, oportet, fallatis; immo necesse est. In

es enim loco res sunt nostra, ut vobis ego magis necessitatis vestra index, quam consilii auctor, sim. neque enim maneat, an abeat hinc, deliberari potest; quum, prater arma & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque & siti morientium sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus erumpere hinc atque abire. id aut interdum aut nocte faciamus, oportet. Ecce autem aliud minus dubium. quippe si lux expectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossaque nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subjectis undique cinxerit, ut videtis, collem. Atqui, si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto noctis aptissima hora est. Signo secunda vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita vadetis; vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pavorem injecturi. Me modò sequimini, quem secuti estis. ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agitedum, in dextram partem pedibus transite.

XXXVI. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa custodiis loca Decium secuti sunt. Jam evaserant media castra, quum supercandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum. quo excitatus vigil quum proximum movisset, erectique alios concitarent, ignari cives an hostes essent, præsidium erumperet, an consul castra cepisset: Decius, quum non fallerent, clamorem tollere iussit militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat; quo præpediti. nec arma impigrè capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit. Aliquantum supererat noctis, jamque in tuto videbantur esse; quum Decius, Macli virtute, inquit. milites Romani, esse. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. Sed ad conspicendam tantam virtutem luce ac die opus est. nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat.

Hic lucem quieti opperiamur. Dictis obtemperatum. atque ubi primum illuxit, præmisso nuncio ad consulem in castra, ingenti gaudio concitantur: &, tesserâ datâ, incolumes reverti, qui sua copora pro salute omnium haud dubio periculo objecissent, pro se quisque obviâ effusi laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant: Diis laudes gratesque agunt, Decium in cælum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, coniectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem convocat: orsusque meritis Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, ut hostes, & nocturno pavore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggredetur. credere etiam aliquos, ad se sequendum emissos, per saltum vagari. Jussæ legiones arma capere: egressæque castris, quum per exploratores notior jam saltus esset, viâ patientiore ad hostem ducuntur. quem incautum improvisò adortæ, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt: deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem clamor; fugatque ex suis quemque præsidii. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra vallum egerat pavor, (fuere autem ad triginta millia) omnes cæsi; castra direpta.

XXXVII. Ita rebus gestis, consul, advocatâ concione, P. Decii non cœptas solum antè, sed cumulas novâ virtute laudes peragit: &, præter militaria alia dona, aurâ coronâ eum & centum bubus, eximioque uno albo opimo auratis cornibus, donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bubus binisque privis ta-

niciis donati. Secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona, ejusdem honoris index, à præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immolavit; centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras faris & sextarios vini contulerunt: omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Sueffulam commissæ est: quâ fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore juventutis domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab Sueffula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem, opem oratum, veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum perexiguum (ut quibus, præter equos, ceterorum jumentorum calorumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora pugnae futura esset, aciem instruit: deinde, postquam nemo obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. ibi ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum, quàm in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt; fremere omnis acies, complendas esse fossas scindendumque vallum, & in castra irrumpendum. transactumque eâ temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commeatibus gravis, & prius sedendo ad Sueffulam, & tum certaminis morâ, haud procul ab rerum omnium inopia esset; placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per agros militem duci. interim & Romano. qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset frumenti, secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes,

stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit. quæ quum primo clamore atque impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis, quàm in portis valloque, caesis, signa captiva in unum locum conferri jussit; relictisque duabus legionibus custodiæ & præsidii causâ, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, prædâ abstinere; profectus agmine instructo, quum præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, eandem ingentem fecit. nam neque quo signo coirent inter se, neque, utrùm castra peterent, an longiorem intenderent fugam, territis constare poterat. Tantumque fugæ ac formidinis fuit, ut ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot caesis, & signa militaria cum iis, quæ in castris capta erant, ad centum septuaginta, ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibique omnis præda militi data.

XXXVIII. Hujus certaminis fortuna & Faliscos, quum in induciis essent, sædus petere ab senatu coëgit; & Latinos, jam exercitibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neque ita rei gestæ fama Italiæ se finibus tenuit: sed Karthaginienfes quoque legatos gratulatum Romam misere cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Jovis cella poneretur. fuit pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus triumphârunt, sequente Decio insigni cum laude donisque: quum incondito militari joco haud minùs tribuni celebre nomen, quàm consulum, esset. Campanorum deinde Sueffanorumque auditæ legationes: precantibusque datum, ut præsidium eò in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Jam tum minimè salubris militari disciplinæ Capua instrumento omnium voluptatum delenitos militum animos avertit à memoria patriæ: inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademsissent: neque

inmeritò suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italia uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possint, quàm victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An equum esse, dediticios suos illà fertilitate atque amantitate perfrui; se militando fessos, in pestilenti atque arido circa urbem solo luctari, aut in urbe insidentem tabem crescentis in dies fœnoris pati? Hæc agitata occultis conjurationibus, nec dum vulgata in omnes consilia, invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte provincia evenerat, Q. Servilio collegâ ad urbem relicto. Itaque quia omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate & usu doctus, (quippe qui jam quartum consul esset, dictatorque & censor fuisset) optimum ratus, differendo spem, quandoeunque vellent, consilii exsequendi, militarem impetum frustrari; rumorem dissipat, in iisdem oppidis & anno post præsidia hibernatura. divisa enim erant per Campaniæ urbes, manaverantque à Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in præsentia seditio.

XXXIX. Consul, educto in æstiva milite, dum quietos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbulentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia esse, alios graves jam ætate, aut viribus parum validos. quidam in commeatus mittebantur, singuli primò, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. Per speciem etiam militarium usum, quum alii aliò mitterentur, magna pars ablegati. quam multitudinem consul alter Romæ prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retinebat. Et primò quidem, ignari ludificationis, minimè invitii domos revisebant. postquam neque reverti ad signa primos, nec ferre alium, quàm qui in Campania hibernassent, præcipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt; primùm admiratio, deinde hæc

dubius timor incessit animos, consilia sua emanasse : jam quaestiones, jam indicia, jam occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros. Hæc, qui in castris erant, occultis sermonibus serunt, nervos conjurationis ejectos arte consulis cernentes. Cohors una, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes confedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis (ut antè dictum est) causis mittebat. Jam valida admodum numero manus erat ; nec quicquam ad justum exercitus formam, præter ducem, deerat. incompotiti itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt, & sub jugo Albæ Longæ castra vallo cingunt. Perfecto inde opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decertant, nulli ex præsentibus fatis fidentes. *Quem autem ab Roma posse exciri ? quem Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex injuria insanientis exercitus causa recte committatur ?* Postero die, quum eadem deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat : cui quum militiæ, magna cum gloria actæ, finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnovere virum : &, quod bene verteret, acciri jusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quicquam facturum. vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent ; somno gravem Quinctium oppressum, nihil medium, aut imperium atque honorem, aut, ubi restitaret, mortem, ni sequeretur, denunciantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo adveniens appellatus : insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, & ad urbem ducere jubent. Suo magis inde impetu, quàm consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octa-

vum viæ, quæ nunc Appia est, perveniunt: issentque confestim ad urbem, ni venire contrâ exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum dictum audissent, & magistrum equitum L. Æmilium Mamercinum.

XL. Ubi primùm in conspectum ventum est, arma signaque agnovere; extemplo omnibus memoria patriæ iras permulsi. nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec, præter externa, noverant bella: ultimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaque jam duces, jam milites utrinque, congressus querere ad colloquia. Quinctius, quem armorum etiam pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam; Corvus, omnes caritate cives, præcipue milites, & ante alios suum exercitum, complexus, ad colloquium processit. Cognito ei extemplo haud minor ab adversariis verecundia, quàm ab suis silentium, datum: Deos, inquit, immortales, milites, vestros publicos, meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi, veniamque supplex poposei, ut mihi de vobis concordia parta gloria, non victoriam, darent. Satis fuit eritque, unde belli decus pariat: hinc pax petenda est. Quæd Deos immortales inter nuncupanda vota expoposei, ejus me compotem voti vos facere potestis; si meminisse vultis, non vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestra esse, si hunc exercitum civium vestrorum: si me consulem vestrum, cujus ductu aspicietque priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Corvus, milites, cujus vos nobilitatem beneficiis erga vos, non injuriis, sensistis; nullius superba in vos legis, nullius crudelis senatusconsulti auctor; in omnibus meis imperiis in me severior, quàm in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam majestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt; iis eram natus, id specimen mei dederam, eâ ætate consulatum adeptus eram, ut potuerim, tres & viginti annos natus, consul Patribus quoque ferox esse, non solum ple-

hi. Quod metum factum dictumve consulis gravius, quam tribuni, audistis? eodem tenore duo insequentes consulatus gessi; eodem hac imperiosa dictatura geretur: ut neque in hos meos & patria mea milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quam in nos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atque impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non induxerunt patres avique vestri; non illi, qui in Sacrum montem secesserunt; non hi, qui postea Aventinum insederunt. Expectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres conjugisque criminibus passis obvia ab urbe veniant. Tum Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quiverunt: vos, Romanus exercitus, ne destiteritis impio bello? T. Quincti, quocunque istic loco, seu volens, seu invitatus, constitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque civi dederis, quam pugnaveris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque honeste inter primos stabis, & colloqui hujus salutaris interpres fueris. Postulate aqua, & ferte: quanquam vel iniquis standum est potius, quam impias inter nos conferamus manus. T. Quinctius plenus lacrimarum, ad suos versus, Me quoque, inquit, milites, si quis usus mei est, meliorem pacis, quam belli, habetis ducem. Non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus, verba fecit; vester consul, vester imperator, milites: cujus aspiciam pro vobis experti, nolite adversus vos velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestius, & alios duces senatus habuit: qui maxime vobis, suis militibus, parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, eum elegit. Pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin, omisissis irâ & spe, fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognita permittimus fidei.

XLI. Approbantibus clamore cunctis, T. Quinctius, ante signa progressus, in potestate dictatoris milites fore dixit: oravit, ut causam miserorum civium susciperet: susceptamque eadem fide, quâ rempublicam administrare solitus esset, tueretur. Sibi se privatim ni-

bil cavere : nolle alibi, quàm in innocentia, spem habere. Militibus cavendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset. Quinctio colaudato, ceteris bonum animum habere jussis, dictator, equo citato ad urbem revectus, auctoribus Patribus, tulit ad populum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset. Oravit etiam bonâ veniâ Quirites, ne quis eam rem joco seriôve cuiquam exprobraret. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cujus militis scripti nomen, nisi ipso volente, deleteretur. additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset. Id propter P. Salonium postulatum est ab conjuratis; qui alternis propè annis & tribunus militum, & primus centurio erat, quem nunc primi pili appellant. Huic infensi milites erant, quòd semper adversatus novis consiliis fuisset, & ne particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab senatu non impetraretur; tum Salonijs, obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quàm concordiam civitatis, aestimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Equè impotens postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem triplex eâ tempestate) æra demerentur, quòd adversati conjurationi fuissent.

XLII. Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium, tribunum plebis, tulisse ad populum, ne fœnerare liceret: item aliis plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet; neque duos magistratus uno anno gereret; utique liceret consules ambos plebeios creari. quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet, haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque, antequam Romam veniretur, sed Romæ, eam multitudinem conjuratorum ad arma consternatam esse; nec in T. Quinctii villam, sed in ædes

C. Manlii, nocte impetum factum, eumque à conjuratis comprehensum, ut dux fieret : inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisſe. nec ab ducibus mentionem concordiae ortam ; sed repente, quum in aciem armati exercitus processisſent, salutationem factam : & permixtos dextras jungere, ac complecti inter se lacrimantes milites coepiſſe, coactosque consules, quum viderent aversos à dimicatione militum animos, retuliſſe ad Patres de concordia reconcilianda. adeo nihil, præterquam seditionem fuiſſe, eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et hujus fama seditionis, & susceptum cum Samnitibus grave bellum, aliquot populos ab Romana societate avertit : &, præter Latinorum infidum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

LIBER VIII.

E P I T O M E.

III.&c. **L**ATINI cum Campanis defecerunt, &, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. VI. Quâ legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. VII. T. Manlius consul filium, quoddam contra edictum adversus Latinos, quamvis prospere, pugnaſſet, securi percussit. IX. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu : &, concitato equo quum in medios hostes se intuliſſet, interfectus morte suâ Romanis victoriam restituit. XI. Latini in deditionem venerunt. XII. T. Manlio in urbem reverso nemo ex juventute obviam processit. XV.

Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. XVI. Aufonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. XXII. Item Fregella colonia deducta sunt. XVIII. Veneficium complurium matronarum deprehensum est: quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est. XIX, XX, XXI. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. XXV. Paleopolitani, bello & obsidione victi, in deditionem venerunt. XXVI. Q. Publilio, qui eos obsederat, primò & imperium prolatum, & pro consule decretus triumphus. XXVIII. Plebs nexu liberata est propter L. Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. XXX, &c. Quum L. Papirius dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerenda invitatus, contra editum ejus prosperè adversus Samnites pugnavit. Ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, XXXIII. Fabius Romam profugit: XXXIV, XXXV. &, quum causa parum proficeret, populi precibus donatus est. XXXVI, &c. Res præterea contra Samnites prosperè gestas continet.

I. **J**AM consules erant C. Plautius secundum, L. Æmilius Mamercinus; quum Setini Norbanique Romam, nuncii defectionis Privernatium, cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Volscorum item exercitum, duce Antiati populo, confedissee ad Satricum, allatum est. utrumque bellum Plautio sorte evenit. Prius ad Privernum profectus extemplo acie conflixit. haud magno certamine devicti hostes: oppidum captum redditumque Privernatibus, præsidio valido imposito: agri partes duæ ademptæ. Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. Ibi magnâ utrinque cæde atrox prælium fuit: & quum tempestas eos, neutrò inclinatâ spe, dimicantes diremisset, Romani, nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in po-

sterum diem prœlium parant. Volscis, recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, faucibus ac parte impedimentorum relictâ, abierunt. Armorum magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inventa est. *Ea Luce matri dare se*, consul dixit: finesque hostium usque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Æmilio, ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ. ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, à quo rejecti ad senatum, potestate factâ dicenti positis ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis, bellicque jus adversus Sidicinos petierunt. *quæ se eo iustius petere, quod & in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non adversis, ut Campani, venissent: & adversus Sidicinos sumerent arma, suos semper hostes, populi Romani nunquam amicos. qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam, nec, ut Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani, nec in ditione essent.*

II. Quum de postulatis Samnitium Ti. Æmilius prætor senatum consulisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin, quoniam ipsos belli culpâ suâ contracti tedium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attineat, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellicque liberum arbitrium sit. Fœdere iusto, quum domum revertissent, extemplo inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio & trium mensium frumento accepto; quod pepigerat consul, ut tempus induciis daret, quoad legati redissent. Samnites, copiis iisdem, quibus usi adversus Romanum bellum fuerant, contra Sidicinos profecti, haud in dubia spe erant maturæ urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri est: de-*

in, postquam Patres ut seram eam ultimâque tandem necessitate expressum aspernabantur, ad Latinos jam suâ sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeo injuriæ Samnitium, quàm beneficii Romanorum, memoria præsentior erat) his se armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus, duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus, quàm præliis, cladium fecit. &, quanquam superiores certaminibus Latini erant, haud inviti, ne sæpius dimicandum foret, agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui quum adissent senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, ut satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignavissimis populis sinerent. Latinos Campanosque, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro; suæ imperium abnuerent, armis cœrcerent. Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos jam non esse, timebantque, ne arguendo abalienarent: Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionem, in fidem venissent: itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos. in sedere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.

III. Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit; Latinos, velut nihil jam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaque, per speciem adversus Samnites belli parandi crebra concilia indicientes, omnibus consultationibus inter se principes occultè Romanum coquebant bellum. huic quoque adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quanquam omnia de industria celabantur, priusque, quàm moverentur Romani, tolli ab tergo Samnitern hostem volebant; tamen per quosdam, privatis

hospitiis necessitudinibusque conjunctos; indicia conjurationis ejus Romam emanârunt. jussisque ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. Itaque interregnum initum. duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. Creati consules, T. Manlius Torquatus tertium, P. Decius Mus. Eo anno Alexandrum, Epiri regem, in Italiam classem appulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubiè ad Romanos pervenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est: quem, sorte hujus ortum, in alio tractu orbis, invictum bellis juvenem, fortuna morbo extinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque Latini haud dubia erat; tamen, tanquam de Samnitibus, non de se; curam agerent, decem principes Latinorum Romam evocaverunt, quibus imperarent, quæ vellent. Prætores tum duos Latium habebat, L. Annium Serinum & L. Numicium Circensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos, præter Signiam Velitrasque, & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant. eos nominatim evocari placuit. Haud cuiquam dubium erat, super qua re accirentur. itaque, concilio prius habito, prætores, quàm Romam proficiscerentur, evocatos se ab senatu docent Romano, & quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quàm quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam, si etiam nunc sub umbra fœderis equi servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto pareamus, respondeamusque Romanis, nos*

ubi innuerint, posituros arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos, si fœdus est, si societas æquatio juris est, si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adjuncto duplicent vires suas, quem se secernere ab se consules bellis propriis ponendis sumendisque nolint; cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? ubi pars virium, ibi & imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum, quippe concedentibus, Romam caput Latii esse. sed, ut amplum videri posset, diuturnâ patientiâ fecimus. Atqui, si quando unquam consociandi imperii, usurpanda libertatis tempus optâstis, en hoc tempus adest, & virtute vestrâ, & Deâ benignitate vobis datum. Tentâstis patientiam negando militem, quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solveremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. qui ne nostrorum quidem finium nobis per nos tuendorum jus antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Samnites fœderatos suos audierunt, nec moverunt se ab urbe. Unde hæc illis tanta modestia, nisi à conscientia virium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse, ut facile appareret, ne ipsos quidem jam postulare, ut Latium sub Romano imperio sit. Usurpate modò postulando eo, quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere prohibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modò senatuque, sed Jove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me dicturum; ut, si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatûsque partem accipiant. Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quæ è republica nominis Latini fideque sua viderentur.

V. Ubi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus datus est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrum, ne Samnitibus fœderatis bel-

lum inferrent; Annius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus, jure gentium tutus, loqueretur, *Tempus erat*, inquit, *T. Manli*, vosque Patres conscripti, tandem jam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum Deum benignitate nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisque sociis, nunc etiam Volscis adjunctis, videretis; colonias quoque vestras Latinum Romano pratulisse imperium. Sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non inducitis in animum; nos, quanquam armis possumus asserere Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut conditiones pacis feramus aquas utrisque, quoniam vires quoque equari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Romæ, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem equam ex utraque gente esse: unum populum, unam rempublicam fieri: & ut imperii eadem sedes sit, idemque omnibus nomen, quoniam ab alterutra parte concedi necesse est; quod utrisque bene vertat, sit hæc sanè patria potior, & Romani omnes vocemur. Fortè ita accidit, ut parem ferociæ hujus & Romani consulem *T. Manlium* haberent: qui adeo non tenuit iram, ut, si tanta dementia Patres conscriptos cepisset, ut ab *Setino* homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse, palam diceret, & quemcunque in curia Latinum vidisset, suâ manu interempturum. & conversus ad simulachrum Jovis, *Audi, Jupiter*, hæc scelera, inquit, audite jus fasque. Peregrinos consules & peregrinum senatum in tuo, *Jupiter*, augurato templo, captus atque ipse oppressus, visurus es? Hæcine fœdera *Tullus Romanus rex cum Albanis*, patribus vestris, *Latini*, hæc *L. Tarquinius* vobiscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud *Regillum lacum*? adeo & cladium veterum vestrarum & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, adversus crebram implorationem Deum, quos testes fœderum sæpius invo-

cabant consules, vocem Annii, spernentis numina Jovis Romani, auditam: certè, quum commotus irâ se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam: nam & vera esse, & aptè ad representandam iram Deum ficta possunt. Torquatus, missus ab senatu ad dimittendos legatos, quum jacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo Patribusque audita vox pariter sit, *Bene habet. Diispium movere bellum. Est cœlestis numen! es magne Jupiter! haud frustra te patrem Deum hominumque hac sede sacravimus. Quid cessatis, Quirites, vosque, Patres conscripti, arma capere Diis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum jacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui jussu consulis prosequerentur, quàm jus gentium, ab ira impetuque hominum tegeret. Consensit & senatus bellum: consulesque, duobus scriptis exercitibus per Marfos Pelignosque profecti, adjuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quò jam Latini sociique conveniant, castra locant. Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri majoris, quàm pro humano habitu, augustiorisque, dicentis: *Ex una acie imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus matrique Terra deberi: utrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se devovisset, ejus populi partisque victoriam fore.* Hos ubi nocturnos visus inter se consules contulerunt; placuit averruncandæ Deum iræ victimas cædi: simul ut, si extis eadem, quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleveret. Ubi responsa aruspicum insidenti jam animo tacitæ religioni congruerunt; tum, adhibitis legatis tribunisque, & imperiis

Deum propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret, comparant inter se, ut, ab utra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando unquam severo ullum imperio bellum administratum esset, tunc uti disciplina militaris ad priscos redigetur mores. Curam acnebat, quod adversus Latinos bellandum erat, linguâ, moribus, armorum genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares collegæque, iisdem præsiidiis, sæpe iisdem manipulis permixti fuerant. per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in hostem pugnaret.

VII. Fortè inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix teli jactu ab statione proxima abesset. ibi Tusculani erant equites. præerat Geminus Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. Is ubi Romanos equites, insignemque inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se, utique illustres viri, noti erant) cognovit, *Unde, ait, turmâ Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore, Manlius inquit, & cum illis aderit Jupiter ipse, fœderum à vobis violatorum testis, qui plus potest, polletque. Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus, hic quoque efficiemus profectû, ne nimis acies vobis & collata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminus, paululum ab suis equo provectus, *Visne igitur, dum dies ista venit, quâ magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congregi mecum, ut nostro duorum jam hinc eventu cernatur, quantum eques Latinus Romano præstet? Movet ferocem animum juvenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu*

inexsuperabilis vis fati. obliuſius itaque imperii patſi, conſulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo, vinceret, an vinceretur, haud multum intereſſet. equitibus octoris velut ad ſpectaculum ſummotis, ſpatio, quod vacui interjacebat campi, adverſos concitant equos : & , quum infeſtis cuſpidibus concurriffent, Manlii cuſpis ſuper galeam hoſtis, Metii trans cervicem e, qui elapſa eſt. Circumactis deinde equis, quum prior ad iterandum iſtum Manlius conſurrexiſſet ; ſpiculum inter aures equi fixit. ad cuius vulneris ſenſum quum equus, prioribus pedibus erectis, magnâ vi caput quateret, excuſſit equitem : quem cuſpide parmâque inuiſum, attollentem ſe ab gravi caſu, Manlius ab jugulo, ita ut per coſtas ferrum emineret, terræ affixit. ſpoliisque lectis ad ſuos revectus, cum ovante gaudia turma in caſtra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit, ignarus fati futurique, laus an pœna merita eſſet. *Ut me omnes, inquit, pater, tuo ſanguine ortum verè ferrent, provocatus equeſtria hæc ſpolia capta ex hoſte caſo porto.* Quod ubi audivit conſul, extemplo, filium averſatus, concionem claſſico advocari juſſit. quæ ubi frequens convenit, *Quandoque, inquit, tu, T. Manli, neque imperium conſulare, neque majeſtatem patriam veritus, adverſus edictum noſtrum extra ordinem in hoſtem pugnâſti, & , quantum in te fuit, diſciplinam militarem, quâ ſtetit ad hanc diem Romana res, ſolviſti ; meque in eam neceſſitatem adduxiſti, ut aut reipublica mihi, aut mei meorumque obliviſcendum ſit ; nos potius noſtro delicto plectemur, quàm reſpublica tanto ſuo damno noſtra peccata luat. triſte exemplum, ſed in poſterum ſalubre juventuti, erimus. Me quidem quum ingeniſta caritas liberâ, tum ſpecimen iſtud virtutis, deceptum vanâ imagine decoris, in te movet. Sed quum aut morte tuâ ſancienda ſint conſulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda ; ne te quidem, ſi quid in te noſtri ſanguinis eſt, recuſare cenſeam, quin diſciplinam militarem, culpâ tuâ prælapſam, pœnâ reſtituas.* I, liſtor, deliga ad palum,

Exanimati omnes tam atroci imperio, nec aliter quàm in se quisque destrictam cernentes securim, metu magis, quàm modestiâ, quievire. Itaque, velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent; repenti, postquam cervice cæsâ fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis, neque execrationibus parceretur: spoliisque contentum juvenis corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: Manlianaque imperia non in præsentia modò horrenda, sed exempli etiam tritis in posterum essent.

VIII. Fecit tamen atrocitas pœnz obedientiorem duci militem: & præterquam quòd custodiæ vigiliæque & ordo stationum intentionis ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit autem civili maximè bello pugna similis. adeo nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, præter animos, erat. Clypeis antea Romani usi sunt: deinde, postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecere: & quod antea phalanges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse. Postremò in plures ordines instruebantur. ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium unum habebat. prima acies hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spatium: manipulus leves vicenos milites, aliam turbam scutorum habebat. leves autem, qui hastam tantum gassaue gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem juvenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos sequebantur, scutati omnes, insignibus maximè armis. hoc triginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub signis jam alij quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo unusquisque tres partes habebat. earum unamquamque pri-

mum pilum vocabant. Tribus ex vexillis constabat. vexillum centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectata virtutis: secundum rorarios, minus roboris ætate factisque: tertium accensos, minimæ fiduciæ manum. eo & in postremam aciem rejiciebantur. Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profigare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in intervalla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat; hastati sequebantur. triarii sub vexillis considerant, sinistro crure porrecto, scuta innisa humeris, hastas subrectâ cuspide in terra fixas, haud secus quàm vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prosperè esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. inde *rem ad triarios redisse*, quum laboratur, proverbio increbuit. triarii consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: unoque continenti agmine, jam nullâ spe post relictâ, in hostem incedebant: id erat formidolosissimum hosti, quum, velut victos insecuti, novam repentè aciem exsurgentem auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor ferè legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecentis. alterum tantum, ex Latino delectu adjiciebatur, qui eâ tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati cum hastatis, principes cum principibus; sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebant. Duo primipili ex utraque acie inter triarios erant: Romanus corpore handquam satis validus, ceterum strenuus vir peritusque militiæ: Latinas viribus ingens bellatorque primus; notissimi inter se, quia pares semper ordines duxerant.

Romano, haud satis fidenti viribus, jam Romæ permissum erat ab consulibus, ut subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destituito hoste. isque juvenis, in acie oblatu, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, quâ via ad Vesperim ferebat.

IX. Romani consules prius, quam educerent in aciem, immolaverunt. Decio caput jocinoris à familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse; alioqui acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregiè litasse. *Atqui bene habet, inquit Decius si ab collega litatum est. Instruistis, sicut antè dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextro, Decius lævo cornu præerat. primò utrinque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab lævo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magnâ voce inclamat: Deonum, inquit, ope, Valeri, opus est. agedum, pontifex publicus populi Romani, præi verba, quibus me pro legionibus devoveam. Pontifex eum togam prætextam sumere iussit, & velato capite, manu subter togam ad mentum exertâ, super telum subjectum pedibus stantem sic dicere. Jave, Jupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Divi Novensiles, Dii indigetes. Divi, quorum est potestas nostrorum hostiumque, Diique manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, uti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro republica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hostium mecum Diis manibus Tellurique devoveo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium jubet, maturèque collegæ se devotum pro exercitu nunciare. Ipse, incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit, ac se in medios hostes im-*

misit. Conspectus ab utraque acie aliquanto augustior humano visu, sicut cœlo missus piaculum omnis Deorum iræ, qui pestem ab suis averſam in hostes ferret; ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primò Latinorum turbavit; deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentiſſimum id fuit, quòd, quacun- que equo inſectus eſt, ibi haud ſecus quàm peſtiferò ſidere iſti, pavebant: ubi verò corruit obrutus telis, inde jam haud dubiè conſternatæ cohortes Latinorum fugam ac vaſtitatem latè fecerunt. Simul & Romani, exſolutis religione animis, velut tum primùm ſigno dato coorti, pugnam integram ediderunt. nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires haſtatis ac principibus: & triarii, genu dextro inniſi, nutum conſulis ad conſurgendum exſpectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo ſuperaret Latinorum, Manlius conſul, audito eventu collegæ, quum, ut jus faſque erat, lacrimis non minùs quàm laudibus debitis proſecutus tam memorabilem mortem eſſet; pauliſper addubitavit, an conſurgendi jam triariis tempus eſſet: deinde, melius ratus integros eos ad ultimum diſcrimen ſervari, accenſos ab noviffimâ acie ante ſigna procedere jubet. Qui ubi ſubiere, extemplo Latini, tanquam idem adverſarii feciſſent, triarios ſuos excitaverunt: qui aliquandiu pugnâ atroci quum & ſemet ipſi fatigâſſent, & haſtas aut præfregiſſent, aut hebetâſſent, pellerent vi tamen hoſtem, debellatum jam rati, per- ventumque ad extremam aciem; tum conſul triariis, *Conſurgite nunc, inquit, integri adverſus feſſos, memores patriæ parentumque & conjugum ac liberorum; memores conſulis pro veſtra victoria morte occumbentis.* Ubi triarii conſurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improviſo exorta acies, receptis in intervalla ordinum antepilanis, clamore ſublato principia Latinorum perturbant. haſtiſque ora fodientes, primo robore viro-

rum cæso, per alios manipulos, velut inermes, propè intacti evasere; tantâque cæde perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præbuerè terrorem Latinis. Ceterùm inter omnes cives sociosque præcipua laus ejus belli penes consules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis superis inferisque in se unum vertit: alter eâ virtute eoque consilio in prælio fuit, ut facilè convenerit inter Romanos Latinosque, qui ejus pugnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, ejus futuram haud dubiè fuisse victoriam. Latini ex fuga se Minturnas contulerunt. castra secundùm prælium capta, multique mortales ibi vivi oppressi, maximè Campani. Decii corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit. postero die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis; funusque ei par morti, celebrante collegâ, factum est. Illud adjiciendum videtur, licere consuli dictatorique & prætori, quum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem, devovere: *si is homo, qui devotus est, moritur, probè factum videri: ni moritur, tum signum septem pedes altum, aut majus, in terram defodi, & piaculum hostiâ cadî. Ubi illud signum defossum erit, eò magistratum Romanum descendere fas non esse: sin autem sese devovere volet, sicuti Decius devovit; ni moritur, neque suum, neque publicum divinum purè faciet, qui sese devoverit. Vulcano arma sive cui alii Divo vovere volet, sive hostiâ, sive quo alio volet, jus est. telo, super quod stans consul precatus est, hostem potiri, fas non est: si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri.*

XI. Hæc (etsi omnis divini humanique moris memoria abolevit, nova peregrinaque omnia prisca ac patriis præferendo) haud ab re duxi, verbis quoque ipsiis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. Romanis

post praelium demum factum Samnites venisse subsidio, expectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quoque ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri ceptum. & quum jam portis prima signa & pars agminis esset egressa, nuncio allato de clade Latinorum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, praetorem eorum nomine Milonium dixisse ferunt, *pro paulula via magnam mercedem Romanis esse solvendam. Qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numisus imperator eorum, affirmando communem vere Martem belli utramque aciem pari cade prostravisse, victoriique nomen tantum penes Romanos esse, ceteram pro victis fortunam & illos gerere: funesta duo consulum pratoria, alterum parricidio filii, alterum consulis devoti cade; trucidatum exercitum omnem; caesos hastatos principesque; stragem & ante signa & post signa factam; triarios postrema rem restituisse. Latinorum etsi pariter accise copiae sint, tamen supplemento vel Latium propius esse, vel Volscos, quam Romanam. Itaque, si videatur eis, se, ex Latinis & ex Volscis populis juventute prope ex cisa, rediturum infesto exercitu Capuam esse; Romanosque, nihil tum minus quam praelium expectantes, necopinato adventu percussurum. Fallacibus literis circa Latium nomenque Volscum missis, quia, qui non interfuerant pugnae, ad credendum temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit. prius, quam castris locus caperetur, sarcinis utrinque in acervum coniectis, pugnatum debellatumque est. adeo enim accise res sunt, ut consuli, victorem exercitum ad depopulandos agros eorum ducenti, dederent se omnes Latini, deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaeque agro mulctati. Latinus ager, Priver-*

naei addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanæ dividitur. bina in Latino jugera, ita ut dodrantem ex Priver-nati complerent, data; terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adjectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes Campanorumque equites, quia non desciverant. Cum Laurentibus renovari fœdus jussum. renovaturque ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Campanis civitas data: monumentoque ut esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. vestigal quoque eis Campanus populus iustus pendere in singulos quotannis (fuere autem mille & sexcenti) denarios nummos quadringenos quinquagenos.

XII. Ita bello gesto, præmiis pœnæque pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantum obviâ exisse constat; juventutem, & tunc, & omni vitâ deinde, averfatam eum exsecratamque. Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incurSIONES fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequiebat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tunc fortè erat prætor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoriâ de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam, imperio, suecessere consules Ti. Æmilius Mamercinus & Q. Publilius Philo; neque in similem materiam rerum, & ipsi aut suarum rerum, aut partium in republica magis, quàm patriæ, memores. Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, in campis Fene-stranis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juvenus caesa erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus:

venerant & ab Lanuvio Antioque auxilia. Ubi quum proeliis quidem superior Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum populorum, quæ urbi adjuncta erant, integer labor restaret; bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audivit, ipse quoque triumphum ante victoriam flagitator Romam rediit. Quâ cupiditate offensus Patribus, negantibusque, nisi Peto capto aut dedito, triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari apud populum Patres destitit, collegâ haudquaquam adversante, quia & ipse de plebe erat: (materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro malignè plebei divisus) &, postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dictatorem adversus rebellantes Latinos dici iussit, Æmilius, cujus tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Junius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in Patres criminosis, fuit, & quod tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati, tulit: unam, ut plebiscita omnes Quirites tenerent: alteram, ut legum, quæ comitiis centuriatis ferrentur, ante initum suffragium Patres auctores fierent: tertiam, ut alter utique ex plebe, quum eò ventum sit, ut utrumque plebeium consulem fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quàm ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, Patres credebant.

XIII. Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio consulibus, quo insignitiùs omissa res Æmilio, superioris anni consuli, exprobraretur, Pedum armis virisque & omni vi expugnandum & delendum senatus fremit: coactique novi consules omnibus eam rem præverti, proficiscuntur. Jam Latio is status erat rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent. ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem

aspernabantur. Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent; ne laceffitus Romanus causam belli haberet; & si cuius oppidi obsidio nunciata esset, undique ex omnibus populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen, nisi admodum à paucis populis, Pedani aduti sunt. Tiburtes Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenere. Aricinos Lanuvinosque & Veliternos, Antiatibus Volscis se conjungentes, ad Asturæ flumen Mænius, improvisè adortus, fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maximè valido exercitu, majore mole, quanquam æquè prospéro eventu, pugnat. Tumultum maximè repentina inter prælium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conversâ, Camillus non compulit solùm eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde, jam majore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium victorem circumducere exercitum. nec quiescere antè, quàm, expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Præfidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. additus triumpho honos, ut statuæ equestres eis, rara illâ ætate res, in foro ponerentur. Priùs, quàm comitiis in insequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atque ita disseruit: *Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam Deum benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præfidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quoniam modo perpetuâ pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potentes hujus consilii fecerunt, ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet,*

parare in perpetuum, vel seviendo, vel ignoscendo, potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas inde solitudines facere, unde sociali egrogio exercitu per multa bella magnaque saepe usi estis. Vultis exemplo majorum augere rem Romanam, victos in civitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certè id firmissimum longè imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quicquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: & vestram itaque de eis curam quàm primùm absolvi, & illorum animos, dum expectatione stupent, seu penâ, seu beneficio, præoccupari oportet. nostrum fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est decernere, quod optimum vobis rei publicæ sit.

XIV. Principes senatûs relationem consulis de summa rerum laudare; sed, quum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium, dicere, ut pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua redditâ cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Junonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique & Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant; crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellâssent, graviter sævitum: & muri dejecti, & senatus inde abductus, jussique trans Tiberim habitare: ut ejus, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset; nec priùs, quàm ære perfoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ, interdictumque

mari Antiati populo est, & civitas data. Tiburtes Prænestinique agro mulctati, neque ob recens tantum rebellionis commune cum aliis Latinis, crimen; sed quod, tædio imperii Romani, cum Gallis, gente efferrata, arma quondam confociassent. Ceteris Latinis populis connubia commerciaque & concilia inter se ademerunt. Campanis, equitum honoris causâ, quia cum Latinis rebellare noluisent, Fundanisque & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Sueffulanosque ejusdem juris conditionisque, cujus Capuam, esse placuit. Naves Antiatum partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestum, in foro exstructum, adornari placuit: Rostraque id templum appellatum.

XV. C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum omnia non opes magis Romanæ, quàm beneficiis parta gratia bonâ pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, à T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant: eo petendi auxilii ab Romanis causa iustior fuit. Sed prius, quàm consules ab urbe (jusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur; Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum conjugibus ac liberis Sueffam communisse, quæ nunc Aurunca appellata; mœnia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi focii essent, dictatorem dici jussit. dictus C. Claudius Regillensis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde injecta de dictatore: &, quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primò propter mundiorem justo cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servata; quum decreto eorum jussu esset sacris abstinere,

familiarumque in potestate habere; facto iudicio, viva sub terram ad portam Collinam dextrâ viâ stratâ defossa Scelerato campo. credo, ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primùm de plebe, adversante Sulpicio consule, qui negabat rationem ejus se habiturum, est factus; senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, miuus in prætura tendente.

XVI. Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duilio consulibus, Ausonum magis novo, quàm magno bello fuit insignis. ea gens Cales urbem incolebat. Sidicinis finitimis arma conjunxerat: unoque prælio haud sanè memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitatem urbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamen omiſsa ejus belli cura Patribus, quia toties jam Sidicini aut ipsi moverant bellum, aut moventibus auxilium tulerant, aut causa armorum fuerant. Itaque omni ope annisi sunt, ut maximum eâ tempeſtate imperatorem M. Valerium Corvum consulem quantum facerent. collega additus Corvo M. Atilius Regulus. & ne fortè casu erraretur, petitum ab consulibus, ut extra sortem Corvi ea provincia esset. Exercitu victore à superioribus consulibus accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum hostes, ab superioris etiam certaminis memoria pavidos, clamore atque impetu primo fudisset; moenia ipsa oppugnare est aggressus. & militum quidem is erat ardor, ut jam inde cum scalis succedere ad muros vellent, evasurosque contenderent. Corvus, quia id arduum factum erat, labore militum potius, quàm periculo, peragere inceptum voluit. itaque aggerem & vineas egit, turreſque muro adænovit: quarum usum fortè oblata opportunitas prævertit. namque M. Fabius, captivus Romanus, quum, per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis, per murum inter opera Romanorum, religatâ ad pinnam muri recte suspensus,

manibus se demisisset; perpulit imperatorem, ut vino epulisque sopitos hostes aggrediretur. nec majore certamine capti cum urbe Aufones sunt, quàm acie fusi erant. Præda capta ingens est. præsidioque imposito Calibus reductæ Romam legiones. Consul ex senatusconsulto triumphavit: &, ne Atilius expers gloriæ esset, jussi ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dictatorem antè ex senatusconsulto comiti-
orum habendorum causâ dixerunt L. Æmilius Mamercinum. is magistrum equitum Q. Publilius Philonem dixit. Dictatore comitia habente, consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Et si belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoque senatusconsulto, ut duo millia quingenti homines eò scriberentur, triumviros coloniz deducendæ agroque dividendo creaverunt K. Duilium, T. Quinctium, M. Fabium.

XVII. Novi deinde consules, à veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines, populando usque ad mœnia atque urbem pervenerunt. Ibi, quia, ingenti exercitu comparato, Sidicini & ipsi pro extrema spe dimicaturi enisè videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum; dictator ab consulibus ex auctoritate senatûs dictus P. Cornelius Rufinus; magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos: magistratuque se abdicaverunt. &, quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno inito per quintum demum interregem M. Valerium Corvum creati consules A. Cornelius iterum & Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Publicola. à quibus quum delectus intentiùs, quàm adversus finitima bella, haberetur, exploratores missi at-

tulerunt, quieta omnia apud Gallos esse. Samnium quoque jam alterum annum turbari novis consiliis suspectum erat. eò ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit, qui duo populi adversus regem, exscensionem à Pæsto facientem, signis collatis pugnaverunt. eo certamine superior Alexander, incertum quâ fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, novique cives censi: tribus propter eos additæ Mæcia & Scaptia: censores addiderunt Q. Publius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani, lege ab L. Papirio prætore latâ, quâ civitas sine suffragio data. Hæc eo anno domi militiæque gesta.

XVIII. Fœdus insequens annus seu intemperie cœli, seu humanâ fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque variè in analibus cognomen consulis invenio: ceterum, in eo, parvi refert, quid veri sit. illud pervelim (nec omnes auctores sunt) proditum falsò esse, venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentiam fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogaverim, exponenda est. Quum primores civitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes eventu, morerentur; ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem, indicaturam se causam publicæ pestis, professâ est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi, matronasque ea venena coquere; &, si sequi extemplo velint, manifestò deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia, invenerunt. quibus in forum delatis, & ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per viatorem accitis, duæ ex eis, Cornelia ac Sergia,

patriciæ utraque gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab confutante indice bibere iussæ, ut se falsum commentam arguerent; spatio ad colloquendum sumpto, quum, summoto populo, in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent; haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento, suâmet ipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites magnum numerum matronarum indicaverunt; ex quibus ad centum septuaginta damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. Prodigii ea res loco habita; captisque magis mentibus, quàm consceleratis, similis visa. itaque, memoriâ ex annalibus repetitâ, in secessionibus quondam plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordiâ mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem clavi figendi causâ creari placuit. creatus Cn. Quinctilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui, fixo clavo, magistratû se abdicaverunt.

XIX. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cujus principio anni legati ex Volscis Fabraterni, & Lucani, Romam venerunt, orantes, ut in fidem reciperentur. si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum ab senatu legati, denunciatumque Samnitibus, ut eorum populorum finibus vim abstinerent. valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quàm quia nondum parati erant ad bellum. Eodem anno Privernas bellum initum: cujus focii Fundani, dux etiam fuit Fundanus, Vitruvius Vaccus; vir non domi solùm, sed etiam Romæ, clarus. ædes fuere in Palatio ejus, quæ Vacci prata, diruto ædificio publicatoque solo, appellata. Adversus hunc, vastantem effusè Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris ejus confedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus validiorem hostem, sana consistere

mens, nec, ut longiùs à castris dimicaret, animus suppetere. vix totâ extra portam castrorum explicatâ acie, fugam magis retro, quàm prællum aut hostem, spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat : & ut levi momento nec ambigüè est victus ; ita, brevitate ipsâ loci faciliq; receptu in tam propinqua castra, haud ægrè militem à multa cæde est tutatus : nec ferè quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi ; primisque tenebris Privernum inde petittum agmine trepido, ut muris potiùs, quàm vallo, sese tutarentur. A Priverno Plautius alter consûl, pervastatis passim agris prædâq; abactâ, in agrum Fundanum exercitum inducit. Ingressi fides senatus Fundanorum occurrit ; *negant, se pro Vitruvio sectamq; ejus secutis præcatum venisse, sed pro Fundano populo ; quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruvium judicasse, quum receptaculum fuge Privernum habuerit, non patriam Fundos.* Priverni igitur hostes populi Romani querendos persequendosq; esse, qui simul à Fundanis ac Romanis, utriusq; patria immemores, defecerint. Fundanis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptæ civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab innoxio populo abstineat : agros, urbem, corpora ipsorum, conjugumq; ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuræque. Collaudatis Fundanis, consûl, literisque Romanis missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit iter. Priùs animadversum in eos, qui capita conjurationis fuerant, à consule scribit Claudius : ad trecentos quinquaginta ex conjuratis vinctos Romam missos ; eamq; deditionem ab senatu non acceptam : quod egentium atque humilium poenâ defungi velle Fundanum populum censuerint.

XX. Privernum duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter consûl comitiorum causâ Romanam revocatus. Carceres eo anno in circo primùm statuti. Nondum perfunctos curâ Privernatis belli tu-

multis Gallici fama atrox invasit, haud ferme unquam neglecta Patribus. Extemplo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus & C. Plautius, eo ipso die, Kalendis Quintilibus, quo magistratum inierunt, comparare inter se provincias iussi; & Mamercinus, cui Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vacationis venia. quin opificum quoque vulgus & sellularii, minimè militiæ idoneum genus, exciti dicuntur: Vejosque ingens exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur. longiùs discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies, satis exploratâ temporis ejus quiete, à Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex inde fama est: alii vi captam urbem, Vitruviumque vivum in potestatem venisse: alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis caducum præferentes permisisse, auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus, de Vitruvio Privernatibusque consultus, consulem Plautium, dirutis Priverni muris, præsidioque valido imposito, ad triumphum arcessit; Vitruvium in carcerem asservari iussit, quoad consul redisset; tum verberatum necari. ædes ejus, quæ essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sanci versus ædem Quirini. de senatu Privernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, quâ Veliterni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii silentium de Privernatibus fuit: post triumphum consul, necato Vitruvio sociisque ejus noxæ, apud satiatis jam suppliciis nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis, inquit, meritis pœnas & ab Diis immortalibus & à vobis habent, Patres conscripti, quid placet de innoxia multitidine fieri? Equidem, etsi meæ partes exquirenda magis*

sententiæ, quàm dande sunt ; tamen, quum videam, Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incertissima pax est ; quàm minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.

XXI. Quum ipsa per se res anceps esset, prout cuiusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus ; tum incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis conditionis, in qua natus esset, quàm præsentis necessitatis, memor : qui, interrogatus à quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Privernates censeret ? eam, inquit, quam merentur, qui se libertate dignos censent.* cujus quum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui antè Privernatium causam impugnabant ; ut ipse benignâ interrogatione mitius responsum cliceret, *Quid, si pœnam, inquit, remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus ? Si bonam dederitis, inquit, & fidam, & perpetuam : si malam, haud diuturnam.* Tum verò minari, nec id ambigè, Privernatem quidam, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos. pars melior senatûs ad meliora responsum trahere, & dicere, *Viri, & liberi, vocem auditam. an credi posse, ullum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cujus eum pœniteat, diutiùs, quàm necesse sit, mansurum ? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarij pacati sint : neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maximè consul ipse inclinavit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti exaudiri posset à pluribus, dicendo, *Eos demum, qui nihil, praterquam de libertate, cogitent, dignos esse, qui Romani fiant.* Itaque & in senatu causam obtinuerè, & ex auctoritate Patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur. Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt : bina jugera agri acceperunt.

XXII. Secutus est annus nullâ re belli domive insignis, P. Plautio Procule, P. Cornelio Scapulâ consuli-bus ; praterquam quòd Fregellas (Sidicinorum is ager,

deinde Volscorum fuerat) colonia deducta; & populo visceratio data à M. Flavio in funere matris. Erant, qui, per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solutam interpretarentur; quòd eum, die dictâ ab ædilibus, crimine stupratæ matrisfamiliz absolvisset. Data visceratio in præteritam judicii gratiam, honoris etiam ei causa fuit: tribunatumque plebei, proximis comitiis, absens petentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, quâ advecti ab domo fuerant, multum in ora maris ejus, quod accolunt, potuere. Primò in insulas Ænariam & Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc civitas, quum suis viribus, tum Samnitium infidâ adversus Romanos societate freta, sive pestilentiz, quæ Romanam urbem adorta nunciabatur, fidens, multa hostilia adversus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum esset à Græcis, gente linguâ magis strenuâ, quàm factis, ferox responsum; ex auctoritate Patrum populus Palæpolitani bellum fieri jussit. Inter consules provinciis comparatis, bello Græci persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Samnitibus, si quâ se moverent, oppositus. Fama autem erat, defectioni Campanorum imminentes admoturos castra. ibi optimum visum Cornelio stativa habere.

XXIII. Ab utroque consule, exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus. Publilius, duo millia Nolanorum militum & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus, quàm voluntate Græcorum, recepta Palæpolim, miserat: Cornelius, delectum indictum à magistratibus, universum Samnium erectum, ac vicinos populos, Privernatem,

Fundanumque, & Formianum, haud ambigè sollicitari. Ob hæc quum legatos mitti placuisset priùs ad Samnites, quàm bellum fieret; responsum redditur ab Samnitibus ferox. Ultro incusabant injurias Romanorum: neque eo negligentius ea, quæ ipsis objicerentur, purgabant. *Haud ullo publico consilio auxiliorum juvari Græcos: nec Fundanum Formianumve à se sollicitatos, quippe minimè pœnitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare, agrè pati civitatem Samnitium, quòd Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se. restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas appellent. Eam se contumeliam injuriamque, nì sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros esse. Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: Quid perplexè agimus? inquit. Nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus, in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Sueffulamque castra castris conferamus: &, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum se, non quò hostis vocasset, sed quò imperatores sui duxissent, ituros esse respondissent; jam Pubilius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportunè capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui; quâ, ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque quum & comitiorum dies instaret, & Pubilium, imminentem hostium muris, avocari ab spe capiendæ in dies urbis, haud è republica esset; actum cum tribunis est, ad populum ferrent, ut, quum Pubilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium jam ingressum revocari ab impetu belli placebat) literæ missæ, ut dictatorem comitiorum causâ diceret. dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius.

Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia, vitione creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures vitiosum videri dictatorem, pronuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt. Nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul oriens nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum esse: nec quenquam mortalium exflare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspiciis dirimeret: neque augures divinare Roma sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum? Hæc aliaque ab tribunis nequicquam jactata. Tandem ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartusdecimus demum interrex L. Æmilius consules creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis annalibus invenio.

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditum conditam; Alexandrumque, Epiri regem, ab exsule Lucano interfectum, sortes Dodonæi Jovis eventu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam dictio erat, *caveret Acherusiam aquam Pandosiamque urbem: ibi fatis ejus terminum dari.* Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quàm maximè procul abesset urbe Pandosiâ in Epiro & Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterum (ut ferme fugiendo in media fata ruitur) quum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Bruttiorum Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, & trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosiâ urbe imminente Lucanis ac Bruttiis finibus tris tumulos, aliquantum inter se distantes, insedit; ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret. & ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut

pleraque ejus generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem. Imbres continui, campis omnibus inundantes, quum interclusissent trifariam exercitum à mutuo inter se auxilio, duo præsidia, quæ sine rege erant, improvise hostium adventu opprimuntur: deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi. Inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuncii missi sunt: pactoque reditu promissum est, regem, aut vivum, aut mortuum, in potestatem daturus. Ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, & ducem Lucanorum eominus congressum obtruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, pervenit ad amnem, ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter. quem quum incerto vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, *Jure Acheros vocaris*, inquit. quod ubi ad aures accidit regis; adjecit extemplo animum fatis suis; substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regiis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogans, indicat Lucanos insidiis querere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes, stringit gladium, & per medium amnem transmittit equum. Jamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exsul transfigit. lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. namque, præciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium. quæ quum jaculis saxisque procul incessetur, mulier una, ultra humanarum irarum fidem sævienti turbæ immixta, ut parumper sustinerent precata, flens ait, *virum sibi liberisque captos apud hostes esse: sperare, corpore regio utcunque mulcato se suos redempturam*. Is finis lacerationi fuit. Sepultumque Consentia, quod membrorum reliquum fuit, curâ mulieris unius: ossaque Metapontum ad hostes remissa; inde Epirum devecta ad Cleopatram uxorem

rem sororemque Olympiadem : quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirensis tristi eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

XXV. Eodem anno lectisternium Romæ, quintò post conditam urbem, iisdem, quibus antè, placandis habitum est Diis. Novi deinde consules jussu populi quum misissent, qui indicere Samnitibus bellum ; & ipsi majore conatu, quàm adversus Græcos, cuncta parabant ; & alia nova nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fiterat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prosperè gesta. tria oppida in potestatem venerunt, Allifæ, Callifæ, Russrium : aliisque ager primo adventu consulum longè latèque est pervastatus. Hoc bello tam prosperè commissò, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat. nam, præterquam, quòd, interceptis munimentis hostium, pars parti abscissa erat, fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur : & velut capti à suismet ipsis præidiis, indigna jam liberis quoque ac conjugibus, & quæ captarum urbium extrema sunt, patiebantur. Itaque quum, & à Tarento & à Samnitibus, fama esset, nova auxilia ventura, Samnitium plus, quàm vellent, intra mœnia esse rebantur : Tarentinorum juventutem, Græci Græcos, haud minùs per quos Samniti Nolanoque, quàm ut Romanis hostibus resisterent, expectabant. Postremò levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem.

Charilaus fuit, qui ad Publiliū Philonem venit: & quod bonum, faustum, felix Palæpolitani populoque Romano esset, tradere se, ait, mœnia statuisse. Eo facto utrū ab se prodita, an servata, patria videatur, in fide Romana positum esse. sibi privatim nec pacisci quicquam, nec petere: publice petere, quā pacisci, magis, ut, si successisset inceptum, cogitaret populus Romanus, potius eum quanto studio periculumque reditum in amicitiam suam esset, quā quā stultitiā & temeritate de officio decessum. Collaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem urbis, quam Samnites infidebant, accepit: præsidio ei L. Quinctius tribunus militum præpositus.

XXVI. Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim aut in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum, non oram modò maris, sed ipsi urbi propinqua loca depopulaturum. Sed, ut falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naves deducendas. quod quomaturius fieret, omnis juvenus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium, ad littus missa. ubi dum Nymphius in tenebris & multitudine semet ipsa impediens, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus, ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite implisset, tolli clamorem iussit: ad quem Græci, signo accepto à principibus, quievere. Nolani per averfam partem urbis viâ Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe, ut expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa: quippe qui inermes, nullâ rerum suarum non relictâ inter hostes, ludibrium non externis modò, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis alterius, quâ hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum fœdus Neapolitanum (eò enim deinde summa rei Græ-

corum venit) similis vero facit, ipsos in amicitiam rediſſe. Publilio triumphus decretus; quod ſatis credebatur, obſidione domitos hoſtes in fidem veniſſe. Duo ſingularia hæc ei viro primùm contingere; prorogatio imperii non antè in ullo facta, & actò honore triumphus.

XXVII. Aliud ſubinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque Tarentini, quum rem Palæpolitānam vanā ſpe auxilii aliquandiu ſuſtinuiſſent, poſtquam Romanos urbe potitos acceperē, velut deſtituti, ac non qui ipſi deſtituiſſent, increpare Palæpolitānos: irā atque invidiā in Romanos furere; eo etiam, quod Lucanos & Apulos (nam utraque eo anno ſocietas cœpta eſt) in fidem populi Romani veniſſe allatum eſt. quippe propemodum perventum ad ſe eſſe: jamque in eo rem fore, ut Romani aut hoſtes, aut domini habendi ſint. *Discrimen proſectō rerum ſuarum in bello Samnitium eventūque ejus verti. eam ſolam gentem reſtare, nec eam ipſam ſatis validam, quando Lucanus defecerit. quem revocari adhuc, impellique ad abolendam ſocietatem Romanam poſſe, ſi qua ars ſerendis diſcordiis adhibeatur.* Hæc conſilia quum apud cupidos rerum novandarum valuſſent; ex juventute quidam Lucanorum pretio aſciti, clari magis inter populares, quàm honeſti, inter ſe mulcati ipſi virgīs, quum corpora nuda intuliſſent in civium cœtum, vociferati ſunt, ſe, quod caſtra Romana ingredi auſi eſſent, à conſule virgīs caſos, ac propè ſecuri percuſſos eſſe. Deformis ſuāpte naturā res quum ſpeciem injuriæ magis, quàm doli, præ ſe ferret, concitati homines cogunt clamore ſuo magiſtratus ſenatum vocare: & alii, circumſtantes concilium, bellum in Romanos poſcunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agreſtium diſcurrunt: tumultuque etiam ſanos conſternante animos, decernitur, ut ſocietas cum Samnitibus renovaretur; legatique ad eam rem mittuntur. Reſentina res quia quān cauſam nullam, tam ne fidem

quidem habebat, coacti à Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere, cæci fraude & irâ nihil recusârunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigravere: sed, amissâ omni de se potestate, nihil ultra, quàm ut pœniteret frustra, restabat.

XXVIII. Eo anno plebi Romanæ velut aliud initium libertatis factum est, quod nesci deserunt: mutatum autem jus ob unius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit: cui quum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset; quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animum accenderunt; & florem ætatis ejus fructum adventitium crediti ratus, primò perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: postremò, quum ingenuitatis magis, quàm præsentis eonditionis, memorem videret, nudari jubet, verberaque asferri. Quibus laceratus juvenis, quum se in publicum proripuisse, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris; ingens vis hominum, quum ætatis miseratione atque indignitate injuriæ accensa, tum suæ conditionis liberumque suorum respectu in forum; atque inde, agmine facto, ad curiam concurrir. & quum consules, tumultu repentino coacti, senatum vocarent, introeuntibus in curiam Patribus laceratum juvenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant. Victum eo die ob impotentem injuriam unius ingens vinculum fidei: jussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in nervo teneretur: pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus, obnoxium esset. Ita nexi soluti; cautumque in posterum, ne necerentur.

XXIX. Eodem anno, quum satis per se ipsum Sa-

mnitium bellum & defectio repens Lucanorum, auctoresque defectionis Tarentini sollicitos haberent Patres, accessit, ut & Vestinus populus Samnitibus sese conjungeret. quæ res sicut eo anno sermonibus magis passim hominum jactata, quam in publico ullo concilio est; ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo iterum, Junio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, de qua ad senatum referrent. &, quanquam nova res erat, tamen tanta cura Patres incescit, ut pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lasciviâ superbiâque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo atque irâ concirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique & Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare. Bellum ex auctoritate Patrum populus adversus Vestinos jussit. Proviucia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus utroque ducti, & curâ tuendorum finium hostes prohibiti conjungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, cui major moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum fortuna bello subtraxit: jussusque dictatorem dicere rei gerendæ causâ, longè clarissimum bello eâ tempestate dixit L. Papirium Cursorem; à quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis, discordiâ tamen, quâ propè ad ultimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec usquam vario eventu, gestum est. nam & pervastavit agros, &, populando atque urendo tecta hostium fataque, in aciem invitus extraxit: & ita prælio uno accidit Vestinorum res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in castra solum refugerent hostes, sed, jam ne vallo quidem ac fossis freti, dila-

berentur in oppida, situ urbium mœnibusque se defensori. Postremò oppida quoque vi expugnare adortus, primò Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum irâ, quòd haud ferè quisquam integer prælio excefferat, scalis cepit : deinde Cingilliam. utriusque urbis prædam militibus, quòd eos neque portæ, neque muri hostium arcuerant, concessit.

XXX. In Samnium incertis itum auspiciis est : cuius rei vitium non in belli eventum, quod prosperè gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator, à pullario monitus, quum ad auspicium repetendum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciavit, ut sese loco teneret, neu, absente se, cum hoste manum confereret. Fabius quum post profectiorem dictatoris per exploratores comperisset, periinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset ; seu ferox adolescens indignitate accensus, quòd omnia in dictatore viderentur reposita esse ; seu occasione bene gerendæ rei inductus ; exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium, (ita vocant locum) acie cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnæ fuit, ut nihil relictum sit, quo, si adfuisset dictator, res meliùs geri potuerit : non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis ; atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere eos nulla vis posset. per arma, per viros latè stragem dedere. Secutus pedes impetum equitum, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, bis cum hoste signa collata, dictatore absente, bis rem egregiè gestam. Apud antiquissimos scriptores una hæc pugna invenitur : in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, ut ex tanta cæde, multis potius spoliis, congesta in ingentem acervum

hostilia arma subdito igne concremavit: seu votum id Deorum cuiuspiam fuit; seu credere libet Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenque ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prosperè gesta ad senatum, non ad dictatorem, missæ, argumentum fuere minimè cum eo communicantis laudes. Ita certè dictator id factum accepit, ut, lætis aliis victoriâ partâ, præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaque repentinè senatu, se ex curia proripuit: tum verò, non Samnitium magis legiones, quàm majestatem dictatoriam & disciplinam militarem, à magistro equitum victam & eversam dictitans, si illi impunè spretum imperium fuisset. Itaque plenus minarum iræque, profectus in castra, quum maximis itineribus isset, non tamen prævenire famam adventûs sui potuit. Præcurrebant enim ab urbe, qui nunciarent, dictatorem avidum pœnæ venire, alternis penè verbis T. Manlii factum laudantem.

XXXI. Fabius, concione extemplo advocatâ, obtestatus milites est, ut, quâ virtute rempublicam ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se, cujus ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur. Venire amentem invidia, iratum virtuti aliena felicitatque, furere, quòd, se absente, respublica egregiè gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quàm Romanos, victoriam esse. Imperium dictitare spretum, tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, quâ pugnatum doleat: & tunc invidiâ impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ablaturum fuisse militibus, ne, se absente, moveri possent: & nunc id furere, id agrè pati, quòd si ne L. Papirio, non inermes, non manci milites fuerint, quòd se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accensum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si, quod belli casus ferunt, Marsque communis, adversa pugna evenisset; qui sibi, devictis hostibus, respublicâ bene gestâ, ita ut non ab illo

unico duce melius geri potuerit, supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro equitum infestorem, quàm tribunis militum, quàm centurionibus, quàm militibus esse. si possit, in omnes faviturum fuisse: quia id nequeat, in unum favire. Etiam invidiam, tanquam ignem, summa petere; in caput consilii, in ducem incurrere. si se simul cum gloria rei gesta exstinxisset, tunc victorem, velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in sua causa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem, qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, & salutem unius omnibus curæ esse; inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. Postremò se vitam fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.

XXXII. Clamor è tota concione ortus, uti bonum animum haberet; neminem illi vim allaturum, salvis legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit: classicoque extemplo ad concionem advocavit. Tum, silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citavit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator, *Quero*, inquit, *de te, Q. Fabi*, quum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei consules, regia potestas, prætores iisdem auspiciis, quibus consules, creati; æquum censeas, necne, magistrum equitum dicto audientem esse? Itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi turbatis religionibus respublica in discrimen committenda fuerit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, que dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num eà magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego hac interrogo? quum, si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem mea dirigenda tua sententia fuerit. Quin tu respondes, vetuerimne, te quicquam rei, me absente, agere? vetuerimne, signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, adversus morem militarem, disciplinamque majorum & numen Deorum, ausus es cum hoste configere. Ad

hec, quæ interrogatus es, responde. extra ea, cave, vocem mittas. Accede, liſtor. Adverſus quæ ſingula quum reſpondere haud facile eſſet, & nunc quereretur, eundem accuſatorem capitis ſui ac judicem eſſe; modò, vitam ſibi eripi citiùs, quàm gloriam rerum geſtarum, poſſe, vociferaretur; purgaretque ſe in vicem, atque ultro accuſaret: tunc Papirius, redintegratâ irâ, ſpoliari magiſtrum equitum, ac virgas & ſecures expediri juſſit. Fabius, fidem militum implorans, lacerantibus veſtem liſtoribus, ad triarios, tumultum jam in concione miſcentes, ſeſe recepit. Inde clamor in totam concionem eſt perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi fortè tribunal ſteterant, quia ſubjeſſi oculis imperatoris noſcitari poterant, orabant, ut parceret magiſtro equitum, neu cum eo exercitum damnaret. Extrema concio & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem: nec procul ſeditione aberant. ne tribunal quidem ſatis quietum erat. Legati circumſtantes ſellam orabant, ut rem in poſterum diem diſſerret, & iræ ſuæ ſpatium, & conſilio tempus daret: *Satis caſtigatam adoleſcentiam Fabii eſſe: ſatis deformatam victoriam: ne ad extremum finem ſupplicii tenderet: neu unico, juveni, neu patri ejus, clariffimo viro, neu Fabia genti eam injungeret ignominiam. Quum parum precibus, parum cauſâ proficerent, intueri ſevientem concionem jubebant. ita irritatis militum animis ſubdere ignem ac materiam ſeditioni, non eſſe ætatis, non prudentiæ ejus. neminem id Q. Fabio, pœnam deprecanti ſuam, vitio verſurum, ſed dictatori, ſi occacatus irâ infeſtam multitudinem in ſe pravo certamine moviſſet. Poſtremò, ne id ſe gratia dare Q. Fabii crederet, ſe juſjurandum dare paratos eſſe, non videri è republica, in Q. Fabium eo tempore animadverti.*

XXXIII. His vocibus quum in ſe magis incitarent dictatorem, quàm in magiſtrum equitum placarent, juſſi de tribunali deſcendere legati: & ſilentio nequicquam per præconem tentato, quum, præ ſtrepitu ac

tumultu, nec ipsius dictatoris, nec apparitorum ejus vox audiretur; nox, velut in prælio, certamini finem fecit. Magister equitum, jussus postero die adesse, quum omnes affirmarent, infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsâ exacerbatumque, clam ex castris Romam profugit: & patre auctore M. Fabio, qui ter jam consul dictatorque fuerat, vocato exemplo senatu, quum maximè conquereretur apud Patres vim atque injuriam dictatoris, repentè strepitus ante curiam lictorum submoventium auditur: & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio: & preendi Fabium Papirius jussit. Ubi quum, deprecantibus primoribus Patrum atque universo senatu, perstaret in incepto immitis animus; tum pater M. Fabius, *Quandoquidem, inquit, apud te nec auctoritas senatûs, nec atas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasque magistri equitum, à te ipso nominati, valet, nec preces, quæ saepe hostem mitigavere, quæ Deorum iras placant; tribunos plebis appello, & provoco ad populum. eumque tibi, fugienti exercitûs tui, fugienti senatûs judicium, judicem fero, qui certè unus plus, quàm tua dictatura, potest polletque. Videro, cessurusne provocationi sis, cui rex Romanus Tullus Hostilius cessit. Ex curia in concionem itur. quò cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum descendisset; deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem jussit. Secutus pater, Bene agis, inquit, quum eò nos deduci jussisti, unde & privati vocem mittere possemus. Ibi primò non tam perpetuæ orationes, quàm altercatio, exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox & indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *Se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec à se quenquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem, violatum; Papirium, tanquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. Quantum interesse**

inter moderationem antiquorum, & novam superbiam crudelitatemque. Dictatorem Quintium Cincinnatum in L. Minucium consulem, ex obsidione à se ereptum, non ultrà sevisse, quàm ut legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui, contemptâ suâ senectute & auctoritate, fœdissimo cum eventu pugnasset, non solum in præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo aut senatui scriberet; sed, quum revertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem ex collegis, optione ab senatu datâ, socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem unquam atrociorē fuisse in eos, qui temeritate atque insitiâ exercitus amississent, quàm ut pecuniâ eos mularet. capite anquisitum ob rem bello male gestam de imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & iustissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisset? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quò ultrà iram violentiamque ejus excessuram fuisse, quàm ut verberaret necaretque? Quàm conveniens esse, propter Q. Fabium civitatem in lætitia, victoria, supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem Deum delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis læcerari in conspectu populi Romani; intuentem Capitolium atque arcem, Deosque ab se duobus præliis haud frustra advocatos? Quo id animo exercitum, qui ejus ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiā inter hostes fore? Hæc, simul jurgans, querens, Deum hominumque fidem obtestans, & complexus filium, plurimis cum lacrimis agebat.

XXXIV. Stabat cum eo senatus majestas, favor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera imperium invictum populi Romani, & disciplina rei militaris, & dictatoris editum pro numine semper observatum, & Manliana imperia, & posthæc

bis filii caritas publica utilitati, jactabantur. Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romane libertatis, antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, & senes faciles ac alieno imperio spreto, tanquam rei parva, disciplina militaris eversa juventuti gratiam facere. Se tamen perstatum in incipio: nec ei, qui adversus dictum suum, turbatis religionibus ac dubiis auspiciis, pugnasset, quicquam ex justa poena remissurum. Majestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate. L. Papirium nihil de ejus jure deminuturum, optare, ne potestas tribunicia, inviolata ipsa, vislet intercessione sua Romanum imperium, neu populus in se potissimum dictatorem & jus dictaturae exstinguat. Quod si fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravam populi judicium, ne quicquam posteros accusaturos: quum, polluta semel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister equitum dictatoris pareat imperio; nemo hominum, nemo Deorum reverentiam habeat; non edicta imperatorum, non auspicia observentur; sine commeatu vagi milites in pacato, in hostico errent, immemores sacramenti, licentia sola se, ubi velint, exaurent; infrequentia deferantur signa; neque conveniatur ad edictum, nec discernatur, interdum nocte, equo iniquo loco, jussu injussu imperatoris pugnent; & non signa, non ordines servant; latrocinii modo caeca & fortuita, pro solenni & sacra militia sit. Horum criminum vos reos in omnia secula offerre, tribuni plebi: vestra obnoxia capita pro licentia Q. Fabii objicite.

XXXV. Stupentes tribunos & suam jam vicem magis anxios, quam ejus, cui auxilium ab se petebatur, liberavit onere consensus populi Romani, ad preces & obtestationem versus, ut sibi poenam magistri equitum dictator remitteret. Tribuni quoque, inclinatam rem in preces subsecuti, orare dictatorem insistant, ut veniam errori humano, veniam adolescentiae Q. Fabii daret: satis eum poenarum dedisse. Jam ipse adolescens, jam pater M. Fabius contentione oblii, pro-

cumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator, silentio facto, *Bene habet, inquit, Quirites. vicit disciplina militaris, vicit imperii majestas, quæ in discrimine fuerunt, an ulla post hanc diem essent. Non noxa eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit; sed, noxæ damnatus, donatur populo Romano; donatur tribuniciæ potestati, precarium non justum auxilium ferenti. Vive, Q. Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te, quàm, quæ paulo antè exsultabas, victoriâ. vive, id facinus ausus, cujus tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L. Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil majus præstiteris, quàm si hic tibi dies satis documenti dederit, ut bello ac pace pati legitima imperia possis. Quum se nihil morari magistrum equitum pronunciasset, degressum eum templo lætus senatus, lætior populus, circumfusi, ac gratulantes hinc magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt: firmatumque imperium militare haud minùs periculo Q. Fabii, quàm supplicio miserabili adolescentis Manlii, videbatur. Fortè ita eo anno evenit, ut, quotiescunque dictator ab exercitu recessit, hostes in Samnio moverentur. ceterùm in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris præerat, ne quam vim hostium magis, quàm trucem dictatoris iram, timeret. Itaque, frumentatores quum, circumventi ex insidiis, cæsi loco iniquo essent, creditum vulgò est, subveniri eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. ea quoque ira alienavit à dictatore militum animos, jam antè inenscos, quòd implacabilis Q. Fabio fuisset; &, quod suis precibus negasset, ejus populo Romano veniam dedisset.*

XXXVI. Postquam dictator, præposito in urbe L. Papirio Crasso magistro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu agere, in castra rediit; neque civibus satis lætus adventus ejus fuit. nec hostibus quicquam attulit terroris. namque postero die, seu

ignari venisse dictatorem, seu, adesset, an abesset, parvi facientes, instructâ acie ad castra accesserunt. Ceterum tantum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis consilia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit: ita instruxit aciem loco ac subsidiis, ita omni arte bellicâ firmavit. cessatum à milite, ac de industria, ut obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ obstaret: temperandum ingenium suum esse, & severitatem miscendam comitati. Itaque, adhibitis legatis, ipse circum saucios milites inserens in tentoria caput, singulos, ut sese haberent, rogans, curam eorum nominatim legatis, tribunisque, & præfectis demandabat: rem per se popularem ita dexter egit, ut, medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur; nec quicquam ad salubritatem efficacius fuerit, quàm quòd grato animo ea cura accepta est. Refecto exercitu, cum hoste congressus haud dubiâ spe suâ militumque, ita fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde, quâ duxit prædæ spes, victor exercitus; perlustravitque hostium agros, nulla arma, nullam vim, nec apertam, nec insidiis, expertus. Addebat alacritatem, quòd dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quàm privatum compendium, in hostem acuebat. His claudibus subacti Samnites pacem à dictatore petiere: cum quo pacti, ut singula vestimenta militibus, & annum stipendium darent; quum ire ad senatum jussi essent, secuturos se dictatorem responderunt, unius ejus fidei virtutisque causam suam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

XXXVII. Dictator triumphans urbem est ingressus: & quum se dictaturâ abdicare vellet, jussu Pa-

trum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmiliū Cerretanum. Samnites, infectâ pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab urbe retulerunt. nec earum ipsarum sancta fides fuit: adeo, postquam Papirium abisse magistratu nunciatum est, arresti ad bellandum animi sunt. C. Sulpicio, Q. Æmilio (Aulium quidam annales habent) consulibus, ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum accessit. Utrôque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio forte evenerunt. Sunt, qui non ipsis Apulis bellum illatum, sed socios ejus gentis populos ab Samnitium vi atque injuriis defensos scribant. Ceterum fortuna Samnitium, vix à se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum utraque simul gente bellum Romanis fuisse. nec tamen res ulla memorabilis acta: ager Apulus Samniumque evastatum: hostes nec hîc, nec illic inventi. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repentè civitatem excivit, ut Capitolium atque arx, mœniaque & portæ, plena armatorum fuerint. & quum concursatum conclamatumque ad arma omnibus locis esset, primâ luce nec auctor, nec causa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flaviâ rogatione populi fuit judicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in Tusculanos animadverteretur; quorum eorum ope ac consilio Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent. Populus Tusculanus cum conjugibus ac liberis Romam venit. ea multitudo, veste mutatâ, & specie reorum, tribus circuit, genibus se omnium advolvens, plus itaque misericordiâ ad pœnæ veniam impetrandam, quàm causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam, antiquârunt legem. Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari, conjuges liberosque sub corona lege belli venire: memoriam-

que ejus iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum ætatem constat, nec quenquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

XXXVIII. Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio consullibus, A. Cornelius Arvina dictator & M. Fabius Ambustus magister equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio à finitimis juvenis dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in hostico incuriosè ita posita, tanquam procul abesset hostis: quum subitò advenere Samnitium legiones tantâ ferocità, ut vallum usque ad stationem Romanam inferrent. Nox jam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri, nec dissimulabant, ortâ luce postero die facturos. Dictator, ubi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini, ut, donec lucesceret, prælio abstineret. ne pedestres quidem copię ante lucem castris egressæ. Eques, luce demum ausus incuriare in hostem, carpendo novissimos, premendoque iniquis ad transitum locis, agmen detinuit. interim pedes equitem assecutus; & totis jam copiis Samnis urgebat. Tum dictator, postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari jussit. Id verò, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque, ubi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem, impedimentis ex agmine remotis. instruunt contrà & hostes, & animis & viribus pares. auxerat id maximè animos, quòd, ignari loco iniquo, non hosti, cessum, velut fugientes ac terribiles ipsi secuti fuerant. Id a-

liquandiu æquavit pugnam, jam pridem defueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At, hercule, illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps dicitur certamen stetit, ut neque clamor, ut primo semel concursu est sublatus, iteratus sit; neque signa promota loco, retrove recepta; neque recursum ab ulla sit parte. In suo quisque gradu obnixi, urgentes scutis, sine respiratione ac respectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorque idem pugnae in defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Jam viris vires, jam ferro sua vis, jam consilia ducibus deerant: quum subito Samnitium equites, quum, turmâ unâ longius provectâ, accepissent, impedimenta Romanorum procul ab armatis sine præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ impetum faciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuncius attulit; *Sine modò*, inquit, *se se prædâ præpudiant*. Alii deinde super alios, diripi passim ferrique fortunæ militum, vociferabantur. Tum magistro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris*. *Aggredere*, quod inter prædandum omni multitudinî evenit, *dissipatos: raros equis insidentes, raros, quibus ferrum in manu sit, invenies: equosque dum prædâ onerant, cæde inermes, cruentamque illis prædâ redde*. *Mibi legiones peditemque pugna cura erunt: penes te equestre sit decus*.

XXXIX. Equitum acies, qualis quæ esse instructissima potest, investa in dissipatos impeditosque hostes, cæde omnia replet. inter sarcinas omissas repentè, obiacentes pedibus fugientium consternatorumque equorum, neque pugnae, neque fugæ satis potentes, cæduntur. Tum, deletò propè equitatu hostium, M. Fabius, circumductis paululum alis, ab tergo pedestrem aciem adoritur. clamor inde novus accidens & Samnitium terruit animos; & dictator, ubi respectantes hostium antesignanos, turbataque signa, & fluctuantem aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos

principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore, signa inferuntur : & , quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse jam primus erat in conspectu : & Cornelius, respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum parmasque cernere equitum. Quod ubi auditum simulque visum est, adeo repentè laboris, per diem penè totum tolerati, vulnorumque obliti sunt, ut haud secus, quàm si tum integri è castris signum pugnae acceperant, concitaverint se in hostem. nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit : partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. Pedes restantes ac circumventos cecidit : ab equite fugientium strages est facta ; inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum prælium Samnitium res ita infregit, ut omnibus conciliis fremerent, *minimè id quidem mirum esse, si impio bello, & contra factus suscepto, infestioribus meritis Dūs quàm hominibus, nihil prospere agerent. expiandum id bellum magnā mercede, luendumque esse: Id referre tantum, utrū supplicia noxia paucorum, an omnium innoxia præbeant sanguine : audebantque jam quidam nominare auctores armorum. Unum maximè nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur. vir nobilis potensque erat, haud dubiè proximarum induciarum ruptor. De eo coacti referre prætores decretum fecerunt, Ut Brutulus Papius Romanis dederetur, & cum eo præda omnis Romana, captivique ut Romam mitterentur ; quaque res per feciales ex fædere repetita essent, secundū jus fasque restituerentur. Feciales Romam, ut censuerunt, missi, & corpus Brutuli exanime : ipse morte voluntariā ignominia se ac supplicio subtraxit. Placuit cum corpore bona quæque ejus dedi. nihil tamen earum rerum, præter captivos, ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est : ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator ex sena-*

tusconsulto triumphavit. Hoc bellum à consulibus bel-
latum, quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus
triumphâsse : Fabium etiam in Apuliam processisse, at-
que inde magnas prædas egisse.

XL. Nec discrepat, quin dictator eo anno A. Corne-
lius fuerit. id ambigitur, belline gerendi causâ creatus
sit; an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius
prætor gravi morbo fortè implicitus erat, signum mitten-
dis quadrigis daret; functusque eo haud sanè memoran-
di imperii ministerio, se dictaturâ abdicaret. nec facile
est, aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vi-
tiam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque
imagine titulis, dum familia ad se quæque famam
rerum gestarum honorumque fallente mendacio trahunt.
Inde certè & singulorum gesta, & publica monumenta
rerum confusa. nec quisquam æqualis temporibus illis
scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

Finis tomi primi.

